

University of Groningen

Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1975

Lipschits, Isaac

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1976

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Lipschits, I. (editor) (1976). *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1975*. Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

JAARBOEK 1975

STUDIE EN DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN
PROF. DR. I. LIPSCHITS

UBBO EMMIUSSINGEL 19
GRONINGEN
TEL: 050 - 115386

INHOUDSOPGAVE

<i>Voorwoord</i>	V
 1. <i>Personeelsformatie en locatie</i>	 1
1.1 Subsidie Z.W.O.	1
1.2 Personeelsformatie	1
1.3 Locatie	2
 2. <i>Basisgegevens van het onderzoek</i>	 3
2.1 Object van het onderzoek	3
2.2 Onderscheid tussen parlementaire geschiedenis en partijgeschiedenis	4
2.3 Verband tussen onderzoek en onderwijs	4
 3. <i>Nieuwe subsidie-aanvraag en toekomst van het Cen- trum</i>	 7
3.1 Nieuwe subsidie-aanvraag	7
3.2 Toekomst van het Centrum	7
 4. <i>Documentatiesysteem</i>	 9
4.1 Samenstelling	9
4.2 Bibliografie Nederlandse politieke partijen	9
4.3 Systematische catalogus Nederlandse politieke partijen	11
4.4 Uittrekselsysteem	13
4.5 Knipselarchief	16
4.6 Personenregister Nederlandse politiek	17
4.7 Trefwoordencatalogus	18
4.8 Periodiekencatalogus	18
4.9 Catalogus Nederlandse politieke partijen	18
4.10 Systeem voor bewaarplaatsen archieven	18
4.11 Handelingen, Bijlagen, Aanhangsel en Staatsblad	19
 5. <i>Archieven en interviews</i>	 20
5.1 Archieven	20
5.2 Geluidsarchief	20
5.3 Beeldarchief	21
5.4 Interviews	22

6. <i>Relaties met politieke partijen, wetenschappelijke instellingen en bibliotheken in Nederland</i>	25
6.1 Relaties met politieke partijen	25
6.2 Relaties met coördinerende commissies	27
6.3 Relaties met het Centrum voor de Parlementaire Geschiedenis van Nederland van na de Tweede Wereldoorlog	27
6.4 Relaties met universiteiten	28
6.5 Relaties met bibliotheken	28
7. <i>Relaties met instellingen en personen in het buitenland</i>	30
7.1 Inleiding	30
7.2 Fondation Nationale des Sciences Politiques	30
7.3 International Comparative Political Parties Project	32
7.4 Universiteit van Saarland	33
8. <i>Studies</i>	34
8.1 Inleiding	34
8.2 Onderzoek door stafleden	35
8.3 Werkstukken	36
8.4 Samenvatting	39
<i>Bijlagen</i>	41
I. Uittreksel uit de op 26 februari bij Z.W.O. ingediende subsidie-aanvraag	43
II. Rubrieken en sub-rubrieken van de systematische catalogus met de bijbehorende aantallen titels	55
III. Rubrieken en sub-rubrieken van het uittrekselsysteem met de bijbehorende aantallen kaarten	59
IV. Rubrieken en sub-rubrieken van het knipselarchief met de bijbehorende aantallen knipsels	64
V. Voorbeeld van de dagblad-analyse voor de periode 1966-1968. Datum: 3 februari 1966	67
VI. Voorbeeld van de weekblad-analyse voor de periode 1966-1968. Datum: 29 januari 1966	74
VII. Overzicht van de uitgetikte geluidsbanden	81
VIII. Drie voorbeelden van uitgetikte geluidsbanden	84
A. Radiorede van K. Vorrink over partijvernieuwing in	

Nederland, met name over de stichting van de Partij van de Arbeid. Datum uitzending: 30 januari 1946	84
B. Verkiezingsrede van minister-president dr. L.J.M. Beel op het Vrijthof te Maastricht. Datum uitzending: 6 juli 1948	94
C. Radio-uitzending over de kabinetscrisis naar aanleiding van de Nieuw-Guinea-kwestie, verzorgd door G. Hoek. Zender: NCRV. Datum uitzending: 24 januari 1951	105
IX. Interview van drs. J.Th.M. Bank met mr. G.E. van Walsum op 7 mei 1974 in Capelle a/d IJssel	110
X. Lijst van schenkingen van particulieren, instellingen, politieke partijen en wetenschappelijke bureaus van de partijen	136
XI. Lijst van politieke partijen, die sedert 1945 hebben deelgenomen aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal	150
XII. "Ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse politieke partijen" door prof. dr. I. Lipschits	163
XIII. "De politieke partij als intermediaire structuur tussen burger en centrale overheid" door prof. dr. I. Lipschits	197

Nadat de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.) mij een subsidie had toegekend voor een onderzoek naar de ontwikkeling van het Nederlandse partijwezen sedert 1945, werd op 1 september 1973 het Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen opgericht. Van de activiteiten van het Centrum is tweemaal eerder verslag uitgebracht: het "Verslag van de werkzaamheden in de periode 1 september 1973 t/m 31 december 1973" (9 blz.) en het "Jaarverslag 1 september 1973 - 1 september 1974" (30 blz.). Het nu verschenen verslag over 1975 kan naar mijn mening een jaarboek genoemd worden. Ik stel dat met genoeg vast, omdat het een soort beloning is voor de inzet van de staf van het Centrum.

De naam van het Centrum geeft aan dat de werkzaamheden zowel het terrein van de documentatie als dat van het onderzoek betreffen. Er is een documentatiesysteem opgebouwd, dat in paragraaf 4 (blz. 9-19) wordt beschreven. Wij streven naar een zo groot mogelijke volledigheid en een zo hoog mogelijke kwaliteit van de verschillende catalogi en registers, die gezamenlijk het documentatiesysteem vormen. Hierbij staat het belang van de gebruiker voorop. Het aantal gebruikers neemt voortdurend toe. De meeste gebruikers zijn studenten en stafleden van de Rijksuniversiteit Groningen (voornamelijk historici, sociologen en juristen). Daarnaast wordt van het systeem gebruik gemaakt door staf en studenten van andere universiteiten en door personen die niet aan een universiteit verbonden zijn (bijvoorbeeld voor het voorbereiden van lessen).

In principe is het documentatiesysteem gericht op het documenteren van bestaand materiaal, niet om het te verzamelen. Zo waren per 31 december 1975 in de Bibliografie Nederlandse politieke partijen 9.000 titels van publicaties opgenomen, terwijl het Centrum geen bibliotheek bezit. Enkele onderdelen van het documentatiesysteem vormen echter op zichzelf eigenlijk studiemateriaal: het uittrekselsysteem en het knipselarchief (blz. 13-16).

In die betekenis kunnen het uittrekselsysteem en het knipselarchief als archieven worden beschouwd. Daarnaast worden op het Centrum andere archieven "gecreëerd": een geluidsarchief, een beeldarchief en een interview-archief (blz. 20-24). Bij het verzamelen van het materiaal voor het geluidsarchief en het beeldarchief ondervinden wij veel medewerking van de Stichting Film en Wetenschap te Utrecht en van de N.O.S. De betekenis van een interview-archief zal zonder meer duidelijk zijn. Voor de bestudering van de Nederlandse politieke ontwikkelingen sedert 1945 - een terrein waarop we toch al niet

gezegend zijn met een overvloed aan memoires en monografieën - zijn de vraaggesprekken met politici van het grootste belang. Per 31 december 1975 waren 28 vraaggesprekken van gemiddeld drie uur door ons gevoerd.

Hoewel wij geen eigen bibliotheek hebben, beschikken wij toch over vrij veel gedrukt materiaal. Vrijwel alle politieke partijen en hun wetenschappelijke bureaus hebben het Centrum op de verzendlijst voor hun periodieke uitgaven geplaatst en ons publicaties geschonken. De opsomming daarvan in bijlage X is slechts één van de bewijzen van de medewerking, die we van de zijde van de politieke partijen krijgen. Daarnaast bevindt zich op het Centrum een voor Groningen unieke verzameling dag- en weekbladen, die wij in samenwerking met de Openbare Bibliotheek in Groningen opbouwen (blz. 28-29).

In het eerste jaar van het bestaan van het Centrum werd haast uitsluitend gewerkt aan de documentatie en bleef er weinig tijd over voor het eigenlijke onderzoek. Daar is gelukkig verandering in gekomen. Hoewel gegeven de huidige situatie in de universitaire wereld weinig tijd beschikbaar is voor onderzoek en men moeilijk tevreden kan zijn met de bereikte resultaten, geeft het mij wel voldoening dat - wat blijkt uit paragraaf 8 - een aantal onderwerpen is onderzocht, dat naar een aantal zaken door ons of met onze steun onderzoek wordt verricht, dat enkele resultaten van onderzoek voor publicatie klaar worden gemaakt en dat zelfs enkele resultaten zijn gepubliceerd.

Bij voortdurende streef ik ernaar onderzoek en onderwijs te (laten) combineren (zie blz. 4-6). Een instelling als het Centrum is hiervoor uitermate geschikt. Belangstellende studenten kunnen aan de activiteiten van het Centrum deelnemen, zowel wat betreft de documentatie als wat betreft het onderzoek. Doordat werkcolleges worden gegeven, kunnen die werkzaamheden in het studiepakket worden ingebouwd. Omgekeerd krijgen stafleden van het Centrum gelegenheid mee te werken aan het onderwijs. In paragraaf 2.3 (blz. 4-6) is aangegeven hoe dit gebeurt.

Zonder steun van anderen zou ons werk onmogelijk of veel moeilijker zijn geweest. Uiteraard denk ik hierbij in de eerste plaats aan de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.), van welke wij een belangrijk deel van de financiële middelen kregen. Dr. E. Meerum Terwogt, adjunct-directeur van Z.W.O., gaf altijd blijk van zijn belangstelling voor het Centrum; er is een dankbaar gebruik gemaakt van zijn vele adviezen.

De financiering van de activiteiten van het Centrum wordt slechts gedeeltelijk gedekt door de subsidie van Z.W.O. Het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Groningen heeft gezorgd voor huisvesting van het Centrum; hierbij was de bemiddeling van prof. dr. A. Wattel, indertijd Rector Magnificus,

van grote betekenis. Vele ambtenaren van het Bureau van de Universiteit hebben onze verzoeken steeds welwillend behandeld. Het Dagelijks Bestuur van de Faculteit der Letteren heeft ons in vele opzichten gesteund. De meeste apparatuur - schrijfmachines, bandrecorder - ontvingen wij van de Faculteit, vooral dank zij de bemoeiingen van de heren G. Kuiper en H.H. Folkerts, resp. algemeen beheerder en chef intendance van de Faculteit der Letteren.

Niet minder belangrijk was de immateriële steun die het Centrum kreeg van het College van Bestuur en van de Faculteit der Letteren. De belangstelling van die zijde voor onze activiteiten en de positieve instelling ten aanzien van het permanent maken van het Centrum betekenden een aanmoediging voor de staf. In dit verband wil ik zeker noemen de huidige Rector Magnificus prof. dr. M.J. Janssen, de Secretaris van de Universiteit drs. H.A. Kurvers en drs. P. Boekholt, tot 1 januari 1976 Secretaris van de Faculteit der Letteren.

Ook buiten de kringen van Z.W.O. en de Rijksuniversiteit Groningen hebben verschillende personen en instanties ons met hun belangstelling en hun adviezen gesteund. Jaarlijks worden de activiteiten van het Centrum besproken door de Coördinatiecommissie voor de Bestudering van de Parlementaire Geschiedenis. Mede dank zij de vergaderingen van deze commissie zijn inter-universitaire contacten en samenwerkingsverbanden ontstaan, in het bijzonder met prof. dr. N. Cramer, prof. dr. H. Daalder en prof. dr. A. Lijphart van de Rijksuniversiteit Leiden, prof. mr. F.J.F.M. Duynstee en prof. dr. A.F. Manning van de Katholieke Universiteit Nijmegen en prof. dr. H.W. von der Dunk van de Rijksuniversiteit Utrecht.

Bij het schrijven van het jaarboek heb ik actieve steun gekregen van mej. C.C. de Beer, drs. D.F.J. Bosscher en de heer G.G.J. Thissen. De heren S. Beth en A. Bos, stagiaires van de Bibliotheek- en Dokumentatieakademie in Groningen, hebben geholpen bij het samenstellen van een aantal bijlagen. Mej. C.C. de Beer en mej. B.E. Veenhoven hebben het jaarboek getypt. De heer J. Balkema, hoofd van de reproductie-afdeling van de Faculteit der Letteren, heeft de uitvoering van het jaarboek verzorgd.

Groningen, 1 maart 1976

I. Lipschits

1. PERSONEELSFORMATIE EN LOCATIE

1.1 Subsidie Z.W.O.

De Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.) heeft in 1973 aan prof. dr. I. Lipschits een subsidie toegekend voor een onderzoek naar de ontwikkeling van het Nederlandse partijwezen sedert 1945. De subsidie betrof de periode 1 september 1973 - 31 december 1975. De toegekende bedragen dekten de personeelslasten, de reiskosten en gedeeltelijk de materiële kosten.

1.2 Personeelsformatie

In 1975 zijn enkele veranderingen opgetreden in de samenstelling van de staf. Drs. J.Th.M. Bank, die vanaf de aanvang van het onderzoek als wetenschappelijk medewerker aan het Centrum was verbonden, heeft per 1 september 1975 de functie van wetenschappelijk medewerker bij de vakgroep Geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Utrecht aanvaard. Tot zijn opvolger werd benoemd drs. L.P. Middel.

De aan het Centrum verbonden kandidaatsassistent D.F.J. Bosscher legde in december 1974 het doctoraal-examen geschiedenis af.

Drs. Bosscher trad op 1 januari 1975 als wetenschappelijk medewerker in dienst bij de sectie Contemporaine Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen. Als kandidaatsassistent bij het Centrum werd hij opgevolgd door de heer G.G.J. Thissen.

Dank zij toekenning van een nieuwe subsidie door Z.W.O. (zie hieronder 3.1) kon de staf in september 1975 worden uitgebreid met een secretaresse. Op deze post werd mej. B.E. Veenhoven benoemd.

Per 1 oktober 1975 was de staf van het Studie- en Documentatiecentrum als volgt samengesteld:

prof. dr. I. Lipschits - projectleider

drs. L.P. Middel - wetenschappelijk medewerker

de heer G.G.J. Thissen - kandidaatsassistent

mejuffrouw C.C. de Beer - documentaliste

mejuffrouw B.E. Veenhoven - secretaresse

Voor het kalenderjaar 1975 werd door het Bestuur van Z.W.O. een subsidie voor 800 uren typewerk toegekend. Een aantal typistes heeft op uur-basis interviews en geluidsbanden uitgetikt.

In het verslagjaar vervulden twee studenten van de Bibliotheek- en Dokumentatieakademie in Groningen hun stage op het Studie- en Documentatiecentrum:

mevr. H. Groenewold - 6 januari t/m 14 februari 1975

mej. A. Bongers - 12 mei t/m 21 juni 1975

1.3 Locatie

Gedurende het verslagjaar kon het Studie- en Documentatiecentrum gehuisvest blijven in het pand Oude Boteringestraat 3a. In september 1975 heeft het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Groningen aan de Faculteit der Letteren het pand Ubbo Emmius-singel 19 ter beschikking gesteld door uitbreiding van het Instituut voor Geschiedenis. Hierbij werd als voorwaarde gesteld dat het Studie- en Documentatiecentrum het huidige pand zou verlaten.

Na besprekingen op het Instituut voor Geschiedenis (waar de secties Middeleeuwse Geschiedenis, Nieuwe Geschiedenis, Nieuwste Geschiedenis, Contemporaine Geschiedenis en Vakdidactiek zijn gehuisvest) is besloten dat het Studie- en Documentatiecentrum zal verhuizen naar Ubbo Emmius-singel 19. Daar zal tevens de sectie Contemporaine Geschiedenis worden ondergebracht. Dit is een gelukkige combinatie, niet alleen omdat prof. Lipschits met de leiding van zowel het Studie- en Documentatiecentrum als de sectie Contemporaine Geschiedenis is belast, maar ook omdat het hierdoor gemakkelijker zal zijn de mogelijkheden te onderzoeken van integratie van het Studie- en Documentatiecentrum en de sectie Contemporaine Geschiedenis en deze integratie eventueel te realiseren.

2. BASISGEGEVENS VAN HET ONDERZOEK

2.1 Object van het onderzoek

Het onderzoek, waarvoor tot 1 januari 1976 subsidie van Z.W.O. werd ontvangen, was gericht op het verwerven van inzicht in het ontstaan en de ontwikkeling van ons huidige partijstelsel en de werking daarvan. Gegoten in de vorm van een vraag luidde de probleemstelling: hoe is de ontwikkeling geweest van de Nederlandse politieke partijen en van het Nederlandse partijstelsel sedert 1945?

Reeds in de subsidie-aanvraag werd de betekenis van het jaartal 1945 voor het betrokken onderzoek gerelativeerd: het kan niet als een absolute tijdsafbakening worden beschouwd. Tijdens het onderzoek bleek herhaaldelijk dat deze cesuur moeilijk hanteerbaar was. Dit wordt in belangrijke mate veroorzaakt door het ontbreken van een beschrijving van de geschiedenis van de Nederlandse politieke partijen in de periode vóór de Tweede Wereldoorlog. In zijn voordracht op het congres van het Nederlands Historisch Genootschap van oktober 1974 wees prof. dr. H. Daalder, na ons onderzoek te hebben genoemd, met nadruk op de lacunes in deze geschiedschrijving in de periode vóór 1945 (zie Daalder, H.: "Moderne politieke wetenschap en het nut van de geschiedenis" in Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden, deel 90, 1975, afl. 2, blz. 226-247; de hier bedoelde opmerkingen staan op blz. 239-240). Dit wil overigens niet zeggen dat er geen publicaties zouden bestaan over de vooroorlogse ontwikkelingen van bepaalde politieke partijen. Uit de door ons aangelegde systematische catalogus (zie hieronder 4.3) blijkt juist een zodanige overvloed aan boeken en artikelen over die ontwikkelingen vóór 1940 te bestaan, dat wij overwegen hiervan een - al dan niet geannoteerde - bibliografie samen te stellen. Wat vrijwel ontbreekt is een systematische studie over de politieke partijen in het algemeen. De enkele publicaties hierover zijn vrij beperkt en in enkele gevallen vanuit één bepaald partij-politiek standpunt geschreven. Voor de periode 1940-1945 is de situatie anders. Er is vrij weinig gepubliceerd over de politieke partijen tijdens de oorlog, hoewel op het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie veel materiaal aanwezig is, op basis waarvan studies kunnen worden verricht. Met name zou een studie moeten worden gemaakt van de tijdens de oorlog ontwikkelde ideeën met betrekking tot de gewenste na-oorlogse partij-politieke constel-

latie. Een dergelijke studie zou van belang zijn voor de discussie over de vraag in hoeverre de partij-politieke ontwikkeling na 1945 herstel van een oude situatie dan wel een vernieuwing inhield.

2.2 Onderscheid tussen parlementaire geschiedenis en partijgeschiedenis

Bij dit onderzoek gaat het niet om de parlementaire geschiedenis, maar om de geschiedenis van de politieke partijen en van het partijstelsel. De parlementaire geschiedenis sedert 1945 is het studie-object van het "Centrum voor de Parlementaire Geschiedenis van Nederland na de Tweede Wereldoorlog" (Nijmegen), dat onder leiding staat van prof. mr.

F.J.F.M. Duynstee. Met dit Centrum worden contacten onderhouden, mede om doublures in de werkzaamheden te voorkomen.

Het is uiteraard niet mogelijk een absolute scheiding aan te brengen tussen parlementaire geschiedenis en partijgeschiedenis, al was het alleen al omdat wij de fracties in de Eerste en Tweede Kamer beschouwen als onderdelen van politieke partijen. Het onderscheid wordt vooral bepaald door de optiek van waaruit gewerkt wordt. Ons onderzoek is niet in de eerste plaats gericht op de activiteiten van de fracties in het parlement. Wij houden ons eerder bezig met de relaties tussen de fracties en de overige onderdelen van de betrokken politieke partij (zoals de relatie tussen partijcongres en fractie). Dit onderscheid tussen parlementaire geschiedenis en partijgeschiedenis is echter niet een absoluut onderscheid; dit blijkt al direct uit de indeling van de systematische catalogus waarin bijvoorbeeld rubrieken zijn opgenomen voor verkiezingen en voor kabinetsformaties. Deze niet al te scherpe afbakening heeft nooit geleid tot problemen met het Centrum in Nijmegen.

2.3 Verband tussen onderzoek en onderwijs

Zowel voor het wetenschappelijk onderzoek als voor het wetenschappelijk onderwijs is het uitermate nuttig wanneer tussen beide een verband bestaat. De bepalingen van Z.W.O. maken echter een scheiding tussen het Z.W.O.-project en het onderwijs noodzakelijk. Dit probleem is opgelost door parallel aan het Z.W.O.-project colleges te geven over hetzelfde onderwerp. Aan het voorbereiden en het geven van dit onderwijs wordt medewerking verleend door stafleden, van wie de personeelslasten door Z.W.O. worden betaald (wetenschappelijk medewerker, student-assistent,

documentaliste). Om deze 'rekening te vereffenen' nemen stafleden van de sectie Contemporaine Geschiedenis - die in dienst zijn van de Rijksuniversiteit Groningen - voor een zoveel mogelijk gelijk aantal uren aan het onderzoek deel.

Deze combinatie van onderzoek en onderwijs, die besproken is met het Bestuur van Z.W.O., levert zowel voor het onderzoek als voor het onderwijs grote voordelen op. Het uitsluitend verrichten van onderzoek binnen het kader van een universitaire instelling kan op de duur als een steriele bezigheid ervaren worden. Door het hier beschreven systeem worden stafleden van het onderzoekproject in beperkte mate betrokken bij het onderwijs, terwijl stafleden van de sectie Contemporaine Geschiedenis voor een gedeelte van hun arbeidstijd deelnemen aan het onderzoek; dit laatste overigens alleen voor zover zij dit zelf wensen en voor zover hun onderzoek kan worden ingepast in het kader van het project.

Voor de studenten brengt dit systeem het voordeel met zich mee dat zij binnen het kader van hun studie kunnen deelnemen aan onderzoek en dat zij voor het schrijven van scripties en werkstukken gebruik kunnen maken van het op het Centrum verzamelde materiaal voor zover dat openbaar is.

De hier bedoelde colleges zijn werkcolleges voor vierde- en vijfdejaars studenten, die voor hun doctoraal-examen Contemporaine Geschiedenis hebben gekozen als hoofdvak of bijvak. De groepsgrootte varieert van 18 tot 33 personen. De studenten maken individueel of in groepjes werkstukken over bepaalde onderwerpen. De aard van de werkstukken en de gekozen onderwerpen worden behandeld in de paragraaf over de studies (zie hieronder 8.3). Daarnaast levert iedere student een bijdrage aan het documentatie-systeem. Als voorbeelden kunnen worden genoemd: de analyse van Keesings Historisch Archief over de periode 1945 t/m 1973 en de analyse van dag- en weekbladen over de eerste maanden van 1966 (zie hieronder 4.4).

Hierboven (zie 1.2) is reeds vermeld dat drs. J.Th.M. Bank per 1 september 1975 wetenschappelijk medewerker is geworden bij de vakgroep Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Utrecht, waar hij werkt onder leiding van prof. dr. H.W. von der Dunk. Met toestemming van prof. Von der Dunk en van de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Utrecht verzorgt drs. Bank gedurende het collegejaar 1975-1976 met een Groninger collega het werkcollege over de Nederlandse politieke partijen.

Gedurende het verslagjaar werden gastcolleges gegeven door mr. G.E. van Walsum (14 mei 1975) en door mr. D.U. Stikker (19 november 1975).

Sedert de oprichting van het Centrum zijn de volgende werkcolleges gegeven:
- 1973/1974: het ontstaan en de ontwikkeling van de drie grote confessionele partijen (ARP, CHU, KVP); docenten: prof. dr. I. Lipschits en drs.

- Chr.L. Baljé, stafleden van de sectie Contemporaine Geschiedenis;
- 1974/1975: sociaal-democratische, communistische en revolutionair-socialistische partijvorming vóór de Tweede Wereldoorlog; docenten: prof. dr. I. Lipschits (sectie Contemporaine Geschiedenis) en drs. J.Th.M. Bank (Z.W.O.-project);
 - 1975/1976: de dekolonisatie van Indonesië in de Nederlandse politiek; docenten: drs. J.Th.M. Bank (vakgroep Geschiedenis Rijksuniversiteit Utrecht) en drs. D.F.J. Bosscher (sectie Contemporaine Geschiedenis).

3. NIEUWE SUBSIDIE-AANVRAGE EN TOEKOMST VAN HET CENTRUM

3.1 Nieuwe subsidie-aanvraag

Reeds vrij spoedig na het begin van de werkzaamheden bleek belangstelling te bestaan voor het Centrum. Zowel uit het binnen- als het buitenland kwamen verzoeken om inlichtingen en om medewerking aan projecten (zie hieronder 7.2 t/m 7.4). In de Coördinatiecommissie voor de Bestudering van de Parlementaire Geschiedenis werd de mogelijkheid ter sprake gebracht van het Centrum een permanent instituut te maken. Van de zijde van Z.W.O. bestond hiervoor eveneens belangstelling. Gezien de wettelijke voorschriften mag Z.W.O. echter niet een instelling als het Centrum permanent subsidiëren. Van de zijde van Z.W.O. bleek wel de bereidheid te bestaan een nieuwe subsidie-aanvraag voor het Centrum in behandeling te nemen als een vorm van steun om het Centrum permanent te maken, mits van de kant van de Rijksuniversiteit Groningen de principiële bereidheid zou worden uitgesproken om de continuïteit van het Centrum te garanderen. Op de besprekingen hierover zal hieronder (zie 3.2) nader worden ingegaan.

Onder deze voorwaarde besloot de Coördinatiecommissie in haar vergadering van 18 februari 1975 een door prof. Lipschits bij Z.W.O. in te dienen subsidie-aanvraag te ondersteunen. Deze aanvraag werd op 26 februari 1975 aan Z.W.O. verzonden.

De nieuwe aanvraag betreft een onderzoek naar de partij-politieke ontwikkelingen in Nederland in de periode 1966 t/m 1968. De duur van het onderzoek is geschat op drie jaar. Als stafbezetting werd aangevraagd: een wetenschappelijk medewerker, een documentaliste, twee student-assistenten op basis van een halve dagtaak en een secretaresse/typiste. In bijlage I wordt een uittreksel gegeven van de subsidie-aanvraag.

3.2 Toekomst van het Centrum

Naar aanleiding van de nieuwe subsidie-aanvraag hebben besprekingen plaatsgevonden tussen het Bestuur van Z.W.O. en het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Groningen. Zoals hierboven is uiteengezet vond Z.W.O. toekenning van de subsidie slechts zinvol indien er uitzicht zou zijn op continuïteit van het bestaan van het Centrum. Eén van de aangevraagde personeelsplaatsen diende volgens Z.W.O. ten laste van de Universiteit te komen en de overige personeelsplaatsen zouden in de loop der jaren geleidelijk

door de Universiteit moeten worden overgenomen.

Ter bespreking van deze wensen van Z.W.O. werd in juni 1975 een vergadering belegd tussen vertegenwoordigers van het College van Bestuur, van het Dagelijks Bestuur van de Faculteit der Letteren en van de Afdeling Onderwijs en Wetenschappen en prof. Lipschits. Alle aanwezigen spraken zich uit voor voortzetting van het project. Volgens het College van Bestuur zouden de materiële en personele lasten opgevoerd moeten worden op de begroting van de Faculteit der Letteren. Hiertoe verklaarde de Faculteit zich in principe bereid. Besloten werd voor het jaar 1976 één formatieplaats (die van de documentaliste) ten laste van de Universiteit te laten komen en op de begroting 1977 van de Faculteit twee formatieplaatsen op te nemen. Nadat het College van Bestuur de directeur van Z.W.O. van deze besluiten op de hoogte had gebracht, werd de subsidie door Z.W.O. toegekend.

4. DOCUMENTATIESYSTEEM

4.1 Samenstelling

Bij het begin van het onderzoek werd een documentatiesysteem opgebouwd, waaraan in de loop der jaren enkele nieuwe categorieën zijn toegevoegd. Het systeem bestaat nu uit:

- a. bibliografie Nederlandse politieke partijen;
- b. systematische catalogus Nederlandse politieke partijen;
- c. uittrekselsysteem;
- d. knipselarchief;
- e. personenregister Nederlandse politiek;
- f. trefwoordencatalogus;
- g. periodiekencatalogus;
- h. catalogus Nederlandse politieke partijen;
- i. systeem voor bewaarplaatsen archieven;
- j. Handelingen, Bijlagen, Aanhangsel en Staatsblad.

4.2 Bibliografie Nederlandse politieke partijen

Dit is een kaartsysteem (systeemkaartjes 8x13 cm), dat volgens de gangbare regels is gerangschikt. De bibliografie omvat boeken, tijdschrift-artikelen en sedert 1 januari 1975 ook artikelen uit opinie-weekbladen. Artikelen uit dagbladen worden niet opgenomen.

De bibliografie wordt langs primaire en secundaire weg samengesteld. Basis van de tweede werkwijze is een bestaand kaartsysteem, dat in de periode 1964-1966 door prof. Lipschits werd aangelegd. Voorts worden verwerkt de aanwinstenlijsten van de Universiteitsbibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen, van de Koninklijke Bibliotheek en van het Instituut voor Wetenschap der Politiek te Amsterdam. Twee bibliografische periodieken worden op ons onderwerp bijgehouden: Periodiekenparade (Assen) en Bulletin analytique de Documentation politique, économique et sociale contemporaine (Paris). Literatuurlijsten uit boeken en scripties worden uiteraard verwerkt voor zover ze betrekking hebben op het onderwerp.

Van een aantal gespecialiseerde instellingen zijn de catalogi doorgenomen: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Sociaal-Historisch Centrum Limburg en

de bibliotheken van de Tweede Kamer en van de Wiardi Beckman Stichting. Hoe rijk deze instellingen ook zijn in hun verzamelingen, volledig met betrekking tot alle Nederlandse politieke partijen zijn ze niet. Tijdens onze bezoeken aan de politieke partijen en aan hun wetenschappelijke bureaus (zie hieronder 6.1) kon worden vastgesteld dat bij een aantal partijen collecties van brochures en pamfletten onvolledig zijn. Kostbare bibliotheken als die van de Dr. Abraham Kuypersstichting en van de Wiardi Beckman Stichting kunnen wegens geldgebrek niet meer op hun hoge peil gehandhaafd worden. Wij streven er bij voortdurende naar de bibliografieën van de afzonderlijke partijen door een nauwkeurig onderzoek van de partijcollecties aan kwaliteit te doen winnen.

Wat betreft de primaire samenstelling van de bibliografie waren per 31 december 1975 de volgende periodieken verwerkt:

Socialisme en Democratie 1945 t/m 1975

Liberaal Reveil 1974 t/m 1975

Politiek en Cultuur 1945 t/m 1952, 1973 t/m 1975

Katholiek Staatskundig Maandschrift 1947 t/m 1961

Politiek Perspectief 1971 t/m 1975

Anti-Revolutionaire Staatskunde 1947 t/m 1955, 1974 t/m 1975

Acta Politica 1965 t/m 1975

Het Gemeenebest 1945 t/m 1958

De Gids 1945 t/m 1974

Scholing en Strijd 1945 t/m 1946

De Personalist 1948 t/m 1951

De Vrijzinnig Democraat 1945 t/m 1946

Christelijk-Historisch Tijdschrift 1972 t/m 1975

Podium 1945 t/m 1966

Elseviers Magazine sedert 1 januari 1975

De Groene Amsterdammer sedert 1 januari 1975

Haagse Post sedert 1 januari 1975

De Nieuwe Linie sedert 1 januari 1975

De Tijd sedert 1 januari 1975

Vrij Nederland sedert 1 januari 1975

Per 31 december 1975 waren in de bibliografie Nederlandse politieke partijen 9000 kaartjes opgenomen.

4.3 *Systematische catalogus Nederlandse politieke partijen*

De alfabetisch geordende bibliografie is verwerkt in de systematische catalogus. Deze systematische catalogus is onderverdeeld in de volgende rubrieken en sub-rubrieken:

1. Algemeen, diversen. Onder deze rubriek valt alles, wat niet onder één van de volgende rubrieken is in te delen. Periodiek wordt nagegaan of hieruit afzonderlijke rubrieken kunnen worden gevormd. Op deze wijze kwamen enkele van de hieronder genoemde rubrieken tot stand.

2. Nederlandse politieke partijen

2.1 Algemeen. In deze rubriek worden boeken en artikelen opgenomen, die over vier of meer partijen handelen.

2.2 Anarchisme/anarchistische organisaties. Deze rubriek betreft anarchistische organisaties in het algemeen. De specifiek anarchistische partijen, bijvoorbeeld de Socialistische Partij van Kolthek, vallen onder rubriek 2.8.

2.3 Fascisme/fascistische partijen. Deze rubriek betreft fascistische en nationaal-socialistische partijen in het algemeen. De specifiek fascistische en nationaal-socialistische partijen, bijvoorbeeld NSB en NSNAP, vallen onder rubriek 2.8.

2.4 Liberalisme/liberale partijen. Deze rubriek betreft liberale partijen in het algemeen. De specifiek liberale partijen, bijvoorbeeld Liberale Staatspartij en VVD, vallen onder rubriek 2.8.

2.5 Socialisme/socialistische partijen. Deze rubriek betreft socialistische partijen in het algemeen. De specifiek socialistische partijen, bijvoorbeeld SDAP en PvdA, vallen onder rubriek 2.8.

2.6 Confessionele partijen. Deze rubriek betreft confessionele partijen in het algemeen (het begrip confessionele partij, wenselijkheid van confessionele partijen enz.). De specifiek confessionele partijen, bijvoorbeeld KVP en SGP, vallen onder rubriek 2.8. De samenwerking tussen ARP, CHU en KVP in het CDA valt onder rubriek 3.2.

2.7 Protestants-christelijke partijen. Deze rubriek betreft protestants-christelijke partijen in het algemeen. De specifiek protestants-christelijke partijen, bijvoorbeeld ARP en GPV, vallen onder rubriek 2.8.

2.8 Alfabetisch geordend op partijnaam. In deze rubriek zijn boeken en artikelen opgenomen per politieke partij in alfabetische volgorde: Anti-Misdaad Partij, Anti-Revolutionaire Partij, Boerenpartij, Bruggroep enz.

3. Relaties tussen partijen

3.1 Alfabetisch. In deze rubriek zijn de relaties tussen de politieke partijen alfabetisch geordend, bijvoorbeeld: ARP - CHU, ARP - D'66.

3.2 Samenwerking confessionele partijen. Dit is de rubriek voor de samenwerking van ARP, CHU en KVP in het CDA.

3.3 Samenwerking progressieve partijen. In deze rubriek zijn boeken en artikelen opgenomen over de samenwerking tussen D'66, PPR en PvdA (eventueel PSP en CPN).

4. Organisatorische structuur algemeen. In deze rubriek worden boeken, artikelen en teksten (reglementen, statuten e.d.) opgenomen over de organisatorische structuur van de politieke partijen in het algemeen of van twee of meer partijen. Boeken, artikelen en teksten over de organisatorische structuur van één politieke partij worden opgenomen in rubriek 2.8, waarvoor per partij een afzonderlijke sub-rubriek is geopend.

5. Theoretische aspecten. Deze rubriek betreft boeken en artikelen over theoretische aspecten van de politieke partij(vorming), uitgezonderd de organisatorische structuur.

6. Kabinetsscrises en kabinetsformaties. Deze rubriek betreft kabinetscrises en kabinetsformaties in het algemeen en de afzonderlijke crises en formaties.

7. Kiesstelsel. Deze rubriek betreft boeken en artikelen over het bestaande kiesstelsel (Tweede Kamer en Eerste Kamer) en over wijzigingen of voorstellen tot wijziging van het kiesstelsel.

8. Verkiezingen. Deze rubriek betreft boeken en artikelen over gehouden verkiezingen voor de Tweede Kamer, de Eerste Kamer, Provinciale Staten en Gemeenteraden. Deze rubriek is chronologisch geordend.

9. Openbare mening. Deze rubriek betreft onderzoekingen van de openbare mening op het terrein van de binnenlandse politiek.

10. Democratisering. Deze rubriek betreft aspecten van democratisering, zoals kiezersinvloed, politieke participatie, buitenparlementaire actie, studentenbeweging e.d.

11. Parlement, regering, ministers, ambtenaren. In deze rubriek gaat het vooral om de houding van de politieke partijen ten opzichte van parlement, regering enz.

12. Dekolonisatie. Deze rubriek betreft voornamelijk de houding van de politieke partijen ten opzichte van de dekolonisatie van Indonesië en Nieuw-Guinea. Deze wat specialistische rubriek is ontstaan als gevolg van het onderwijs, dat over dit onderwerp gegeven wordt.

13. Werkgevers en werknemers. In deze rubriek worden opgenomen boeken en artikelen over werknemers- en werkgeversorganisaties en hun onderlinge verhouding; onder deze rubriek vallen ook stakingen. Er wordt voor dit onderwerp niet gericht gezocht.
 14. Denkbeelden tijdens de Tweede Wereldoorlog over het partijstelsel.
 15. Biografieën. Deze rubriek is beperkt tot biografisch materiaal van en over Nederlandse politici.
 16. Buitenlandse politieke partijen. Rubriek voor boeken en artikelen over buitenlandse politieke partijen. Er wordt voor dit onderwerp niet gericht gezocht.
 17. Vrouwenemancipatie. Deze specialistische rubriek is opgenomen omdat over dit onderwerp mogelijk een werkcollege zal worden gegeven.
 18. Groningen. Rubriek voor boeken en artikelen over voornamelijk partij-politieke ontwikkelingen in de provincie en in de stad Groningen.
 19. Koninklijk Huis. Er wordt voor dit onderwerp niet gericht gezocht.
- Per 31 december 1975 waren in de systematische catalogus Nederlandse politieke partijen 11.000 titels van boeken en artikelen opgenomen. In bijlage II wordt een overzicht gegeven van alle rubrieken en subrubrieken met de bijbehorende aantallen kaartjes.

4.4 *Uittrekselsysteem*

Van de door de staf gelezen boeken en artikelen worden uittreksels gemaakt op uittrekselkaarten, die in een systeem worden verwerkt. In dit systeem zijn ook uittreksels uit Keesings Historisch Archief opgenomen, voor zover deze betrekking hebben op de partij-politieke ontwikkeling in Nederland. Doctoraal-studenten hebben KHA verwerkt voor de periode 1945 t/m 1973. Sedert 1 januari 1974 is KHA door stafleden voor het uittrekselsysteem bijgehouden. Het Centrum ontvangt van de Rijksvoorlichtingsdienst de uitgave Beleid Beschouwd. Het blad wordt in zijn geheel bewaard. Van de delen, die voor het onderzoek van belang zijn, worden uittreksels in het systeem opgenomen. Daarnaast is op het Centrum een begin gemaakt met een systematische verwerking van een reeks partijbladen, dagbladen en weekbladen in het uittrekselsysteem.

De volgende partijbladen, waarvan wij een groot aantal op het Centrum ontvangen, worden sedert 1 januari 1974 door de stafleden in het uittrekselsysteem verwerkt:

Anti-Revolutionaire Staatskunde (ARP)
 De Banier (SGP)
 Christelijk Historisch Tijdschrift (CHU)
 D'emocraat (D'66) (voor zover verschenen)
 Gemeente en Gewest (KVP)
 Gemeente Paper (PPR)
 Liberaal Reveil (VVD)
 Linksaf (jongerenorganisatie PvdA)
 Ons Politeuma (GPV)
 Onze Binding (PvdA-Groningen)
 PK (PvdA)
 Politiek en Cultuur (CPN)
 Politiek Bulletin (DS'70)
 Politiek Overzicht (ARP, CHU, KVP)
 Politiek Perspectief (KVP)
 PPRAK (PPR)
 Radikaal (PSP)
 Socialisme en Democratie (PvdA)

Vrijheid en Democratie (VVD)

Wat betreft de dagbladen was er het probleem dat in de Universiteitsbibliotheek te Groningen slechts één dagblad (Algemeen Handelsblad) wordt bewaard en ingebonden. Dank zij de welwillende medewerking van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag kon deze handicap worden overwonnen. Wij ontvingen ingebonden jaargangen in bruikleen ter bewerking voor het uittrekselsysteem. Per 31 december 1975 waren de volgende dagbladen in het systeem verwerkt:

Algemeen Handelsblad 1945 t/m 1954 en mei-juni 1968

De Maasbode 1947 t/m 1948

De Nieuwe Nederlander 1945 t/m 1947

Trouw 1945 t/m 1950

De Tijd 1947 t/m 1948

De Volkskrant 1945 t/m 1948

Voor het onderzoek naar de partij-politieke ontwikkelingen in Nederland in de periode 1966 t/m 1968 (zie hierboven 3.1 en bijlage I) werd een plan ontwikkeld om een reeks periodieken uit die jaren te analyseren. Er werd een selectie gemaakt van 22 dagbladen en 7 weekbladen. Alweer dank zij medewerking van de Koninklijke Bibliotheek konden deze periodieken op ons Centrum worden geraadpleegd. Doctoraal-studenten en stafleden zijn begonnen met een analyse van dit materiaal. Per 31 december 1975 waren van de betrokken bladen de volgende perioden behandeld:

dagbladen

Algemeen Dagblad januari t/m juni 1966
 Algemeen Handelsblad januari t/m december 1966
 Het Binnenhof januari t/m april 1966
 Friesch Dagblad januari t/m juni 1966
 Friesche Koerier januari t/m april 1966
 De Gelderlander januari t/m april 1966
 Haagsche Courant januari t/m april 1966
 Haarlems Dagblad januari t/m april 1966
 Leeuwarder Courant januari t/m april 1966
 Nieuwe Rotterdamse Courant januari t/m mei 1966
 Het Nieuwsblad van het Noorden januari t/m april 1966
 Het Parool januari t/m april 1966
 De Rotterdammer januari t/m april 1966
 De Telegraaf januari t/m april 1966
 Trouw januari t/m april 1966
 De Tijd januari t/m april 1966
 Utrechtsch Nieuwsblad januari t/m april 1966
 Het Vaderland januari t/m april 1966
 De Volkskrant januari t/m april 1966
 Het Vrije Volk januari t/m april 1966
 De Waarheid januari t/m juni 1966
 Winschoter Courant januari t/m april 1966

weekbladen

Elseviers Magazine januari t/m maart 1966
 De Groene Amsterdammer januari t/m maart 1966
 Haagse Post januari t/m maart 1966
 Hervormd Nederland januari t/m maart 1966
 Nederlandse Gedachten januari t/m maart 1966
 De Nieuwe Linie januari t/m maart 1966
 Vrij Nederland januari t/m maart 1966

Het selecteren, vergaren en verwerken van de gegevens verloopt als volgt.
 Per dag wordt nagegaan welke berichten elk afzonderlijk dagblad geeft over
 partij-politieke ontwikkelingen en maatschappelijke ontwikkelingen, waar-
 van de partij-politiek een reflectie vormt. Van die berichten wordt een
 kort uittreksel gemaakt. Indien een krant op een dag geen berichten hier-
 over heeft, wordt voor dat dagblad en voor die datum vermeld: "geen bericht".

Voor de weekbladen wordt op overeenkomstige wijze gehandeld. Vervolgens worden de berichten per dag (voor de weekbladen per week) verzameld en alfabetisch op naam van de periodieken geordend. In deze vorm wordt het geheel gestencild. In bijlage V worden de berichten van 3 februari 1966 als voorbeeld gegeven voor de dagbladen; in bijlage VI worden de berichten van 29 januari 1966 als voorbeeld voor de weekbladen gegeven. Dit materiaal, dat reeds enkele honderden gestencilde bladzijden omvat, kan op verschillende manieren worden gebruikt. Het omvat een uitgebreide chronologie van de gebeurtenissen in de betrokken periode. Daarnaast kan eenvoudig worden nagegaan welke periodieken bepaalde berichten al dan niet geven en, als berichten worden vermeld, in welke geest dit geschiedt. Bovendien worden alle berichten uit de stencils in het uittrekselsysteem verwerkt. Uit bijlagen V en VI mag men uiteraard geen conclusies trekken. Uit bovenstaande beschrijving volgt dat in het uittrekselsysteem samenvattingen en uittreksels zijn verwerkt uit boeken en van artikelen uit partijbladen, weekbladen, maandbladen en dagbladen. De uittreksels worden gemaakt op voorgedrukte kaarten (17 x 23 cm) met vermelding van onderwerp, auteursnaam, titel, plaats en jaar van uitgave, bladzijdennummering en bibliotheek waar de betrokken publicatie aanwezig is. Per 31 december 1975 bevatte het uittreksel 9.000 kaarten. Deze kaarten zijn volgens de indeling van de systematische catalogus (zie hierboven 4.3) in kaartenbakken opgeborgen. In bijlage III wordt een overzicht gegeven van alle rubrieken en sub-rubrieken met de bijbehorende aantallen kaarten.

4.5 *Knipselarchief*

Vanaf 1970 zijn door prof. Lipschits knipsels bewaard over partij-politieke ontwikkelingen die waren bedoeld voor persoonlijk gebruik. Deze knipsels zijn opgeplakt en systematisch geordend. Sinds 1 september 1973 worden De Volkskrant, NRC-Handelsblad en Het Nieuwsblad van het Noorden geknipt. De knipsels worden opgeplakt, gerubriceerd en in mappen opgeborgen. Per 31 december 1975 bevatte het archief 7.000 knipsels. De rubricering loopt niet geheel parallel aan die van de systematische catalogus. In bijlage IV wordt een overzicht gegeven van alle rubrieken en sub-rubrieken met de bijbehorende aantallen knipsels.

4.6 Personenregister Nederlandse politiek

Voor het samenstellen van het personenregister is uitgegaan van Keesings Historisch Archief. Van deze uitgave zijn de jaargangen 1945 t/m 1974 nagegaan op de personen, die in de Nederlandse politiek een rol speelden. Voor elk van hen is een kaartje (8 x 13 cm) gemaakt met naam en voorletters. Op het kaartje worden jaargang en bladzijde van KHA aangegeven, waar de betrokkene staat vermeld. Op deze wijze kunnen vrij gemakkelijk gegevens worden verzameld over de personen, die in het register zijn opgenomen.

In Keesings Historisch Archief staan voornamelijk feitelijke gegevens vermeld. Om ook oordelen en meningen over personen door middel van het register te kunnen opzoeken, worden door staf en studenten boeken verwerkt. Per 31 december 1975 waren een dertigtal boeken nagegaan. Voorrang werd gegeven aan "ego-documenten" zonder namenregisters. Overigens is bij boeken met registers gebleken dat die registers niet altijd betrouwbaar zijn. Enkele voorbeelden van boeken, die in het personenregister zijn verwerkt:

Algra, H.: "Mijn werk, mijn leven" (Assen, 1970)

Ammerlaan, R.: "Het verschijnsel Schmelzer. Uit het dagboek van een politieke teckel" (Leiden, 1973)

Berg, J.Th.J. van den en H.A.A. Molleman: "Crisis in de Nederlandse politiek" (Alphen a/d Rijn, 1975)

Drees, W.: "Neerslag van een werkzaam leven" (Assen, 1972)

Duynstee, F.J.F.M.: "De kabinetsformaties 1946-1965" (Deventer, 1966)

Faas, H.: "God, Nederland en de franje. Necrologie van het Nederlandse partijwezen" (Utrecht/Antwerpen, 1967)

Hoekstra, D.J.: "Partijvernieuwing in politiek Nederland. Samenvatting en commentaar" (Alphen a/d Rijn, 1968)

Hofland, H.J.A.: "Tegels lichten of ware verhalen over de autoriteiten in het land van de voldongen feiten" (Amsterdam, 1972)

Scheps, J.H.: "Twaalf over drie" (Apeldoorn, 1972)

Stikker, D.U.: "Memoires. Herinneringen uit de lange jaren waarin ik betrokken was bij de voortdurende wereldcrisis" (Rotterdam/Den Haag, 1966)

Vondeling, A.: "Nasmaak en voorproef. Een handvol ervaringen en ideeën" (Amsterdam, 1968)

Per 31 december 1975 waren 4.000 kaartjes opgenomen in het Personenregister Nederlandse politiek. Aangezien voor verschillende personen méér kaartjes werden gemaakt, staan in het register naar schatting 3.000 namen vermeld.

4.7 Trefwoordencatalogus

Deze catalogus bevat een reeks begrippen en organisaties, die als zodanig niet in onze systemen voorkomen. De gebruiker wordt verwezen naar de betrokken rubrieken in de systematische catalogus, het uittrekselsysteem en het knipselarchief.

Enkele voorbeelden:

Centrum voor Staatskundige Vorming: zie KVP

Club van Utrecht: zie RKPN

Comité-Welter: zie KNP

4.8 Periodiekencatalogus

Dit is een kaartsysteem van de periodieken (tijdschriften, weekbladen, dagbladen, partijbladen) die voor ons onderzoek van belang kunnen zijn. Van elke periodiek worden zoveel mogelijk basisgegevens vermeld: datum van eerste uitgave, eventueel datum van opheffing, adres, partij-affiliatie, bibliotheken waarin de betrokken periodiek wordt bewaard, enz. Bovendien wordt aangegeven of en tot hoever de periodiek in de overige documentatiesystemen op het Centrum is verwerkt.

4.9 Catalogus Nederlandse politieke partijen

In deze catalogus zijn de Nederlandse politieke partijen opgenomen. Hierbij is uitgegaan van de lijst van partijen, die bij de Kiesraad waren ingeschreven of nog zijn ingeschreven. Iedere partij staat op een afzonderlijke kaart, waarop zoveel mogelijk basisgegevens worden vermeld: adressen, telefoonnummers, wetenschappelijke bureaus, enz.

4.10 Systeem voor bewaarplaatsen archieven

Het is moeilijk een overzicht te krijgen van de bewaarplaatsen van archieven van politieke partijen, van hun nevenorganisaties en van personen die een rol in het partij-politieke leven hebben gespeeld. Op het Centrum wordt een poging hiertoe gedaan, maar van een grondige aanpak is (nog) geen sprake. De bestaande politieke partijen en hun wetenschappelijke bureaus zijn bezocht (zie hieronder 6.1) en bij die gelegenheid is gevraagd naar de bewaarplaats van de partij-archieven en naar de voorwaarden waarop deze toe-

gankelijk zijn voor wetenschappelijk onderzoek. Daarnaast is in het Algemeen Rijksarchief, het Katholiek Documentatie Centrum, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie en het Sociaal-Historisch Centrum Limburg onderzoek gedaan naar de aanwezigheid van voor ons Centrum belangrijke archieven. Deze gegevens zijn in het systeem voor bewaarplaatsen archieven opgenomen. Doel van deze activiteit is een zo volledig mogelijke archievencatalogus samen te stellen ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek.

4.11 Handelingen, Bijlagen, Aanhangsel en Staatsblad

Sedert december 1973 loopt een abonnement op de Handelingen der Staten-Generaal, op de Bijlagen bij deze Handelingen, op het Aanhangsel van de Handelingen en op het Staatsblad. De stukken worden in ordners opgeborgen volgens een systematiek, die is gebaseerd op acht rubrieken. Voor elke rubriek worden vervolgornders gebruikt. De acht rubrieken zijn:

- a. Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Deze stukken worden op volgnummer en datum van vergadering opgeborgen.
- b. Handelingen van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Deze stukken worden op overeenkomstige wijze opgeborgen.
- c. Bijlagen bij de Handelingen der Staten-Generaal. Deze stukken worden opgeborgen op (onderwerp-)nummer en op de daarbij behorende volgnummers.
- d. Rijksbegroting. De Rijksbegroting is in feite één van de Bijlagen, maar gezien de omvang worden deze stukken in een afzonderlijke ordner opgeborgen.
- e. Aanhangsel tot het Verslag van de Handelingen der Tweede Kamer. Dit Aanhangsel bevat de vragen van de leden van de Tweede Kamer aan de ministers en de antwoorden van de ministers. Deze stukken worden op volgnummer van de vragen opgeborgen.
- f. Aanhangsel tot het Verslag van de Handelingen der Eerste Kamer. Deze stukken worden op overeenkomstige wijze opgeborgen.
- g. Verslagen van openbare vergaderingen van Vaste Commissies. Deze stukken worden per commissie opgeborgen.
- h. Staatsblad. Het Staatsblad wordt op volgnummer opgeborgen.

5. ARCHIEVEN EN INTERVIEWS

5.1 Archieven

Hierboven (4.10) is gewezen op de moeilijkheid een overzicht te krijgen van de bewaarplaatsen van voor ons onderzoek belangrijke archieven.

Onze - gedeeltelijk geslaagde - pogingen daar iets aan te doen waren gericht op het catalogiseren van de bewaarplaatsen en niet op het verwerven van bestaande archieven. In de loop der jaren is ons echter een viertal archieven aangeboden, dat door het Centrum in bewaring is ontvangen. De erven-Schilthuis deponeerden in Groningen het archief van mr. G.J.C. Schilthuis, tot 1946 secretaris van de Vrijzinnig-Democratische Bond. Drs. J.P. Menting stelde zijn persoonlijk archief met stukken over de Pacifistisch Socialistische Partij voor onderzoek ter beschikking. Hetzelfde hebben de heren A.J. Meerburg en N. Schwarz, ex-leden van het Hoofdbestuur van D'66, gedaan.

Naast deze activiteiten ten aanzien van bestaande archieven houden wij ons als Centrum bezig met het 'creëren' van archieven. Het gaat hierbij om een geluidsarchief, een beeldarchief en een interviewarchief.

5.2 Geluidsarchief

Het geluidsarchief wordt opgebouwd in nauwe samenwerking met de Stichting Film en Wetenschap (SFW) te Utrecht, in het bijzonder drs. R.L. Schuurisma, Hoofd van het Dokumentatiecentrum van SFW, met drs. R.H. Cools, voormalig Hoofd van het Geluidsarchief van de SFW en met diens opvolger drs. J.H.Th. Jansen, Hoofd van het Audiovisueel Archief van de SFW.

De gang van zaken bij de opbouw van het geluidsarchief is als volgt. Van de SFW ontvangen wij lijsten met korte inhoudsopgaven van geluidsmateriaal, dat mogelijk van belang is voor ons onderzoek. Op het Centrum wordt uit deze lijsten een selectie gemaakt op basis van relevantie en prioriteit. Het geselecteerde materiaal wordt in de vorm van geluidsbanden uit Utrecht naar Groningen gestuurd, waar het in drievoud wordt uitgetikt. Hiervan gaat één exemplaar naar de SFW; twee exemplaren worden op het Centrum in ordners opgeborgen. Verwijzingen

naar de uitgetikte teksten worden verwerkt in het uittrekselsysteem (zie hierboven 4.4), waardoor ze voor de gebruiker vindbaar zijn en toegankelijk worden gemaakt.

In bijlage VII wordt een overzicht gegeven van de per 31 december 1975 uitgetikte en aan de SFW verzonden teksten van geluidsbanden. In bijlage VIII worden drie voorbeelden van uitgetikte teksten gegeven: een radio-toespraak van K. Vorrink op 30 januari 1946, een verkiezings-toespraak van L.J.M. Beel te Maastricht op 6 juli 1948 en een door G. Hoek verzorgde radio-uitzending op 24 januari 1951 over de kabinets-crisis.

Tegen het einde van 1975 zijn wij begonnen met het maken van geluidsopnamen op partij-politieke bijeenkomsten in het noorden van het land. Op 1 november 1975 werd op het CDA-Congres in Groningen de redevoering van mr. W. Aantjes opgenomen. Op een door de JOVD op 22 november 1975 te Groningen belegde conferentie werden de inleidingen opgenomen van mr. D.U. Stikker, mr. A.M. Goudsmit en de heer H.H. Jacobse. De vergadering van de Partijraad van de ARP, die op 13 december 1975 te Hoogeveen werd gehouden, is integraal opgenomen.

5.3 Beeldarchief

In juni 1974 heeft prof. Lipschits een bezoek gebracht aan het archief van de NOS en besprekingen gevoerd met de heren J. van Os van den Abeelen, T. Neelissen en G. Pott. Besloten werd tot samenwerking bij de samenstelling van een beeldarchief over de Nederlandse politieke partijen. Om beeldmateriaal over te mogen nemen uit het NOS-archief is toestemming nodig van de afzonderlijke zendgemachtigde omroeporganisaties en van de NOS. Die toestemming kreeg het Centrum eind 1974.

Drs. J.Th.M. Bank, toen nog als wetenschappelijk medewerker aan ons Centrum verbonden, heeft de organisatie opgezet en de eerste beeldbanden samengesteld. De gang van zaken is als volgt:

- a. Aan de hand van het kaartsysteem van het NOS-archief wordt nagegaan of er over een bepaald onderwerp uit de partij-politiek geschikt beeldmateriaal bestaat om een videoband van 60 minuten te vullen. De onderwerpen worden op stafvergaderingen van het Centrum besproken.
- b. Het geselecteerde beeldmateriaal wordt op het NOS-archief met een viewer bekeken. Voor het samenstellen van een videoband van 60 minuten over één onderwerp moeten tal van banden worden bekeken (voor het ontstaan van D'66 bijvoorbeeld banden van Brandpunt, Achter het Nieuws enz.).

Van die verschillende banden wordt aangegeven welke delen gebruikt zullen worden.

c. Van die delen wordt op het NOS-archief één band gemaakt, die naar de Stichting Film en Wetenschap in Utrecht wordt gestuurd. Vanuit het Centrum wordt een lege videoband gestuurd, die ons door de Faculteit der Letteren ter beschikking wordt gesteld. Dank zij medewerking van mevr. F. Borst van de SFW wordt de NOS-band op onze videoband omgespoeld.

Wij zijn begonnen met het overnemen van een bestaande beeldband van precies 60 minuten: het gesprek tussen W.L. Brugsma en D.U. Stikker in de door de NOS verzorgde serie Markant. Nadat aan de hand van onze ervaringen de beschreven werkwijze was getoetst, werd voor de volgende onderwerpen elk een videoband uit het archiefmateriaal van de NOS samengesteld:

- a. het ontstaan en de opkomst van D'66;
- b. Nieuw Links in de PvdA;
- c. de Nacht van Schmelzer.

Door het vertrek van de heer Bank (zie hierboven 1.2) is deze activiteit van het Centrum even stil komen te liggen. Er zijn nu weer plannen ontwikkeld voor de uitbreiding van dit beeldarchief. Bovendien is bij de Faculteit der Letteren een aanvraag ingediend voor een video-cassetterecorder; bij toewijzing hiervan kunnen op het Centrum rechtstreeks tv-uitzendingen worden opgenomen.

5.4 Interviews

Een moderne vorm van het 'creëren' van een archief is het op geluidsband opnemen van vraaggesprekken met politici. Hiermee is in 1974 op het Centrum een begin gemaakt. De vraaggesprekken worden opgenomen op bandapparatuur, die door de Faculteit der Letteren beschikbaar is gesteld.

Per 31 december 1975 waren de volgende personen door de heer Bank geïnterviewd:

Th.J.A.M. van Lier op 1 april 1974 (geen bandopname)

F. Daams op 1 april 1974 (geen bandopname)

G.E. van Walsum op 7 mei 1974

D.U. Stikker op 13 mei 1974

W. Schermerhorn op 17 mei 1974

S. Schuyer op 13 juni 1974

J. Willems op 27 juni 1974
 W. Verkade op 9 september 1974
 P.R. Baehr op 24 september 1974
 J. van der Woude op 30 september 1974 (geen bandopname)
 J. Tans op 1 oktober 1974
 M.A. Veltman op 10 oktober 1974
 H. Brugmans op 17 oktober 1974
 L. Timp op 15 november 1974
 J. van der Brink op 13 januari 1975
 G.E. van Walsum op 14 januari 1975 (vervolginterview, afgenomen door
 drs. Bank en prof. Lipschits)
 E.C. Visser op 21 januari 1975 (geen bandopname)
 J.G. van der Ploeg op 30 januari 1975
 M. van der Goes van Naters op 30 januari 1975
 H. Kolfschoten op 6 februari 1975
 W. Thomassen op 11 februari 1975
 E. Nypels op 14 februari 1975
 J.P.A. Gruijters op 10 maart 1975
 J. Donner op 4 april 1975
 W. Hendriks op 2 mei 1975
 S. Korteweg op 5 juni 1975
 H. Visser op 16 juni 1975
 D.U. Stikker op 7 juli 1975 (vervolginterview, afgenomen door drs. Bank
 en prof. Lipschits)

De interview-procedure is als volgt:

- a. Op de stafvergadering wordt besproken welke politicus zal worden ge-
 interviewd. Hierbij gelden voor het Centrum bepaalde prioriteiten, die
 zowel gebaseerd kunnen zijn op een periode (bijvoorbeeld de jaren 1945
 en 1946) als op een gebeurtenis (bijvoorbeeld de oprichting van D'66).
 De betrokkene wordt schriftelijk om toestemming gevraagd, waarbij doel
 en methode van het onderzoek worden omschreven.
- b. Als de betrokkene toestemming verleent wordt op het Centrum het in-
 terview voorbereid. Hierbij kan een vruchtbaar gebruik worden gemaakt
 van de reeds beschreven documentatiesystemen.
- c. Na deze voorbereiding vindt het interview plaats. Het gesprek wordt
 als regel op de band opgenomen.
- d. De band wordt op het Centrum eerst in 'klad' uitgetikt. Dit is nood-
 zakelijk gebleken, doordat soms gedeelten van het gesprek moeilijk ver-
 staanbaar zijn. Dit 'klad-exemplaar' wordt door één van de stafleden

gecontroleerd aan de hand van de bandopname. Na correctie wordt het interview in het net getikt.

e. Het uitgetikte interview wordt aan de betrokkene gestuurd met het verzoek om toestemming voor een vervolg-interview.

Deze procedure is zeer tijdrovend, vooral door het tweemaal uittikken van de band-opname. Het gesprek neemt gewoonlijk al verschillende uren in beslag. Pogingen om de band meteen in het net uit te tikken zijn mislukt. De typiste moest dan vaak iemand anders uit zijn werk halen om met haar een moeilijk verstaanbare passage te beluisteren. Bovendien moest zij dan steeds de spelling van de genoemde namen controleren. Omdat de bewerking zo tijdrovend was en omdat in het begin met een hoge frequentie interviews zijn afgenomen, is er een grote achterstand ontstaan in de uitwerking. Het aanvragen van nieuwe interviews is voorlopig stopgezet teneinde eerst een deel van de achterstand in te lopen.

Er bestaat een zeker verschil van aard tussen het eerste interview en het vervol ginterview. Bij het tweede interview wordt gewoonlijk dieper ingegaan op problemen, die in het eerste interview aan de orde werden gesteld. Het gebruik van een recorder levert geen onoverkomelijke moeilijkheden op.

Het is ons duidelijk gebleken dat deze vraaggesprekken een noodzakelijke aanvulling vormen op de in archieven bewaarde teksten en de memoires. In vele gevallen kan het vraaggesprek het ontbreken van geschreven bronnen compenseren. Bij het gebruiken van het interview als bron dient men zich uiteraard bewust te zijn van het bijzondere karakter van het materiaal. Voor de beoefening van de hedendaagse geschiedenis is het interview een vrijwel onmisbare bron. Het is daarom verheugend dat er bij de politici een zo grote mate van bereidheid tot medewerking bestaat. Het is zelden voorgekomen dat een verzoek tot het houden van een vraaggesprek is geweigerd. Wel worden gewoonlijk eisen gesteld ten aanzien van de geheimhouding, op z'n minst dat zonder toestemming van de ondervraagde de geluidsbanden niet door derden mogen worden afgeluisterd en de uitgetikte teksten niet door derden mogen worden gelezen. Normaal gesproken zou in dit jaarboek geen tekst van een gehouden interview kunnen worden opgenomen. De heer Van Walsum heeft echter het met hem op 7 mei 1974 gehouden vraaggesprek bewerkt en toestemming gegeven de tekst in hetboek te publiceren. Die tekst is opgenomen in bijlage IX.

6. RELATIES MET POLITIEKE PARTIJEN, WETENSCHAPPELIJKE INSTELLINGEN EN BIBLIOTHEKEN IN NEDERLAND

6.1 Relaties met politieke partijen

Eén van de eerste taken van het Centrum was uiteraard het aanknopen van relaties met de politieke partijen en hun wetenschappelijke bureaus. Van alle politieke partijen, die in de Tweede Kamer zijn vertegenwoordigd, werden de besturen aangeschreven, evenals de besturen van hun wetenschappelijke bureaus. Vervolgens legde de heer Bank een reeks bezoeken af. De volgende personen, die op de aangegeven data de vermelde functies bekleedden, werden bezocht:

Voor de Anti-Revolutionaire Partij:

- de heer G. Corporaal, secretaris van de ARP, op 16 mei 1974;
- drs. W. Hoogendijk, directeur van de Dr. Abraham Kuypersstichting, op 31 mei 1974.

Voor de Boerenpartij:

- de heer S. van Marion, secretaris van de Boerenpartij, op 19 september 1974.

Voor de Christelijk-Historische Unie:

- mevrouw E. Sleijser-Tegelaar, stafmedewerkster van de Savornin Lohmanstichting, op 16 mei 1974;
- de heer J. Lindenberg, directeur van het bureau van de CHU, op 6 juni 1974.

Met de Communistische Partij van Nederland is het niet gelukt een afspraak te maken.

Voor Democraten '66:

- drs. Ch.E.L. Mertens, secretaris van D'66, op 6 mei 1974;
- drs. E. Nypels, directeur van de Stichting Wetenschappelijk Bureau van D'66, op 9 mei 1974.

Voor Democratisch-Socialisten '70:

- de heer R.E.F.M. Nijhof, secretaris van DS'70, op 6 juni 1974.

Voor het Gereformeerd Politiek Verbond:

- de heer G.J. Schutte, secretaris van het GPV, op 16 september 1974.

Voor de Katholieke Volkspartij:

- drs. H. Gribnau, secretaris van de KVP, op 17 april 1974;
- mr. F. Bibb, directeur van het Centrum voor Staatskundige Vorming, op 17 april 1974.

Voor de Pacifistisch-Socialistische Partij:

- de heer H. Hoogen Stoevenbeld, secretaris van de PSP, op 4 juni 1974.

Voor de Partij van de Arbeid:

- drs. M. van Hasselt, waarnemend directeur van de Wiardi Beckman Stichting, op 12 oktober 1974;
- drs. H. van Stiphout, directeur van de Wiardi Beckman Stichting, op 22 april 1974;
- drs. G. Heyne den Bak, secretaris van de PvdA, op 23 april 1974.

Voor de Politieke Partij Radikalen:

- drs. C. Visser, secretaris van de PPR, op 21 mei 1974;
- mevrouw M. Neervoort, stafmedewerkster van de Studiestichting voor Radikale Politiek, op 5 juni 1974.

Met de Rooms-Katholieke Partij Nederland moet nog contact worden opgenomen.

Voor de Staatkundig-Gereformeerde Partij:

- de heer W.L.N. Donker, secretaris van het Studie- en Voorlichtingscentrum SGP, op 27 september 1974.

Voor de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie:

- mr. F. Korthals Altes, secretaris van de VVD, op 20 mei 1974;
- drs. P. Schönherr, stafmedewerker van de Teldersstichting, op 10 juni 1974.

Bij de gesprekken werden standaardvragen gesteld over:

- a. statuten en organisatie;
- b. criteria bij de ledenadministratie, die een beeld kunnen geven van de samenstelling van het ledenbestand;
- c. publicaties en tijdschriften;
- d. de staat en de toegankelijkheid van het archief van de partij, respectievelijk het wetenschappelijk bureau;
- e. samenwerkingsverbanden, zowel nationaal als internationaal;
- f. het beleid van de directeurs van de wetenschappelijke bureaus;
- g. de relatie tussen wetenschappelijk bureau en partij.

Van elk gesprek is een protocol opgesteld, dat ter correctie aan de betrokken persoon werd gestuurd. Deze stukken worden eventueel met statuten en reglementen per partij in mappen op het Centrum bewaard.

Het afleggen van deze bezoeken was een tijdrovende zaak, maar heeft wel resultaten opgeleverd. Verrassend was de zeer grote mate van bereidheid bij vrijwel alle ondervraagde partijfunctionarissen medewerking te verlenen aan het onderzoek. Het Centrum ontvangt regelmatig publicaties van de politieke partijen en van hun wetenschappelijke bureaus ten geschenke; in vrijwel alle gevallen is het Centrum geplaatst op de verzendlijst voor

periodieke uitgaven. In bijlage X wordt een overzicht gegeven van de per 31 december 1975 ontvangen geschenken; hierin zijn tevens de schenkingen van particulieren opgenomen.

6.2 Relaties met coördinerende instanties

Het onderzoek naar de Nederlandse politieke partijen valt binnen de belangstellingssfeer van drie coördinerende instanties. Vanaf het begin van het onderzoek zijn nauwe relaties onderhouden met de Coördinatiecommissie voor de Bestudering van de Parlementaire Geschiedenis, die onder voorzitterschap staat van prof. mr. F.J.F.M. Duynstee. Prof. Lipschits is lid van deze Coördinatiecommissie. Alle gehouden vergaderingen zijn door hem bijgewoond. De Coördinatiecommissie is steeds op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen op het Centrum.

In een rapport van de Historisch-Wetenschappelijke Commissie der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen ("Rapport over de huidige stand en toekomstige planning van het wetenschappelijk onderzoek der Nederlandse geschiedenis"; Amsterdam, 1974) wordt ons onderzoek genoemd als één van de lopende wetenschappelijke onderzoeksprojecten. De Historisch-Wetenschappelijke Commissie wordt op de hoogte gehouden van de werkzaamheden van het Centrum.

In 1975 is opgericht de Nederlandse Stichting voor Politicologisch Onderzoek. Deze instelling is op de hoogte gebracht van de in februari 1975 bij Z.W.O. ingediende subsidie-aanvraag. Op verzoek van het bestuur heeft prof. Lipschits zitting genomen in de Werkgemeenschap Nederlandse Politiek van de Stichting.

6.3 Relaties met het Centrum voor de Parlementaire Geschiedenis van Nederland van na de Tweede Wereldoorlog

Binnen het kader van de Katholieke Universiteit Nijmegen functioneert het Centrum voor de Parlementaire Geschiedenis van Nederland van na de Tweede Wereldoorlog, dat onder leiding staat van prof. mr. F.J.F.M. Duynstee. Het studie-object van het Nijmeegse Centrum en dat van het Groninger Centrum liggen dicht bij elkaar (zie 2.2 hierboven). Om doublures te voorkomen houden beide centra elkaar van hun activiteiten op de hoogte. Medewerkers van de centra onderhouden regelmatig contact; zij hebben over en weer bezoeken afgelegd.

6.4 *Relaties met universiteiten*

Er bestaat regelmatig contact met prof. dr. H. Daalder en prof. dr. N. Cramer, hoogleraren aan de Rijksuniversiteit Leiden, over verschillende aspecten van onze activiteiten. Prof. dr. A.F. Manning, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, heeft ons op verzoek verschillende adviezen gegeven. Bovendien kregen wij van prof. Manning een overzicht van de voor hem vervaardigde scripties, die voor ons onderzoek van belang kunnen zijn. Een aantal van die scripties is bij de auteurs ter inzage gevraagd en in de diverse documentatiesystemen verwerkt.

Met prof. dr. H.W. von der Dunk, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Utrecht, bestaan regelmatige contacten. Dit wordt zeer vergemakkelijkt door de omstandigheid dat ons voormalig staflid drs. Bank thans medewerker is bij prof. Von der Dunk; bovendien geeft de heer Bank nog wekelijks college in Groningen in het kader van ons project (vergelijk hierboven 2.3) Het bleek dat onder leiding van prof. Von der Dunk enkele werkcolleges werden gegeven over onderwerpen, die verband houden met ons onderzoekobject; een groep studenten heeft gebruik gemaakt van ons materiaal. Aan het Instituut voor Geschiedenis te Utrecht zijn voorlopige plannen ontwikkeld over een onderzoek naar de reacties van een aantal Nederlandse politieke partijen op de Indonesische kwestie in de periode 1945-1949. Hierover heeft prof. Von der Dunk contact met ons opgenomen. Nagegaan zal worden of en in hoeverre samenwerking mogelijk is.

6.5 *Relaties met bibliotheken*

Bij onze werkzaamheden krijgen wij veel medewerking van de Koninklijke Bibliotheek, die ons leggers van dag- en weekbladen uitleende (zie hierboven 4.4). Ook van de kant van de Universiteitsbibliotheek Groningen wordt ons alle mogelijke steun gegeven.

Een bijzondere vorm van samenwerking is ontstaan met de Openbare Bibliotheek in Groningen. In Groningen wordt slechts NRC/Handelsblad volledig bewaard en ingebonden. Speciale abonnementen op een reeks dag- en weekbladen om ze te verzamelen en in te binden waren te kostbaar. Er heeft een aantal besprekingen plaatsgevonden tussen mr. W.R.H. Koops, bibliothecaris van de Rijksuniversiteit Groningen, de heer J.A. Nuiver, directeur van de Openbare Bibliotheek te Groningen en prof. Lipschits. Naar aanleiding van die gesprekken is het volgende plan ontwikkeld.

De periodieken, die door de Openbare Bibliotheek en haar filialen in Groningen

niet zelf worden bewaard, worden aan ons Centrum afgestaan. Dank zij bemiddeling van de heer Nuiver wordt het transport door de Openbare Bibliotheek verzorgd. Regelmatig ontvangen wij grote hoeveelheden materiaal, die op het Centrum worden gesorteerd en op volledigheid worden gecontroleerd. Op deze wijze hebben wij op het Centrum de beschikking gekregen over de volgende dag- en weekbladen:

Algemeen Dagblad	vanaf 1 augustus 1974
Leeuwarder Courant	vanaf 1 augustus 1974
Nederlands Dagblad	vanaf 1 juli 1974
Het Parool	vanaf 1 augustus 1974
De Telegraaf	vanaf 1 augustus 1974
Trouw	vanaf 1 januari 1974
De Volkskrant	vanaf 1 augustus 1974
De Waarheid	vanaf 1 januari 1974
Elseviers Magazine	vanaf 1 januari 1973
De Groene Amsterdammer	vanaf 1 januari 1973
Haagse Post	vanaf 1 januari 1973
De Nederlander	vanaf 1 mei 1974
Nederlandse Gedachten	vanaf 1 januari 1974
De Nieuwe Linie	vanaf 1 januari 1973
De Tijd	vanaf 1 september 1974
Vrij Nederland	vanaf 1 januari 1973

De toegankelijkheid van deze verzameling dag- en weekbladen voor staf en bezoekers wordt bemoeilijkt door de omstandigheid dat de periodieken niet ingebonden zijn. Dit materiaal is overigens niet alleen van belang voor onderzoek naar de partij-politieke ontwikkelingen. Ook voor onderzoek en voor het maken van scripties op de gebieden van internationale politiek (contemporaine geschiedenis), polemologie, politicologie, staatsrecht, sociologie der internationale betrekkingen enz. vormen dag- en weekbladen uitermate belangrijke en zelfs onmisbare bronnen. Het toegankelijk maken van dit materiaal door het te laten inbinden is derhalve niet alleen van belang voor het Centrum. Na overleg met de heren Koops en Nuiver is aan het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Groningen gevraagd de Universiteitsbibliotheek de financiële middelen hiervoor toe te kennen.

7. RELATIES MET INSTELLINGEN EN PERSONEN IN HET BUITENLAND

7.1 Inleiding

In de enkele jaren van het bestaan van ons Centrum zijn wij door verschillende instellingen en personen uit het buitenland benaderd met verzoeken tot samenwerking bij het realiseren van bepaalde projecten. Met enthousiasme heeft de staf op deze verzoeken gereageerd en een begin gemaakt met de werkzaamheden. In een aantal gevallen is dit op een desillusie uitgelopen. Als voorbeeld kan dienen het "Parliamentary Parties Project" van de Universiteit van Wisconsin in de Verenigde Staten. Het doel van dit project was het laten schrijven en doen uitgeven van monografieën over de geschiedenis en de ontwikkeling van de in het parlement vertegenwoordigde partijen voor de periode 1945-1973 in twintig geselecteerde landen. Voor Nederland was prof. Lipschits uitgenodigd het boek te schrijven. In het jaarverslag van het Centrum over de periode 1 september 1973 - 1 september 1974 is hiervan uitvoerig melding gemaakt. Zelfs werd in een bijlage de inhoudsopgave van het te schrijven boek vermeld. Er is op het Centrum vrij veel werk aan besteed, maar toen bleek dat er voor dit project geen Amerikaanse uitgever te vinden was en de correspondentie in frequentie en duidelijkheid afnam, hebben wij de werkzaamheden hieraan stopgezet.

Dit is slechts een voorbeeld. Ook met andere plannen waarover wij uit het buitenland zijn benaderd hebben wij overeenkomstige ervaringen opgedaan. Dit heeft ons enthousiasme niet gedood, maar wel hebben wij geleerd voorzichtig te zijn met het aankondigen in jaarverslagen van in samenwerking met instellingen en personen in het buitenland te ondernemen studies. Hieronder beperken wij ons tot de reeds afgesloten studies.

7.2 *Fondation Nationale des Sciences Politiques*

Op de Fondation Nationale des Sciences Politiques te Parijs wordt een lijst samengesteld van "all the legal parties that exist or have been existing in all the independent countries of the world, since 1945". De leiding van dit project berust bij mej A. Karolyi. Op haar verzoek heeft het Centrum zich belast met het verzamelen van de gegevens over Nederland. Wij hebben ons beperkt tot de politieke partijen die in de periode 1946 t/m 1972 hebben deelgenomen aan de verkiezingen voor de

Tweede Kamer der Staten-Generaal. De volgende gegevens werden gevraagd:

- a. de officiële Nederlandse, Engelse en Franse naam;
- b. de datum van oprichting;
- c. jaar van deelname aan de verkiezingen.

Het verzamelen heeft meer tijd gekost dan was voorzien. Uit eigen gegevens, aangevuld met informatie van de Kiesraad, werd eerst een lijst samengesteld van alle politieke groeperingen die in de betrokken periode aan verkiezingen voor de Tweede Kamer hadden deelgenomen. Ons criterium hierbij was effectieve deelname: politieke groeperingen die zich wèl voor dit doel bij de Kiesraad hadden laten inschrijven, maar geen kieslijsten hebben ingediend, zijn niet opgenomen. Dit betekende een vermindering van 136 tot 67 politieke partijen.

Van de meeste van die organisaties was het adres van het secretariaat niet meer te achterhalen; in vele gevallen was de organisatie opgeheven. Aan de secretarissen van de veertien in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen werd een vragenlijst gestuurd. Van deze gelegenheid is tevens gebruik gemaakt om vragen te stellen over de oprichters en het ledental. De volgende vragen werden gesteld:

- a. Heeft uw politieke partij een officiële Engelse naam? Zo ja, welke? Zo niet, heeft u dan een voorstel voor een Engelse naam?
- b. Heeft uw politieke partij een officiële Franse naam? Zo ja, welke? Zo niet, heeft u een voorstel voor een Franse naam?
- c. Welke datum beschouwt u als oprichtingsdatum van uw politieke partij?
- d. Welke persoon (personen) beschouwt u als oprichter(s) van uw politieke partij?
- e. Kunt u ons het ledental van uw politieke partij geven met de daarbij behorende peildatum?

Alle veertien lijsten werden aan ons geretourneerd. Van de overige 53 partijen zijn de gegevens op andere wijze samengesteld. Met hulp van drs. R. Bremer en de heer A.H. Mackinnon M.A., beiden verbonden aan het Anglistisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen, zijn de Nederlandse partijnamen in het Engels vertaald. Voor de Franse vertaling kregen wij hulp van mej. M. Rhemrev en de heer J. van Os van het Instituut voor Romaanse Talen van de Rijksuniversiteit Groningen. De data van oprichting werden zoveel mogelijk opgespoord; in enkele gevallen werd de datum van inschrijving van de Kiesraad gebruikt.

De gegevens werden verzameld en bewerkt door mej. C.C. de Beer (documentaliste), de heer G.G.J. Thissen (kandidaatsassistent) en prof. Lipschits (projectleider). Het resultaat is opgenomen in bijlage XI.

7.3 International Comparative Political Parties Project

Het International Comparative Political Parties Project staat onder leiding van Kenneth Janda, hoogleraar in de politicologie aan de Northwestern University, U.S.A. Aan deze instelling heeft men een systeem ontwikkeld om gegevens uit de vakliteratuur over politieke partijen in verschillende landen te vergelijken en te analyseren (Remote Information Query System). Dit systeem is toegepast op 52 landen, waaronder Nederland.

Aan prof. dr. A. Lijphart, verbonden aan de Rijksuniversiteit Leiden, en aan prof. Lipschits is gevraagd de gegevens over de Nederlandse situatie op hun juistheid en betrouwbaarheid te beoordelen. Hiertoe ontvingen wij een 'computer output' van de gegevens over zes partijen: KVP, PvdA, VVD, ARP, CHU en CPN. Het betreft gegevens van zeer uiteenlopende aard. Het algemene deel bestaat uit tabellen van de electorale aanhang: omvang, sociale samenstelling en geografische spreiding.

Hierna volgen voor elk van de zes genoemde partijen afzonderlijk gegevens over: oorsprong, leiding, regeringsdeelname, geografische sterkte, partijprogramma, houding ten aanzien van een aantal politieke problemen, propaganda, financiën, organisatie, ideologische cohesie enz.

Voor het verzamelen van deze gegevens is gebruik gemaakt van 1876 bladzijden druks uit 112 bronnen, dat wil zeggen nog geen gemiddelde van 17 bladzijden per bron. Uit de literatuuropgave bleek dat het vrijwel uitsluitend om artikelen uit Engelstalige tijdschriften ging.

Doordat men zich in zeer belangrijke mate beperkt heeft tot artikelen in de Socialist International Information, de Yearbook of the International Socialist Labour Movement en de World Marxist Review zijn de informaties uit kringen van de PvdA en de CPN oververtegenwoordigd.

In enkele gevallen heeft dit geleid tot een karikatuur van andere partijen. Zo werd van de ARP gezegd dat deze partij zich waarschijnlijk tegen algemeen kiesrecht verzet omdat het beginsel van de volkssouvereiniteit wordt verworpen. Ook de beperking tot de zes genoemde partijen geeft een vertekening van het beeld. Aan dit laatste was niets meer te veranderen. Voor het overige heeft prof. Lipschits zestig wijzigingen voorgesteld, die vrijwel alle zijn overgenomen. De resultaten van het onderzoek zijn neergelegd in een boek, dat bij The Free Press zal verschijnen.

7.4 Universiteit van Saarland

Prof. dr. W. Lipgens, verbonden aan de Universität des Saarlandes, schrijft een boek over het beleid inzake de Europese integratie in een aantal West-Europese landen in de periode 1945-1950. Hij verzocht ons materiaal te verzamelen over de standpunten van de Nederlandse politieke partijen over deze kwestie in de betrokken periode. De Universiteit van Saarland zou de kosten vergoeden en een honorarium betalen. Ten behoeve van dit onderzoek van prof. Lipgens heeft drs. Bank met steun van de kandidaatsassistenten mej. B. Tanja en P.M. Hommes partijprogramma's, congresresoluties, redevoeringen enz. bestudeerd. De relevante delen hieruit zijn gefotokopieerd en met korte samenvattingen in het Duits aan prof. Lipgens gestuurd. Na overleg met Z.W.O. en met de Faculteit der Letteren is besloten het inmiddels ontvangen honorarium (DM 500) te gebruiken voor de financiering van enkele kosten van het Centrum.

8. STUDIES

8.1 Inleiding

Het Centrum is zowel documentatie- als studiecentrum. In de eerste periode lag de nadruk van de activiteiten geheel op de documentatie. Van de bereikte resultaten op dit terrein is hierboven (vooral onder 4 en 5) verslag uitgebracht. Zeker niet minder belangrijk is echter het (laten) verrichten van onderzoek en zo mogelijk het publiceren van de resultaten. Het Centrum is niet uitsluitend bedoeld als een werkplaats voor onderzoek door aan het Centrum verbonden stafleden. Ook het onderzoek door anderen op het betrokken terrein wordt zoveel mogelijk gesteund. Wij beschikken over een kleine studieruimte, waarvan in toenemende mate gebruik wordt gemaakt. Studenten gebruiken ons materiaal voor het vervaardigen van scripties en voor onderzoek in het kader van werkgroepen en projectgroepen. Het gaat hierbij voornamelijk om historici, sociologen en juristen, zowel uit Groningen (de grote meerderheid) als uit andere universiteitssteden. Daarnaast maakt een aantal personen van het Centrum gebruik voor dissertatieonderzoek, voor het schrijven van artikelen en voor het voorbereiden van lessen.

Een deel van het onderzoek is gericht op "intern gebruik". Daarnaast kan worden onderscheiden onderzoek voor "uitwendig gebruik": het publiceren van de resultaten. Om dit aan te moedigen en om een mogelijkheid tot publicatie te creëren is een contract gesloten tussen de Rijksuniversiteit Groningen en de Uitgeverij Kluwer B.V. Volgens dit contract zal onder auspiciën van het Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen door de Uitgeverij Kluwer B.V. een serie monografieën worden uitgegeven. Het gaat hierbij om Cahiers van 64 à 80 pagina's op een formaat van 13½ bij 21½ cm. Er wordt naar gestreefd jaarlijks drie van deze Cahiers te doen uitgeven. In de samenvatting hieronder (zie 8.4) wordt hier nader op ingegaan.

Het op het Centrum verrichte onderzoek, dat een schriftelijke neerslag heeft gekregen of waarvan het de bedoeling is dat het een schriftelijke neerslag krijgt, kan in de volgende groepen worden onderscheiden.

8.2 Onderzoek door stafleden

In deze paragraaf gaat het om onderzoek van zowel zittende stafleden als van vroegere stafleden. Hierboven (zie 7.2) is reeds genoemd de lijst van politieke partijen, die sedert 1945 hebben deelgenomen aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Deze lijst werd samengesteld door mej. C.C. de Beer, de heer G.G.J. Thissen en prof. Lipschits op verzoek van de Fondation Nationale des Sciences Politiques (Parijs). Het resultaat is opgenomen in bijlage XI.

Aan ander onderzoek onder dit hoofd kan worden genoemd:

Drs. J.Th.M. Bank De heer Bank was als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Centrum. Hij is thans wetenschappelijk medewerker aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Hij bereidt een dissertatie voor over de ontwikkeling van de politieke partijvorming binnen het Nederlandse katholicisme in de periode 1930-1954.

Daarnaast heeft de heer Bank een onderzoek gedaan naar de opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging. De eerste versie van de schriftelijke neerslag hiervan is gereed. Het ligt in de bedoeling deze studie te publiceren in de door het Centrum uit te geven reeks Cahiers.

Drs. D.F.J. Bosscher De heer Bosscher was kandidaatsassistent bij het Centrum. Thans is hij als wetenschappelijk medewerker aan de Rijksuniversiteit Groningen verbonden. Hij bereidt een dissertatie voor over de Anti-Revolutionaire Partij en de dekolonisatie van Indonesië. Het bestuur van de ARP heeft de heer Bosscher toestemming gegeven de partij-archieven te raadplegen.

Prof. dr. I. Lipschits De heer Lipschits geeft leiding aan het Centrum. Hij houdt zich met enkele projecten bezig:

a. Zijn voornaamste taak is het schrijven van een boek over de ontwikkeling van het Nederlandse partijwezen, dat bij Kluwer zal worden uitgegeven. Van het eerste hoofdstuk (de protestants-christelijke stroming tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog) is de tweede en waarschijnlijk definitieve versie gereed; van het tweede hoofdstuk (de socialistisch/communistische stroming tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog) is de eerste versie op papier gezet. Voor de overige hoofdstukken wordt materiaal verzameld.

b. De opzet van het onder a vermelde boek is uitgewerkt tot een viertal artikelen, die onder de titel "Ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse politieke partijen" zijn verschenen in Intermediair (jaargang 11, nos. 48 t/m 51, november-december 1975). Met toestemming van de redactie van

Intermediair is de tekst van de artikelen opgenomen in bijlage XII. Naar aanleiding van deze artikelen zijn enkele interessante reacties ontvangen. Deze zijn niet in bijlage XII verwerkt. In het boek zal er zoveel mogelijk rekening mee worden gehouden.

c. In de losbladige uitgave Onze Jaren '45-'70 heeft prof. Lipschits enkele artikelen over de Nederlandse partijpolitiek geschreven. De gehele serie zal nu in boekvorm worden gepubliceerd. Op verzoek van de redactie is het artikel "Slijtage in het midden. Partijpolitieke ontwikkelingen in Nederland na 1966", dat oorspronkelijk is verschenen in aflevering 104 (januari-februari 1974, pp. 3305-3310), bijgewerkt.

d. Het jaarlijkse politicologen-etmaal, georganiseerd door de Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politiek zal in 1976 worden gewijd aan een "Analyse van het functioneren van intermediaire structuren tussen burger en centrale overheid in Nederland". Op verzoek van het bestuur van de Kring hebben drs. J.Th.J. van den Berg, wetenschappelijk medewerker aan de Rijksuniversiteit Leiden en prof. Lipschits zich belast met de organisatie van de sectie politieke partijen. Na overleg heeft prof. Lipschits een stuk geschreven, waarop reacties zijn gevraagd van vertegenwoordigers van een aantal Nederlandse politieke partijen. Dit stuk en de reacties daarop zullen dienen als uitgangspunt voor de discussie. De tekst van het stuk is opgenomen in bijlage XIII.

e. In respectievelijk 1963 en 1967 verschenen twee artikelen van prof. Lipschits: "De politieke partij en de selectie van kandidaten" (in de Sociologische Gids, jrg. 10, no. 5, sept.-oct. 1963, p. 273-281) en "De organisatorische structuur der Nederlandse politieke partijen" (in Acta Politica, jrg. II, afl. 4, 1966/67, p. 265-296). De inhoud van die artikelen is verouderd. In samenwerking met enkele studenten worden nieuwe gegevens verzameld. Het resultaat van dit onderzoek zal waarschijnlijk worden gepubliceerd in de door het Centrum uit te geven reeks Cahiers.

8.3 Werkstukken

Van studenten die deelnemen aan een kandidaten-werkcollege over de Nederlandse politiek wordt onder meer geëist dat zij een werkstuk maken. Dit gebeurt individueel of in groepjes (vergelijk hierboven 2.3). Elk werkstuk wordt begeleid door een staflid. De studenten kunnen kiezen uit een lijst van onderwerpen. In de volgende opsomming beperken we ons tot de werkstukken die per 31 december 1975 waren ingeleverd:

"Welter en de K.V.P." Dit werkstuk (VI + 74 blz.) is geschreven door

A. Dorleijn, H. Hazelhoff en J. Scheffers. Voor dit werkstuk werden de jaargangen 1947 en 1948 van De Maasbode, De Tijd en De Volkskrant geanalyseerd. De auteurs hebben zich tot drie deelonderwerpen beperkt: 1. de figuur Welter; 2. de vrijheid van meningsuiting binnen de KVP aan de hand van de zaak-Welter; 3. de houding van Welter ten aanzien van de relatie tussen KVP en PvdA en de reacties hierop. In enkele bijlagen wordt een chronologie van de feitelijke gebeurtenissen in die periode uit de drie dagbladen gezamenlijk gegeven en daarnaast voor elk der drie dagbladen afzonderlijk een "chronologie van de meningen" over de zaak-Welter.

"Ideeën die tijdens de Tweede Wereldoorlog werden ontwikkeld over de gewenste ontwikkeling van de protestants-christelijke partijen na de oorlog" Dit werkstuk (18 blz.) werd geschreven door H. Wolthoff, J. Steenbergen en J. Verbaas. Het bestaat in feite uit twee delen: een stuk over de ideeën binnen de ARP en een stuk over de groep-Van Walsum en de CHU. Het geheel vormt eerder een verslag van werkzaamheden dan een werkstuk.

"Prof. dr. ir. W. Schermerhorn en de Nederlandse Volksbeweging" Dit werkstuk (IV + 26 blz.) werd geschreven door mevr. M. Beeksma, K. de Bruin en J. Schepers. Achtereenvolgens wordt behandeld de houding van Schermerhorn voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog (onder meer zijn rol in Eenheid door Democratie en zijn activiteiten in gijzelaarschap), de overgang van de NVB naar de PvdA en de NVB in het eerste jaar na de bevrijding.

"De idee van de doorbraak" Dit werkstuk (18 blz.) werd geschreven door T. van Buren en mej. J. van Dijk. In dit stuk worden tegenover elkaar gezet het streven naar de doorbraak, zoals dat zich in 1945-1946 had ontwikkeld en de ervaringen met de doorbraak in de periode 1948-1956.

"Discussie in pamfletten en brochures over de wenselijkheid van het herstel van een katholieke partij-organisatie (1942-1946)" Dit werkstuk (26 blz.) werd geschreven door mej. A.F. Ledeboer, mej. H.E.E. Vos en E.R. Wilsoe. In dit stuk wordt een aantal brochures over het betrokken onderwerp geanalyseerd, die tijdens de Tweede Wereldoorlog illegaal of direct na de oorlog legaal verschenen.

"De ontstaansgeschiedenis van het Gereformeerd Politiek Verbond" Dit werkstuk (39 + XXX blz.) werd geschreven door H. Dijkstra, mej. A. Ozinga en A. Vanderjagt. In dit stuk wordt een filosofisch-theologische uiteenzetting gegeven over het ontstaan van het GPV. Veel nadruk wordt uiteraard gelegd op het Congres van Gereformeerden, dat in 1948 in Amersfoort bijeenkwam. In acht bijlagen worden enkele belangrijke bronnen weergegeven.

"De procedure van kandidaatstelling voor de Tweede Kamer bij de Nederlandse politieke partijen in 1972" Dit werkstuk (IV + 19 blz. met daarnaast tien-

tallen bladzijden aan bijlagen) werd geschreven door J.E. Verbaas. Dit stuk bevat een korte analyse van de procedures van kandidaatstelling voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal zoals die in 1972 gevolgd werden in KVP, ARP, CHU, CPN, PPR, PSP en RKPN (de teamgenoot van de heer Verbaas, die de PvdA, VVD, D'66 en DS'70 voor zijn rekening zou nemen, liet het afweten). In de bijlagen is een reeks fotocopies opgenomen van reglementen, statuten enz. van KVP, PPR, CPN, PSP, RKPN, PvdA, VVD, D'66 en GPV. Van de kant van de politieke partijen werd veel medewerking bij dit onderzoek verleend. "Een verjongingskuur voor de Partij van de Arbeid. Opkomst en ontwikkeling van Nieuw Links" Dit werkstuk (52 blz. + bijlagen) werd geschreven door B. Boivin, H. Hazelhoff en B. Molenaar. In het stuk wordt, zoals in de titel is aangeduid, de opkomst van Nieuw Links en de integratie daarvan in de PvdA beschreven. Nadruk wordt gelegd op de brochures en op het "personeel" van Nieuw Links.

"Het isolement van de CPN in de jaren 1943-1946" Dit werkstuk (84 blz.) werd geschreven door mej. C. Besselink en H. Ketelaars. Het bestaat eigenlijk uit enkele op zichzelf staande delen: de verhouding tussen de CPN enerzijds en de SDAP en de PvdA anderzijds in de periode 1943-1946; het isolement van de CPN na 1945, toegespitst op de Eenheidsvakcentrale als onderdeel van de politiek van het eenheidsfront; de positie van de CPN in de periode mei-juli 1945; de invloed vanuit Moskou op de strategie van de CPN en andere West-Europese communistische partijen.

"Het ontstaan van de PPR" Dit werkstuk (115 blz.) werd geschreven door mevr. M. Beeksmā, A. Dorleijn en mej. H. Hendriks. In dit stuk worden achtereenvolgens behandeld: de positie van de KVP-Radicalen binnen de KVP tot aan de afsplitsing, de ontwikkelingen binnen de PPR vanaf haar oprichting tot medio 1970 en de overgang van leden van de ARP naar de PPR.

Tot zover de werkstukken. Studenten, die willen afstuderen met contemporaine geschiedenis als hoofdvak, dienen voor dit onderdeel een doctoraal-scriptie te schrijven. Zij komen zelf met een voorstel voor een onderwerp. De belangstelling voor onderwerpen uit de na-oorlogse Nederlandse politiek neemt toe. In dit jaarboek beperken we ons tot de per 31 december 1975 ontvangen en behandelde scripties:

D.F.J. Bosscher: "De Anti-Revolutionaire Partij en de Indonesische revolutie 1945-1949" (76 blz.) Voornamelijk uitgaande van de berichtgeving en de commentaren in het dagblad Trouw in de periode augustus 1945-december 1949 worden achtereenvolgens behandeld het officiële standpunt van de ARP inzake de Indonesische kwestie, de afwijkende meningen binnen en aan de rand van de ARP en de gevolgen van het standpunt van de ARP in deze kwestie voor

de relaties met andere partijen. De heer Bosscher is inmiddels afgestudeerd. De scriptie zal worden uitgewerkt tot een dissertatie.

Mej. C. Venema: "De NAVO-discussie binnen de Partij van de Arbeid in de periode 1946-1956" (72 blz.). Na een korte inleiding over het anti-militarisme van de SDAP wordt een beschrijving gegeven van de aanvaarding en de verdediging van de NAVO door de PvdA. Hierna worden de consequenties nagegaan, die de aanvaarding van de NAVO voor het beleid van de PvdA hadden. Ten slotte worden de oppositiebewegingen binnen de PvdA (De Derde Weg, het Sociaal-Democratisch Centrum) behandeld. In een nawoord wordt ingegaan op de discussie binnen de PvdA over de NAVO in de periode 1974-1975. Mejuffrouw Venema is inmiddels afgestudeerd. Overwogen wordt de scriptie te publiceren als Cahier van het Centrum.

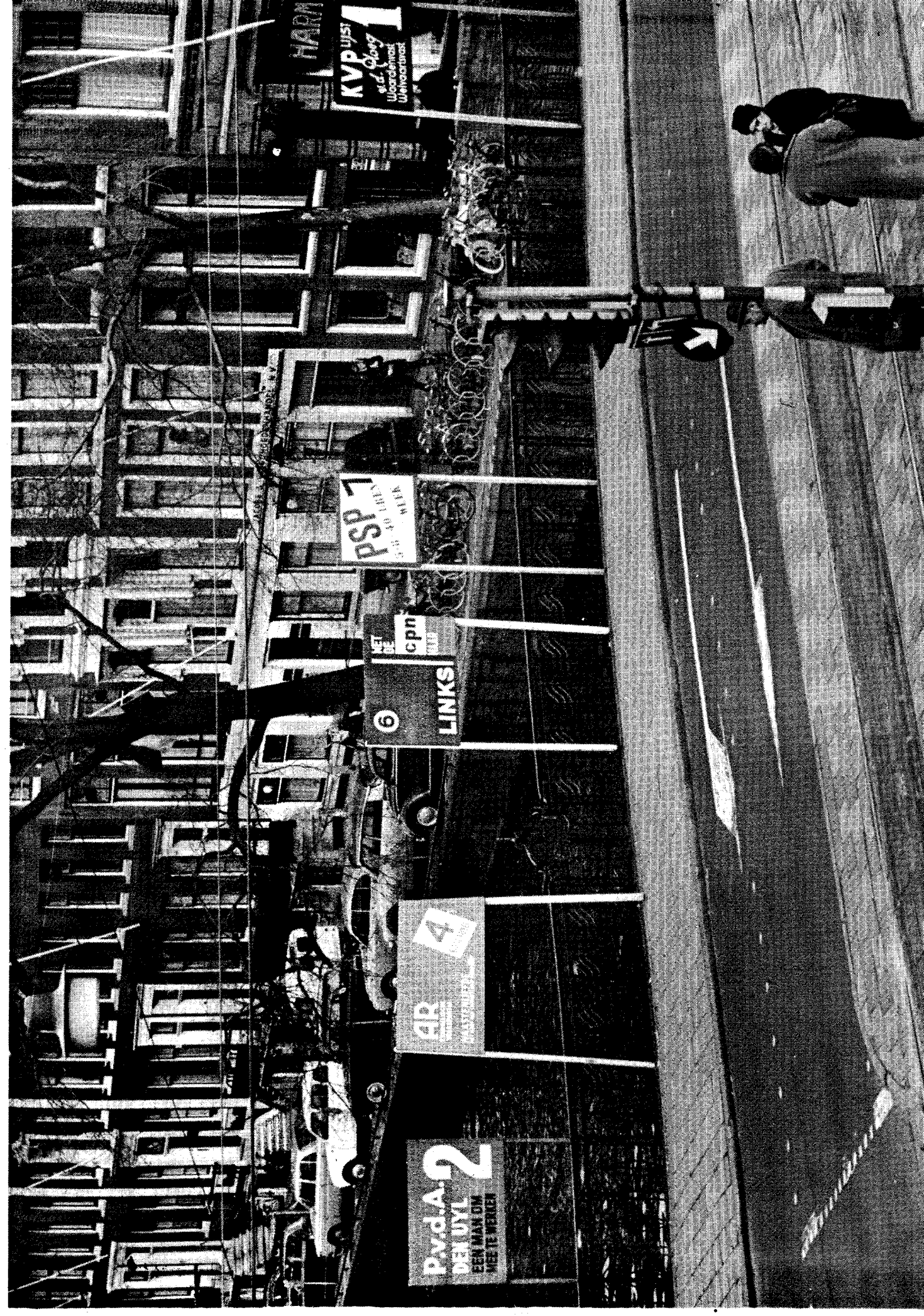
8.4 Samenvatting

Uit het bovenstaande is, naar wij hopen, duidelijk geworden dat naast de documentatie-werkzaamheden ook het onderzoek van de grond is gekomen. In de opsomming hebben we ons nadrukkelijk beperkt tot het onderzoek, waarvan minimaal de eerste resultaten op schrift zijn gesteld en op het Centrum aanwezig zijn. Werkstukken en scripties, die nog in behandeling zijn, zijn niet genoemd. Dit geldt ook voor plannen tot onderzoek. Zo zijn, om een voorbeeld te noemen, drie kandidaatsassistenten en de documentaliste bezig met het opzetten van een onderzoek naar de relatie tussen een vijftal Nederlandse politieke partijen en "hun" jongerenorganisaties.

Ook in een ander opzicht geeft een dergelijke opsomming een vertekend beeld. Niet vermeld worden gewoonlijk de projecten die, door welke oorzaak dan ook, zijn mislukt. Hierboven (zie 7.1) is het voorbeeld gegeven van het "Parliamentary Parties Project". Het is niet moeilijk andere gevallen te noemen, waarbij veel energie in een project is gestoken zonder dat er resultaten te vermelden zijn. Van een voormalig lid van de Tweede Kamer hadden wij gehoord dat er in de Handelingen over de "Nacht van Schmelzer" achteraf geknoeid zou zijn. De heer B.W.F. Walthaus, chef van de redactie binnen- en buitenland van Het Nieuwsblad van het Noorden heeft op ons verzoek een vergelijking gemaakt tussen de tekst van de Handelingen en de bandopname van de bedoelde vergadering, die wij van de Stichting Film en Wetenschap ontvingen. Na zeer vele uren arbeid kon de heer Walthaus rapporteren dat er geen noemenswaardige verschillen waren. Een ander voorbeeld: enkele maanden lang heeft een aantal stafleden gewerkt aan

een onderzoek naar het ontstaan van de VVD. Door persoonlijke omstandigheden moest (voorlopig?) hieraan een einde worden gemaakt.

Dit soort tegenslagen zal wel altijd voorkomen bij wetenschappelijk onderzoek. Het heeft gelukkig niet de werksfeer op het Centrum aangetast. Wel een bron van enige zorg vormt de mogelijkheid tot het publiceren van de resultaten van onderzoek. Wij verkeren in de gelukkige omstandigheid dat het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Groningen bereid was een contract aan te gaan met de Uitgeverij Kluwer B.V. voor het laten publiceren van een door het Centrum te verzorgen reeks Cahiers. De uitgever acht het echter wenselijk dat éérst het boek van prof. Lipschits over de ontwikkeling van het Nederlandse partijwezen wordt gepubliceerd. Wegens tijdgebrek vordert het schrijven van dit boek minder snel dan verwacht was en wenselijk is. Hierdoor wordt het verschijnen van de Cahiers voorlopig opgehouden. Enkele scripties en werkstukken zouden, na bewerking, eventueel voor publicatie in aanmerking kunnen komen. Met de uitgever zal hierover contact worden opgenomen.

CPN 8

CPN 8
Henk
Hoekstra H

Waardevast beleid
Behoorlijk bestuur
Dr. W. Drees
Lijst 7

10570

Dr. W. Drees
katholieke volkspartij

3

DE STAANDE
FLAMINGO!
LOS RUBERO
PÉREZ

CPN

CPN

PvdA

1

8 8
Henk Hoekstra

8 8
Henk Hoekstra

8 8
Henk Hoekstra

B I J L A G E N

BIJLAGE I. UITTREKSEL UIT DE OP 26 FEBRUARI 1975 BIJ Z.W.O. INGEDIENDE
SUBSIDIE-AANVRAGE

(. . .)

Object van het onderzoek

Het onderzoek is gericht op de partij-politieke ontwikkelingen in Nederland in de periode 1966 t/m 1968.

(. . .)

Wetenschappelijk belang van het onderzoek

Bij ons onderzoek bleek steeds weer dat de periode 1966 t/m 1968 van uitzonderlijk grote betekenis is geweest voor de ontwikkelingen in de Nederlandse politiek. Om enig inzicht te krijgen in de sindsdien opgetreden veranderingen in de binnenlandse politieke structuur is naar mijn mening kennis van systematisch geordende gegevens over de gebeurtenissen in de betrokken jaren onmisbaar. Een dergelijk systematisch geordend geheel van gegevens ontbreekt echter. Ons onderzoek zal er op gericht zijn deze systematische ordening van gegevens aan te leggen. Dit kan dan dienen als uitgangspunt voor een verantwoorde beschrijving van de binnenlandse politieke ontwikkelingen in de periode 1966 t/m 1968. Dit laatste kan geschieden in een reeks van deel-publicaties, gebaseerd op één globaal overzichtswerk.

Er bestaat een verband tussen het eerdere onderzoek naar de ontwikkeling van het Nederlandse partijwezen sedert 1945 en dit onderzoek naar de ontwikkelingen in de periode 1966 t/m 1968. Het eerste onderzoek was globaal en in de breedte; dit nieuwe onderzoek zal meer specifiek en in de diepte zijn. Dit onderscheid zal ook in de publicaties tot uiting komen.

Het nieuwe onderzoek dient in een breder kader te worden geplaatst dan uitsluitend de organisatie van de politieke partijen: de omslag in de mentaliteit, die zich in die relatief korte periode van drie jaar inzette, beperkte zich niet alleen tot de partij-politieke-organisaties. Op tal van andere terreinen vonden snelle en ingrijpende wijzigingen plaats, waarvan naar mijn mening een verantwoorde beschrijving noodzakelijk is. Om enkele punten te noemen en zonder de illusie te koesteren hiermee een volledige opsomming te geven:

omwentelingen in vrijwel alle vormen van kunstuitingen en acties voor verandering in het daarmee samenhangende kunstbeleid; de schoksgewijze generatiewisseling en verandering in de positie van de 'politieke élite'; de verbreding en intensivering van het proces van secularisatie en de met het laatste verwante processen van deconfessionalisering en ontzuiling; acties voor 'democratisering', in het bijzonder in onderwijs en bedrijfsleven; de opkomst van de 'actiegroep'; de wijze waarop de massa-communicatiemedia - met name de televisie - de maatschappelijke veranderingen hebben weergegeven, c.q. geïntensiveerd; de nieuwe en hernieuwde belangstelling voor de werken van Marx; de weerslag van en de interrelatie met gebeurtenissen in het buitenland zoals de 'revoltes' in Frankrijk en West-Duitsland, de Vietnam-oorlog en de oppositiebeweging in de Verenigde Staten, de Zesdaagse Oorlog; onverwachte, spontane en massale reacties op gebeurtenissen als bij de Zo-is-het-kwestie, de Steunt-Israël-actie enz.

Het is uitdrukkelijk niet mijn bedoeling een zo groots en ambitieus onderzoekproject aan te vangen. Ik wil me beperken tot de partij-politieke en parlementaire ontwikkelingen in de bedoelde periode, van welke ontwikkelingen hieronder een globale inventarisatie zal worden gegeven. Het is echter wel mede de bedoeling om onderzoek van andere aspecten van de betrokken periode vanuit ons Centrum te stimuleren en, voor zover dat in ons vermogen ligt, te steunen.

Plaats van het onderzoek in het kader van hetgeen in Nederland wordt verricht op het desbetreffende wetenschapsterrein

Voor zover mij bekend is houdt, behalve ons Centrum, geen enkele instelling in Nederland zich bezig met een systematische bestudering van de politieke partijen. Er zijn personen, die bepaalde aspecten van partij-politieke ontwikkelingen bestuderen voor het schrijven van proefschriften, artikelen of scripties. Uiteraard kunnen zij gebruik maken van onze documentatie-systemen, hetgeen in toenemende mate gebeurt. Enkele promovendi hebben het verzoek gedaan tot nauwere samenwerking (coördinatie van interviews, publicatie). In overleg met de betrokken promotoren zal worden nagegaan in hoeverre aan deze verzoeken zal kunnen worden voldaan. Met het Centrum voor de Parlementaire Geschiedenis van na de Tweede Wereldoorlog in Nijmegen, dat onder leiding staat van prof. mr. F.J.F.M. Duynstee, worden goede contacten onderhouden. Hierbij wordt gestreefd naar het voorkomen van doublures in de werkzaamheden.

(. . .)

Coördinatie

Voor het betrokken project bestaat belangstelling vanuit verschillende disciplines. Dit brengt enkele moeilijkheden met zich mee wat betreft de coördinatie.

Deze aanvraag is op de vergadering van 18 februari 1975 besproken door de Coördinatiecommissie voor de Bestudering van de Parlementaire Geschiedenis. De secretaris van de Coördinatiecommissie zal hiervan verslag uitbrengen aan het bestuur van Z.W.O.

Daarnaast zal de Historisch-Wetenschappelijke Commissie der Koninklijke Nederlandse Akademie voor Wetenschappen op de hoogte worden gebracht van de indiening van deze subsidie-aanvraag. In het rapport van die Commissie ("Rapport over de huidige stand en toekomstige planning van het wetenschappelijk onderzoek der Nederlandse geschiedenis"; Amsterdam, 1974) wordt de geschiedenis van de Nederlandse politieke partijen genoemd als onderzoekthema (blz. 25, 84) en wordt onder meer gewezen op het door mij geleide onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse politieke partijen na 1945 (blz. 86-87).

Ook van de zijde van politicologen bestaat belangstelling voor dit project. De Nederlandse Stichting voor Politicologisch Onderzoek zal op de hoogte worden gebracht van de indiening van deze subsidie-aanvraag.

Effectieve samenwerking

Er zal gestreefd worden naar een zo intensief mogelijke samenwerking met personen en groepen, die onderzoek verrichten op het betrokken gebied. Tot deze samenwerking reken ik ook de dienstverlening aan andere onderzoekers, die sinds de oprichting van ons Centrum plaatsvindt. Deze dienstverlening heeft voornamelijk betrekking op bibliografische gegevens, documentatie, vindplaatsen van archieven en coördinatie van interviews.

(. . .)

Het is moeilijk te schatten met hoeveel personen of groepen samenwerking zal kunnen worden geëffectueerd. Het is mijn ervaring dat dit aantal zich gestadig uitbreidt. Met de volgende personen of groepen in Nederland bestaat reeds samenwerking of wordt samenwerking overwogen:

- Drs. M.D. Bogaerts en dr. J. Bosmans, stafleden van het Centrum voor de Parlementaire Geschiedenis van na de Tweede Wereldoorlog, dat onder leiding staat van prof. mr. F.J.F.M. Duynstee.
- Dr. J. Roes, directeur van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen.
- Drs. J.T. Minderaa, verbonden aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Op de vergadering van 6 december 1974 van de Coördinatiecommissie voor de Bestudering van de Parlementaire Geschiedenis is de aanbeveling gedaan het door drs. J.T. Minderaa en/of prof. dr. H.W. von der Dunk te leiden onderzoekproject zoveel mogelijk in samenwerking met de centra in Leiden, Nijmegen en Groningen te verrichten.
- Prof. dr. H. Daalder, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Leiden (parlementsonderzoek).
- Prof. dr. N. Cramer, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Leiden (onderzoek naar 'politieke elite').
- Mr. A.K. Koekkoek, verbonden aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg (dissertatie over 'De rol van partijleiders bij de kabinetsformatie'; promotoren: prof. mr. I.A. Diepenhorst, hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en prof. mr. H.J.M. Jeuken, hoogleraar aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg.
- Drs. J.J. Godschalk, verbonden aan de Universiteit van Amsterdam (dissertatie over 'Opkomst en ondergang van D'66'; promotor prof. dr. H. Daudt).
- Prof. dr. G.J. Harmsen, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen (ideeën-geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging).

Op de vergadering van de Coördinatiecommissie voor de Parlementaire Geschiedenis van Nederland van 18 februari 1975 is deze vorm van coördinatie van inter-universitair onderzoek op de gebieden van geestes- en maatschappijwetenschappen besproken. Van de zijde van de Coördinatiecommissie zal het Bestuur van Z.W.O. op de hoogte worden gebracht van deze vorm van inter-universitaire en inter-disciplinaire samenwerking, waarbij een aantal lopende onderzoekprojecten met name zullen worden genoemd.

Probleemstelling

De gebeurtenissen in de periode 1966 t/m 1968 zijn van bijzonder belang geweest voor de snelle en ingrijpende veranderingen in de Nederlandse samenleving (zie hierboven de paragraaf over het 'wetenschappelijk belang

van het onderzoek'). De partij-politieke ontwikkelingen in die periode vormen hier een belangrijk aspect van. Onderzocht zou moeten worden of en in hoeverre er een relatie bestaat tussen het streven naar verandering - en het verzet daartegen - enerzijds en anderzijds de partij-politieke ontwikkelingen in die jaren. Om dit onderzoek mogelijk te maken, dienen eerst de bedoelde partij-politieke ontwikkelingen te worden beschreven. Voor die beschrijving is eerst weer een inventarisatie nodig van die ontwikkelingen. Hierdoor kunnen drie fasen in het onderzoek worden onderscheiden:

- a. een inventarisatie van de partij-politieke ontwikkelingen;
- b. een beschrijving van de partij-politieke ontwikkelingen;
- c. een onderzoek naar de relatie tussen enerzijds deze partij-politieke ontwikkelingen en anderzijds het proces van snelle veranderingen in de Nederlandse samenleving, dat in de betrokken periode en sindsdien duidelijk waarneembaar is.

Methodiek

De methode zal voornamelijk documenterend en descriptief-historisch zijn: inventariseren, documenteren, beschrijven en analyseren. Zie voor een nadere uitwerking hiervan de volgende paragraaf.

Onderzoekprogramma

Het onderzoekprogramma zal gebaseerd zijn op de hierboven vermelde drie fasen van onderzoek, die nauw verband houden met de genoemde methoden.

In de eerste plaats het inventariseren en documenteren van de partij-politieke ontwikkelingen in de periode 1966 t/m 1968. Met de inventarisatie zijn we inmiddels voldoende ver gevorderd om te kunnen bepalen dat het onderzoek nuttig en belangrijk kan zijn. Wanneer we ons beperken tot een aantal belangrijke aspecten, kan de volgende lijst als uitgangspunt dienen:

1. De oprichting van ruim twintig politieke partijen (politieke groeperingen die streven naar deelname aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer), waaronder D'66 en de PPR.
2. De ontwikkelingen in de KVP: het rapport 'Grondslag en karakter van de KVP', de discussie daarover binnen de partij, het ontstaan van de groepering KVP-Radicalen, de 'vijf stromingen' binnen de KVP, het 'Akkoord van Arnhem' (partijraad, december 1967), de breuk binnen de KVP.

3. De ontwikkelingen binnen de ARP: de 'spijtstemmers', de AR-Radikalen, de AR-Verontrusten, de positie van de ARJOS, de groep-Verkuyl, de breuk binnen de ARP (oprichting ESP).
4. De ontwikkelingen binnen de CHU: het conflict tussen de CHJO en de Centrumgespreksgroep; nieuw beginselprogramma en praktisch politiek programma: omzetting van de CHU van een 'federatie' in een 'nationale eenheidsorganisatie'.
5. De ontwikkelingen binnen de PvdA: de activiteiten van Nieuw Links en de reacties van Groep-Kors, Nieuw Rechts en Democratisch Appel; buitengewoon congres ('Socialistisch Bestek 1967'), rapporten (inzake grondwetsherziening en 'Een stem die telt'), de anti-KVP-resolutie.
6. De ontwikkelingen binnen D'66: ontstaan, de bijzondere organisatorische structuur, ontwikkeling van beginselprogramma.
7. De ontwikkelingen binnen de PSP: het ontstaan van facties, 'Rooddruk voor morgen'.
8. De ontwikkelingen binnen de CPN: het 22ste partijcongres, de invloed van het Russisch-Chinees conflict.
9. De ontwikkelingen binnen de PPR: ontstaan, organisatie, beginselen.
10. De ontwikkelingen binnen de VVD: nieuw beginselprogramma, kwestie-Gruijters, rapporten en congressen 'Kiezer en Gekozone'.
11. Het ontstaan van de Werkgroep Christen-Radicalen: overleg tussen groeperingen uit ARP, CHU en KVP, 'Américain-groep', 'De la Paix-groep', Politieke Werkgroep Christen-Radicalen, congres Christen-Radicalen.
12. Streven naar samenwerking tussen de confessionele partijen: de aanloop (ARP-CHU), de NEI, de Groep van 18, de positie van de jongeren-organisaties, het begrip 'Christelijke politiek', het probleem van het stembusakkoord.
13. Streven naar samenwerking tussen de progressieve partijen: de standpunten van en problemen binnen de afzonderlijke partijen, de bijzondere positie van de PSP en de CPN.
14. Streven naar wijziging van partij- en kiesstelsel: behalve de hierboven vermelde bijzondere partij-congressen en rapporten kan in dit verband worden gewezen op de Staatscommissie Cals-Donner, de studiedag van PvdA, KVP, VVD, CHU en ARP (september 1966) en de door De Volkskrant georganiseerde conferentie (november 1966).
15. Ontwikkelingen op kabinetsniveau: ontslag kabinet-Marijnen en formatie kabinet-Cals (1965), ontslag kabinet-Cals ('Nacht van Schmelzer') en formatie kabinet-Zijlstra (1966-1967), formatie-kabinet De Jong (1967).

16. Verkiezingen Provinciale Staten (maart 1966), Gemeenteraden (juni 1966), Tweede Kamer (februari 1967).

17. Veranderingen in de relaties tussen de politieke partijen en de verwante vakcentrales (NKV-KVP, NVV-PvdA).

Deze lijst is niet uitputtend; zij dient slechts om een indruk te geven. Tevens kan deze lijst dienen om aan te geven dat de beperking tot de periode 1966 t/m 1968 niet absoluut kan zijn. Bijvoorbeeld de ontwikkelingen binnen de PvdA: het Sociaal Democratisch Centrum (Sam de Wolff) als 'voorloper' van Nieuw Links en het ontstaan van DS'70 als 'resultaat' van de activiteiten van Nieuw Links.

Op basis van en gelijktijdig met het inventariseren vindt het documenteren plaats. Het documenteren wordt hier opgevat in de meest uitgebreide betekenis: het op schrift vastleggen van geluidsmateriaal, het verzamelen van beeldmateriaal, het opsporen van bestaande archieven en het 'creëren van archieven' onder meer via interviews. Voor dit documenteren is het volgende programma opgezet:

1. Het aanleggen van een bibliografie, zowel alfabetisch als systematisch. Hiermee zijn we op ons Centrum al een eind gevorderd. (. . .)

Bij een verdere uitwerking zal de nadruk worden gelegd op de periode 1966 t/m 1968.

2. Een systematische weergave en analyse van periodieken. Om hiervan een indruk te geven hebben wij met dit werk een aanvang gemaakt wat betreft dag- en weekbladen. Er is een selectie gemaakt van 22 dagbladen en 7 weekbladen (. . .) Dank zij de medewerking van de Koninklijke Bibliotheek is het ons mogelijk deze periodieken in Groningen te bestuderen. We zijn begonnen met de maand januari 1966. (. . .)

In deze vorm is een analyse per dag en per periodiek mogelijk. Bovendien worden deze gegevens op ons Centrum systematisch op partijen en op partijrelaties verwerkt in het uittrekselsysteem (zie voor de opsomming van de rubrieken en voor de organisatie van het uittrekselsysteem. (. . .))

Het ligt in de bedoeling dit werk voor de gehele periode 1966 t/m 1968 te voltooien. Volgens dezelfde methode dienen ook enkele andere periodieken - met name de door de politieke partijen uitgegeven bladen - te worden bewerkt.

3. Een systematische weergave en analyse van de Handelingen en bijbehorende stukken van de Eerste Kamer en de Tweede Kamer voor de periode 1966 t/m 1968. De opzet hiervan is nog niet vast omlijnd. Op dit punt zal naar samenwerking worden gestreefd met prof. dr. N. Cramer.

4. Het aanleggen en uitwerken van een geluidsarchief. Op dit punt bestaat nauwe samenwerking met de Stichting Film en Wetenschap te Utrecht.

(. . .) Over de betrokken periode bestaat veel en interessant materiaal.

5. Het aanleggen van een beeldarchief. Na toestemming te hebben gekregen van het College van Programmaleiders Televisie en van de afzonderlijke omroeporganisaties en met financiële steun van de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen zijn we begonnen met het aanleggen van een beeldarchief. Hierbij krijgen we veel medewerking van het NOS-Archief, dat onder leiding staat van de heer G. Pott. Over de betrokken periode en het betrokken onderwerp bestaat zeer veel beeldmateriaal. (. . .)

6. Het opsporen van bestaande archieven en het toegankelijk maken daarvan voor wetenschappelijk onderzoek. Het gaat hierbij om opsporing en overleg over toegankelijkheid (dit is noodzakelijk vanwege het contemporaine karakter van de gevraagde archieven) en over de mogelijkheid van deponering in daartoe gekwalificeerde bewaarplaatsen, niet om het verwerven van bestaande archieven. (. . .)

Het is naar mijn mening dringend noodzakelijk om tot een vastlegging van de bewaarplaatsen van de archieven te komen. We hebben een eerste poging daartoe gedaan (. . .) maar hiervoor is een gecoördineerde aanpak van de verschillende onderzoekers noodzakelijk. Zo vermoeden wij dat sommige gemeente- en streekarchieven beschikken over partijarchieven. Bij een documentair onderzoek daarnaar in de gemeente- en streekarchieven zou tevens ten behoeve van politicologisch onderzoek (prof. dr. H. Daalder) de uitslagen van de verkiezingen in de hoofdplaatsen der kiesdistricten in de periode 1848 - 1888 kunnen worden nagegaan.

Wat betreft het onderzoek, waarvoor deze subsidie-aanvraag in de eerste plaats wordt ingediend, doet het probleem van de vindplaatsen van archieven zich in sterke mate voor. De archieven van vele kleine partijen en van de voor dit onderzoek belangrijke andere groeperingen (Provo's, studentenbewegingen, actiegroepen), bevinden zich op uiteenlopende plaatsen.

7. Het 'creëren van archieven'. Hiermee is in de eerste plaats bedoeld het houden van interviews. Omdat in Nederland geen traditie van memoires bestaat en omdat het nu nog mogelijk is de hoofdrolspelers te ondervragen, is een systematisch opgezette reeks van interviews de gelegenheid om archiefmateriaal te kweken, dat voor het verstaan van het tijdvak van belang is. Dank zij de steun van de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen beschikken we hiervoor over goede technische apparatuur. In de afgelopen onderzoekperiode is een reeks interviews gehouden. (. . .)

Wellicht zou het mogelijk zijn om ook op het gebied van de interviews tot een coördinatie tussen de verschillende onderzoekprojecten te komen.

In de tweede plaats het beschrijven en het analyseren van de gebeurtenissen. Het inventariseren en documenteren, zoals hierboven omschreven, is geen doel op zichzelf, maar vormt de basis voor onderzoek en publicaties. Voor zover het publicatie van de resultaten van het onderzoek betreft, wordt verwezen naar de betrokken paragraaf hieronder. Deze publicaties staan primair in het onderzoek, waarvoor deze subsidie-aanvraag gedaan wordt. Daarnaast heeft het onderzoek een afgeleid doel. Hierboven is op verschillende plaatsen aangegeven dat de documentatie mede ten dienste staat van andere onderzoekprojecten en dat gestreefd wordt naar coördinatie van het onderzoek, zowel in nationaal als in internationaal verband; in enkele gevallen is die samenwerking reeds gerealiseerd.

Wetenschappelijke en andere medewerkers

Voor het onderzoek wordt het volgende personeel aangevraagd, dat onder mijn leiding zal werken:

a. Een wetenschappelijk medewerker.

De wetenschappelijk medewerker zal de volgende taken krijgen:

1. Het verrichten van onderzoek, resulterende in één of meer publicaties.
2. Leiding geven aan de voorbereiding van de interviews, het afnemen van de interviews, het controleren van de uitgetikte tekst en het afnemen van vervolginterviews.
3. Het opsporen en in kaart brengen van bewaarplaatsen van archieven, die voor het onderzoek van belang kunnen zijn.
4. Het onderhouden van contacten met de Stichting Film en Wetenschap te Utrecht voor wat betreft het geluidsarchief.

5. Het samenstellen van de beeldbanden ten behoeve van het beeldarchief in samenwerking met het NOS-archief te Hilversum; de verzorging van het kopiëren van de beeldbanden bij de Stichting Film en Wetenschap te Utrecht.
6. Het onderhouden van persoonlijke contacten met organisaties die voor het onderzoek van belang zijn, met name de politieke partijen.
7. Het verlenen van medewerking aan de samenstelling van de bibliografie.

b. Een documentaliste.

De documentaliste zal de volgende taken krijgen:

1. de inrichting van en het beheer over de alfabetische catalogus, systematische catalogus, trefwoordencatalogus, Persoonsregister Nederlandse Politiek, knipselarchief en uittrekselsysteem.
2. Het verwerken van het geluidsarchief, het beeldarchief en van de uitgetikte interviews in overzichtelijke systemen.
3. Verzorging van de documentatie van de geanalyseerde periodieken.(. . .)
4. Het systematisch opbergen van de Kamerstukken (waarop een abonnement loopt).
5. Verzorging van de documentatie bij de analyse van de Kamerstukken uit de periode 1966 t/m 1968.
6. De verwerking van geschenken (in het bijzonder van de politieke partijen ontvangen wij vele periodieken en rapporten).
7. Het steunen van onderzoek en het verstrekken van inlichtingen en documentatie aan de overige stafleden en aan onderzoekers die van de documentatie gebruikmaken.

c. Twee student-assistenten op basis van een halve dagtaak.

De assistenten zullen de volgende taken krijgen:

1. Het assisteren bij onderzoek, resulterende in één of meer publicaties.
2. Het assisteren van de wetenschappelijk medewerker bij de voorbereiding van de interviews.
3. Medewerking aan de samenstelling van de bibliografie.
4. Het leiding geven aan en het controleren van de analyse van periodieken, te beginnen met een selectie van dag- en weekbladen. (. . .)
5. Het analyseren van de Kamerstukken over de periode 1966 t/m 1968.
6. Het bijhouden en bewerken van de voor het onderzoek belangrijke literatuur voor het uittrekselsysteem en voor het Persoonsregister Nederlandse Politiek.

d. Een secretaresse/typiste.

De secretaresse/typiste zal de volgende taken krijgen:

1. Het verzorgen en bijhouden van de correspondentie ten behoeve van het onderzoekteam.
2. Het bijhouden van de agenda voor de stafvergaderingen en het toezien op de uitvoering van de genomen besluiten.
3. Het uittikken van de teksten van de interviews vanaf de band.
4. Het uittikken van de banden van het geluidsarchief.
5. Het verzorgen van het type-werk ten behoeve van de analyse van de Kamerstukken over de periode 1966 t/m 1968.
6. Het verzorgen van het type-werk ten behoeve van het beeldarchief.
7. Het op stencil typen van de analyse van periodieken (. . .)
8. Het bijhouden van de door Z.W.O. vereiste personeelsadministratie (aanwezigheid, ziekte, vacantie).
9. De aanschaf van en het beheer over kantoorbehoeften, geluidsbanden, beeldbanden enz.
10. Het houden van toezicht op de verstrekte kredieten voor reiskosten, verblijfskosten en materiële voorzieningen (kredietbewaking).
11. Het verrichten van type-werk ten behoeve van eventueel door de staf te schrijven tijdschrift-artikelen. (. . .)

Bij deze taakverdeling is er op gelet dat het reizen vrijwel uitsluitend door de wetenschappelijk medewerker geschiedt, hetgeen kostenbesparend werkt. De assistenten zullen moeten inspringen als er ergens knelpunten ontstaan. Vooral de taak van de secretaresse/typiste is vrij zwaar. Daarom zal zowel aan de assistenten als aan de documentaliste de eis van typevaardigheid moeten worden gesteld.

Het is wellicht niet overbodig er op te wijzen dat de "administratieve infra-structuur" voor dit soort projecten onmisbaar is. Uit de hierboven gegeven taak-omschrijvingen blijkt duidelijk dat de aangevraagde wetenschappelijke en andere medewerkers hun activiteiten uitsluitend voor het onderzoekproject zullen verrichten. (. . .)

Geschatte duur van het onderzoek

Voor de aanloop, de voorbereiding en de organisatie van het onderzoek-project wil ik een beperkte staf (secretaresse/typiste en één student-assistent op basis van een halve dagtaak) voor een periode van vier maanden (1 september 1975 t/m 31 december 1975) aanvragen. Voor het onderzoek wil ik een limiet stellen van drie jaar (1 januari 1976 t/m 31 december 1978) en het onderzoek afstellen op de beschikbare tijd en mankracht. Binnen deze periode zullen ook de eerste publicaties moeten verschijnen.

Publicatie van de resultaten van het onderzoek

Van de projectleider, de wetenschappelijk medewerker en de assistenten wordt verwacht dat zij onderzoek zullen verrichten, dat resulteert in een aantal publicaties.

Het is de bedoeling dat de projectleider een globaal overzicht zal schrijven van de politieke ontwikkeling in Nederland in de jaren 1966 t/m 1968. Deze publicatie zal zo mogelijk in een breder kader moeten worden geplaatst dan uitsluitend de partij-politieke ontwikkelingen (zie hierboven de paragraaf over de probleemstelling).

De wetenschappelijk medewerker en de assistenten zullen een aantal deel-aspecten van de ontwikkelingen in de betrokken periode beschrijven. Hierbij wordt in de eerste plaats gedacht aan de 17 onderwerpen, die hierboven in de paragraaf over het onderzoekprogramma zijn opgesomd. Welke onderwerpen daaruit specifiek zullen worden bestudeerd, zal in belangrijke mate afhankelijk zijn van de belangstellingssfeer van de aan te trekken staf-leden. In ieder geval mag worden verwacht dat de ontwikkelingen in de belangrijkste politieke partijen tot de te beschrijven onderwerpen zullen behoren. Daarnaast moet bij de selectie van onderwerpen rekening worden gehouden met de studies, die door anderen worden verricht (een voorbeeld: in Amsterdam wordt een proefschrift over D'66 voorbereid). (. . .)

In samenwerking met de documentalist zal een geannoteerde bibliografie worden opgesteld en gepubliceerd over de Nederlandse politiek, met nadruk op de periode 1966 t/m 1968. Dit kan een belangrijke steun zijn voor andere onderzoekers. Naar verwacht mag worden, zal hiervan een stimulans voor verder onderzoek uitgaan.

Tenslotte zal worden nagegaan in hoeverre het mogelijk is bronnen (geluidsarchief, interviews) uit te geven.

BIJLAGE II. RUBRIEKEN EN SUB-RUBRIEKEN VAN DE SYSTEMATISCHE CATALOGUS
 NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN MET DE BIJBEHORENDE AANTALLEN TITELS

Elk kruisje stelt 50 of een gedeelte van 50 titels van boeken of artikelen voor.

1	ALGEMEEN, DIVERSEN	x x
2	NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN	
2.1	algemeen	x x x x x x
2.2	anarchisme/anarchistische organisaties	x
2.3	fascisme/fascistische partijen	x
2.4	liberalisme/liberale partijen	x
2.5	socialisme/socialistische partijen	x x
2.6	confessionele partijen	x x
2.7	protestants-christelijke partijen	x x
2.8	alfabetisch op partijen:	
	Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond	x
	Anti-Misdaad Partij	x
	Anti-Revolutionaire Partij	x x x x x x x x x x x x x x x x
	Boerenpartij	x
	Bond van Christen-Socialisten	x
	Bond van Vrije Liberalen	x
	Bruggroep	x
	Christelijk Democratische Unie	x
	Christelijk Historische Unie	x x x x x
	Christelijk Sociale Partij	x
	Christelijke Volkspartij	x
	Christen-Democratische Partij	x
	Christen-Radicalen	x
	Comité van Waakzaamheid	x
	Communistische Partij van Nederland	x x x x x x x x x x x x x
	Conservatieve Partij	x
	Democraten '66	x x x
	Democratisch Socialisten '70	x x

De Derde Weg	x
Economische Bond	x
Eenheid Door Democratie	x
Evangelische Solidariteits Partij	x
Friese Volkspartij	x
Gereformeerd Politiek Verbond	x x
Grönneger Bond	x
Kabouters/Provo	x
Katholieke Nationale Partij	x
Katholieke Volkspartij	x x x x x x x x x x
	x x x x x x x x x x
Kommunistische Eenheidsbeweging Nederland	x
Liberale Staatspartij	x
Liberale Unie	x
Nationaal Historische Partij	x
Nationaal Socialistische Beweging	x
Nationale Katholieke Partij	x
Nederlands Gesprek Centrum	x
Nederlandse Unie	x
Nederlandse Volksbeweging	x x
Nieuw Rechts	x
Onafhankelijke Socialistische Partij	x
Oude SDAP	x
Pacifistisch Socialistische Partij	x x
Partij van de Arbeid	x x x x x x x x x x
	x x x x x x x x x x
	x x x x x x x x x x
	x x x x x x x x x x
	x
Partij van de Vrijheid	x
Politieke Partij Radikalen	x x
Protestantse Volkspartij	x
Religieus Socialistisch Verbond	x
Revolutionair Communistische Partij	x
Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij	x
Revolutionair Socialistische Partij	x
Rooms Katholieke Partij Nederland	x
Rooms Katholieke Staatspartij	x x x x x
Sociaal Democratische Arbeiders Partij	x x x x x x x x

Sociaal Democratische Bond	x x x
Sociaal Democratische Partij	x
Socialistische Partij	x
Socialistische Unie	x
Socialistische Werkers Partij	x
Staatkundig Gereformeerde Partij	x x
Volkspartij voor Vrijheid en Democratie	x x x x
Vrije Socialistische Vereeniging	x
Vrijzinnig Democratische Bond	x x

3 RELATIES TUSSEN PARTIJEN

3.1 alfabetisch op partijen:

ARP - CDU	x
ARP - CHU	x
ARP - CPN	x
ARP - GPV	x
ARP - KVP	x
ARP - PvdA	x
ARP - SGP	x
ARP - VVD	x
BP - CPN	x
CDU - SDAP	x
Christen-Radicalen - D'66	x
CHU - D'66	x
CHU - KVP	x
CHU - PvdA	x
CHU - VVD	x
CPN - KVP	x
CPN - NVB	x
CPN - PSP	x
CPN - PvdA	x
CPN - SDAP	x
D'66 - PSP	x
D'66 - PvdA	x
DS'70 - VVD	x
GPV - NEV	x
GPV - SGP	x
KNP - KVP	x
KVP - PvdA	x x

KVP - VVD	x
Nederlandse Unie - NSB	x
Nederlandse Unie - NVB	x
NVB - PvdA	x
NVB - SDAP	x
PSP - PvdA	x
PvdA - VVD	x
RKSP - SDAP	x
3.2 Samenwerking confessionelen (CDA)	x x x
3.3 Samenwerking progressieven	x x
4 ORGANISATORISCHE STRUCTUUR ALGEMEEN	x
5 THEORETISCHE ASPECTEN	x x
6 KABINETSCRISES EN KABINETSFORMATIES	x x x
7 KIESSTELSEL	x x x x
8 VERKIEZINGEN	x x x x
9 OPENBARE MENING	x x x
10 DEMOCRATISERING	x x x
11 PARLEMENT, REGERING, MINISTERS, AMBTENAREN	x x x x
12 DEKOLONISATIE	x x x
13 WERKGEVERS EN WERKNEMERS	x x x x x x x x x
14 DENKBEELDEN TWEEDE WERELDOORLOG	x x x x x x
15 BIOGRAFIEEN	x x x x
16 BUITENLANDSE POLITIEKE PARTIJEN	x x x x x
17 VROUWENEMANCIPATIE	x x x
18 GRONINGEN	x
19 KONINKLIJK HUIS	x

**BIJLAGE III. RUBRIEKEN EN SUB-RUBRIEKEN VAN HET UITTREKSELSYSTEEM
MET DE BIJBEHORENDE AANTALLEN KAARTEN**

Elk kruisje stelt 50 of een gedeelte van 50 uittrekselkaarten voor.

1	ALGEMEEN, DIVERSEN	x x x
2	NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN	
2.1	algemeen	x
2.2	anarchisme/anarchistische organisaties	x
2.5	socialisme/socialistische partijen	x
2.6	confessionele partijen	x
2.7	protestants-christelijke partijen	x
2.8	alfabetisch op partijen:	
	Anti-Revolutionaire Partij	x x x x x x x x x x
		x x x x
	Bellamy Partij	x
	Binding Rechts	x
	Boerenpartij	x x
	Boeren- en Middenstandspartij	x
	Bruggroep	x
	Christelijk Democratische Unie	x
	Christelijk Democratische Volkspartij	x
	Christelijk-Historische Unie	x x x x x x x x x x
	Christelijke Volkspartij	x
	Christen Democraten Unie	x
	Christen Democratische Unie	x
	Christen-Radicalen	x
	Comité van Waakzaamheid	x
	Communistische Partij van Nederland	x x x x x x x x x x
		x
	Consciëntiële Unie	x
	Democraten '66	x x x
	Democratisch Socialisten '70	x x x
	Democratische Middenpartij	x
	De Derde Weg	x
	Evangelische Solidariteits Partij	x
	Friese Nationale Partij	x
	Gereformeerd Politiek Verbond	x x x

Groep-Lopez	x
Groep-Voogd	x
Hervormde Staatspartij	x
Humanistisch Socialistische Partij	x
Jong Conservatief Verbond	x
Kabouters/Provo	x
Katholieke Nationale Partij	x x
Katholieke Volkspartij	x x x x x x x x x x
	x x x x x x x x x x
	x
Kommunistische Eenheidsbeweging Nederland	x
Liberaal Democratische Partij	x
Liberaal Partij	x
Liberaal Partij van Vrije Burgers	x
Liberaal Staatspartij	x
Liberaal Unie	x
Lijst-Germaux	x
Middenstandspartij	x
Nationaal Democratische Partij	x
Nationaal-Europees Sociale Beweging	x
Nationaal Socialistische Beweging	x
Nationaal Socialistische Nederlandse Arbeiders Partij	x
Nationaal Verbond	x
Nationale Christelijke Unie	x
Nationale Groep	x
Nationale Oppositie Unie	x
Nationale Partij	x
Nationale Unie	x
Nationale Volkspartij	x
Nederlands Gesprek Centrum	x
Nederlandse Bellamy Partij	x
Nederlandse Conservatieve Partij	x
Nederlandse Democratische Partij	x
Nederlandse Middenstands Partij	x
Nederlandse Unie	x
Nederlandse Volksbeweging	x x x
Nederlandse Volksunie	x
Nieuw Democratische Partij	x

Nieuw Rechts	x
Noodraad	x
Onafhankelijke Boerenpartij	x
Onafhankelijke Nationale Groep	x
Oude Sociaal Democratische Arbeiders Partij	x
Pacifistisch Socialistische Partij	x x x
Partij van de Arbeid	x x x x x x x x x x
	x x x x x x x x x x
	x x x x x
Partij van de Daad	x
Partij van de Vrijheid	x
Partij van Vrije Burgers	x
Partij voor Overheidspersoneel	x
Partij voor Recht en Vrijheid	x
Partij voor Volkswil en Referendum	x
Partij voor Wereldregering	x
Personalistische Unie	x
Politieke Partij Radikalen	x x x x
Progressief Rechts	x
Protestantse Unie	x
Radicaal Democratische Volkspartij	x
Reformatorisch Politieke Federatie	x
Republikeinse Partij	x
Revolutionair Communistische Partij	x
Rooms Katholieke Partij Nederland	x
Rooms Katholieke Staatspartij	x x
Sociaal Democratische Arbeiders Partij	x
Sociale Bond voor Sportbelangen	x
Socialistische Partij	x
Socialistische Beweging	x
Socialistische Unie	x
Socialistische Werkers Partij	x
Staatkundig Gereformeerde Partij	x x
De Unie	x
Volkspartij voor Vrijheid en Democratie	x x x x x x x x x x
	x x x
Vrijzinnig Democratische Bond	x
Vrijzinnig Democratische Unie	x
Werkgroep Fusie vooruitstrevende rechtse partijen	x

3 RELATIES TUSSEN PARTIJEN

3.1 alfabetisch op partijen:

ARP - CHU	x x x
ARP - CPN	x
ARP - CVP	x
ARP - D'66	x
ARP - GPV	x
ARP - KVP	x
ARP - NVB	x
ARP - PPR	x
ARP - PvdA	x
ARP - RKSP	x
ARP - SDAP	x
ARP - SGP	x
ARP - VDB	x
ARP - VVD	x
CDU - CHU	x
Christen-Radicalen - PSP	x
Christen-Radicalen - PvdA	x
CHU - KVP	x
CHU - NVB	x
CHU - PvdA	x
CHU - SDAP	x
CHU - SGP	x
CHU - VVD	x
Confessionele partijen - PvdA	x
CPN - KVP	x
CPN - NVB	x
CPN - PvdA	x
CPN - SDAP	x
CPN - VVD	x
DS'70 - D'66	x
DS'70 - PvdA	x
DS'70 - VVD	x
D'66 - KVP	x
D'66 - PSP	x
D'66 - PvdA	x
D'66 - VVD	x
GPV - PPR	x
GPV - SGP	x

KNP - KVP	x x
KVP - PPR	x
KVP - PvdA	x x x x x x
KVP - SGP	x
KVP - VVD	x
Nederlandse Unie - NVB	x
NVB - RKSP	x
NVB - SDAP	x
PPR - PSP	x
PSP - PvdA	x
PvdA - PPR	x
PvdA - PvdV	x
PvdA - VDB	x
PvdA - VVD	x
RKSP - SDAP	x
SDAP - VDB	x
3.2 Samenwerking confessionelen (CDA)	x x x x x x
3.3 Samenwerking progressieven	x x
4 ORGANISATORISCHE STRUCTUUR ALGEMEEN	x
6 KABINETSCRISES en KABINETSFORMATIES	x x x x x x x x x
7 KIESSTELSEL	x x x
8 VERKIEZINGEN	x x x x x
9 OPENBARE MENING	x x x
10 DEMOCRATISERING	x
11 PARLEMENT, REGERING, AMBTENAREN	x x
12 DEKOLONISATIE	x
13 WERKGEVERS en WERKNEMERS	x x x
14 DENKBEELDEN TWEEDE WERELDOORLOG	x
17 VROUWENEMANCIPATIE	x
18 GRONINGEN	x

BIJLAGE IV. RUBRIEKEN EN SUB-RUBRIEKEN VAN HET KNIPSELARCHIEF
MET DE BIJBEHORENDE AANTALLEN KNIPSELS

Elk kruisje stelt 50 of een gedeelte van 50 knipsels voor.

DIVERSEN	x
NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN	
algemeen	x
alfabetisch op partijen:	
Algemene Arbeiders Partij Nederland	x
Amsterdamse Aktie Partij	x
Anti Belasting Partij	x
Anti-Revolutionaire Partij	x x x x x
Bejaarden partijen	x
Binding Rechts	x
Boerenpartij	x
Christelijk-Historische Unie	x x x
Christen Democratische Unie	x
Christen-Radicalen	x
Communistische Partij van Nederland	x x
Democraten '66	x x x x x x x
Democratisch Socialisten '70	x x x x x x
Democratische Middenpartij	x
Evangelische Solidariteits Partij	x
Frysk Nasjonale Partij	x
Gereformeerd Politiek Verbond	x
Grönneger Bond	x
Kabouters/Provo	x
Katholieke Volkspartij	x x x x x x x x x
Kommunistische Eenheidsbeweging Nederland	x
Liberaal Democratische Partij	x
Nationaal Evangelisch Verband	x
Nationale Partij Nederland	x
Nationale Volkspartij voor Allen	x
Nederlands Gesprek Centrum	x
Nederlandse Volksunie	x
Nederlandse Middenstandspartij	x
Nederlandse Protestantenvond	x

Nieuwe Partij	x
Nieuw Rechts	x
Nieuwe Roomse Partij	x
Partij van de Arbeid	x x x x x x x x x x
	x x x x x x x x x x
	x x x x x
Partij voor Kultuur en Stadsbelangen	x
Pacifistisch Socialistische Partij	x x x
Politieke Partij Automobilisten	x
Politieke Partij Radikalen	x x x x x x x x x
Reformatorische Politieke Federatie	x
Rooms Katholieke Partij Nederland	x
Sociaal Democratische Arbeiders Partij	x
Staatkundig Gereformeerde Partij	x
Socialistische Partij	x
Volkspartij voor Vrijheid en Democratie	x x x x x x x x x x
	x

RELATIES TUSSEN PARTIJEN

alfabetisch op partijen:

ARP - CHU	x
ARP - KVP	x
ARP - VVD	x
CDA - PPR	x
CHU - VVD	x
CPN - PvdA	x
DS'70 - PvdA	x
ESP - PPR	x
KVP - PvdA	x x
KVP - VVD	x
PPR - PvdA	x
PSP - PvdA	x
PvdA - VVD	x
Samenwerking confessionelen (CDA)	x x x x x x x
Samenwerking progressieven	x x x x x

ORGANISATORISCHE STRUCTUUR ALGEMEEN

THEORETISCHE ASPECTEN

KABINETSCRISES en KABINETSFOMATIES

algemeen

x

kabinetscrisis 1972	x x
kabinetsformatie 1972/3	x x x
KIESSTELSEL	x x
VERKIEZINGEN	
Kamerverkiezingen 1972	x x
Gemeenteraadsverkiezingen 1974	x x
Statenverkiezingen 1974	x x
Eerste-Kamerverkiezingen 1974	x
OPENBARE MENING	x x
DEMOCRATISERING	x
PARLEMENT, REGERING, AMBTENAREN, MINISTERS	x x
WERKGEVERS en WERKNEMERS	x x
BUITENLANDSE POLITIEKE PARTIJEN	x
VROUWENEMANCIPATIE	x
GRONINGEN	
Gemeenteraad	x x
Provinciale Staten	x
BESTUUR	x
POLITIEKE STROMINGEN	x
VER- en ONTZUILING	x
MASSAMEDIA	x

BIJLAGE V. VOORBEELD VAN DE DAGBLAD-ANALYSE VOOR DE PERIODE
1966-1968. DATUM: 3 FEBRUARI 1966

3 februari 1966

Algemeen Dagblad:
geen bericht

Algemeen Handelsblad:

In een serie artikelen, getiteld 'Tot verweer' geeft P.J. Oud (ook op 4 en 5 februari) persoonlijk commentaar op de gedeelten over de Nederlandse politiek in de memoires van mr. D.U. Stikker.

Het Binnenhof:

De CHU-partijsecretaris Van Gelder reageert op het rapport van de Structuurcommissie van de KVP. Hij ziet een nieuwe mogelijkheid tot overleg tussen de christendemocraten en op langere termijn tot een vruchtbare discussie over het Nederlandse partijenstelsel. Vooral treft hem de grotere zelfstandigheid, die de KVP beoogt m.b.t. het kerkelijk leergezag. Bij deelname van de CHU aan de studie, die de KVP voorstelt, zal de CHU ook concluderen, dat er geen specifiek protestants sociale leer bestaat er geen gebondenheid van de politicus aan de kerk. Weliswaar veroordeelt de KVP kerkgebondenheid, maar in het rapport staat wel, dat een christenpoliticus naar elke boodschap van kerkelijke zijde moet luisteren. Een katholieke politicus laat zich altijd nog leiden door de Openbaring. Geconcludeerd kan worden dat een politicus niet gebonden is aan een kerkelijke autoriteit, maar het oordeel van de kerk toetst aan het oordeel van andere instanties bij zijn opinievorming.

Anno 1966 is men het er over eens, dat het onwenselijk is, dat kerkelijke autoriteiten zich uitspreken over de politiek. De gebondenheid aan de kerk dient te verdwijnen. Bij zaken, die geloof en levensvisie betreffen, moet een politicus zijn geweten raadplegen en moet dan beoordelen of hij rekening zal houden met het oordeel van de kerk.

Friesch Dagblad:

Vijf politieke partijen zullen in de grote steden van Zuid-Holland voor de Provinciale Statenverkiezingen één gezamenlijke verkiezingskrant uitgeven. De PvdA, de VVD, de KVP, de CHU en de ARP hebben voor dit politiek novum getekend. Iedere deelnemende politieke partij gaat in een halve pagina een samenvatting van zijn verkiezingsprogram geven. Het werk van de Prov. Staten zal door de commissaris van de koningin, mr. Klaasesz, uiteen gezet worden.

Het Dagelijks Bestuur van de PvdA heeft heden besloten een bedrag van tienduizend gulden ter beschikking te stellen als bijdrage in de leniging van de hongersnood in India.

De voorzitter van de vereniging van Christelijk-Historische leden van gemeentebesturen in Nederland, J. Hoekstra, heeft gisteren tijdens de jaarvergadering in Utrecht gezegd, dat men wat betreft de gemeentefinanciën in Nederland nog steeds bezig is met het inlopen van de in de oorlogsjaren opgelopen achterstand. "De taakuitbreiding der gemeenten staat niet stil, de eigen inkomstenbronnen zijn tot nagenoeg het maximum aangeboord en nog overtreffen de uitgaven de inkomsten", aldus de voorzitter. Hij voorzag dat de door de centrale overheid in uitzicht gestelde verfiningen en doeluitkeringen enige verlichting van lasten voor de gemeentebesturen zullen brengen. Deze zouden dan in sneller tempo moeten worden gerealiseerd.

Burgemeester Hoekstra sprak zich uit voor samenwerking in bovengemeentelijke lichamen i.p.v. intergemeentelijke samenwerking. Hij vroeg aandacht voor financiering van deze bestuurslichamen, waarvoor zijns inziens een extra uitkering uit het gemeentefonds noodzakelijk is.

Over de vermindering van de woningnood was hij gematigd optimistisch. De doorstroming wordt echter in sterke mate belemmerd door de krappe geldmarkt en de hoge rentestand. Bij het streven naar verhoging van de productiviteit in de woningbouw zullen zijns inziens vooral de arbeidsprestaties in de calculatie moeten worden betrokken.

Friese Koerier:

De VARA schenkt de PSP 15 minuten zendtijd, teneinde deze partij in staat te stellen meer publiciteit te geven aan het verkiezingscongres, dat zaterdag a.s. gehouden wordt.

Het PSP-Kamerlid Lankhorst had de VARA om zendtijd gevraagd, nadat de minister afwijzend had beschikt op een verzoek van de PSP extra zendtijd te verleenen, omdat de aanvraag daartoe te laat werd ingediend.

Het VARA-bestuur streeft naar meer "openheid" en daarom wordt het wenselijk geacht dat ook de PSP de kans krijgt zijn ideeën uit te dragen.

Vijf partijen komen met één verkiezingskrant, de PvdA, de KVP, de CHU en de ARP, en de VVD geven in de grote steden van Zuid-Holland voor de Statenverkiezingen gezamenlijk één verkiezingskrant uit.

Iedere deelnemende partij gaat in een halve pagina een samenvatting geven van zijn verkiezingsprogramma.

De Gelderlander:

Het dagelijks Bestuur van de PvdA heeft besloten een bedrag van tien duizend gulden ter beschikking te stellen ter bestrijding van de hongersnood in India.

In Zuid-Holland zullen 5 politieke partijen, nml. de PvdA, KVP, ARP, CHU, en VVD, gezamenlijk in de grote steden voor de verkiezingen van de Provinciale Staten een verkiezingskrant gaan uitgeven. Iedere partij geeft een halve pagina een samenvatting van zijn verkiezingsprogramma.

Op de voorpagina zal het werk van de Provinciale Staten uiteen gezet worden door de commissaris van de koningin van Zuid-Holland. De krant zal verschijnen in een oplage van 630.000 exemplaren.

Mevr. H.J. van Ommeren-Averink is tot lid van de Tweede Kamer benoemd in de vacature Paul de Groot. Zij zal nu de Eerste Kamer, waar zij de enige communistische afgevaardigde was, verlaten. In haar plaats wordt benoemd C.A. IJmker uit Den Haag.

Haagsche Courant:

De minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid, dr. C.M.J. Veldkamp gaat in op het antwoord van de voorzitter van de PvdA, dr. J.G.H. Tans op de kritiek van de minister op de socialistische studie 'Om de kwaliteit van het bestaan'. Volgens minister Veldkamp had dr. Tans gesuggereerd dat het huidige regeringsprogramma de realisatie was van dit rapport en dat de regeringspartners KVP en ARP zich daarbij aanpasten. De minister zou volgens dr. Tans van mening zijn dat het programma werd uitgevoerd door middel van bestedingsbeperking. Dit wijst de heer Veldkamp van de hand. Van bestedingsbeperking is volgens hem pas sprake als ook in de particuliere sector wordt bezuinigd, wat op dit moment nog niet het geval is.

Mevr. H.J. van Ommeren-Averink, tot heden lid van de Eerste Kamer voor de CPN, is benoemd tot lid van de Tweede Kamer in de plaats van Paul de Groot. Haar plaats in de Eerste Kamer zal worden ingenomen door de heer IJmker.

Haarlems Dagblad:

In het kader van de debatten over het Defense and Air Fund stelde de KVP-afgevaardigde Moorman dat de Nederlandse bijdrage hieraan beter besteed kon worden aan hulp aan de Indiase hongerlijders, want het bedrag dat de regering hieraan wilde geven was 'een jodenfooï'.

Hierop brak in de Kamer een groot tumult los. De heer Bakker (CPN) sprak van 'het voortleven van de geest van McCarthy'. Moorman trok zijn omschrijving in onder het maken van excuses. Bij de stemming aan het slot van het debat stemden, behalve de heer Moorman, ook de Boerenpartij, de SGP en 3 leden van de ARP tegen. Deze laatsten omdat zij de verhouding tussen Nederland en Zuid-Afrika niet ongunstig wilden beïnvloeden.

Ir. Van Dis (SGP) maakte gisteren in de Kamer vreemde bezwaren tegen het binnenkort te sluiten cultureel accoord met Rusland. Hij zag het gevaar van spionerende kunstenaars (net als voor de Tweede Wereldoorlog met Duitsland het geval was) en wel vooral van balletdanseressen. Minister Iuns deelde deze bezwaren niet.

De AR-kiesvereniging 'Nederland en Oranje', afdeling Lisse, houdt op donderdag avond 10 februari een vergadering in De Witte Zwaan, waar als spreker zal optreden ds. P.M. van Galen, hervormd predikant te Hilversum, over het onderwerp: apartheidspolitiek. Tevens zullen na de pauze twee films van de Zuid-afrikaanse ambassade vertoond worden.

Vooruitlopend op de groeiende eenheid tussen de protestants-christelijke partijen in Nederland, hebben de jongerengroeperingen van de CHU-afdeling Zuid-Veluwezooim en de AR-jeugd (Arnhem) besloten te fuseren. Aanleiding hiertoe was de mening dat de huidige situatie niet langer te handhaven viel en dat het gepraat hierover op hoog niveau in een verkeerde richting ging. De initiatiefnemers willen een werkgroep oprichten en daarmee de tanende belangstelling bij de protestants-christelijke jeugd weer doen opleven.

Leeuwarder Courant:

In een aantal grote steden in Zuid-Holland zullen PvdA, KVP, ARP, CHU en VVD een gezamenlijke verkiezingskrant uitgeven, waarin elke partij zijn verkiezingsprogramma uiteen zal zetten. Mr. J. Klaasesz, de Commissaris van de Koningin, zal een inleiding over het werk van de Provinciale Staten schrijven.

De krant wijdt een commentaar aan het twintigjarig bestaan van de PvdA. ('Twintig jaar jong'.) In 1946 vonden mensen met verschillende religieuze, levensbeschouwelijke en sociale achtergrond elkaar in een nieuw politiek tehuis, dat een nieuw perspectief opende voor de vernieuwing van de Nederlandse samenleving. Aanvankelijk had de partij van de doorbraak het niet gemakkelijk door de kwestie-Indonesië en impopulaire maatregelen op sociaal-economisch terrein. Daarbij kwam nog de anti-doorbraak kritiek van de confessionele partijen, ook van de coalitie-partner de KVP. Pas in 1952 gelukte het de PvdA de KVP voorbij te streven, maar al voor het hoogtepunt van 1956 begonnen de confessioneel-liberale tegenkrachten op te komen. De PvdA kreeg de schuld van de bestedingsbeperking van 1956 en 1957, leed een verkiezingsnederlaag in 1958 en zag nog in hetzelfde jaar het kabinet-Drees verdwijnen. Ook in de periode dat de partij in de oppositie zat, liep de aanhang terug. Het rapport 'De besteding van de groei van het nationaal inkomen - Om de kwaliteit van het bestaan' kwam te laat voor de verkiezingen van 1963 en werd door de tegenstanders uitgelegd als een nieuwe poging tot bestedingsbeperking, een kritiek die niet genoeg weerwoord vanuit de partij kreeg. De visie van het rapport, welvaart in welzijn om te zetten, werkt nu echter door in het beleid van het kabinet Cals-Vondeling.

In de afgelopen twintig jaar zijn velen teleurgesteld. De echte doorbraak is niet gekomen, evenmin een radicale vernieuwing en vele jongeren verwijten de partij nu - niet geheel ten onrechte - verstarring en veroudering. Maar desondanks is de PvdA "nog altijd de grootste en doeltreffendste politieke bundeling van krachten en idealen, die naar politieke, sociale, geestelijke en culturele vernieuwing van ons volksleven streven". In de komende twintig jaar zal de PvdA moeten strijden voor sociale gerechtigheid, geestelijke vrijheid en vrede in de gehele wereld, niet alleen voor één bepaalde klasse of voor Nederland alleen. Daarvoor is een "nieuwe doorbraak in het politieke, sociale en godsdienstige denken en handelen in Nederland" nodig. Daarbij zal de PvdA vooral de jeugd, die politieke belangstelling genoeg heeft, aan het woord moeten laten komen en activeren.

In een ingezonden brief reageert W. Veenstra uit Kollum op een brief van de heer Boelens, waarin deze kritiek uit op het feit dat de PSP niet geprotesteerd heeft tegen de Russische raketbasis op Cuba (LC 29/1/1966). Hij verwijt de heer Boelens dat deze vergeet dat Cuba voor Castro uitgebuit werd door de Amerikaanse kapitalisten en dat Batista het verzet hiertegen bloedig onderdrukte met Amerikaanse wapens. Toen Castro Batista had verjaagd moest hij de Amerikaanse uitbuiters door nationalisaties onteigenen, wat door de Verenigde Staten met economische wurging werd beantwoord. Op deze manier dreef Amerika Cuba in de armen van het communisme, want Castro moest toch ergens hulp vandaan halen. Daarna heeft Amerika wederom agressie tegen Cuba gepleegd, maar het Cubaanse volk smachtte niet naar verlossing. De PSP heeft inderdaad niet geprotesteerd tegen de Russische raketbasis op Cuba. Maar de heer Boelens kan dat de PSP niet verwijten, zolang hij zelf niet protesteert tegen de Amerikaanse raketbases die op de Sowjetunie gericht zijn.

N. R. C.:

Professor Oud schrijft een verweer tegen mr. Stikkers memoires. Hij gaat in dit artikel in tegen enige, voornamerlijk op zijn persoon gerichte, aanvallen die Stikker in zijn memoires doet. Het betreft vooral parlementaire kwesties. Oud begint zijn verweer met te vertellen dat hij in 1946 als lid van de Vrijzinnig-Democratische Bond meewerkte aan de oprichting van de Partij van de Arbeid, naar welke partij ook hij overging, zij het met enige aarzeling. Hij gaf hiervan blijk in een brochure "Politieke Vernieuwing". In een artikel van augustus 1947 in het Algemeen Handelsblad deed hij het voorstel tot oprichting van een vooruitstrevende partij, waarin groepen van de PvdA, van de Partij van de Vrijheid en daklozen zich thuis zouden kunnen voelen. Stikker, voorzitter van de PvdV, gaf te kennen dat er tussen Oud en hem inderdaad weinig meningsverschil bestond. Het uiteindelijke resultaat was de oprichting van de VVD in 1948. Nu schrijft Stikker in zijn memoires dat hij tegenover Oud gereserveerd stond, vooral tengevolge van diens beleid als minister van financiën. Ouds verweer hiertegen is dat Stikker geen rekening hield met de politieke verantwoordelijkheid die hij droeg. Oud verwijt Stikker dat hij geen partijman was in hart en ziel. Stikker verwijt Oud dat deze geen belangrijke rol heeft gespeeld in de kabinetsformatie van 1948. Oud ontkent dat en wijst erop dat juist door zijn aandringen Stikker minister van buitenlandse Zaken kon worden. Oud zegt met betrekking tot de Nieuw-Guinea kwestie dat Stikker zich voortdurend tegenover zijn partij stelde en dat hij, wanneer de consequentie daarvan was zijn aftreden als minister, zijn verantwoordelijkheid niet wilde aanvaarden.

In Zuid-Holland hebben de vijf grote partijen, PvdA, KVP, ARP, CHU en VVD, besloten met een gezamenlijke verkiezingskrant uit te komen, die medio maart in een aantal grotere plaatsen zal worden verspreid.

Nieuwsblad van het Noorden:

Naar aanleiding van de uitlating van de KVP-afgevaardigde in de Tweede Kamer Moorman, dat de 'ton van Luns' (aan het Defense and Aid Fund) een jodenfooi is, schrijft het blad in haar commentaar, dat het feit, dat hij een dergelijke term gebruikt en dan niet onmiddellijk zijn vergissing ontdekt, maar integendeel vreemd opkijkt als hem rassendiscriminatie wordt verweten, toch wel een veeg teken is. 'Het geeft weer eens voedsel aan de meer geuite veronderstelling dat binnen de KVP het besef van wat wel en wat niet thuis hoort in een democratie soms wel eens klein is', aldus het blad.

Het Parool:

Voor de Provinciale Statenverkiezingen van Zuid-Holland gaan PvdA, KVP, ARP, CHU en VVD samen een verkiezingskrant uitbrengen. Iedere partij geeft een samenvatting van zijn eigen program.

De Rotterdammer:

geen bericht

De Telegraaf:

De vijf grootste politieke partijen zullen voor het eerst gezamenlijk een verkiezingskrant uitgeven met het oog op de verkiezingen van de Provinciale Staten van 23 maart. De verspreiding beperkt zich tot de elf grootste gemeenten van de provincie Zuid-Holland. De krant wordt geopend met een artikel van de Commissaris der Koningin in Zuid-Holland, mr. J. Klaasses (PvdA) en de vijf partijen (PvdA, KVP, ARP, CHU en VVD) krijgen ieder een pagina om hun provinciale beleid toe te lichten.

Trouw:

Op de vergadering van de CH-bestuurders in Utrecht heeft het gemeenteraadslid D. Stam uit Monnikendam gisteren min of meer het ontslag geëist van toekomstig ambtenaar Pier Tania, die de VARA gaat verlaten en hoofd wordt van culturele zaken op het Groninger stadhuis. Tania (van de actualiteitenrubriek 'Achter het Nieuws') zou één van de tv-redacteurs zijn geweest, die geweigerd hebben op 10 maart het huwelijk van Beatrix te verslaan. Hij kon en moest op grond van het ambtenarenreglement worden ontslagen, vond Stam. Volgens Stam kon Tania zo geen openbare functie als gemeenteambtenaar vervullen. De Groningse wethouder G.G. van Delden, die ook op de vergadering aanwezig was, reageerde door te zeggen dat hij geen aanleiding zag Tania ter verantwoording te roepen. Hij heeft om persoonlijke redenen geweigerd; met het ambtenarenreglement begint men dus niets tegen Tania. Overigens betreurde de wethouder de houding van de toekomstige chef culturele zaken wel. Hij zei er echter bij, dat 'Groningen voor tweederde deel links is geïntendeerd'. (Stam heeft, naar ons bleek, zijn informatie geput uit een gedeeltelijk foutief bericht in Het Parool van 1-2-66. Tania zal wel als regisseur, maar niet als commentator worden ingeschakeld. Hij vindt dat hij als commentator bij vorstelijke huwelijken te weinig ervaring heeft, zodat hij dit werk liever overlaat aan mensen die op dit gebied meer gespecialiseerd zijn. Red. Trouw)

De Tijd:

geen bericht

Utrechtsch Nieuwsblad:

Vijf politieke partijen zullen in de grote steden van Zuid-Holland voor de Statenverkiezingen één verkiezingskrant uitgeven. PvdA, KVP, CHU, ARP en WD krijgen elk een halve pagina om hun verkiezingsprogram uiteen te zetten. J. Klaasses, Commissaris van de Koningin in Zuid-Holland zet op de voorpagina het werk van Provinciale Staten uiteen.

Het Vaderland:

C.A. Ymkers volgt in de Eerste Kamer mevr. H.J. van Ommeren-Averink op, die op haar beurt de plaats van Paul de Groot in de Tweede Kamerfractie van de CPN zal innemen.

De Volkskrant:

geen bericht

Het Vrije Volk:

De PvdA schenkt f. 10.000 ter bestrijding van de Indiase hongersnood.

De Waarheid:

In de Tweede Kamer heeft Marcus Bakker fel geprotesteerd tegen het racistische taalgebruik van sommige kamerleden. De Heer Van Dis (SGP) sprak over Zuid-Afrika en noemde een democratische meerderheid voor 'de zwarten' ongewenst. Even later nam de heer Moorman de term 'jodenfooi' in de mond. Bakkers opmerkingen brachten de KVP wel in verlegenheid, maar een reactie van fractieleider Schmelzer - waarom werd gevraagd - kwam niet.

Het Haagse CPN-gemeenteraadslid C. Ymkers is lid van de Eerste Kamer geworden als opvolger van mevr. Van Ommeren-Averink.

Er is nieuwe beroering in de Amsterdamse VVD ontstaan, nu blijkt dat de kandidatenlijst voortijdig gepubliceerd is door het Algemeen Handelsblad, waarvan lijstaanvoerder Gruijters redakteur is. Mevr. Wijsmuller wacht met haar reactie tot half februari, wanneer de ledenvergadering wordt gehouden.

In Zuid-Holland hebben de PvdA, CHU, ARP, KVP en VVD besloten tot de gezamenlijke uitgave van een verkiezingskrant i.v.m. de aanstaande Statenverkiezingen. De Commissaris van de Koningin in Zuid-Holland, mr. J. Klaasesz zal een inleidend artikel schrijven.

Redactioneel commentaar hierop: De verkiezingskrant die in Zuid-Holland ter gelegenheid van de Provinciale Statenverkiezingen door VVD, KVP, PvdA, ARP en CHU wordt uitgegeven is een ernstige vorm van politieke milieuverontreiniging. De bijdrage die de Commissaris van de Koningin, mr. J. Klaasesz hieraan zal leveren, is wel zeer bijzonder, omdat deze zich hiermee ten voordele en ten nadele van een aantal partijen opstelt. De voorstelling als zouden Commissarissen der Koninginboven de partijen staan blijkt duidelijk bedrog.

Winschoter Courant:

Vijf politieke partijen zullen in de grote steden van Zuid-Holland voor de Provinciale Statenverkiezingen gezamenlijk één verkiezingskrant uitbrengen. Het zijn PvdA, KVP, AR, CHU en VVD. Iedere deelnemende partij gaat in een halve pagina een samenvatting geven van zijn verkiezingsprogram. De krant krijgt een oplage van 30.000 en wordt huis-aan-huis verspreid in enkele grote plaatsen in Zuid-Holland. Op de voorpagina ervan zet de Commissaris der Koningin in Zuid-Holland het werk van de Staten uiteen.

Senator De Niet hield nauwkeurig bij wat minister van Buitenlandse Zaken Luns verklaarde tijdens het overleg volgens het reglement van orde zeer geheim - met de Vaste Commissie van de Eerste Kamer. De Niet verklaarde dit in een interview in Vrij Nederland van 7 augustus 1965 en zei daarbij tevens dat hij de journalisten inzage had gegeven in de aantekeningen en dat hij publicatie daarvan niet uitsloot. Toen Luns dit hoorde besloot hij niet meer in de Commissie te verschijnen. Minister-president Cals vroeg de voorzitter van de Eerste Kamer toen om een officieel onderzoek. Van de zijde van het ministerie van Buitenlandse Zaken wordt erop gewezen dat Luns op 8 februari weer in de Commissie verschijnt, wat zou betekenen dat de moeilijkheden tussen De Niet en Luns opgelost zijn. Verwacht wordt dat De Niet een reprimande krijgt en verontschuldigen moet aanbieden aan de Eerste Kamer en aan de regering.

Het Dagelijks Bestuur van de PvdA heeft een gift van f.10.000 ter beschikking gesteld voor leniging van de hongersnood in India.

4 februari 1966

Algemeen Dagblad:

Tot opvolger van het communistische Eerste Kamerlid mevr. H.J. van Ommeren-Averink is benoemd de heer C.A. Ymkers uit Den Haag, die zijn benoeming intussen heeft aanvaard. Mevr. Van Ommeren is benoemd tot lid van de Tweede Kamer waar zij Paul de Groot opvolgt.

Algemeen Handelsblad:

geen bericht

Het Binnenhof:

In 'Opinie', orgaan van de PvdA, bepleitte Van der Bergh een betere organisatie van de jongeren in de politiek. Hij doet twee radicale voorstellen: 1) Opheffen van de jongerenorganisatie 2) In de vertegenwoordigende colleges mag geen enkele afgevaardigde meer dan vier of vijf maal zitten, nieuwe kandidaten dienden gekozen te worden uit de leeftijdsgroep van 25-40 jaar. Voor de integratie van jongeren in de partijen valt alles te zeggen, als het is om hun isolement op te heffen. Maar door de demografische ontwikkeling in Nederland wordt de bevolking steeds ouder. Als men dan oudere kandidaten gaat weren, geraakt op hun beurt de oudere generatie in een isolement.

Friesch Dagblad:

geen bericht

Friese Koerier:

geen bericht

De Gelderlander:

Mr. De Niet, lid van de Eerste Kamer voor de PvdA, en tevens lid van de kamercommissie voor buitenlandse zaken, heeft in een interview in Vrij Nederland minister Luns 'in een voor hem kwalijk daglicht gesteld'. Luns heeft excuses geëist, bij nalating waarvan hij niet meer bereid is voor de kamercommissie te verschijnen. In Den Haag heeft een bespreking plaats gehad tussen premier Cals, EK-voorzitter Jonkman, PvdA-fractievoorzitter H. Vos en De Niet. De Niet spreekt in het interview over 'schijnheiligheid' van Luns. Deze affaire zou tot gevolg kunnen hebben dat mr. De Niet uit de commissie treedt.

Haagsche Courant:

Naar aanleiding van de hervatting van de bombardementen op Noord-Vietnam, wil de PSP dat de Nederlandse regering en de Nederlandse politieke partijen een duidelijke afwijzing van de Amerikaanse politiek kenbaar maken.

Haarlems Dagblad:

Mevrouw H.J. van Ommeren-Averink is door de voorzitter van de Centraal Stembureau benoemd verklaard tot lid van de Tweede Kamer in de vacature S. de Groot (CPN). In de Eerste Kamer wordt zij opgevolgd door de heer C.A. Ymkers uit Den Haag.

BIJLAGE VI. VOORBEELD VAN DE WEEKBLAD-ANALYSE VOOR DE PERIODE 1966-1968.

DATUM: 29 JANUARI 1966

29 januari 1966

Elseviers Weekblad:

Een ingezonden stuk van Van Drenthem Soesman en Van Oven als respectievelijk voorzitter en secretaris van de Partij van Vrije Burgers, waarin wordt medegedeeld dat deze partij niet is opgeheven. Er is zelfs onlangs een jaarvergadering gehouden waarop een nieuw Hoofdbestuur werd gekozen.

De Partij van de Arbeid wil haar Kamerleden en vertegenwoordigers in de Amsterdamse gemeenteraad een nauwere band laten leggen tussen kiezer en gekozene door hen speciale gebieden voor hun goede zorgen toe te wijzen. Een stap terug in de richting van het districtenstelsel (niet in kiesrechtelijke zin) maar wel een gerechtvaardigde reactionaire (in de eigenlijke zin van het woord) daad. Andere partijen dienen dit voorbeeld te volgen om zo de volksvertegenwoordiging een werkelijke inhoud te geven.

De VVD heeft zichzelf doorgelicht en haar beginselen herzien op een vergadering in Dordrecht. Het eindresultaat is niet schitterend. Het blijft een bezwaar dat het beginsel- en het actieprogramma teveel door elkaar zijn gemengd. Dit komt duidelijk naar voren in het artikel dat zich richt tegen een monopolistische positie op het gebied van radio en televisie. En verder in het artikel dat spreekt over de huurpolitiek. Beide onderwerpen horen thuis in een verkiezingsmanifest. Het is opmerkelijk dat artikel 1 van het beginselprogramma volgens de formulering van Oud, - de VVD is een niet-confessionele partij - de meerderheid der stemmen kreeg. Een negatieve formulering, want het is belangrijker dat er een liberale partij is die "de bevordering van de vrije geestelijke en maatschappelijke ontplooiing van alle mensen" voorop stelt.

Omdat de VVD zich voorstelt als een volkspartij doet het vreemd aan dat ze de nadruk legt op zelfstandige intellectuelen, de middengroepen en de boeren. Dat wekt het imago op van een klassepertij. De VVD heeft nog steeds te vervullen de taak die door Stikker in 1948 werd omschreven: "De VVD zal moeten zijn een sterk progressief-gezinde partij, die allen omvat, voor wie geestelijke vrijheid primair is, sociale gerechtigheid plicht en die het economische leven niet willen zien verstarren in het keurslijf van socialistische dogmatiek, die uiteindelijk in staats-absolutisme moet eindigen."

De Groene Amsterdammer:

De Groene constateert een malaise bij links, tijdens een openbaar debat tussen de PvdA en de PSP, gehouden te Amsterdam. Het blad vindt, dat Nederhorst en Wiebenga op een beschamend laag niveau met elkaar debatteerden en komt tot de slotsom dat beide krachten van links schade toebrengen aan de gemeenschappelijke zaak, d.w.z. de positie van links in onze samenleving.

Want het is toch zo, dat PvdA en PSP in beginsel vlak bij elkaar staan en het tussen deze partijen enkel gaat om een mentaliteitsverschil. Dat PvdA en PSP hun krachten gaan bundelen is noodzakelijk, omdat de KVP als doorbraakpartij opkomt. Als links versplinterd blijft, kan het geen weerwerk leveren. De Groene wil ook de CPN in een dergelijke combinatie zien, daar deze partij nu in een isolement zit en daarom belangrijke steun verloren gaat.

Met name in de PvdA zullen voor een samenwerking met de CPN "schier onoverkomelijke" bezwaren overwonnen moeten worden. De PvdA moet zich echter realiseren dat de periode van de Koude Oorlog voorbij is en dat de buitenlands-politieke situatie bewijst dat op dit punt radicalisering geboden is.

Wanneer de PvdA, de PSP en de CPN zullen besluiten de handen ineen te gaan slaan, zal dat door velen uit de achterban niet worden begrepen en daarom zal een grote openheid noodzakelijk zijn om te voorkomen dat er misverstanden ontstaan. Vooral voor de CPN zal dit een moeilijke taak blijken te zijn.

Naar aanleiding van het publiceren door het blad Provo van een vertrouwelijk stuk over de luchtvervuiling in Amsterdam geeft De Groene bij monde van "wg" (Wouter Gortzak) een beschouwing over openheid.

Een groot deel van de taken die in principe bij gekozen organen behoren te berusten zijn in feite overgedragen aan functionarissen, van wie aangenomen mag worden dat zij het betreffende terrein beheersen. Deze ambtenaren voelen er weinig voor om iets van die bevoegdheden terug te geven omdat naar hun mening daarmee de samenleving een taak op de schouders krijgt gelegd waaronder zij zal bezwijken. "De democratie wordt ingeruild voor de zogeheten technocratie", iets waar het steeds complexer worden van onze samenleving niet vreemd is. Een bijverschijnsel van deze gang van zaken is het zogenaamde vertrouwelijke rapport, op basis waarvan een regeringsbeleid of een beleid van B. en W. wordt bepaald. De burger krijgt deze stukken niet te zien, hoogstens het wetsontwerp en de toelichting, wat in feite uittreksels zijn uit deze rapporten. Tot een oordeelsvorming van de burger middels een openbare discussie om zo een bijdrage aan het beleid te leveren komt het dus niet. De Groene acht dit een betreurenswaardige zaak. Argumenten als zou publikatie van (vaak voorlopige) vertrouwelijke stukken ongewenste onrust verwekken, als zouden er te weinig deskundigen zijn van wie een uitgebalanceerd oordeel te verwachten is, acht De Groene niet ontvankelijk. In deze context benadrukt De Groene ook de zware taak van de Nederlandse pers om eventueel vrijgegeven stukken zodanig te populariseren dat zij toegankelijk zijn voor een groot deel van het Nederlandse volk. De Groene acht deze taak van de pers, namelijk de versterking van de democratie ten opzichte van de technocratie, een opgave die een groot gevoel van verantwoordelijkheid vereist.

Haagse Post:

Voordat op 22 januari 1966 het VVD-congres in Dordrecht bijeenkwam, waren in de NRC en het Algemeen Handelsblad twee artikelen verschenen, volgens welke het nieuwe beginselprogramma geen essentiële verandering te zien gaf. Handelsblad-medewerker J.F. Glastra van Loon had zijn artikel de volgende aanhef gegeven: "De Volkspartij voor Vrijheid en Democratie beschikt sedert enige weken over een ontwerp voor een nieuw beginselprogramma, namelijk het oude." Echter verzuimde de Algemeen Handelsblad-redactie de laatste zinsnede van de aanhef, "namelijk het oude", af te drukken.

Op 8 december 1965 zou Glastra van Loon opgemerkt hebben: "Niet de aanvaarding van dit ontwerp, maar veeleer de verwerping ervan en dus de (voorlopige) handhaving van het oude zal onder deze omstandigheden moeten worden beschouwd als blijk van vernieuwingsgezindheid en van openheid voor de snel veranderde verhoudingen in onze maatschappij."

De VVD-afdelingen kregen in oktober 1965 het nieuwe ontwerp toegestuurd. Van de vele amendementen op het ontwerp werd slechts een klein gedeelte door het partijbestuur overgenomen.

De chaotische vergadering in Dordrecht heeft het ontwerp niet verworpen. Toelichtingen m.b.t. een aantal artikelen:

Art. 1. Vroeger was in art. 1 sprake van "een op christelijke grondslag berustende samenleving." Het nieuwe artikel bevat daarentegen alleen nog de zinsnede "vrijheid, verantwoordelijkheid, verdraagzaamheid en sociale gerechtigheid."

Volgens ere-voorzitter Oud karakteriseerde het nieuwe artikel de VVD als niet-confessionele partij.

Art. 3. De vergadering stemde de passage, waarin een verband tussen de Erasmiaanse geest en Willem van Oranje werd gelegd, weg uit art. 3.

Voortaan steunt de VVD op christendom en humanisme.

Art. 6. De afdeling Den Haag wenste dat er minder nadruk gelegd werd op de rol van het koningshuis dan in de formulering van de commissie.

Dit probleem bleef onopgelost en werd verwezen naar de redactiecommissie. De nog niet behandelde artikelen (23 tot en met 26) werden ook overgelaten aan de redactiecommissie.

Nederlandse Gedachten:

De Werkgroep Midden- en Klein Bedrijf wordt op 15 februari geïnstalleerd in Den Haag. Tot voorzitter van de werkgroep werd benoemd N. Tiemstra, lid van de directie van het Economisch Instituut van Midden- en Klein-bedrijf. Vice-voorzitter is H.J. Vermeulen, lid van het College van Rijksbemiddelaars.

Oud heeft zich enige tijd geleden verzet tegen een verwijzing naar de Tien Geboden en het Evangelie van het Nieuwe Testament in het VVD-beginselprogramma. De schrijver van het artikel (A) herinnert aan een dergelijk optreden van Oud in 1937 toen hij weigerde mee te werken aan een kabinet op protestants-christelijke grondslag, zoals Colijn het toen formeerde. Oud wil geen negatief Christelijke politiek voeren, maar hij en zijn partijgenoten kunnen de liberale gedachten en de vrijzinnige opvattingen niet combineren met het aanvaarden van de Bijbel als een gezaghebbend Boek, waarop men zich in de politiek mag beroepen.

Een nieuwe VVD-redaktiecommissie stelde voor om in het beginselprogramma een verwijzing op te nemen naar de nationale historie, namelijk naar Erasmus. Vooral door het kritisch commentaar van de jongeren werd deze passage geschrapt. Erasmus zou niet meer passen in de geest van deze tijd.

De schrijver van het artikel betreurt het uitblijven van een diepe discussie over Erasmus' betekenis voor het Nederlandse liberalisme. Hij meent dat misschien iets van de geesteshouding en levenswijze van Erasmus eigen kan zijn aan een groot deel van vrijzinnig Nederland, maar hij acht het daarom nog geen sterk politiek beginsel. Hij meent, dat de VVD terecht deze passage, mede gezien het overtuigd Bijbelse humanisme van Erasmus, buiten haar beginselprogramma heeft gelaten.

In de rubriek Politiek Palet wordt naar aanleiding van het KVP-Struktur-rapport over de grondslag en het karakter van de partij gesteld, dat dit rapport "de 'confessionele partijvorming' onverbloemd van zijn absolute trekjes verlost en wat betrekkelijker tentoongesteld (wordt)."

Men mag zich weliswaar laten leiden door het christendom, maar men kan niet in de politiek "De christelijke waarheid" vertolken.

Dit lijkt nogal een algemeen uitgangspunt voor de protestantse partijen. De KVP uit zich zeer omzichtig en zonder veel illusies over initiatieven om de impasse te doorbreken rond de christen-demokratische samenwerking. KVP-voorzitter Aalberse heeft in aansluiting op dit rapport tijdens een perskonferentie gezegd, dat men om tot het in het rapport aangekondigde onderzoek naar een breder christelijke partijvorming, te komen personen

uit verschillende politieke richtingen bijeen wil brengen. Deze personen zouden wel over de nodige politieke ervaring moeten beschikken maar zouden niet rechtstreeks bij een partijleiding betrokken moeten zijn, aangezien men dan mogelijkwijs zal belanden bij de voor de KVP ongewenste "fusiegedachten."

Aalberse meent dat de nadruk in het rapport op de samenwerking van vooruitstrevende christenen de indruk moet wegnemen als zou een algemeen christelijke partij van nature een konservatief karakter krijgen.

De VVD blijkt na Erasmus ook Willem van Oranje buiten het beginselprogramma te hebben gehouden, ondanks de positieve stellingname van Oud ten opzichte van deze laatste historische ruggesteun in het VVD-beginselprogramma. De rubriekschrijver gelooft, dat dergelijke bespiegelingen heel goed buiten een beginselprogramma kunnen blijven.

De vergadering in Dordrecht van de VVD over het beginselprogramma kan worden samengevat als "veel geschreeuw en weinig wol." Het was een weinig "hartverheffende" aangelegenheid, waarbij Toxopeus zich op opvallende wijze op de achtergrond hield. Mogelijk moet hij in het voorjaar ineens naar voren komen als "Toxopeus ex machina."

A. Veerman heeft op 24 januari een radiocauserie gehouden onder de titel "Gezond radicaal." Veerman is lid van het moderamen van de ARP.

In zijn praatje ging Veerman in op de ontwikkelingshulp. Van kerkelijke zijde is gesteld dat de hulp van "de Overheden" dient te komen: "sociale gerechtigheid in internationaal verband." Deze aanpak noemt Veerman positief of gezond radicaal.

Dit radikalisme moet men onderscheiden van het negatieve radikalisme, onder andere volgens een onderzoek naar de politieke gezindheid bij jongeren van 21 - 24 jaar voor het merendeel in deze leeftijdsklasse leeft. Men is weinig politiek geïnteresseerd en geneigd tot een negatieve houding jegens onze democratische instellingen.

Veerman is verheugd, dat er bij de jongeren nu ook een positief en gezond radikalisme bestaat en wel op het vlak van de ontwikkelingshulp.

De ARP heeft zich hierover in haar programma van 1963 duidelijk uitgesproken. Ontwikkelingshulp is een urgente zaak en er bestaat een grote noodzaak om gezamenlijk zowel financiële als persoonlijke hulp te verlenen aan de ontwikkelingslanden. Het ARP-programma is gezond radicaal, dat is "staán voor de consequenties van je overtuiging."

Dit positieve radikalisme blijkt tevens uit de AR-politiek ten aanzien van het rassenvraagstuk.

Zij keert zich tegen het revolutionaire en eigenlijk anarchistische beginsel van gelijkheid waarmee de leuze "geen God en geen meester" verbonden is. De ARP aanvaardt wel de gelijkwaardigheid van de mensen, die zich aansluit bij de erkenning van het gezag in de meest ruime zin als een goddelijke opdracht.

Een derde voorbeeld van gezond radikalisme bij de ARP is het streven naar eenheid van de protestants-christelijke partijen in het politiek bedrijf. Dit is een moeilijke zaak, maar met een gezonde radikale instelling zal de overtuiging het tenslotte winnen van de bezwaren.

Op de "Achter Pagina" een artikel van Widek over de aard en de vorm van de verkiezingscampagne. Hij onderscheidt drie fasen in een verkiezingscampagne. De eerste fase is de formele, de technische fase met de opstelling van de groslijsten en de kandidatenlijsten, het indienen van de kandidatenlijsten, het verzorgen van het stemmen bij volmacht en het mobiliseren van het partijhouder en de partij zelf.

De tweede fase is de materiële, de beeldvormende fase met de propaganda, de publiciteit en het "verkopen" van het partij-ideaal.

De derde fase is de formele en technische, de materiële en beeldvormende fase tegelijkertijd en dat is het maken van de definitieve keuze, het uitbrengen van de stem op de dag van de verkiezingen.

De Nieuwe Linie:

Robert Adolfs OSA bespreekt het boek "Over de schreef" van B. Delfgaauw. Delfgaauw schrijft o.a., dat één van de grootste bedreigingen voor de democratie gevormd wordt door politieke lusteloosheid. Deze wordt volgens hem in Nederland vooral door de confessionele partijen bevorderd. Volgens Adolfs zegt Delfgaauw: "De ontwikkeling naar een echte democratie wordt geblokkeerd door het functioneren van politieke partijen die ingaan tegen het spel der politieke democratie, omdat zij niet op politieke, maar op confessionele grondslagen zijn gevestigd."

In de "Achterkrant" staat een verslag van een debat tussen Wiebenga, voorzitter van de PSP en Nederhorst, fractievoorzitter van de PvdA in de Tweede Kamer. Een van de schriftelijke vragen die aan het eind beantwoord werd en die naar men zegt ingediend was door Ed van Thijn, fractievoorzitter van de PvdA in de Amsterdamse gemeenteraad betrof de mening van Nederhorst over een eventueel gezamenlijk programma van de PSP en de PvdA. Nederhorst bleek er niets voor te voelen.

Vrij Nederland:

Tijdens het openbaar debat tussen PSP en PvdA op 24 januari in Krasnapolsky (een aankondiging in de vorm van een advertentie stond in Vrij Nederland 22-1-'66, p. 10) spraken fractieleider Nederhorst en de voorzitter van de PSP Wiebenga over vele zaken. Een heet onderwerp van discussie was de kernbewapening.

Volgens de steller van het artikel had de PSP met dit debat een lofwaardig initiatief genomen want Krasnapolsky was helemaal vol. Maar "wat baat alle gepraat, zolang de oude politieke rotten bekende stokpaardjes blijven berijden en geen antwoord kunnen formuleren op de onlustgevoelens van jonge kiezers".

Zaterdag werd in Dordrecht gediscussieerd over het nieuwe beginselprogramma van de VVD. Geertsema, Toxopeus en Van Riel mengden zich weinig in de discussies. Ze lieten het werk vooral over aan prof. P.J. Oud, de auteur van zowel het oude (1948) als het nieuwe beginselprogramma.

Op 18 april 1964 was op de Algemene Jaarvergadering te Eindhoven het ter discussie gestelde concept-ontwerp van een nieuw beginselprogramma gekraakt door Oud, die vooral de herhaalde verwijzingen naar de Schrift niet typisch liberaal achtte. Daarop was hij ingeschakeld bij het ontwerpen van een nieuwe versie.

Volgens Van Amerongen was het enige dat in Dordrecht de moeite van het registreren waard was het doodzwijgen van de PBO (artikel 19 werd verworpen) en "de uitstoting van Erasmus" met 253 tegen 137 uit de partij. Dit laatste sloeg op artikel 3 waarin als basis voor de Nederlandse samenleving de uit het Christendom en het humanisme voortgekomen Erasmiaanse geest genoemd werd.

Tijdnood dwong de voorzitter veel discussiestof naar de redactiecommissie te verwijzen.

Het geringe resultaat van de vergadering was reeds lang door allerlei mensen voorspeld. De bijeenkomst werd toch gehouden, omdat de links-liberale vleugel al een tijd was beloofd, dat het "liberale kompas gecontroleerd, bijgesteld, als het ware opnieuw geijkt" zou worden.

Meer is dan ook niet gebeurd en meer is, zoals mede-ontwerper F. Korthals verklaarde in antwoord op verwijten van J.F. Glastra van Loon, ook nooit de bedoeling geweest.

Volgens Van Amerongen had de VVD beter zijn tijd en geld kunnen investeren in de op handen zijnde verkiezingscampagnes.

Ook merkt hij op, dat de VVD eigenlijk al een op de praktijk gericht alternatief beginselprogramma heeft, waarin haarfijn wordt uitgelegd wat de kiezer van de VVD kan verwachten, namelijk het plan-Jockes.

De auteur gaat in op twee aspecten van de Memoires van Stikker. Het eerste is de voorbereiding tot oprichting van de Stichting van de Arbeid tijdens de bezetting.

Stikker moest niets hebben van doorbraak en vernieuwing en meende dat de vooroorlogse verhoudingen voortgezet dienden te worden omdat zij vastlagen in het "Nederlandse karakter". Ook moesten de bevoegdheden van de Staat, op maatschappelijk terrein juist vlak na de bevrijding, niet uitgebreid maar ingeperkt worden.

Ook is interessant te lezen hoezeer corporatieve ideeën hebben meegespeeld in deze voorbereidingsperiode, met als exponent de plannen van de katholiek Kortenhorst. Na de oorlog is geschreven dat Stickers plannen voor een Sociale Kamer niet ver van Kortenhorsts ideeën verwijderd waren; in zijn Memoires schiet echter Stickers geheugen hieromtrent tekort.

Ook haalt de recensent de campagne van Stikker aan voor de herverschijning van de NRC, het Algemeen Handelsblad en De Telegraaf, die een verschijningsverbod hadden wegens hun houding in de oorlog.

In zijn Indonesië politiek had Stikker met andere ministers gemeen dat hij weinig begreep van het Indonesische nationalisme. Ten tijde van de oprichting van de Partij van de Vrijheid (maart 1946) begreep hij dat het Indonesisch probleem alleen door het verlenen van de onafhankelijkheid opgelost kon worden, hoewel hij in oktober 1947 nog pal stond voor eerst het herstellen van "orde en rust" en daarna pas onderhandelingen.

In augustus 1948 werd hij minister van Buitenlandse Zaken in een kabinet met PvdA, KVP en VVD. Volgens Stikker werd de weg naar de onafhankelijkheid vooral geblokkeerd door Romme, Beel en Sassen die een "zwarte unie" wensten. Ook begreep Stikker dat de houding van de Verenigde Staten in deze kwestie van zeer groot belang was. Vele leidende kringen stuurden aan op een tweede politionele actie, maar Stikker bleef voorstander van zo soepel mogelijke onderhandelingen, waar de PvdA ook toe bereid was. Zijn eigen positie binnen het kabinet werd nu ook moeilijker, want de VVD zou hem "hoogstwaarschijnlijk" niet steunen. Ook wilde Stikker niet de last dragen van iemand die op het kritieke moment zijn land in de steek had gelaten.

Hoewel hij de tweede politionele actie "rampzalig" vond, was hij er aan de andere kant van overtuigd dat een gewapend optreden tenslotte noodzakelijk was omdat de Republiek op de drie hoofdpunten in de onderhandelingen een "ontwijken" standpunt innam.

Een van de drie hoofdpunten betrof de Nederlandse pogingen het anti-Republikeinse federalisme aan te wakkeren. Dit punt was vooral erg belangrijk voor Sassen en hoewel Stikker zag dat dit federalisme onbereikbaar was deed hij mee aan de geschiedvervalsing dat door een diepgaand meningsverschil over de Nederlandse soevereiniteit tijdens de overgangsfase de onderhandelingen had doen mislukken.

In de rubriek "Bij ons in Holland" wordt onder het kopje "Koekoeks inkeer" gesteld, dat uit oude jaargangen van het Maandschrift voor Bijtentelt Koekoek de landbouwschap-voorkeur van Van Rappard duidelijk werd.

Daartoe moet men het nummer van het blad van juli-augustus 1956 opslaan.

Daar leest men wat Van Rappard op de 59ste Algemene Vergadering (van de Bijentelers?) in zijn openingsspeech ten berde bracht. Dan ook wordt het duidelijk dat de standpunten van Koekoek en Van Rappard verder uit elkaar liggen dan de vele gemeenschappelijke meningen deden vermoeden. Er was wel degelijk een kloof die hen scheidde. Koekoek zocht dus niet maar een motief om met Van Rappard niet samen hoeven te werken.

5 februari 1966

Elseviers Weekblad:

Een ingezonden stuk van twee-oud leden van het Hoofdbestuur van de "voormalige Partij van Vrije Burgers", waarin de opheffing van deze partij bevestigd wordt. In 1962 viel de partij uiteen in twee groepen. Een ervan liet zich bij de Kiesraad inschrijven als "liberale Partij van Vrije Burgers", de ander bleef voortleven onder de oude naam. De Partij van Vrije Burgers nu is opgeheven om verdere versplintering tegen te gaan en de VVD-liberalen te steunen.

Haagse Post:

Het artikel beschrijft de mentaliteit van D.U. Stikker, zoals hij uit de memoires tevoorschijn komt; de deelname aan het verzet en de oprichting van de Stichting van de Arbeid gedurende de oorlogsjaren; de naoorlogse jaren. Met betrekking tot de naoorlogse jaren het volgende: Stikker zou samen met J. Goudriaan, lid van de SDAP, kritiek hebben geleverd op het kabinet-Schermerhorn, dat volgens Stikker zou hebben geprobeerd "de Nederlandse samenleving fundamenteel te wijzigen en in overeenstemming te brengen met zijn ideeën en vooroordelen." Met een campagne voor de herverschijning van de NRC, het Algemeen Handelsblad en De Telegraaf heeft Stikker daartegen een tegenwicht proberen te vormen. In die actie zou volgens het artikel de kiem hebben gelegen voor de oprichting van de Partij van de Vrijheid, enige tijd later. Volgens het artikel is de herleving van het Nederlandse liberalisme uitvoerig behandeld in de memoires van Stikker. In de liberale hoek zou zich aan de ene kant een groep dorpsse reactionairen onder leiding van Wendelaar hebben verzameld en aan de andere kant zou een minderheid van realisten hebben gestaan. De realisten, van het soort Stikker, zouden met gemengde gevoelens hebben geluisterd naar het kabaal van hun partijgenoten. Volgens het artikel is tussen de regels van Stickers memoires door te lezen, "dat de nakomelingen van Thorbecke een partij in stand houden die een schoolvoorbeeld is van politieke schizofrenie."

In dit artikel wordt ook een uitgebreide beschrijving gegeven van Stickers ministerschap van Buitenlandse Zaken, tijdens welk de Indonesische kwestie een prominente rol speelde.

Nederlandse Gedachten:

D.G. de Voogd, oud-bestuurslid van Arja en Arjos protesteert in een ingezonden stuk tegen een verklaring van de landelijke voorzitter van de Arjos, J. van der Ploeg, op een Arjos-vergadering in Aalten. Van der Ploeg stelde dat een Arjos-lid vrij is om op welke partij dan ook te stemmen, van welke andere partij dan ook lid te zijn en zich ook niet hoeft te conformeren aan de ARP. De Voogd vindt het inkonsekvent lid te zijn van de Arjos en dan op een andere partij te stemmen. Indien men het volstrekt oneens is met het beleid van de ARP moet men zijn lidmaatschap opzeggen en lid worden van de politieke partij, waar men wel mee instemt. De Voogd besluit zijn stuk met de opmerking dat het tijd wordt "dat de leiding van de Arjos in handen komt van een meer evenwichtig figuur".

BIJLAGE VII. OVERZICHT VAN DE UITGETIKTE GELUIDSBANDEN

- Radiotoespraak Geert Ruygers over de Nederlandse Volksbeweging
23 juni 1945
- Radiopraatje dr. H. Brugmans over de problemen van de dag, de politieke verhoudingen
28 december 1945
- Radiorede Koos Vorrink over partijvernieuwing in Nederland, met name over de plannen voor de stichting van de Partij van de Arbeid
30 januari 1946
- Radiorede prof. ir. W. Schermerhorn over de Partij van de Arbeid
11 februari 1946
- Radiotoespraak Geert Ruygers over 'geestelijke horizonnen'
17 april 1946
- Radiorede jhr. mr. M. van der Goes van Naters 'Voor een vrij volk' tgv.
1 mei-feest
23 april 1946
- Radiotoespraak dr. W. Drees over 'Het socialisme en de toekomst'
8 januari 1947
- Toespraak dr. W. Drees op 1 mei-demonstratie van de afdeling Schiedam van de PvdA
1 mei 1947
- Toespraak W.J. Andriessen ter gelegenheid van 50 jaar katholieke politieke organisatie
17 mei 1947
- Redes van W. Schermerhorn en E. Vermeer te Leeuwarden over Indonesië en de dreiging van reactie en communisme
21 februari 1948
- Interview met E. Vermeer over "De socialistische partijen en het plan Marshall"
25 maart 1948
- Vergadering te Amsterdam tegen de zogenaamde "welvaartscomités" van de communisten. Spreker: wethouder B. Franken. Commentaar: E. Vermeer
5 april 1948
- Verkiezingsrede van minister-president L.J.M. Beel op het Vrijthof te Maastricht
6 juli 1948
- Verkiezingsrede van C.P.M. Romme
juli 1948

- Standpunt van de KVP over de tweede politionele actie. Radioredes van C.P.M. Romme en W. J. Andriessen
21 december 1948
- Souvereiniteitsoverdracht van Indonesië. Openbare vergadering van de federatie Amsterdam van de PvdA
30 december 1949
- Minister-president W. Drees over pogingen van de communisten door middel van wilde stakingen een systematische regeling van lonen en arbeidsvoorwaarden te doorbreken (twee fragmenten)
19 augustus 1950
- Kabinetscrisis naar aanleiding van de kwestie-Nieuw-Guinea. Overzicht van G. Hoek van de Kamerzitting betreffende het Nieuw-Guinea-beleid van de regering
24 januari 1951
- Commentaren, onder andere van het PvdA-Kamerlid Posthumus, op de kabinetscrisis naar aanleiding van het Nieuw-Guinea-beleid
25 januari 1951
- Verkiezingstoespraak van C.P.M. Romme
6 april 1952
- Verkiezingstoespraak van Ch.J.I.M. Welter, voorzitter en Tweede-Kamerlid van de KNP
21 juni 1952
- Radio-uitzending van de ARP in het kader van de zendtijd voor politieke partijen
januari-februari 1959
- Televisie-uitzending verzorgd door de Arjos
27 november 1968?
- 'Bezinningsconferentie' van de ARP over het rapport van de commissie 'Evangelie en Politiek'
30 mei 1970
- Besloten partijconvent van de ARP over het conflict tussen de ARP-Kamerfractie en ARP-ministers, dat oorzaak was van de kabinetscrisis in december 1960
18 maart 1961
- Praatje van B.W. Biesheuvel in een televisie-uitzending van de ARP
19 oktober 1966
- Huldiging en installatie tot ere-lid van Gerbrandy en Rutgers op een partijconvent van de ARP
31 oktober 1959

- Deputatenvergadering van de ARP over het Program van Actie en de kandidaten voor de verkiezingen
24 januari 1959
- Televisie-debat tussen oud-minister Suurhoff (PvdA) en staatssecretaris Roolvink (ARP)
1962?
- Interview met minister Van Aartsen (ARP) in het kader van de aan de politieke partijen beschikbaar gestelde zendtijd
23 september 1963
- Uitzending van de ARP in het kader van de aan politieke partijen beschikbaar gestelde zendtijd (Mr. Dr. A. Veerman en mr. B.W. Biesheuvel)
ongeveer 29 mei 1971
- Televisie-debat tussen B.W. Biesheuvel en H.A.F.M.O. van Mierlo in het programma "Vanavond in Nieuwspoort"
17 maart 1970
- Uitzending van de ARP in het kader van aan de politieke partijen beschikbaar gestelde zendtijd (Mr. B.W. Biesheuvel)
na 28 april 1971
- Gesprek met B.W. Biesheuvel in "Brandpunt"
11 mei 1971
- Uitzending van de ARP in het kader van de aan politieke partijen beschikbaar gestelde zendtijd (Mr. W. Aantjes)
na 28 april 1971

BIJLAGE VIII. DRIE VOORBEELDEN VAN UITGETIKTE GELUIDSBANDEN

A. Radiorede van K. Vorrink over partijvernieuwing in Nederland, met name over de stichting van de Partij van de Arbeid

Datum uitzending: 30 januari 1946

"Er is bij de brede massa van de democratische volken een zeker instinctief besef dat een oorlog een zodanig schokkende gebeurtenis vormt in het leven der mensheid, dat bij het weerkeren van de vrede alles anders moet worden dan het vroeger was. Een dikwijls vrij vaag, om niet te zeggen inhoudsloos verlangen naar het nieuwe, een verlangen naar veiligheid en bestaanszekerheid, die het verleden niet vermocht te brengen en waarvan men logisch de oorzaken zoekt in de instelling, de fouten en zwakheden van dat verleden. Daarna moet alles anders worden, waarmee men dan tevens bedoelt of hoopt, dat het dan ook beter zal worden. Velen in ons vaderland zochten de fouten en tekortkomingen uit de jaren tussen de twee wereldoorlogen in een al te grote verbrokkeling van het openbare leven, een al te groot sectarisme, dat o.a. tot uitdrukking kwam in een onbehaaglijk groot aantal politieke partijen. De eenvoudige, belangstellende burger kon niet goed wijs in deze doolhof van fijn uitgesponnen onderscheidingen en tegenstellingen en dat werkte verlamdend op zijn politieke belangstelling en activiteit. Een verbrokkeling die een verzwakkende invloed uitoefende op het zeker in de dreigende vóór-oorlogsjaren zo onmisbare nationale eenheidsbesef dat toch altijd de grondslag moet vormen voor de overigens natuurlijke en noodzakelijke strijd der meningen rondom de vraag hoe het nationale belang het beste kan worden gediend.

Daarenboven waren er velen die speciaal de splitsing van sociale organisaties en partijen in kerkelijke en niet-kerkelijke een ernstige belemmering achtten voor de ontwikkeling van het staatkundige leven. Beter uitgedrukt: zij verwerpen de organisatie van het politieke partijleven op de grondslag der godsdienstige belijdenis, ook al beseffen zij het innige verband tussen levensovertuiging en politiek inzicht. Deze opvatting die uit de aard der zaak van meet af aan leefde in de niet-godsdienstig gekleurde organisaties, won in de vóór-oorlogse jaren veld, ook bij hen, die tot dan toe behoorden tot de politieke groepen op godsdienstige grondslag. Het heeft zich wellicht nergens zo duidelijk in gedemonstreerd dan in de discussies rond het Plan van de Arbeid, terwijl in de politieke arena deze belangrijke, goed doordachte bijdrage in de strijd tegen de noodlottige massawerkloosheid uit duidelijk aan het licht tredende politieke

concurrentievrees nauwelijks meer dan een smalende bejegening ondervond, spraken minder door politieke hartstochten verblinde figuren onomwonden hun sympathie uit met de hoofdgedachte van het Plan van de Arbeid. Te denken valt in de eerste plaats aan de redactie van het Christelijk-Historisch dagblad De Nederlander. Ook in het katholieke volksdeel leefden zeer radicale verlangens naar ingrijpende hervormingen in de sociale structuur der samenleving. In de samenwerking met de andere confessionele groepen hadden deze katholieke verlangens geen enkel uitzicht op verwezenlijking. Daaruit ontstond als vanzelf de vraag of niet in de niet-confessionele partijen een bondgenoot te vinden zou zijn, met wie op het sociaal-economisch terrein met vrucht zou kunnen worden samengewerkt. Als vanzelf viel daarbij in de eerste plaats het oog op de S.D.A.P., als grootste oppositiepartij, maar tevens ook als partij, waarvan de sociaal-economische opvattingen in niet onbelangrijke mate in dezelfde richting wezen. Men mag zeggen dat van deze ontwikkelingen in de vóór-oorlogse tijd het resultaat zichtbaar werd in het opnemen voor het eerst in de staatkundige geschiedenis van Nederland van een tweetal sociaal-democratische ministers in het kabinet De Geer dat in 1939 het laatste kabinet-Colijn opvolgde. Dit feit was het eerste duidelijke teken van een doorbraak die zich in het Nederlandse politieke leven ging voltrekken. Tot grote successen op sociaal-economisch of politiek terrein heeft deze eerste samenwerking niet geleid. Ook niet kunnen leiden. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, het uitwijken van de regering naar Engeland, het zich noodzakelijk concentreren van alle aandacht op het voeren van de oorlog en het vervullen van onze eigen weliswaar bescheiden, maar toch onmisbare taak daarin lieten geen ruimte voor een andere dan een nationale verdedigingspolitiek. Toch is het feit dat bijna de gehele oorlog door representanten van alle politieke schakeringen in het kabinet vertegenwoordigd waren mede een schakel in het proces van ondermijning en afbraak van de oude tegenstellingen in het politieke leven van Nederland en zelfs in het in gang gezette vernieuwingsproces. In het zwaar beproefde vaderland zelf grepen gedurende de bezettingstijd grote veranderingen plaats. Aan de ene kant ontstond een zeer nauw contact tussen de verantwoordelijke leiders van de grote politieke partijen; zij hebben dit contact al de jaren der bezetting door onderhouden. De werkzaamheden van dit zogenaamde "politieke convent" waren van tweeërlei aard: In de eerste plaats besprak men het optreden van de bezetter tegenover ons volk en werden in bepaalde concrete situaties adviezen opgesteld ten dienste van de politieke ambtsdragers en de hogere functionarissen in het staatsapparaat. Zo heeft het politieke convent zich uitgesproken tegen medewerking aan Winterhulp, een verplichte arbeidsdienst;

in een uitvoerige memorie van de hand van den diep betreunden in Bergen Belsen overleden professor Telders de secretarissen-generaal op hun plicht gewezen om niet te bukken voor de eisen van de bezetter; wet-houders en gedeputeerden aangeraden niet langer hun functies te blijven uitoefenen nadat door de afschaffing van raden en Staten het zogenaamde leidersprincipe in het binnenlands bestuur werd ingevoerd. Vermeldenswaard is zeker ook dat het politieke convent met de latere oprichters van de Nederlandse Unie het contact verbrak toen de leiders, toen de Duitsers in een gezamenlijk opgesteld manifest aan het Nederlandse volk zekere wijzigingen eisten waaraan de Unie-mensen wèl, de leden van het politiek convent op principiële gronden niet wensten te voldoen. In de tweede plaats hadden in de samenkomsten van het politieke convent uitvoerige besprekingen plaats omtrent de te voorziene grote problemen van herstel en wederopbouw en vernieuwing die na de oorlog zouden rijzen. Het is niet mogelijk hieromtrent op deze plaats uitvoerig verslag te doen, maar vastgesteld mag worden dat onder de indruk van de zware beproeving die ons aller deel was een grote bereidheid bleek om tezamen, met voorbijzien van veel wat ons in het verleden gescheiden hield, de schouders te zetten onder de moeilijke taak, die na het winnen van de oorlog ons zou worden opgelegd. Ook dat hebben velen gevoeld en verstaan als een stuk doorbraak uit oude overleefde tegenstellingen. Naast deze ontwikkeling van de verhoudingen in de engere kring van de vroegere partijleiders, was er de doorbraak in de massa van het Nederlandse volk zelf. De vervolgingen, de vernederingen, de verdrukking, de smart en ellende die ons deel waren, schiepen een nieuw saamhorigheidsgevoel. Het was alsof de nationale eenheid ons nu pas voor het eerst tot een levende werkelijkheid werd. Nooit zal ik persoonlijk vergeten, hoe bij een toevallige ontmoeting op straat een mij onbekende mij staande hield en mij, de buiten kerkelijk verband levende sociaal-democraat, met bewogen stem toevoegde: "Ik ben geen lid van uw partij, maar ik bid God voor uw behoud". Welk een kracht ging er uit van zo'n woord, geweld uit de diepten van een meelevend en meevoelend hart. Ook hier de doorbraak. Maar hij voltrok zich eveneens in de massabeweging van de Nederlandse Unie en in nog veel concreter vorm in het ondergrondse verzet. Hoe men ook denken moge over de tactiek en het politieke optreden van de leiding van de Nederlandse Unie, de gezindheid van de massa van haar aanhangers was volstrekt anti-Duits en pro-Nederlands, meer dan dat, zij was anti-nazi, zij was democratisch en vooruitstrevend. De Nederlandse Unie was op een bijzondere manier de erfgename van Eenheid door Democratie, zonder dat de aangesloten groeperingen, de programma's, doelstellingen of leuzen

elkaar geheel dekten. Zij hadden een buiten de formules gelegen gemeenschappelijke basis, een begeerte zich in te zetten dwars door de als onnatuurlijk gevoelde partijtegenstellingen heen, voor een algemeen saamhorigheidsgevoel, een vaag geformuleerd cultuurbesef en een spontaan geweten verantwoording voor het voortbestaan van de westerse beschaving. En daarmee vormden beide bewegingen een manifestatie van de doorbraak in de verstarde politieke verhoudingen van ons vaderland. Anders nog, dieper en ernstiger voltrok zich die doorbraak in het ondergrondse verzet. In ieder vorm van dat verzet troffen landgenoten elkaar in een gemeenschappelijk besluit om de duivelse tirannie van de overweldiger te weerstaan. Zij kwamen uit de meest uiteenlopende levenskringen en waren van de meest verscheidene godsdienstige en politieke overtuiging, zij vonden elkaar onder de dwingende ban van het heroïsche woord "liever dood dan slaaf". Zij deelden de gevaren van het geestelijk verzet, zoals het bijvoorbeeld in de illegale pers tot uitdrukking kwam; zij stonden schouder aan schouder in de actiever weerstand, in spionage en sabotage en in zo menig hachelijk avontuur. Zij ontmoetten elkaar in de cellen en bunkers van Sicherheitsdienst en Gestapo en achter het prikkeldraad der concentratiekampen. Zij waren elkaars metgezellen op een harde en moeilijke kruisgang tot voor de geweren der executie pelotons met als sterkste steun in de uren van grauwe verlatenheid het bewustzijn gehoorzaamd te hebben aan de stem van het geweten. Zij, die voor altijd van ons heengingen, stierven in de hoop en het verlangen dat hun dood een bijdrage mocht zijn tot een betere toekomst en een gelukkiger mensheid. Zij die weerkeerden bewaren in hun geest boven de visioenen der verschrikkingen uit de afgronden der nazibarbarij, de herinnering aan een kameraadschap en een menselijke verbondenheid in een gemeenschappelijke plichtsvervulling tegenover het vaderland en tegenover de hoogste geestelijke en zedelijke waarden onzer beschaving, die hen ongeschikt maakt om weer op de oude wijze te worden opgesloten in de dwangbuizen van een zelfverzekerd en bekrompen sectarisme.

En ook dat was een doorbraak. Intussen is het niet gebleven bij het geschetste, min of meer vage eenzijdig op gevoelsmotieven berustende groeiproces in een betrekkelijk brede kring van landgenoten. In een groot aantal geheime samenkomsten van kleine groepen politiek-geïnteresseerden zijn de problemen van de toekomst onder het oog gezien en is gezocht naar de mogelijkheden van de verwezenlijking van hetgeen nodig of wenselijk werd geacht. In de clubs van de oude politieke partijen, in de groepen van de Nederlandse Unie, in door één of ander willekeurig initiatief bijeengekomen gezelschap, in de gevangenissen en concentratiekampen der illegalen, in de verblijfplaatsen van de gijzelaars, en altijd weer stuitte men voor de verwe-

zenlijking van noodzakelijk geachte hervormings- en vernieuwingsplannen op het vraagstuk van de politieke samenwerking na de oorlog.

Uit al deze gesprekken klonk in velerlei variatie het verlangen om niet weer terug te keren tot de toestanden en verhoudingen van voor mei 1940. Er was een stroming die kortweg zich uitsprak voor de afschaffing van alle politieke partijen en voor een omvorming van ons staatsbestel door een krachtige besnoeiing van de rechten der gekozen volksvertegenwoordiging. Zij bepleitte een sterk autoritair opgebouwde regeringsvorm, al of niet onder een minder smakelijk gegoochel met het woord democratie. Er werd gepleit voor een van boven af opgelegd twee-partijensysteem, zoals in Engeland, werd er zo nu en dan misleidend aan toe gevoegd. Het een, zowel als het ander, was van het totalitaire, het fascistische hondje gebeten. Vanzelf is in het uur der bevrijding deze opvatting niet verdwenen, en al heeft zij nog geen vorm gevonden in een of andere politieke partijformatie, zij komt o.a. in de mateloze kritiek op de regering van sommige enkelingen en verder van schijnbaar kleine maar daarom toch wel invloedrijke groepen onbeschaamd om de hoek kijken.

Anderen, doordrongen van het feit dat we niet de zwaarste offers brachten om het fascisme en het nationaal-socialisme in de wereld de pas af te snijden en vervolgens door een achterdeur dezelfde verderfelijke opvattingen als daaraan ten grondslag lagen weer binnen te halen, zochten de oplossing in een pleidooi voor een volledige vernieuwing van het politieke partijwezen.

Geen van de oude partijen kon genade vinden in hun ogen en er moest komen een geheel nieuw begin, zij het dan ook op de basis der democratie.

Velen van hen die deze mening waren toegedaan, waaronder zowel mensen uit alle richtingen van het vooroorlogse politieke leven, als zeer velen die voorheen tot de z.g. politiek daklozen hadden behoord, vonden elkaar reeds vóór de bevrijding in de voorbereidende groepen van wat later zou worden de Nederlandse Volksbeweging. Zij ontwierpen en verenigden zich op een program dat een duidelijk radicale en socialistische geest ademde, proclameerden het personalistisch socialisme tot het leidende beginsel van de noodzakelijke vernieuwing en riepen de mannen en vrouwen van Nederland op zich in te zetten voor een nieuwe partijformatie in Nederland, daarbij aanvankelijk nog enigermate in het onzekere latend of de N.V.B. zelf zich van beweging tot politieke partij zou ontwikkelen.

Inmiddels was na de bevrijding volkomen duidelijk geworden, dat de aanhanke-lijkheid van velen aan hun oude politieke partijen veel groter was dan in de heftigheid der discussies tijdens de bezetting wel had geschenen.

Tenslotte dient men zich in een democratische samenleving op het standpunt te plaatsen, dat de vraag of een of andere politieke groepering eigenlijk zichzelf heeft overleefd, in de allereerste plaats door de eigen aanhangers moet worden beantwoord. Het bleek dat een zekere restauratie zoals op zo menig ander gebied, ook op het politieke erf beantwoordde aan een natuurlijke behoefte van zeer velen om in volkomen vrijheid zich met oude getrouwen in het oude vertrouwde verband te bezinnen op de plaats waar men staat. Ook zij, die overigens overtuigd waren van de noodzakelijkheid ener heroriëntatie, de politiek daklozen, konden in volstrekte onafhankelijkheid hun politieke aspiraties botvieren. Zij, die een politiek verleden te verantwoorden hadden, wensten in elk geval in grote meerderheid uit een bewustzijn van historische gebondenheid, bij dat verleden aan te knopen.

Daar steekt ongetwijfeld een conservatief element in, dat niet zonder bedenking is, een gevoelsgehechtheid aan het oude en vertrouwde, die een belemmering kan vormen voor de doorbraak van het nieuwe.

Er spreekt evenzeer uit de wijze beduchtheid om niet onder de nog al te verse indruk van hetgeen ons overkwam, de banden met het verleden al te radicaal door te snijden en de centra van politieke ervaring en geschoold inzicht al te lichtvaardig prijs te geven. Wat verlangd mocht worden dat is dat het politieke gesprek, begonnen in de jaren tussen de twee wereldoorlogen, in wijder kring en met meer hartstocht voortgezet gedurende de vijandelijke bezetting, zou worden opgevat na de bevrijding om tot een voorlopige afsluiting en conclusie te geraken.

Zo is het geschied. Het voorlopige resultaat is neergelegd in de voorstellen die door een studiec commissie uit de N.V.B. en een drietal politieke partijen, de S.D.A.P., de Vrijzinnig-Democratische Bond en de Christen-Democratische Unie werden uitgewerkt en die aansturen op de stichting van een nieuwe partij op democratische-socialistische grondslag, de Partij van de Arbeid.

Ongetwijfeld zullen velen zich teleurgesteld voelen door het feit dat slechts een drietal van de oude partijen, en enkele kleinere groepen, een deel van de katholieke Christofoor-groep, een aantal politiek daklozen aan het overleg hebben deelgenomen. Men zal zeker niet nalaten erop te wijzen dat althans in de aanvang de meerderheid van de leden der nieuwe partij zal bestaan uit de vroegere leden van de S.D.A.P. En men zal er op wijzen dat hierin het gevaar schuilt dat de oude S.D.A.P. op dit nieuwe begin al te zeer haar stempel drukt. Het zal alles niets af kunnen doen aan het fundamentele feit dat de doorbraak in de verstarde Nederlandse politieke verhoudingen tot stand is gekomen en dat daarmee een volkomen nieuwe toestand

in het staatkundige leven van Nederland is geschapen. De betekenis van de voorstellen zoals ze nu aan de verschillende partijen en groepen in de eerstkomende dagen worden voorgelegd, is vooral ook gelegen in de omstandigheid, dat zij konden worden opgesteld zonder dat men gedwongen was tot formuleringen zijn toevlucht te nemen, die slechts geëigend zouden zijn om innerlijke tegenstellingen te verbergen. De verkregen overeenstemming is het resultaat van een natuurlijk groeiproces in de groepen die elkaar nu gevonden hebben.

Bij de sociaal-democratie ontwikkelde zich het bewustzijn niet alleen de verantwoording te dragen voor het welzijn van de arbeidersklasse in engere zin, maar ook te zijn, althans te moeten zijn, de draagster van het anti-kapitalistisch verzet van al degenen, wier leven door het kapitalisme, met bestaansonzekerheid, met werkeloosheid, stoffelijke verarming en geestelijke verkommering wordt bedreigd.

Het democratische socialisme heeft ook een roeping te vervullen ten opzichte van de kleine boeren, de handeldrijvenden, de industriële middenstand, de kleine zelfstandigen, de beoefenaars der vrije beroepen en de zogenaamde hoofdarbeiders in het algemeen. Zij vult in een gestadig toenemend besef van verantwoordelijkheid haar plaats in de nationale gemeenschap. Zij zag in haar midden een rijke verscheidenheid aan geestelijk leven zich ontwikkelen, zodat zij haar eenzijdige oriëntatie op de buitenkerkelijke arbeiders hoe langer hoe meer verloor en velen met een godsdienstige overtuiging hun weg tot haar vonden. Zij aarzelde niet om haar meest principiële socialistische programeisen te toetsen aan de praktijk van het sociale en economische leven en niet minder aan de psychologische eigenaard van den mens.

Het beginselprogram van de S.D.A.P. van 1937 was van dit groeiproces in menig opzicht het belangwekkende resultaat. In de andere groepen was, zeker mede onder de invloed van de ontwikkeling van het sociale, economische en politieke leven in de jaren tussen de twee wereldoorlogen, eveneens een geestelijk groeiproces in gang gekomen. Aan de ene kant werd dit groeiproces gedragen door een oprecht verlangen naar meer sociale gerechtigheid, niet in de laatste plaats opgeroepen door de verschrikkingen van de massale werkloosheid, en aan de andere kant door het toenemend inzicht, dat de maatschappelijke kwalen niet konden worden overwonnen binnen het raam van de liberaal-kapitalistische productiemethoden, maar dat een ingrijpende wijziging in de maatschappelijke structuur en in het economische systeem onvermijdelijk is.

Hoe het gist en woelt in het orthodox-protestantse volksdeel, inzonderheid in de Nederlandse Hervormde kerk, blijkt wel afdoende uit de oproep tot het Nederlandse volk van mei 1945 van de Urgentieraad van de Algemene Synode,

waarin het heet: "In naam dezer gerechtigheid vraagt de kerk krachtige maatregelen tegen alle oorlogswinst en vermogensaanwas tijdens en tengevolge van de oorlog, de nood der verarmde gemeenschap gaat ons boven het fortuin van enkelingen. In naam dezer gerechtigheid vraagt zij van heel het volk, in het bijzonder van werkgevers, kapitaalbezitters en arbeiders, dat zij niet zullen terugkeren tot de schrijnende klassetegenstellingen en felle klassenstrijd van het verleden, maar alle krachten zullen inspannen tot een rechtsorde van de arbeid, waarin de arbeiders als verantwoordelijk medewerker wordt erkend, en zijn bestaanszekerheid is gewaarborgd. In naam dezer gerechtigheid vraagt de kerk van heel het volk, van de hoogst geplaatsten tot de eenvoudigsten, van allen die verantwoordelijkheid dragen in enige tak van het economische, sociale en politieke leven, dat in hechte eendracht en onbaatzuchtige gemeenschapszin, niets worde nagelaten om de vloek en de schande der werkloosheid te voorkomen."

In zijn lezenswaardig geschrift "Socialisme vroeger en nu" schrijft een der leiders van de katholieke Christofoorgroep, Geert Ruygers, o.a.: een concentratie van alle vooruitstrevende krachten in Nederland op een nieuwe socialistische grondslag, is een noodzaak en een mogelijkheid. Zij is een gebod van dit uur, omdat langs geen andere weg de toekomst van ons land en volk kan worden verzekerd. Hedentendage leeft het socialisme sterker dan ooit, uit de monden van miljoenen die de hardheid van onze huidige wereld hebben geproefd, tot in het onmenselijke toe, klinkt het op als een kreet om gemeenschap en gerechtigheid.

Niemand die tot leiding geroepen is heeft het recht hun stenen voor brood te geven. Zijn dit uitingen uit de wereld van het belijdende christendom en uit de kringen van de aanhangers en de vroegere aanhangers der rechtse coalitiepartijen, daarnaast staat een artikel van prof. Kohnstamm in de Vrijzinnig Democraat van 29 december 1945, waarin hij verklaart: de inzichten bij de S.D.A.P. zijn veel dichter bij de volle levenswerkelijkheid met haar grote veelvormigheid komen te staan. Het belangrijke werk van de huidige minister van Handel en Nijverheid bij het opzetten van het Plan van de Arbeid, heeft daartoe niet weinig bijgedragen. Anderzijds zijn, in het bijzonder door de grote werkloosheids crisis, met al haar nasleep velen met mij tot de overtuiging gekomen dat een radicale frontverandering in ons economisch bestel volstrekt onvermijdelijk is. Reeds bijna 15 jaar geleden heeft zich bij mij die overtuiging gevestigd.

Overschakeling van een economie die het winstmotief als de overal leidinggevende factor van het bedrijfsleven aanvaardt, op een economisch bestel, dat geleid wordt door de gedachte der behoeftevoorziening van het gehele

volk, is onvermijdelijk en urgent, ook al zal zich deze diepgrijpende verandering niet in weinig jaren kunnen voltrekken. En er is maar één woord dat deze overschakeling in haar volle betekenis kan aanduiden, dat woord is: socialisme. Tot zover prof. Kohnstamm.

Het spreekt vanzelf dat in de groepen die elkaar nu tot gemeenschappelijk beraad gevonden hebben, allerlei verschil van klemtoon te beluisteren vallen. Dat verschil van klemtoon zal enerzijds niet onder stoelen of banken worden gestoken; nadrukkelijk is voorgesteld dat de Partij van de Arbeid binnen haar verband aan groeperingen op de grondslag van een gemeenschappelijke levensovertuiging ruimte zal geven tot bezinning en eigen activiteit. De Partij van de Arbeid acht deze een verrijking en versterking van het leven in eigen kring en in het gehele volk. Anderzijds evenwel zijn er grote nieuwe mogelijkheden om deze verschillen in klemtoon in gedegen studie en openhartige discussie op hun eigen waarde te toetsen en daardoor tot grote eenheid van sociaal-economische en politieke opvatting te geraken. Het zal dan ongetwijfeld blijken dat de nuanceringen in de opvattingen binnen zeer korte tijd dwars door de nu nog gescheiden groepen heenlopen.

Immers, in geen enkele partij die een waarachtige levende partij is, bestaat een volstrekte eenheid van opvatting, maar belangrijker is nog dat het feit van de Tweede Wereldoorlog den volken voor zulk een geweldige problemen heeft geplaatst die om een oplossing schreeuwen, dat geen partij kan volstaan met een beroep op haar vooroorlogse standpunten, maar allen zich intern op hun urgentieprogramma's moeten bezinnen, fusie of geen fusie.

Deze bezinning zal, indien de fusie een feit wordt, plaats hebben op de brede grondslag van de Partij van de Arbeid, daarbij zal nog menig misverstand uit de weg moeten worden geruimd en zal nog menig meningsverschil moeten worden uitgevochten.

Dat was niet anders in de oude partijen, die nu hopelijk zullen samengaan en zal niet anders zijn indien zij overhoopt en, wat niet te verwachten is, de fusie zouden afwijzen. De discussies zullen evenwel, en daar komt het op aan, gevoerd worden op de basis van de zogenaamde uitgangspunten van het voorlopig program van beginselen, waarvan het slot luidt: De Partij van de Arbeid zal het thans in ons volk nog verspreide verzet tegen de kapitalistische maatschappij en de kapitalistische geest, dat openbaar werd onder arbeiders, boeren, oude en nieuwe middenstand, intellectuelen en anderen, godsdienstigen, ongodsdienstigen, in naam der sociale gerechtigheid en van de persoonlijke waarde van ieder mens samenbundelen en een positieve inhoud geven, door het dienstbaar te maken aan de komst van een rechtvaardige, nieuwe, socialistische samenleving op democratische grondslag.

Met voldoening mag erop gewezen worden, dat eenstemmigheid bestond omtrent de noodzakelijkheid het contact met buitenlandse partijen op democratisch-socialistische grondslag in een internationale organisatie in stand te houden en te versterken. Dit betekent dat de Partij van de Arbeid zich bij een herboren Socialistische Internationale zal aansluiten, terwijl van meet af aan de verbindingen met de sociaal-democratische organisaties in andere landen zullen worden onderhouden. Het is duidelijk dat in elke partij of groep, die tot de fusie besluit, een zekere weemoed zal heersen bij het loslaten van een oud en vertrouwd verband, waarin zo menige bewogen episode getuigt van een strijdbaar idealisme, van vurig geloof en van trouw en offervaardigheid.

Voor wat de S.D.A.P. betreft, die mij als haar huidige voorzitter zo bijzonder na staat, geldt dit alles, naar ik geloof zonder tekort te doen aan de gevoelens onzer partners, wel in zeer sterke mate. In meer dan een halve eeuw stond de S.D.A.P. vooraan in de strijd van de emancipatie der arbeidersklasse. Zij smeedde het spontane en milde verzet van een kleine groep revolutionairen tegen de onmenselijke uitbuiting der kapitalistische klasse om tot een georganiseerde strijd voor de eerste nodige sociale hervormingen en voor het algemeen kiesrecht als vorm van politieke gelijkberechtigdheid. Zij wekte in een slaafse en onderworpen massa het besef van haar mensenswaardigheid en het geloof in haar roeping. Zij heeft in de loop van haar bestaan honderdduizenden uit de duisternis van hun armzalige bekrompen levens gevoerd tot de stralende bewustzijn medestrijders te zijn voor een betere wereld en een gelukkiger mensheid.

Tienduizenden hebben haar lief met al de kracht van hun wezen, niet als een verkiezingsmachinerie, zelfs niet als de onvermoeide pleitbezorgster hunner belangen en stoffelijke noden, een symbool van hun eigen persoonlijke menswording, een bevrijding uit troebele onbewustheid en kleinmoedige zelfzucht. De grote strijd die ons leven als sociaal-democraten doorgloeide met zijn bezielende kracht, hij is niet uitgestreden. Aan het socialisme hebben wij ons leven gewijd, wij maken een nieuw begin voor het oude, het nog immer stralende ideaal, een rechtvaardige, nieuwe, socialistische samenleving op democratische grondslag. Wij maken dat nieuwe begin op het ontmoetingspunt van onze eigen ontwikkelingsgang met die van anderen, die tot het inzicht zijn gereikt van de noodzakelijkheid ener socialistische vernieuwing der maatschappij. Hoe lange jaren hebben wij tevergeefs uitgezien naar medestanders voor onze grote zaak uit het kamp der katholieke en protestants-christelijke massa's. Velen staan thans gereed tezamen

met ons een nieuw begin te maken; hoevele malen hebben wij in onze ernstigste discussies elkaar gewezen op de noodzaak om voor de praktische doorvoering dezer beginselen medewerkers te vinden onder de hogere en lagere leidinggevende functionarissen in het staatsapparaat zowel als in het bedrijfsleven en in de vrije beroepen. Zij hebben thans in een beduidend aantal de weg gevonden tot een samenwerking met ons in de Partij van de Arbeid. De zaak van het socialisme zelf is ons dierbaarder dan onze vanzelfsprekende verknochtheid aan de partij en aan de vertrouwde sfeer van de partij. Daartoe manen ons ook de vele duizenden jongeren, die tot politieke belangstelling gekomen hun weg zoeken in de doolhof der politieke groepen en partijen.

Het socialisme blijft de massa's aanspreken met magische kracht, schrijft Geert Ruygers. Maar in de geteisterde wereld van vandaag verlangt de jongere generatie constructieve daden meer dan leuzen en meer dan politieke haarkloverij. Zij vraagt met recht, waar is de partij die uitzicht heeft haar program van herstel en vernieuwing tot werkelijkheid te maken.

Die partij kan zijn en zal zijn de Partij van de Arbeid, indien zij erin zal slagen alle democratische socialisten, van welke geestelijke en maatschappelijke afkomst dan ook, te verenigen rond haar vaandel. Het zal de Partij van de Arbeid zijn, die de onvruchtbare formatie van het vóóroorlogse Nederlandse politieke leven doorbreekt en met volle zeilen uitvaart naar nieuwe mogelijkheden en naar de wenkende verten van een betere wereld, van welvaart en vrede, van gerechtigheid en menselijkheid. Ik heb gezegd."

B. Verkiezingsrede van minister-president dr. L.J.M. Beel op het Vrijthof te Maastricht

Datum uitzending: 6 juli 1948

Trommels, marsmuziek, Wilhelmus.

Inleider: "Maastrichtenaren, ik open deze bijeenkomst met de christelijke groet: 'Geloofd zij Jezus Christus'. Ik heet u allen hartelijk welkom op deze geweldige laatste wapenschouw voor de strijd van morgen. Zo zullen wij dan morgen voor de tweede keer na de bevrijding ons allen hebben uit te spreken over de manier waarop ons zo zwaar beproefde vaderland in deze uiterst moeilijke tijden geregeerd zal worden. Nóg kunnen wij vrij onze stem uitbrengen, nóg zal niemand ons bespioneren hoe wij stemmen, nóg kan iedereen zijn eigen zin doen, die partij kiezen die volgens zijn eigen mening de beste waarborgen biedt voor een vrij en christelijk Neder-

land. Het doet mij hedenavond bijzonder veel genoegen dat ik de eer heb u als spreker te mogen aankondigen niemand minder dan de minister-president zelf, die wij de eer hebben als lijsttrekker te mogen voeren.

- Applaus - Limburger van geboorte, opgeklommen tot de hoogste sport van de politieke ladder, roep ik zijne excellentie vanaf deze plaats een hartelijk welkom toe. Excellentie, ik dank u dat u ondanks uw zeer drukke ambtsbezigheden toch nog de tijd heeft kunnen vinden om hier in Maastricht op de vooravond van de zeer zeker belangrijke verkiezingen, de hier verzamelde menigte te komen toespreken. Ik weet dat u het graag doet omdat toen u de vraag gesteld werd of u bereid zoudt willen zijn hier op het Vrijthof het woord te willen voeren, u spontaan toegezegd heeft. Uw hart klopt nog voor uw geboortegrond, zoals een goed Limburger betaamt. Het zij mij vergund het bij deze korte inleiding te laten en ik geef thans het woord aan zijne excellentie doctor Beel." - Applaus -

Beel: "Katholieke mannen en vrouwen van Maastricht, zo staan wij dan hier op het Vrijthof aan de vooravond van de verkiezingsdag voor een laatste appèl. Moet ik u nog zeggen hoezeer ik het een voorrecht vind juist hier, op dit historische plein, de verkiezingsactie te kunnen besluiten temidden van u, bewoners van Maastricht, bewoners van deze enig mooie stad, van deze schitterende streek, van dit Limburg waarvan ik telkens opnieuw met trots getuig dat het ook mijn gewest is. Het Vrijthof, eeuwenlang hebben zij die u voorgingen als burgers van deze oudste onzer Nederlandse steden, zich op het gelui der klokken van Sint Servaas, op dit zelfde plein verzameld, om hun kerkelijke hoogtijdagen te vieren. Eeuwenlang heeft hier het hart van uw fiere stadsgemeenschap geklopt. Onder deze bomen hebt u uw politieke gesprekken gevoerd, de belangen van uw stad onder elkaar besproken en onder dezelfde bomen hebben uw processies getrokken. Kortgeleden, mijn geachte toehoorders, was ditzelfde Vrijthof getuige van uw massale opkomst, van uw ondubbelzinnig verzet tegen het communistische gewroet dat geheel Europa, ja de gehele wereld ten ondergang wil voeren, teneinde op de puinhopen der westerse beschaving haar dictatuur te vestigen. En hedenavond, hedenavond zijt gij wederom hierheen getogen in groten getale om getuigenis af te leggen van uw ernstige wil uw bijdrage te leveren aan de bevestiging en versterking van ons democratisch staatsbestel.

Eén der grootste strijders voor onze vrijheid, Gijsbert Karel van Hogendorp, heeft het kiesrecht eens genoemd: het eigenlijke democratische beginsel. Zo is het ook, het is op de dag der verkiezingen, dat de volkswil zichtbaar wordt, dat iedere burger van de staat kan zeggen naar welke beginselen hij het gemenebest bestuurd wil zien. Het is op de dag der verkiezingen

dat alle burgers gelijk zijn, ongeacht hun plaats in de samenleving. Man of vrouw, boerenzoon of fabrikant, arbeider of minister het maakt geen verschil. Zij allen brengen ieder één stem uit. Het is op de dag der verkiezingen dat de verhouding der krachten wordt bepaald wie straks het land bestuurt. Dat ons katholieke zuiden, dat ons hele katholieke volksdeel zal beslissen of het wederom als één sterk en onverbrekelijk blok, zonder hetwelk geen regering gevormd kan worden, in deze verhouding der krachten treden zal of niet. Een ernstige beslissing derhalve, waarvoor wij allen staan. Voor de komende jaren wordt hierdoor over het landsbestuur, over het wel en wee van miljoenen mensen beslist. Iedere kiezer, ieder van u mannen en vrouwen van Maastricht, heeft een stukje van die beslissing in handen. Ieder van u draagt een stukje van die verantwoordelijkheid voor de beslissing die morgen valt. Wie zich deze verantwoordelijkheid niet bewust is, wie, om nog eens uit te halen wat Van Hogendorp meer dan een eeuw geleden gezegd heeft: "Wie zich bij het uitoefenen van het kiesrecht niet laat leiden door de zuivere inspraak van zijn geweten, wie deze taak met lauwheid of met bij-oogmerken verricht, die verspeelt het grootste voorrecht van de natie, die richt een kwaad aan waaraan geen menselijk hulpmiddel voor meer ...valt aan te wijzen. Een volk immers dat zijn vrijheid en zijn rechten niet gewetensvol gebruikt, een natie die niet vrij wil zijn is niet meer te helpen en verdient de vrijheid niet". Daarom mannen en vrouwen van Maastricht, omdat gij u die verantwoordelijkheid wel bewust zijt, hebt ge u vanavond hierheen begeben. Ge hebt willen overwegen en ge hebt willen getuigen waar het bij deze verkiezingen om gaat. Wel nu dan, gij weet dat deze verkiezingen krachtens de bepalingen van onze hoogste landswet moesten worden uitgespro..., uitgeschreven om het Nederlandse volk de gelegenheid te schenken zich uit te spreken over een aantal voorstellen tot herziening van onze grondwet. Ge weet ook dat deze wijzigingen in hoofdzaak betrekking hebben op ons beleid in het Indonesische vraagstuk; zij beogen niets meer en niets minder dan het leggen van een wettelijke grondslag voor de toekomstige staatkundige verhoudingen tussen Nederland, Indonesië, Suriname en Curaçao. Aanleiding en grondwettelijke inzet van deze verkiezingen is dus de staatkundige hervorming. Laat mij beginnen daarover een enkel woord tot u te spreken. Een enkel woord, vooreerst ten aanzien van Suriname en de Nederlandse Antillen. Het overleg over de nieuwe staatkundige hervorming is reeds belangrijk gevorderd. De eerste etappe waarbij, binnen de grenzen van onze grondwet, reeds een belangrijke verruiming van het eigen meesterschap over inwendige aangelegenheden plaatsvond, is reeds afgelegd en de tweede etappe zal spoedig volgen.

Ten aanzien van Indonesië ligt het probleem anders. Ge kunt en ge zult ook niet van mij verwachten dat ik in de korte spanne tijds die mij vanavond ter beschikking staat verantwoording afleg over iedere fase van het Indonesisch beleid in de afgelopen twee jaar. Dat ik u haarfijn uitleg hoe iedere moeilijkheid en tegenslag die in deze twee jaren de weg van de regering doorkruisten en deze waren vele, werden overwonnen. Ik zou te veel, veel te veel tijd van u vorderen. Voor u zoals voor mij is de hoofdzaak dat door al deze moeilijkheden en tegenslagen heen, door de stormen en de mistbanken heen, het doel van ons beleid geen ogenblik uit het oog werd verloren en onwrikbaar werd nagestreefd. Dit doel, de blijvende verbondenheid van Nederland met Indonesië, Suriname en Curaçao in nieuwe vormen, dit doel laat aan duidelijkheid niets te wensen over. Het lag als een program verankerd in de rede waarmede Hare Majesteit de Koningin zich op 7 december 1942 vanuit Londen tot Nederland en de overige gebiedsdelen richtte en waarin zij aan deze laatste toezegde, dat hun verhouding tot Nederland na de bevrijding, op nieuwe grondslagen zou worden geregeld. Namelijk op de grondslagen van gelijkwaardigheid en vrijwillige verbondenheid. Gelijkwaardigheid: dit betekent voor Indonesië dat het eilandenrijk in zijn geheel, evenals Nederland zijn eigen zaken zelve moet kunnen behartigen, orde in zijn eigen huis moet kunnen scheppen en met Nederland op gelijke voet mag meespreken over vraagstukken van gemeenschappelijk belang. Dit is niets anders dan het trekken der noodwendige consequenties van het reeds in de rede geconstateerde feit, namelijk dat wij reeds in 1940 stonden aan de vooravond, zoals de Koningin het zei, aan de vooravond van het samengaan op voet van gelijkheid. Dat is niets anders dan de toepassing van wat wij katholieken altijd als het goed recht van ieder volk hebben beschouwd, de toepassing van het zelfbeschikkingsrecht dat in ons beginselprogram uitdrukkelijk is opgenomen. Naast gelijkwaardigheid de vrijwillige verbondenheid. Dit betekent dat het Koninkrijk der Nederlanden niet wordt ontbonden, niet wordt geliquideerd, niet wordt stukgebroken, zoals men nu van bepaalde zijden wil doen geloven, maar wordt omgezet in een unie tussen twee gelijkwaardige delen, een unie waarin de plaats en de taak van elk der delen en waarvan de gemeenschappelijke bestuursvorm door beide uniegenoten vrijwillig wordt aanvaard. Deze verbondenheid is ten nauwste verweven met het tweede grondbeginsel dat in het katholieke program staat: onze verantwoordelijkheid voor het lot van de volken waarmee wij meer dan drie eeuwen verbonden waren. Dat deze verbondenheid geen vrijwillige zou zijn komt eveneens ten duidelijkst naar voren in de rede waarvoor

het kabinet Gerbrandy, eh, de, eh, verantwoordelijkheid aanvaard heeft, namelijk daar waar Hare Majesteit zeide: "Ik weet dat geen politieke eenheid en verbondenheid op den duur kunnen blijven bestaan, die niet gedragen worden door de vrijwillige aanvaarding, de vrijwillige aanvaarding en de trouw van de overgrote meerderheid der burgerij". Mijne toehoorders, in deze rede gedane beloften moeten worden gehonoreerd. Geen enkele regering die zichzelf respecteert kan zich onttrekken aan deze gedane toezeggingen, doch moet deze op loyale wijze inlossen. Een regering waarin de katholieken me..., medeverantwoordelijkheid dragen kan en mag deze beginselen niet loslaten. Zij kan en mag niet de politiek voeren die kort voor de oorlog door de toenmalige minister Welter werd gevoerd en waarbij verscheidene voorstellen van Indonesische zijde, om binnen het kader van onze grondwet over een betere regeling der onderlinge verhoudingen te overleggen, hooghartig van de hand werden gewezen omdat naar zijn oordeel de tijd voor zulke verscheidene hervormingen, we leefden in 1938, nog niet was aangebroken. Een regering waarvan de katholieken de medeverantwoordelijkheid dragen kan noch (...) mag ook het Indonesische volk aan zijn lot overlaten. Telkens wanneer zij suggesties in deze zin..., wanneer mij suggesties in deze zin werden gedaan, wanneer aan mij met ver..., verwijzing naar de ontzaglijke offers die de oplossing van de Indonesische moeilijkheden met zich bracht en brengt, erover sprak om Indië maar te verlaten, te abandonneren, heb ik daarop maar één antwoord gegeven en dat antwoord luidde: het woord abandonneren komt in mijn vak... vocabulaire niet voor. En ik geef u gaarne de verzekering dat het ook in de toekomst niet erin zal voorkomen. Uit de toepassing van deze beginselen is het voorstel tot herziening van de grondwet voorgekomen. Deze herzinning... herziening immers, vormt een belangrijke mijlpaal op de weg die het kabinet, dat overeenkomstig goed gebruik zijn ontslag aanbiedt, veertien dagen na zijn optreden, is ingeslagen. Eén dag nadat de Engelse autoriteiten het gezag over een deel van Indonesië aan Nederland overdroegen, op 16 juli 1946, werd in Malino een bijeenkomst geopend met de vrij gekozen vertegenwoordigers van deze gebieden, die daar besloten tot een goede samenwerking met Nederland. En in de twee jaren die daarop zijn gevolgd is deze samenwerking ondanks alle moeilijkheden, voortdurend gegroeid. Gegroeid ook in die zin, dat verscheidene andere gebieden, die verleden jaar door onze politieke actie werden bevrijd, zich hierbij hebben aangesloten; zodat thans, in tegenstelling tot twee jaar geleden, verreweg het grootste gedeelte van Indonesië en de meerderheid van zijn bevolking, mét Nederland samen, een nieuwe

op federatieve grondslagen gevestigde staat opbouwt. En niet alleen een staat opbouwt, maar ook een nieuwe welvaart. In deze gebieden is de bevolking weer teruggekeerd naar de eertijds verlaten padivelden (?). In deze gebieden behoren honger en ellende tot het verleden. Deze gebieden gezamenlijk zijn, dankzij vooral de weer in bedrijf genomen ondernemingen in staat om zich economisch op de been te houden. Zij hebben geen republikeins gebied nodig om hun bestaan en hun welvaart te verzekeren. En de vertegenwoordigers van deze gebieden zijn reeds in het bestuur van Indonesië betrokken en de grondwetsherziening opent de mogelijkheid om hun deelname in dit bestuur volledig te maken en wettelijk vast te leggen.

En daarmee geachte toehoorders zal de belofte door Nederland bij monde van Hare Majesteit de Koningin gedaan, in eerste termijn zijn ingelost. Ik kan u niet zeggen mijn toehoorders, wat deze eerste oplossing betekent voor de volkeren in Indonesië en voor hun leiders. En niet alleen voor hen maar ook voor Nederland en voor de wereld. Zo hebben wij gelukkig belangrijke resultaten kunnen boeken, waar het betrof de grote gebieden buiten dat van de republiek Djokja. De republiek Djokja, deze republiek vormt nog steeds een zeer ernstig probleem, aan de aard en de oplossing van dit probleem zal ik dadelijk nog een woord wijden. Ik moge echter tot goed begrip één ding laten voorop gaan: toen ons kabinet twee jaren geleden optrad was het republiek, eh, het probleem Indonesië en het probleem republiek hetzelfde. De republiek trad naar de voorgrond als representante van geheel Indonesië en als enigste en eerste vertolkster van een nationalistische gedachte. En de republiek had van den aanvang af ook van bepaalde internationale zijde erkenning gevonden. Dit feit hadden we op dat ogenblik als een realiteit te aanvaarden. In de twee jaren die sindsdien zijn verstreken is deze toestand ingrijpend veranderd. Ik heb u zoëven uiteengezet hoe een groot deel van Indonesië thans buiten de republiek met Nederland samenwerkt. Daarmee is het probleem van de republiek niet langer hetzelfde als dat van Indonesië. Zelfs heeft de republiek bij overeenkomst aanvaard dat haar positie bij de toekomstige staatkundige verhouding enkel zal zijn: die van een deelstaat in de federatie. Nog een ander ding wens ik voorop te stellen: men verwijt het kabinet dat de oplossing van het Indonesische vraagstuk zo veel tijd vergt. Mijne vrienden; voor hen, die zich realiseren hoe geheel Azië in gisting en beroering is, hoe revolutie als een bandjir over Zuidoost-Azië is gegaan en geen enkel gebied onberoerd heeft gelaten, en wie beseft, die beseft, dat de oplossing van dit vraagstuk, dat betekent: het graven van een nieuwe bedding voor de toekomstige ontwikkeling, tijd, veel tijd vergt. In het zoëven verschenen officieel gedenkboek, ter gelegenheid van het regeringsjubileum, van

onze geëerbiedigde Koningin, heeft een even onverdacht als onbetwistbaar kenner van Indonesië, doctor Visman.... Ik weet niet of deze episode op u een zelfde indruk heeft gemaakt als op mij, maar ik herinner mij nog levendig de indruk welke op mij maakten de woorden waarin de grote Amerikaanse leider, president Roosevelt, zijn program voor de toekomst ontvouwde: het vermaarde program van de vier vrijheden: vrijwaring van noodduft, vrijwaring van vrees, vrijwaring van meningsuiting, vrijwaring, vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst. Deze vier vrijheden vormen voor de grote en onvergetelijke president de inzet van de oorlog.

Daarvoor was het waard de miljoenen van Amerika in de strijd te werpen. Daarvoor was het leed der bezette gebieden waard geleden te worden. Deze vier vrijheden waren de gestage en ingespannen arbeid van iedere naoorlogse regering ten volle waard. En de verzekering van die vier vrijheden is de arbeid van het kabinet in de afgelopen twee jaar, de helft van een normale regeringsperiode, gewijd geweest. Om die vier vrijheden gaat het ook in deze verkiezingsstrijd.

Vrijwaring van nood. Gij zult u herinneren, mannen en vrouwen van Maastricht, dat de noodduft groot was in ons vaderland, toen de Duitsers, nadat ze ons vijf jaar lang hadden leeggeplunderd en ge.... deze vrijheid hoeven wij gelukkig niet meer, gelijk in de jaren van de bezetting, te bevechten. Dankzij de hulp, ons door de geallieerde legers verleend, hebben wij deze vrijheid hervonden. Maar thans gaat het erom haar in bescherming te neem, te nemen tegen degenen die haar het liefst zo spoedig mogelijk, naar de beproefde methode van de communistische leer en de communistische praktijken, naar de andere wereld zouden helpen, en óns naar de wereld achter het IJzeren Gordijn. Dít zullen wij nóóit toestaan. Ge weet mannen en vrouwen van Maastricht, dat de regering nog in de loop van dit jaar verscheidene maatregelen heeft getroffen, ter beveiliging van de democratie tegen ieder die haar uit hoofde van welke ideologie, om welk waan, waandenkbeeld dan ook, zou willen aanranden. Ge weet dat op initiatief van de katholieke Kamerfractie ook een voorstel tot grondwetsherziening is ingediend, strekkende tot het verlenen van buitengewone bevoegdheden, aan burgerlijke gezagsorganen, in tijden van moeilijkheden op dit terrein. En het is ook over dít voorstel dat gíj bij deze verkiezingen ook uw oordeel hebt uit te spreken. Ik twijfel niet aan uw antwoord. Uw antwoord zal zijn een halt tegen iedere poging om úw vrijheid en die van uw kinderen te ondergraven. Een halt tegen iedere proletarisering van Nederland. Géén rode naties, géén nieuwe vijfde kolonne. We willen de vrijheid van onze vaders behouden, terwille van onze kinderen.

Nu ik over onze democratie spreek, en over ons recht om ons aaneen te sluiten, ten einde onze beginselen staatkundig leven te gelding te schaffen, gelding te verschaffen die het toekomst. Moge ik op het belang van deze politieke aaneensluiting, op de basis van het beginsel, nog even nader ingaan. Helaas moeten we ook ditmaal constateren dat naast de lijst van de Katholieke Volkspartij nog een katholieke lijst is ingediend. Niet van de partij, althans niet van een partij die een naam draagt, maar van personen die ontevreden zijn over het beleid van het kabinet, de lijst van de heer Welter en de zijnen. En de redenen daartoe? Zijn deze zo zwaarwichtig, dat men uit hoofde daarvan zich de luxe kan permitteren om in deze geweldige tijd waarin levens- en wereldbeschouwingen tegen elkaar opbotsen, de eigen kracht welke ook naar het bisschoppelijk woord meer dan ooit gelegen is in onze eenheid, te verzwakken? Een verzwakking waarvan alleen onze tegenstanders profijt kunnen trekken? Welke zijn de redenen? De eerste reden vormt het Indonesisch beleid. De heer Welter die in 1938, zoals ik u straks zei, al ten achter bleef bij de ont.. ontwikkeling, miskent de realiteit van het heden, hij leeft en zweert bij een verleden dat nimmer zal terugkeren. Hij leeft in een droomwereld op het ogenblik dat het meer dan ooit plicht is zich te stellen op de harde basis van de werkelijkheid; nu het plicht is de bakens te verzetten vooreer het te laat is. Mijne vrienden, wij kunnen heus niet wachten tot de heer Welter, als ie het ooit halen zal, zo ver is. Onze ontzaggelijke verantwoordelijkheid laat geen talmen toe. Iederen dag opnieuw hebben wij te graven aan de nieuwe bedding waar binnenin, waarbinnen Indonesië zijn ontwikkeling kan leiden tesamen met Nederland. Zieme dat de Indonesische politiek hen niet genoeg houvast biedt voor een eigen politieke groepering, heeft de heer Welter zijn programma uitgebreid. Hij heeft de strijdbijl opgenomen tegen het samengaan met de Partij van de Arbeid. Mijne toehoorders, de Partij van de Arbeid huldigt onder meer beginselen die de onze niet zijn en nimmer zullen worden. Wat de beginselen betreft staat de K.V.P. even scherp tegenover de Partij van de Arbeid als tegenover de andere partijen. Mij dunkt wij hebben dat getoond: ik wijs hier op de bedrijfsraden, ik wijs hier op de kwestie van de socialisatie, op alle punten waar, dat zijn er niet veel geweest, werkelijke beginselverschillen naar voren zijn getreden. Op al die punten hebben wij ons standpunt geen ogenblik verloochend en wij zullen het ook in de toekomst niet doen. Maar waar het in 1946 op aan kwam was of wij in de Partij van de Arbeid een bondgenoot vonden met begrip voor onze principiële verlangens, voor de tijd van een regeringsperiode. Of de Partij van de Arbeid het regeringsprogram, door mij als kabinetsformateur opgesteld, en door de katholieke Kamerfractie unaniem

in overeenstemming geacht met de katholieke beginselen, of de Partij van de Arbeid dit zou willen onderschrijven en loyaal aan de uitvoering van het program zou willen meewerken.

Ik heb u uit.. uiteengezet, mijne toehoorders, wat wij in de afgelopen twee jaren hebben gedaan. Oordeelt u zelf. Naar mijn stellige overtuiging hebben wij een principieel volkomen verantwoord beleid gevoerd en heeft de Partij van de Arbeid bij dit beleid volkomen loyaal aan de uitvoering meegewerkt en hebben wij een sociale rust in ons vaderland gekend, een sociale rust die andere landen ons benijden en zonder welke de grootste moeilijkheden ons niet zouden zijn bespaard.

Mijne vrienden, toen de heer Welter de Partij van de Arbeid eenmaal tot mikpunt van zijn aanvallen had gemaakt, moest ie noodzakelijkerwijze zich uitspreken over de regeringscombinatie waaraan hij zelf dan de voorkeur gaf. Moeten wij een aanwijzing daarvan zien in de aanbeveling van het Comité Rijks-eenheid, waarin de heer Welter zo'n belangrijke rol vervult, dan zal de heer Welter er zelfs een been in zien om met de heer dominee Zandt, wiens gevoelens, wiens antipathieke gevoelens jegens Rome en de katholieken u genoegzaam bekend zijn, in zee te gaan - van principiële verschillen gesproken -. Wanneer samengaan met een andere partij, zoals de heer Welter dit voorkomen doet neerkomt op een doorgaan onder het juk van die partij, zoveel is als het kapituleren voor de beginselen van die partij, mijne vrienden dan zouden we met geeneen andere partij moeten samengaan. Maar dan zou der geen regering mogelijk zijn, om de eenvoudige reden dat er geen enkele partij de meerderheid van ons land heeft. Maar het is anders. Wie met een andere partij samengaat voor het praktische regeringspunt.. beleid voor een bepaalde periode verkoopt niet, gelijk de heer Welter schijnt te denken, zijn ziel en zaligheid aan die partij. Dat hebben wij ook niet gedaan met de Partij van de Arbeid en dat zijn we met niemand bereid te doen. Wij willen in de politiek voor ons vaderland onszelf blijven. En ik tart ieder aan te tonen dat we dit in de afgesloten regeringsperiode niet gebleven zijn. En wanneer ge me de vraag stelt of na de verkiezingen opnieuw een kabinet op deze dan wel op een verbrede grondslag zal worden gevormd, dan kan ik deze vraag evenmin als de heer Welter beantwoorden. Ik kan u alleen dit zeggen: hoe ook de uitslag van de verkiezingen zal zijn, wie ook met de vorming van een nieuw kabinet zal worden belast, welke partijen daarbij ook zullen worden uitgenodigd om in het nieuwe kabinet zitting te nemen, dé voorwaarde waaronder de katholieken bereid zullen zijn aan een nieuwe regering deel te nemen, dé voorwaarde blijft dezelfde, namelijk: wij zullen de overtuiging moeten hebben dat 't program van dit nieuwe kabinet in overeenstemming is met onze

beginselen en om dit te kunnen beoordelen heeft de katholieke fractie waarlijk de hoop van de heer Welter niet nodig.

(fragment ontbreekt) afsplintering geenszins, maar ik ga verder en durf te verklaren dat in dit tijdsgewricht elke stap (. . . .) dat het onttrokken wordt aan onze eenheid, is te kwalificeren als onverantwoordelijke lichtzinigheid. Thans geen kleine politiek meer, thans geen halfheid meer, geen uitvluchten meer. Laten we eerlijk zijn tegenover onszelf en tegenover onze beginselen.

Ik keer nu terug tot de vierde vrijheid van president Roosevelt: de vrijheid van godsdienst. Ik weet mannen en vrouwen van Maastricht, dat déze, de laatste van de vier u nader dan een, de anderen aan het hart ligt. Wie aan de godsdienst raakt en aan de christelijke zeden, raakt aan ons katholieke volk, raakt aan Limburg, raakt aan Maastricht. Het kan u niet onbekend zijn dat we ook op dit punt in een ernstig tijdsgewricht leven. Het is alsof de wereld steeds verder verwijderd raakt van God en van zijn geboden, de propaganda voor ongeloof en zedenloosheid gaat steeds verder en neemt de grofste en brutaalste vormen aan en geniet in sommige landen zelfs de openlijke steun van het staatsgezag. Immorele praktijken ondermijnen het moreel van het gezin en de heiligheid van het huwelijk, dat voor miljoenen niets, zelfs geen glans meer heeft., van zijn waarde. Volken met een roemrijk verleden worden met het machteloze, roemloze einde van het uitsterven bedreigd. Het meest benauwende, het meest onheilspellende, het meest om wraak roepende cijfer van de statistieken dier landen, is het geboortecijfer, waarin het verval, de decadentie der zich christelijk noemende volken zich het meest onverholen openbaart. Indien op één punt, dan geldt hier het alon... aloude scheepsbevel: "Alle hens aan dek". Geen katholiek, geen katholieke organisatie die op het goed, het goed meent met zijn godsdienst, met het christendom, met het vaderland mag op dit punt versagen. Dan ook allerm minst een katholieke partij. Van haar mag en moet worden verwacht dat ze alle staatkundige invloed voor zover, waarover zij beschikt, aanwendt om het gezin, het bolwerk bij uitstek voor het christelijk, het katholiek geloofsleven, in bescherming te nemen, tegen van alle kanten dreigende gevaren. Zonder beveiliging immers van het gezin is de vrijheid van godsdienst nauwelijks meer dan een woord.

De Katholieke Volkspartij heeft in de afgelopen regeringsperiode getoond dat ze deze taak begrijpt. Ze heeft nieuwe stappen gezet op de weg die de Katholieke Staatspartij voor de oorlog reeds had betreden, de weg van de welbewuste gezinspolitiek. Ik wees u reeds op de uitbreiding en verhoging

van de kinderbijslagen, ik moge u nog wijzen op het onlangs bij de Staten-Generaal ingediend wetsvoorstel om de lichtvaardige echtscheiding tegen te gaan. Het is ook in het licht van deze ontstellende morele en religieuze verwording van deze tijd dat de Katholieke Volkspartij haar verkiezingscampagne ditmaal heeft gezet, eh, 't teken van de gezinspolitiek, dat zij zich op wanden en muren in ons land en achter de veilige schutse van de ramen onzer huizen, waar niemand haar kan overstemmen of kan overplakken, aandient als dé gezinspartij. Dít, mannen en vrouwen van Maastricht, is politiek van de hoogste urgentie, van de grootste betekenis en van de verdere toekomst, beleid op de toekomst gericht. Ik hoop, mijne toehoorders, dat ik u duidelijk kon maken hoezeer in de afgelopen regeringsperiode het beleid, zowel van de regering als van de Katholieke Volkspartij, werd beheerst door de gedachte, dat goede politiek vooruitziet. Vooruitziet in Indonesië, een politiek gericht op het herwinnen van vertrouwen zonder welk het herstel van een duurzame band tussen Nederland en de overzeese gebiedsdelen onmogelijk is. Vooruitziende politiek in het sociale leven, een beleid gericht op de verdere voorbereiding van de sociale zekerheid van ons hele volk, voor onze komende generaties.

In het internationale leven: het beleid gericht op de vorming van een sterke west-europese samenwerking, die het dreigende oorlogsgevaar kan bezweren en dit deel der wereld tot welvaart kan voeren. In het staatkundig leven: het beleid gericht op de bescherming en versterking der zeden, de bescherming van het gezin, het bolwerk van de godsdienst.

Mannen en vrouwen van Maastricht, nog een laatste woord. Morgen, wanneer gij ter stembus tijgt, stelt het kabinet dat gedurende de laatste twee jaar het bestuur in handen had, zijn portefeuïlle ter beschikking. Aan de vooravond van zijn ontslag acht ik het mijn plicht u en in u héél katholiek Nederland mijn hartgrondige dank uit te spreken voor de steun die de regering in de vaak zo moeilijke ogenblikken die zij doormaakte van u en uw vertegenwoordigers ontving. Het besef dat het katholieke volksdeel achter ons stond is mijn mede-ministers en mij vaak een sterke steun geweest.

Bron van vertrouwen en van kracht, nogmaals ik dank u daarvoor. Mag ik aan die dank een wens verbinden? Wanneer gij morgen ter stembus gaat en wanneer daarna de beslissing is gevallen, wanneer onze katholieke partij, wat ik innig hoop, zegevierend uit de strijd zal zijn getreden, gééf dan aan degenen die in de komende regeringsperiode de zware verantwoordelijkheid van het bestuur des lands te torsen krijgen, wederom uw steun en uw vertrouwen. Moge morgen op ons vaderland de zege Gods rusten. Moge ons land verder geleid worden door bestuurders die tegen een moeilijke taak zijn opgewassen

en moge de sterre der zee met hen zijn, op de hoge golven van dezer zware en harde tijd. Ik dank u."

C. Radio-uitzending over de kabinetscrisis naar aanleiding van de Nieuw-Guinea-kwestie, verzorgd door G. Hoek

Zender: NCRV

Datum uitzending: 24 januari 1951

"Luisteraars, de nacht van 23 op 24 januari 1951 zal in de parlementaire geschiedenis van Nederland bekend blijven als 'de nacht van Oud'. Tegen middernacht begon zich in de oude Ridderzaal een tafereel van grote bewogenheid af te spelen. De heer Schouten, anti-revolutionair, had zijn motie ingediend waarin hij uitsprak dat de souvereiniteit over een Nieuw-Guinea bij Nederland behoorde te blijven totdat de bevolking zelve over haar staatkundige status in vrijheid zou kunnen beslissen. Daarom verklaarde hij in zijn motie zowel een Nieuw-Guinearaad als opdracht der souvereiniteit aan de Nederlands-Indonesische Unie én internationale bemiddeling onaanvaardbaar te achten. Die motie was verwacht.

Toen kwam echter de heer Oud, als fractieleider van de V.V.D. met een andere motie welke óók betrekking had op de constitutionele verhouding tussen de regering en Staten-Generaal. In die motie werd uitgesproken dat het kabinet zijn aan de Staten-Generaal medegedeeld standpunt: dat de Nederlandse souvereiniteit behoort te worden gehandhaafd, heeft prijs gegeven zonder de Kamer vooraf in de gelegenheid te hebben gesteld van haar oordeel te doen blijken. Die afwijking werd inconstitutioneel genoemd en de Kamer werd uitgenodigd daarover haar teleurstelling uit te spreken. Gezien in het licht van de felle rede, die de heer Oud 's middags had gehouden, en waarin hij evenals de heer Schouten had geconstateerd dat op het woord van de regering in het Indonesische vraagstuk en ook in het Nieuw-Guineavraagstuk, niet kon worden vertrouwd, was deze motie, ondanks de milde formulering in het woord teleurstelling, toch in feite een motie van wantrouwen. De heer Oud had 's middags in antwoord op een rede van de heer Tilanus, christelijk-historisch, die op samenwerking en verzoening, in dit ernstig tijdsgewricht, had aangedrongen, herinnerd aan de situatie in het Engelse parlement, begin mei 1940.

Hoewel Hitler voor de poorten van Engeland stond was het toen Amery geweest die het zwakke kabinet Chamberlain toeriep: "In the name of God, go". "Met vriendelijkheden", aldus de heer Oud, "had Engeland de oorlog verloren. Wij

willen eerst afwachten hoe de regering zal antwoorden op onze constitutionele bezwaren", aldus besloot de heer Oud zijn rede, "wij weten té goed dat een kabinetscrisis een ernstige zaak is. Wij weten evenzeer dat een uitspraak onzerzijds ook gericht zou zijn tegen een bewindsman met wie wij door banden van vriendschap verbonden zijn. Maar als het er op aan komt zullen wij het behoud van zuivere constitutionele verhoudingen toch hoger stellen". Dat was de ernstige waarschuwing, minister Stikker had die heel goed begrepen. Toen dan ook 's avonds, tegen elf uur, de heer Oud zijn motie indiende, omdat minister Van Maarseveen met alle respect voor zijn overig standpunt over de constitutionele bezwaren van de Kamer lustig was heengehuppeld, wilde de heer Stikker al aanstonds zijn aftreden als minister kenbaar maken. Daarover ontstond grote deining. Zijn medeministers bezwoeren hem dat daar geen reden voor was omdat immers de heer Oud slechts teleurstelling had uitgesproken in zijn motie. De heer Oud had echter op de verklaring van minister Van Maarseveen, dat de tegenwoordige regering nooit de souvereiniteit aan Indonesië zou overdragen, geantwoord: "dit heeft op mij niet de minste indruk gemaakt, dit soort verklaringen hebben wij al zo dikwijls gehoord en ze zijn zo vaak beschaamd dat ze mij niet het vertrouwen schenken dat men zo graag in een kabinet wil stellen".

De heer Romme, van de K.V.P., wilde enerzijds weten waar hij met de motie Oud aan toe was, anderzijds de heer Stikker een reddingsplank toesteken. Hij constateerde verschil tussen daad en woord van de heer Oud. De daad, de motie, kon geen wegvagende strekking voor het kabinet hebben. Het behoefde er zich zelfs niets van aan te trekken, iedereen was wel eens teleurgesteld. Er kwam spanning - in de Kamer ontstonden allerlei oploopjes - op een gegeven ogenblik waren de ministers Van Schaik, Mansholt en Van Maarseveen tijdens het debat met de Kamervoorzitter Kortenhorst in conferentie, zodat de leider der oppositie weer op behoud van de rechten der Kamer moest aandringen. Minister-president Drees verdween met minister Stikker naar de ministerskamer en wat later scheen de lucht weer te zijn opgeklaard en men begon al weer te spreken over een storm in een glas water. De pogingen, die zowel door de heer Romme als door de heer Burger van de Partij van de Arbeid, als door de heer Tilanus en minister Van Maarseveen werden aangewend om duidelijk te maken dat de de Kamer vertegenwoordigende commissie voor Uniezaken, volgens afspraak met de regering, in de plaats van de Kamer zelf was getreden, werden echter door de heer Oud niet geaccepteerd. Men kan een minderheid in de Kamer in onze parlementaire democratie wel overstemmen maar nooit de mond snoeren. Het feit dat van de debatten in de geheime zittingen slechts enkele passages waren vrijgegeven, waardoor het verband zoek raakte,

bleek veel kwaad bloed te hebben gezet. Dat ging zich wreken.

Tegen twee uur 's nachts viel het vonnis: de heer Oud stond nogmaals op om te verklaren dat de heer Romme zijn motie niet behoefde aan te kleden. Dat aankleden mocht hij eens met zoveel succes met Linggadjati hebben gedaan, de heer Oud zou zelf wel bepalen in welke jas hij zijn motie wilde steken. Die jas was deze: dat aan zijn motie het karakter van een motie van afkeuring was toe te kennen, zoals hij trouwens reeds eerder had laten doorschemeren.

De motie-Tilanus was door de toelichting van de heer Tilanus zelf ook in een jas gestoken en die jas beviel de heer Oud niet, waarom hij daartegen zou stemmen. Nadat ook de heer Schouten de motie-Tilanus had afgewezen, omdat diens toelichting zijns inziens van gans andere inhoud was dan de motie zelf, kwam het dramatische ogenblik dat ieder had voelen aankomen. Terwijl alle Kamerleden zich rondom het stenografenvak verdrongen stond de minister van buitenlandse zaken op om een verklaring af te leggen. Minister Stikker zeide zolang mogelijk daarmee te hebben gewacht omdat hij begreep dat zijn verklaring, hoewel alleen voor zijn eigen persoon uitgesproken, een verre strekking zou kunnen hebben. "Het thans zittende kabinet is een program-kabinet genoemd", aldus minister Stikker, "en vier partijen hebben daarin vertegenwoordigers gehad en het tot nu toe gesteund." De heer De Kadt had medegedeeld, dat de Partij van de Arbeid geen crisis wilde forceren, omdat zij begreep dat haar vertegenwoordigers in het kabinet dan in een uiterst moeilijke positie zouden geraken, indien zij het haar steun ontzegde. Wat geldt voor een grote groep, geldt ook voor een kleine fractie in de Kamer die in het kabinet door een eenling wordt vertegenwoordigd. De motie van afkeuring van de heer Oud zou spreker in een uitermate moeilijke positie brengen, ook al krijgt zij geen meerderheid. De Kamer heeft haar eigen verantwoordelijkheid evenzeer als het kabinet.

Zou de motie-Oud de stemmen van de vertegenwoordigers der Volkspartij voor Vrijheid en Democratie verkrijgen dan zou minister Stikker aftreden. In hoeverre aan dat aftreden verdere gevolgen zouden kunnen worden verbonden was niet aan hém om te beoordelen. "De minister van buitenlandse zaken neemt een sleutelpositie in in het kabinet", voegde hij er veelbetekenend aan toe. Spreker meende dat het kabinet niet anders heeft kunnen handelen dan het heeft gedaan en hij heeft daaraan vastgehouden na een studie van de wereld-verhoudingen. Minister Stikker had pogingen gedaan en zou alsnog pogen om de V.V.D.-fractie van de onjuistheid van haar standpunt te overtuigen. In hoeverre hij daarin is geslaagd en slaagt zal wel bij de stemming blijken. Hij was het niet eens met het standpunt van de fractie-leider de heer Oud.

Minister Stikker wees op de grote ernst van de wereldsituatie: om onder die omstandigheden een kabinetscrisis uit te lokken achtte hij zéér gevaarlijk. Elke richtsnoer voor een oplossing daarvan ontbreekt: "De verantwoordelijkheid voor dit alles drukt zeer zwaar. Met terzijdestelling van persoonlijke belangen en eigen inzicht ben ik daarom tot mijn conclusie gekomen heen te zullen gaan indien mijn politieke vrienden mij verder hun steun onthouden", zo besloot minister Stikker.

Het was benauwend stil in de Kamer toen hij zijn verklaring uitsprak, tegelijkertijd kon men de geladen spanning van de gezichten der Kamerleden aflezen. Voorzitter Kortenhorst schorste om twee uur 's nachts de zitting tot hedenmiddag één uur. Dan volgt de stemming. Wij hopen u dan rechtstreeks met de Ridderzaal te kunnen verbinden. De heer Oud heeft al aan de journalisten medegedeeld dat de V.V.D.-fractie vóór zijn motie zal stemmen, alle leden hebben die motie trouwens ondertekend.

Het spreekt vanzelf dat men zich in parlementaire kringen vannacht allen afvroeg wat er nu verder gaat gebeuren wanneer minister Stikker inderdaad aftreedt, wat nu wel zeker schijnt. De minister zelf heeft erop gezinspeeld dat dit waarschijnlijk een kabinetscrisis tot gevolg zal kunnen hebben. De positie van het tegenwoordig kabinet zal men, hoe men er ook over denkt, moeilijk sterk kunnen noemen. Korte tijd geleden trad de C.H.U.-minister Schokking af. De heer Tilanus moge gisteren nog voor handhaving van het kabinet hebben gepleit, het heeft hem niet verhinderd een motie in te dienen waarin het aanhangige voorstel inzake Nieuw-Guinea werd afgewezen. De grote Partij van de Arbeid, één der twee steunpilaren van het kabinet, wijst dit voorstel in feite ook af, zij het op geheel andere gronden. Met uitzondering van de heer Scheps, die mirabele dictu Jan Pieterszoon Coen ten voorbeeld stelde, wil deze partij vroeg of laat over de vraag der souvereiniteit aan Indonesië. De heer De Kadt zei met zoveel woorden: "als de weg die de regering gaat anders is dan die van overeenstemming met Indonesië dan zal de Partij van de Arbeid wat het zwaarste is ook het zwaarst laten wegen en het kabinet ten val brengen. De bezwaren die de Anti-Revolutionaire Partij reeds lange tijd tegen het regeringsbeleid heeft gehad zijn te bekend om er veel over te zeggen. Evenals de Christelijk Historische Unie, is deze partij van huis uit constitutioneel en gouvernementeel, toch kwam zij tegen dit kabinet van meet af in het Indi... Indië-beleid in de oppositie. De Katholieke Volkspartij is de enige partij die achter het regeringsvoorstel stond tot opdracht van de souvereiniteit aan de Nederlands-Indonesische Unie. Uiterlijk als een gesloten blok, één en katholiek ook in de politiek. Het is echter al te zeer bekend dat ook buiten de heer Welter en zijn

volgelingen om, velen binnen de kring der K.V.P. de slingeren en deviaties van het Maarseveen-beleid bijna niet meer met hun geweten in overeenstemming hebben kunnen brengen; waarmee niet gezegd is dat de bedoeling van de regerings- en partijpolitiek is geweest wat men er uiteindelijk mee heeft bereikt. Van de regering geldt dat zij, met de partijen die haar steunden, kon uitroepen: "Hou me vast, anders val ik om".

In 1933 heeft staatsraad Aalberse eens de opmerkinge gemaakt: "Niet op de grootte, maar op de eensgezindheid der Kamermeerderheid berust de sterkte van een kabinet", dat heeft het kabinet-Drees thans in negatieve zin ondervonden. In normale tijden zou het reeds lang zijn weggevaagd. De ernst van de omstandigheden heeft het tot nu toe door alle stormen heen tot leven gehouden. Toch zijn ook daar grenzen aan. In 1935 bood het tweede kabinet-Colijn vrijwillig zijn ontslag aan omdat, zoals de minister-president meedeelde, ondermijnende critiek voornamelijk in de rooms-katholieke pers achterwege had behoren te blijven. Toen was het ook een ernstige tijd, want door het aftreden van het kabinet dreigde een val van de gulden, toen nog op goudbasis, dat leek in die tijd onoverkoombaar. De verhoudingen zijn nu anders, internationaal gezien veel ernstiger, militair ook veel ernstiger. Het heeft een Minister van Oorlog niet verhinderd zijn chef-staf naar huis te sturen en het heeft nú minister Stikker niet belet met heengaan te dreigen indien zijn fractie hem niet verder volgt. Het land moet geregeerd worden. Hoe dat in de naaste toekomst zal geschieden, niemand weet het nog. "Er is geen alternatief", merkte vannacht een ervaren parlementair deskundige buiten de Kamer op. Geen alternatief? Ook dat zal moeten blijken. Er is nog nooit een kabinetscrisis geweest die niet werd opgelost. Misschien dat die oplossing thans alleen te vinden is na Kamerontbinding en nieuwe verkiezingen, die de wil van het volk, met name ten aanzien van Nieuw-Guinea en het tot nu toe gevoerde regeringsbeleid inzake Indonesië, tot uitdrukking brengt.

Na al die deviaties en consternaties die we in dit opzicht hebben ondervonden, is dit misschien nog wel de beste oplossing. Wachten tot 1952 zou betekenen dat de parlementaire en gouvernementele ziekte slepend blijft. Ik dank u voor uw aandacht."

BIJLAGE IX. INTERVIEW VAN DRS. J.TH.M. BANK MET MR. G.E. VAN WALSUM OP 7 MEI 1974 IN CAPELLE A/D IJSSEL

De tekst van het interview is bewerkt door de heer Van Walsum.

JB: Op de eerste plaats dit meneer Van Walsum.

vW: U bent katholiek?

JB: Ik ben katholiek.

vW: Ja, dat merk ik. U zegt: "op de eerste plaats".

JB: Het gaat over St. Michelsgestel. Het is zo, de Nederlandse Volksbeweging is daar ontwikkeld. Wanneer heeft U daar als buitenstaander voor het eerst van vernomen? Buitenstaander in de zin dat U niet in het kamp zat.

vW: Ik meen dat ik ervan gehoord heb in verband met het feit dat men een secretaris zocht en nadat men een ander had gevraagd die het niet wilde is ook mijn naam genoemd en ik heb het toen ook niet geaccepteerd.

JB: Het drong dus al naar buiten door dat er een Nederlandse Volksbeweging was.

vW: Ja, er was natuurlijk wel contact, maar ik kan me niet herinneren hoe dat precies is tot stand gekomen. Ik weet wel dat ik een keer als "brouwerijman" het kamp heb bezocht en ik kan me niet herinneren dat ik er toen over gehoord heb. Er drong wel iets door, maar men deed er bijzonder geheimzinnig mee, en daarop heb ik toen nog eens een keer Lieftinck gewezen omdat ik het als een groot gevaar beschouwde als daar plotseling een voorgekookte Nederlandse Volksbeweging uit de bus zou komen zonder dat men zich rekenschap kon geven wat de reacties in de rest van het bezette Nederland zouden zijn.

JB: Dan bestond die Nederlandse Volksbeweging, het ontwerp daarvan uit enerzijds dus mensen als Banning en Schermerhorn en anderzijds uit mensen als De Quay en Eindhoven. Linthorst Homan was wel in het kamp maar die had er niks mee te maken. Dat betekent dus dat

vW: Nee, Eindhoven zat er wel, die wist er van, maar deed er niet aan mee, heb ik uit z'n memoires begrepen.

JB: Hij heeft zich teruggetrokken. Was dat niet een probleem daar voor de mensen die in die groep zaten, dat, van de ene kant dus, laten we zeggen de politieke partijen belichaamd in Banning b.v. daaraan meededen en anderzijds een Unie die toch buiten de politieke partijen om was gegroeid.

vW: Welke Unie bedoelt U?

JB: De Nederlandse Unie en de voormannen daarvan.

vW: Ja, maar het ging toen om de voorbereiding van de Nederlandse Volksbeweging. Veel mensen van de vroegere Nederlandse Unie, want die was toen natuurlijk al verdwenen, zijn later in de Nederlandse Volksbeweging terecht gekomen.

JB: Maar gaf dat geen problemen onderling?

vW: Nee, na de bevrijding niet meer, want er was ruimschoots gelegenheid tot onderling overleg geweest omdat de gijzelaars ver vóór de bevrijding werden vrijgelaten, maar ja, de positie van de NVB werd eigenlijk al duidelijk op het moment dat de KVP het af liet weten. En er zijn dus wel veel KVP'ers in het begin mee gegaan en er zijn allerlei mensen die zonder bezwaar het programma hebben aanvaard waar de NVB tenslotte mee te voorschijn is gekomen, terwijl men zich nu afvraagt hoe dat mogelijk is geweest. Er moeten dus elementen in hun denken zo radicaal zijn veranderd dat ze uiteindelijk toch hun aarzelingen tegenover de NVB kregen en vooral toen het in deze richting ging dat het duidelijk kon worden dat hier een politieke partij uit zou voort kunnen vloeien. De NVB heeft altijd op het standpunt gestaan dat ze zelf geen politieke partij wilde zijn, maar dat ze wél de vernieuwing van het politieke leven wilde bevorderen; daartoe is toen de studiecommissie in het leven geroepen die overleg heeft gepleegd met de politieke partijen en dat overleg met die politieke partijen heeft tot de oprichting van de PvdA geleid en deze heeft daarna een beginselprogramma opgesteld.

JB: Hebben alle mensen in de NVB altijd geen partij gewild?

vW: Nee, nee, de grote meerderheid wilde naar mijn mening wel een partij, maar dat is weer een ander punt. Aanvankelijk ging het nog om de vraag wat voor soort partij ze wilden, maar, als ik het even mag afronden wat de NVB betreft, dat is dan zo gegaan dat toen de PvdA was opgericht de vraag aan de orde gekomen is of er nog een taak was voor de NVB. Men stelde zich op het standpunt dat de idealen die de NVB had gepropageerd, zoals b.v. het personalistisch socialisme, nog onvoldoende duidelijk waren doorgedrongen en er was dus een stroming die meende dat daarom de NVB moest worden voortgezet. En dat is een vrij gecompliceerde discussie geworden die er tenslotte toe heeft geleid dat de NVB geliquideerd is en in zekere zin kan men het Nederlands Gesprekscentrum zien als een soort voortzetting van de NVB. En één van de merkwaardige dingen daarbij is dat ik daar niet enthousiast voor was omdat ik meende

dat nu alle nadruk moest vallen op het welslagen van de PvdA en dat men niet daarnaast alweer aan iets anders moest beginnen dat de belangstelling voor de PvdA zou kunnen verzwakken. Eigenlijk was ik toen bezig te polariseren en het merkwaardige is dat ik het met de mensen die nú polariseren niet zo verschrikkelijk best kan vinden, maar het allermerkwaardigste is dat daartoe de secretaris, de toenmalige secretaris van de NVB behoort, de huidige wethouder van onderwijs van Rotterdam, die, naar ik uit de kranten heb gelezen, bezig is lid te worden van een nogal progressief program-college in de gemeente Rotterdam. Zo ziet U hoe het kan verkeren.

JB: Die NVB, dat was een massabeweging?

vW: Ja, in het begin wel.

JB: Daar waren massale toestanden

vW: Oh ja, die vergaderingen, dat was iets geweldigs, maar dat was natuurlijk al gauw over, want zodra je dat ging concretiseren ontstond er bij velen twijfel. U zou dat kunnen vergelijken met de reactie op de Nederlandse Unie. Daar liep men ook voor te hoop en ook nu dacht men: die NVB gaat iets heel nieuws brengen. En iets nieuws vond men toen natuurlijk prachtig, maar tenslotte moet dat nieuwe geconcretiseerd worden en als het dan geconcretiseerd wordt dan zeggen allerlei mensen, tja, dat is toch niet wat we eigenlijk wilden.

JB: Heeft daar ook het verloop van de gebeurtenissen zelf nog invloed op gehad? Ik denk aan de noodzaak van wederopbouw en dat het élan dat dan in de bevrijding losbarst na een tijdje gewoon voor de harde werkelijkheid weer verdwijnt.

vW: Ja, achteraf gezien - en het is natuurlijk heel makkelijk om dat achteraf te constateren - is natuurlijk duidelijk geweest - men sprak toen van herstel en vernieuwing - dat de hang naar het herstel groter was dan het verlangen naar vernieuwing. Dat is gewoon - achteraf - de enige conclusie die je kunt trekken. Dat heeft z'n invloed gehad en ik dacht dat dat eigenlijk al tot uitdrukking is gekomen in de eerste verkiezingsuitslag, waarbij je dan bovendien de afval kreeg van enerzijds de mensen uit de vroegere SDAP die het helemaal niet aantrekkelijk vonden om met zo'n breed samengestelde club in zee te gaan en anderzijds bij de verschillende fuserende partijen de mensen die het officiële besluit van die partij niet konden volgen. En ook in de losse groepen die er omheen hingen waren mensen die vonden dat men met de oprichting van de PvdA veel te ver ging.

JB: De CHU heeft bij die verkiezingen het onverwacht goed gedaan eigenlijk.

vW: Buitengewoon goed.

JB: Heeft U daar een verkaring voor?

vW: Ja, dat geloof ik wel. Ik heb onlangs een hoofdartikel in handen gehad in De Nieuwe Nederlander dat ik vermoedelijk zelf geschreven heb en daarin heb ik zeer nadrukkelijk gezegd dat de doorbraak mislukt was. Ik heb ook dikwijls gezegd en geschreven dat de CHU blij mocht zijn met het uittreden van mijn groep, als ik het nou zo maar wat annexionistisch mag zeggen, want dat was ik natuurlijk helemaal niet alleen. Maar daar mochten ze blij om zijn, want dat heeft daar een nieuw élan in het leven geroepen, maar het is niet zo geweest dat de drang tot samenwerking met de anti-revolutionairen waarnaar de leiding van de CHU toen streefde door kon zetten. Ze zijn toen weer zelfstandig doorgegaan en ik geloof dat dat ook wel in overeenstemming is met de christelijk-historische traditie en het merkwaardige is dat U dit op het ogenblik ook bij het CDA ziet. De christelijk-historischen hebben weer dezelfde verdeeldheid. Een groot gedeelte wil het niet, er zijn er die het wél willen - dat is bij de anti-revolutionairen precies zo, daar is men er ook over verdeeld - maar de christelijk-historischen plaatsen zich toch de facto min of meer buiten dit geheel. Eigenlijk is dat een parallelle ontwikkeling met die je toen had.

JB: Zou dat nu komen omdat, laten we zeggen, het christelijk historische volksdeel voorzover je daarover spreken kan, eigenlijk, laten we zeggen, dat de groep christelijk historischen toch een heel sterk traditioneel besef hebben ondanks het feit dat de Nederlands Hervormde Kerk zich op dat moment duidelijk aan het vernieuwen was.

vW: Ja, dat is heel merkwaardig. Ik ben daar nauw bij betrokken geweest omdat ik heb behoord bij het reorganisatie-comité '38 dat de nieuwe kerkorde ging propageren en tenslotte is die nieuwe kerkorde er in de vijftiger jaren gekomen. Dat vond men toen een grote gebeurtenis - ik heb dat toen zelf ook zo ervaren - maar dat élan is ook vrij snel verzwakt en ik geloof dat in de lijn van deze ontwikkeling ook ligt dat men in kerkelijke kringen op het ogenblik politiek volledig uiteen valt. Je hebt nu de mensen die op het standpunt staan dat de boodschap van het Evangelie eigenlijk neerkomt op maatschappelijk engagement en er zijn er die daar bijzonder ver in gaan. Daartegenover is er de groep die daar helemaal niet van weten wil omdat zij van mening is dat dit niet in overeenstemming is met de bijbelse boodschap. Persoonlijk lijkt me de moeilijkheid dat beide elementen in de bijbel zijn terug te vinden en daarom geloof ik dat men hier zich, als men verantwoord wil handelen,

niet uitdrukkelijk eenzijdig kan opstellen. Ik heb daar mee te maken gehad, omdat ik indertijd het spreken van de kerk op sociaal gebied heb gepropageerd en het is er tenslotte op uitgelopen dat ik voorzitter ben geworden van de werkgroep Kerk en Samenleving en later van de Raad voor Kerk en Samenleving. Dat ben ik toen een tijd geweest en na mijn pensionering heeft men mij opnieuw gevraagd om daar voorzitter van te worden. Dat heb ik toen gedaan, maar ben al zeer snel tot de conclusie gekomen, dat ik daar niet op mijn plaats was want dat daar een jongere moest zitten. Ik ben dat toen twee jaar geweest en heb toen in de heer Wijkstra een hele goede opvolger gevonden, maar het frustrerende van deze activiteiten van de kerk als instituut is dat men eigenlijk nooit verder komt dan een poging om tegengestelde opvattingen tot een zeker evenwicht te brengen en dat leidt er natuurlijk toe, dat men de neiging krijgt, bij de mensen die een van die opvattingen aanhangen het dan maar zélf te doen, in de plaats van de kerk en in dat stadium zitten we op het ogenblik.

JB: Is het dus zo in ieder geval dat dat spreken, van de kerk als "Christus belijdende Volkskerk" bij de CHU en bij een groot deel van de hervormden dus toch niet is aangeslagen?

vW: Nee. Laat ik daarbij zeggen dat ik geloof dat het een onjuiste pretentie is om dat begrip "Volkskerk" te hanteren, maar dat is mijn mening van nú. Ik heb hier ook helemaal achter gestaan, maar ben daar in allerlei opzichten toch wat gereserveerder over gaan denken, maar de kerk als zodanig is hier eigenlijk niet voor in beweging gekomen. Deze ontwikkelingen hangen natuurlijk ook samen met het feit dat het terrein dat de kerk bestrijkt sterk ingekrompen is, hoewel men dat toch ook weer niet overdrijven moet. Ik heb dit ook allemaal uit een ander oogpunt nog later kunnen bekijken want ik ben voorzitter geweest van de staatscommissie die de financiële verhouding tussen het rijk en de kerken moest gaan onderzoeken. Ik was de derde voorzitter en ben er in geslaagd om een rapport op tafel te krijgen en dat rapport is toen door de regering twee jaar weggeduwd in een la en toen is men tenslotte met de mededeling gekomen dat men onze voorstellen niet wilde accepteren. Het was een christelijk kabinet en dat stond dus tegenover onze voorstellen een nieuwe financiële relatie tussen de overheid en de kerken in het leven te roepen, sterk onder invloed van minister Witteveen, maar de andere collega's van hem, zijn achter zijn opvatting gaan staan dat het geloof een zo individuele aangelegenheid is dat de overheid zich daar financieel niet voor moet interesseren. En dat is een zaak die

in de kerk als zodanig eigenlijk heel weinig weerwerk heeft gevonden. Voorzover er weerwerk was, was het zo dat men zei dat het corrumperend voor de kerk zou zijn als men financiële steun van de overheid zou krijgen en in die stroming is dat bezweken.

JB: Wat die vernieuwing van de Hervormde Kerk betreft, was dat een zaak die vooral bij intellectuelen en minder bij het gewone volk leefde?

vW: Het was ontzettend moeilijk om het het gewone volk duidelijk te maken. We hadden toen een krantje Kerkopbouw '38 - ik zat daar in de redactie - en ik kan U een heel typisch voorbeeld noemen voor wat betreft het spreken van de kerk over de maatschappij. Dominee Zeydner, de eerste voorzitter van de nieuwe Synode, heeft aan het eind van de dertiger jaren een brochure geschreven waarin het programma of de opzet voor een nieuwe kerkorde wordt besproken en een van die punten was het spreken van de kerk op maatschappelijk terrein, de boodschap van de kerk voor de maatschappij. Daar wist hij helemaal geen raad mee en toen heeft hij mij gevraagd of ik dat hoofdstuk wilde schrijven en dat heb ik gedaan, anoniem. Niemand wist dat ik dat gedaan had. Maar ik noem dat voorbeeld om U te laten zien de verlegenheid waarin men verkeerde, op dit gebied. Ik heb dat toen met groot enthousiasme bepleit en verdedigd. Tegenwoordig vind ik dat de kerk een beetje voorzichtig moet zijn en dat ze de neiging heeft te veel te spreken, maar dat lijkt mij een probleem apart dat U verder op het ogenblik niet interesseert.

JB: Het is wel zo dat bij de PvdA, zeker ook in de bovenlaag, toch tamelijk veel hervormden en ook mensen uit Uw groep een plaats hebben gevonden en daar ook erg veel invloed hebben gehad. Kun je zeggen dat er een élite van hervormden in die groep, in de PvdA terecht is gekomen?

vW: Ja, ik geloof dat de kwaliteit van de mensen uit die kring, die in de PvdA gekomen zijn, niet onbelangrijk was. Het waren tenslotte mensen met een uitgesproken overtuiging en ik heb onlangs nog - ik weet niet meer waar - een uitspraak in diezelfde richting gelezen die zei dat men deze groep niet moest verwaarlozen. Het is natuurlijk een beetje pijnlijk, als je door het publiek zelf als de leider van die groep wordt aangezien, om dat te onderschrijven, maar zakelijk gezien dacht ik dat het wel waar was.

JB: Hoe ging dat nu, werd U als U op een vergadering van de PvdA, een afdelingsvergadering b.v. kwam, waarvan het merendeel toch uit de oude SDAP afkomstig was, wel geaccepteerd?

vW: Je werd wel geaccepteerd, want je was een soort mirakel hè, iets heel nieuws. Ik geloof echter niet dat mijn eigen ervaring daarvoor een goede

maatstaf was. Ik heb heel veel gesproken in de partij, maar dat was niet mijn grootste kwaliteit. Ik vond vaak het feit dat ik een verhaal moest houden nogal vervelend. Ik was gespitst op de discussie, daar lag mijn kracht. Dus ik trachtte, omdat ik moeilijk kon peilen waar de speciale interesse van mijn gehoor lag, zo gauw mogelijk door de inleiding heen te komen om in de discussie te horen wat de mensen ter harte ging en daar een gesprek over te krijgen.

JB: Nou is het zo, dat de verzuiling, zeker in die vooroorlogse periode en ook wel weer daarna veel te maken heeft met sfeer, atmosfeer e.d., klimaat en woordgebruik, taal. Was het nu voor U niet een grote stap om uit de vooroorlogse CHU in de naoorlogse PvdA, met een totaal andere sfeer, klimaat te komen?

vW: Ik heb daar niet zoveel problemen mee gehad omdat ik eigenlijk al van het begin af aan open stond voor nieuwe verhoudingen. Ik ben begonnen in de CHU met een aantal mensen in de gedachtengang dat we moesten proberen deze partij te vernieuwen. Daar kregen wij een geweldige kans voor toen we op een bepaald moment De Nederlander in handen kregen en we hebben ook heel duidelijk geprobeerd die kans te gebruiken. We hebben ons in De Nederlander - dat zult U in de scriptie van Toebes ook lezen - heel duidelijk afgezet tegen bepaalde traditionele dingen. Maar als ik nou b.v. neem het christelijk onderwijs. Het feit dat wij het christelijk onderwijs relativeerden, dat tastte de mensen diep in hun hart, daar hebben we een ongelooflijk groot conflict over gehad. Tegenwoordig leeft dat element ook nog, maar niet meer zo scherp als toen, want toen was het een volledige zwart-wit situatie en in de naoorlogse discussie over de doorbraak zette dit zich nog voort. Als U ziet wat daarover van AR-kant ten beste werd gegeven, dat was van dik hout zaagt men planken. Bij deze discussie was ik jarenlang betrokken. Dat is nu allemaal veel meer gerelativeerd omdat langzamerhand deze zaken die wij van het begin af aan hebben voorgestaan veel meer zijn doorgedrongen.

JB: Iets anders. U bent in 1945 begonnen met De Nieuwe Nederlander. Had U enig idee voor welke mensen U schreef, wist U hoe de lezerskring van 40.000 mensen was samengesteld?

vW: Nee, dat was in die tijd heel moeilijk vast te stellen. U moet goed bedenken dat aanvankelijk de traditionele bladen die in de bezettingstijd niet waren verboden, na de bevrijding niet mochten verschijnen omdat zij nog gezuiverd moesten worden. Laat ik het zo uitdrukken: wij hadden dus lezers die helemaal niet uit onze groep kwamen, maar die

zich voor onze aanpak van de dingen interesseerden, maar een van de redenen waarom De Nieuwe Nederlander bezwaken is, is dat toen de vroegere bladen weer verschijnen mochten, men terug is gegaan naar z'n oude vertrouwde kranten en toen zakte het abonnementenaantal sterk in elkaar. Er is toen nog geprobeerd met hulp van de Arbeiderspers de zaak in stand te houden, maar de tekorten waren te groot, enfin, dat is een drama geweest waar ik heel veel narigheid mee heb beleefd. Ik kan niet zeggen dat ik er slapeloze nachten van heb gehad, dat nou net nog niet, maar een andere factor die van belang was, was dat van degenen die De Nieuwe Nederlander met instemming hadden begroet sommigen eigenlijk vonden dat ik de zaak getorpedeerd had door toe te treden tot de NVB en tot de PvdA. Als het maar geen politieke krant was geweest, als het maar een duidelijk hervormde krant was geweest, dan was dat anders geweest. En daar heb ik door de hele ontwikkeling niet aan mee kunnen doen en niet aan mee willen doen en in zoverre kun je dus zeggen dat ik de krant in gevaar heb gebracht. Ik kreeg dezer dagen nog een brief in handen van de huidige professor Berkhof die toen predikant was in Zeist. Die noemt als bezwaar tegen het beleid van De Nieuwe Nederlander dat deze wél de PvdA bij de kerk trachtte te brengen, bij de kerkelijke mensen, maar niet - wat we naar zijn mening hadden moeten doen - het geloof bij de PvdA. Dat vond ik een hele markante aanduiding van deze tegenstelling. Maar ik moet U in dit verband ook nog wel vertellen dat ik tenslotte de hoofdredactie van De Nieuwe Nederlander volledig contrecoeur heb aanvaard omdat mijn conditie was - in de bezettingstijd hadden we een commissie gehad die dat allemaal bekeken heeft - dat er een behoorlijke financiële grondslag voor een dergelijke krant moest zijn en dat is niet gelukt. Dus toen de bevrijding aanbrak leefde ik in het rustige gevoel dat ik met die krantenkwestie niets meer te maken had maar toen zat men met De Nederlander en men moest een hoofdredacteur hebben. Toen heeft men eerst aan dr. De Graaff gedacht en die gevraagd, maar dat was een van onze Nederlander-mensen en die wilde dat niet; die wilde dat ik dat deed. Ja, en toen heeft men schoorvoetend en aarzelend, omdat men mij veel te geëxponeerd vond, mij gevraagd. Ik heb toen als conditie gesteld dat de band met de CHU zou worden verbroken en dat ze mee moesten helpen een financiële grondslag te vinden. Het was voor mij toen een sprong in het duister en die heb ik ondernomen. Daar ben ik mee geconfronteerd op een vergadering in het gebouw van de Synode waar Kraemer en Banning toen erg veel druk op me hebben uitgeoefend, vooral Kraemer, om toch deze kans te grijpen en het

met de oude Nederlander te proberen. Daar zaten natuurlijk allerlei bezwaren aan. Het was mij volkomen duidelijk, al was ik gedekt door besluiten, eerst van de commissarissen en later van de aandeelhoudersvergadering, dat er natuurlijk een stuk zeer bleef zitten. Men had het gevoel dat ik gewoon diefstal had gepleegd en met De Nieuwe Nederlander er vandoor was gegaan, terwijl naar mijn mening deze krant in zijn oude vorm toch geen levensvatbaarheid zou hebben gehad. Maar in die tijd was dit een zaak waar men in kerkelijke kring, in de leiding van de kerk zich zeer voor interesseerde. Ik ben een paar keer na afloop van een Synode-vergadering in dat gezelschap geweest om te vertellen hoe de ontwikkeling naar de PvdA was, hoe de kansen stonden om tot die partij te komen en daar was grote belangstelling voor, dat vond men machtig interessant, maar deze belangstelling is snel weggeëbt.

JB: Was het de bedoeling eigenlijk de oude lezerskring van De Nederlander vast te houden, deze hervormden mee te laten evolueren in de richting van een nieuwe partij?

vW: Nou, daar heb ik me nooit veel zorgen over gemaakt. De Nieuwe Nederlander was een noodsprong. Het was alleen de bedoeling dit geluid te laten horen en hoe daar verder op gereageerd zou worden dat moesten we maar afwachten.

JB: In de redactie waren Uw medewerkers uit de Nederlander-tijd plus een aantal anderen?

vW: Nee, er was een hoofdredactie bestaande uit een hoofdredacteur en dat was ikzelf en uit Barents als adjunct-hoofdredacteur en verder was het gewoon een redactionele staf, maar we hadden wel een soort adviescommissie waar mensen als Kraemer en professor Scholten inzaten en Van Rhijn, allerlei mensen waar we dus om de zoveel tijd mee vergaderden en waar we het beleid mee bespraken.

JB: De acteur Van Duinhoven schijnt ook begonnen te zijn bij De Nieuwe Nederlander.

vW: Ja, hoe weet U dat?

JB: Dat heeft hij zelf een keer verteld, ook Maarten Vrolijk heeft daar gezeten?

vW: Ja.

JB: Dat waren gewone journalisten, het was niet zo dat zij om hun politieke inzichten werden aangetrokken?

vW: Nee, maar Vrolijk was de parlementaire redacteur. Die zou men als een uitzondering kunnen zien. Het heeft mij bezwaard dat deze redactionele staf in dit avontuur werd meegetrokken. Dat was een grote moeilijkheid,

want toen de zaak naar de bliksem ging vond ik het zonde voor de staf, want die jongens hadden geweldig aangepakt en die vonden het leuk om zoiets nieuws te beginnen, maar ze zijn vrij goed terecht gekomen. U noemt het voorbeeld van Vrolijk en het voorbeeld van Van Duinhoven, U zou ook nog de jonge De Ru erbij kunnen noemen - hij is nu niet zo jong meer - die nou bij de Regeringsvoorlichtingsdienst zit. Dus in het algemeen zijn deze mensen - dat vind ik nu nog wel een geruststelling, want daar heb ik wel slapeloze nachten over gehad - behoorlijk terecht gekomen. Ik bedoel, je kunt nu wel zeggen dat je deze sprong moet wagen, dat je een waagstuk moet ondernemen. Dit soort vermetelheid strookt niet zo erg met mijn karakter - en ik heb het toen gedaan - maar op een bepaald moment dringt het dan toch ook tot je door dat je daar een aantal mensen mee meeneemt die de consequenties maar moeten aanvaarden.

JB: Zo'n man als Vrolijk moest die wel de beginselen van de krant aanvaarden of was het zelfs zo dat die, laten we zeggen helemaal ook met de politiek mee moest gaan? Met andere woorden: contracteerde U ook mensen die niet persé de beginselen waren toegedaan, maar die als goede journalisten werden beschouwd?

vW: Ja, dat kwam ook wel voor. Het gros eigenlijk. Ik vind je moet dan behoorlijke journalistieke krachten zien te krijgen, begrijpt U. Maar allerlei dingen die tegenwoordig bij een blad als Trouw helemaal niet meer spelen die werden ons toen voor de voeten geworpen, b.v. dat je aandacht aan sport gaf op zondag, dat kon helemaal niet. Het advertentiebeleid dat was ook een punt, want soms nam je 'slechte' advertenties op, waar ik eigenlijk nooit mee te maken had, maar wat ik dan weer wel in de krant moest zien te verkopen.

JB: Hoe stond dat met de grote politieke kwesties, daar is b.v. het begin van het Indonesië-vraagstuk.

vW: Dat heeft ons mede de das om gedaan omdat wij duidelijk pro-Linggadjati hebben geschreven, enfin dat hebt U bij Vrij Nederland ook kunnen zien, daar heeft men fel op gereageerd, dat vond men onaanvaardbaar, daar was men het niet mee eens, het gros van het Nederlandse volk was daar helemaal niet rijp voor.

JB: Uw standpunt in deze, heeft dat een voorgeschiedenis van lange tijd?

vW: Ja, ik ben in dat opzicht sterk beïnvloed door Kraemer. En Kraemer had al jarenlang zijn bezwaren tegen ons Indonesisch beleid uitgesproken en al jarenlang gezien dat het zo niet ging en dat heeft mij duidelijk

beïnvloed en al jaren tevoren.

JB: Hoe komt het dat de CHU tot de oppositiepartijen behoorde na Linggadjati, waren die dus ook niet door die stroming in de Hervormde Kerk beïnvloed in dit opzicht?

vW: Nee helemaal niet. U moet goed begrijpen dat de CHU in sterke mate plattelandspartij was en deze dingen leven niet zo gauw op het platteland. De kerkelijke gemeente waar ik nu toe behoor, waar ik niet meer actief aan mee kan doen om gezondheidsredenen - laten we maar zeggen gezondheidsredenen, er zijn ook nog andere redenen - daar vroeg ik, toen ik nog wél daar een min of meer trouw kerkganger was, me dikwijls af: weet men eigenlijk wel wat er in de wereld aan de hand is. Want in dit soort type gemeente vind je daar nauwelijks een weerslag op.

JB: Gaf dat in de PvdA problemen?

vW: Nou nee, ik was regeringsgetrouw, ik heb mij niet tegen de politionele acties verzet. Ik zag dat het moest veranderen, maar ik heb tenslotte geaccepteerd de gedachte dat men meende eerst orde op zaken te moeten stellen en ik behoor tot degenen die dat toch wel anders zijn gaan zien.

JB: Maar bij die Linggadjati-debatten in de Tweede Kamer, dan spreekt U nadrukkelijk namens de protestants-christelijke werkgemeenschap . . .

vW: Zo kan men het niet stellen. Ik heb bij dit debat het woord gevoerd om te onderstrepen dat het standpunt van de ARP en de CHU niet het algemeen geldende was in protestants-christelijke kringen en heb daarbij toegelicht waarom wij een afwijkend standpunt hadden. Het lag dan ook voor de hand dat juist Bruins Slot en Tilanus daarop ingingen. Voor ons is het nooit een probleem geweest dat de Indonesische situatie grondig veranderd moest worden. Of dat nou een lichte Unie moest zijn, dan kom je natuurlijk in praktijkvragen die dan weer hun eigen merites hebben. Hier ligt in het algemeen ook mijn bezwaar tegen de mensen die een radicaal maatschappelijk engagement willen. Als je daar inkomt, dan moet je punten in de discussie betrekken die volkomen relatief zijn en niet zonder meer met een beginsel-inhoud geladen kunnen worden. Laat ik nog één ding noemen. Ik ben een volstrekt tegenstander van de apartheidspolitiek in Zuid-Afrika en heb dan altijd de neiging om me af te zetten tegen diegenen die ook dit willen relativiseren, die b.v. zeggen dat je er geweest moet zijn om er over te kunnen oordelen en die zeggen dat de Zuidafrikaanse politiek nog zoveel goeds heeft. En dan steig ik, maar dat komt omdat ik geloof dat je deze politiek moet beoordelen vanuit een absolute verwerping van de apartheidspolitiek en of er dan in de praktijk op een bepaald moment concessies moeten worden

gedaan, dat is vraag twee.

JB: Heeft dat Indonesië-probleem in '45, toen het begon, heeft dat bij de partij-vorming van de PvdA nog een rol gespeeld? Heeft dat tegenstellingen gecreëerd?

vW: De ontwikkeling van die Indonesische politiek heeft een enorme rol gespeeld in het partijbestuur, daar hebben we eindeloze discussies over gehad en daar ontmoette Drees veel verzet en tenslotte heeft hij de partij achter zich kunnen krijgen, maar er waren bepaalde elementen die dit volstrekt verwierpen.

JB: Maar ook bij de vorming van de partij, of heeft dat toen geen rol gespeeld?

vW: Nee. In de 'Uitgangspunten en Beginselen' die door de fuserende partijen en groepen werden aanvaard werd het koloniale vraagstuk niet genoemd.

JB: Heeft het misschien nog een rol gespeeld bij de verkiezingen van '46?

vW: Dat is inderdaad het geval geweest. In het urgentieprogram waarmee de PvdA de verkiezingen inging wordt erkenning gevraagd van het zelfbeschikkingsrecht van de overzeese gebiedsdelen. Voor de naaste toekomst wilde men toen echter de koloniale verhoudingen liquideren in vrijwillige samenwerking op de grondslag van zelfregering van de delen van het Koninkrijk op voet van gelijkwaardigheid in gecoördineerd Rijksverband.

JB: Een ander vraagstuk, laten we zeggen de sociaal-economische opbouw van Nederland na '45 of na '44. Laat ik beginnen met dit: er zijn stakingen in de zomer van '45, de communisten dus eigenlijk, heeft dat de houding van de NVB ten opzichte van de communisten nog wat versterkt.

vW: Ik kan mij niet herinneren dat dat een grote rol heeft gespeeld. Wij hebben in de oude Nederlander sterk bepleit het aanvaarden van verantwoordelijkheid van de overheid voor de ontwikkeling van het economische leven. Men noemde dat toen ordening. We hebben in de CHU ook een orderingsrapport gehad en de meerderheid waarin prof. Lieftinck en prof. De Vries zaten en waartoe ik ook behoorde, hebben een duidelijk standpunt op dit gebied ingenomen. Wij verzetten ons dus tegen de liberale economie en meenden dat de ontwikkeling in de richting van een plan-economie moest gaan, althans dat de overheid verantwoordelijkheid moest nemen en leiding moest geven. Maar wij stonden niet op het standpunt dat dit het beste kon worden bereikt langs de weg van socialisatie van de eigendom, van de produktiemiddelen, omdat wij van oordeel waren dat de ontwikkeling van de economie deze stellingname had achterhaald. Wij hebben steeds de nadruk gelegd op de beheersing van de beschikkingsmacht, de beperking van de beschikkingsmacht en dat is eigenlijk het

standpunt dat ik op het ogenblik ook nog inneem.

JB: En dat is, laten we zeggen in het beginselprogramma van de PvdA van '47 in ieder geval vrij vergaand gerealiseerd, althans dat standpunt.

vW: Ja.

JB: Daarmee aanvaardt U dus, als ik nog even aan 1945 denk, een soort radicalisme, wat dan aan de linkerzijde optreedt en stelde U zich dus naast degenen die de klassenstrijd propageerden en een soort Volksfront-idee van de CPN.

vW: Ik heb dat niet in die zin ervaren.

JB: Dat is ook nooit een probleem geweest, ook niet tijdens de besprekingen voor de PvdA, die Volksfront-gedachte van de CPN?

vW: Nee, die gedachte leefde toen beslist niet in de PvdA. Bij die eerste vrije verkiezingen kreeg de CPN een grote aanhang. Zij kregen 10 zetels in de Tweede Kamer. Toen is er toch langzamerhand weer een duidelijke tegenstelling gegroeid. Dat men geen samenwerking met de communisten wilde heeft de PvdA lang beheerst. Zo is het b.v. in Rotterdam gegaan onder leiding van Donker, die toen de grote man was in de plaatselijke politiek daar. Na de bevrijding hebben we een college gehad met één communist; dat heeft men toen geaccepteerd omdat een zo sterke groep bij de samenstelling van het college niet kon worden genegeerd, maar langzamerhand is dat zich allemaal gaan verscherpen. De tegenstelling tussen de EVC en het NVV en de verdere politieke ontwikkelingen in het buitenland hebben een duidelijk anti-communistisch standpunt ten gevolge gehad in die eerste periode.

JB: U heeft overigens in de De Nieuwe Nederlander altijd toch wel op een zekere gematigde manier daarover geschreven.

vW: Inderdaad.

JB: U was niet een communistenvreter, laten we zeggen.

vW: Nee, dat was ik niet. Ik geloof in de kracht van een beheerst en gematigd verdedigd standpunt. Ik heb toen De Nieuwe Nederlander opgeheven werd nog een bijzonder aardige brief van Banning gehad, die, daarin, je kunt zeggen, zijn leedwezen betuigde over de opheffing van de krant en die de nadruk legde op de betekenis van De Nieuwe Nederlander, die een overtuiging had en deze gematigd naar voren bracht. Ik ben nooit in die zin radicaal geweest.

JB: U heeft wel, laten we zeggen voor een zekere doorbraak gezorgd in de CHU, maar U heeft zelf het altijd op een gematigde manier gebracht.

vW: Ja, dat moest ik bovendien wel, daarin was ook een element van tactiek. Bij de oude Nederlander moest ik natuurlijk proberen een nieuwe koers

aanvaard te krijgen zonder het contact met de achterban kwijt te raken. Dat was daar het probleem. Dat was gematigdheid met het element van tactiek. Maar U begrijpt toch wel dat als ik niet een gematigde karakterinstelling had gehad ik nooit burgemeester van Rotterdam geworden zou zijn. Ik heb het in mijn afscheidsrede in Rotterdam zo uitgedrukt dat als je dit vak aanvaardt je weet dat je in een sfeer van conformisme bezig bent, maar ik heb er altijd prijs op gesteld om ergens niet-conformist te blijven, maar ik heb er ook prijs op gesteld in mijn niet-conformisme geen conformist te worden.

JB: Nog even over de sociaal-economische problematiek. Een van de moderne opvattingen is dat men dus als doorbraakgroep, neem b.v. de PPR, zich sterk verzekerd wil weten van steun van de vakbonden. Heeft U in de tijd van '45/'46 ooit een duidelijke strategie gehad om het CNV ook voor deze doorbraak te winnen.

vW: Niet rechtstreeks, wij hebben meer gestreefd - dat heb ik in de kerk ook gedaan, ik heb daar ook een verklaring over helpen redigeren - wij hebben meer prijs gesteld op een goed contact met het NVV.

JB: Om de scheiding te overbruggen?

vW: Het lag in de lijn van de doorbraak dat wij er op uit waren in het NVV ook een bewuste aanvaarding van mensen van een christelijke levensovertuiging te bereiken. Maar de contacten met het CNV lagen bovendien moeilijker omdat toen, althans het gros van het CNV, anti-revolutionair was en de doorbraak principieel afwees. Maar we hebben later daar wel contacten gehad omdat je in bepaalde organen van de hervormde kerk ook CNV-ers tegenkwam.

JB: Dat was dus veel meer een gereformeerde groepering.

vW: Veel meer ja, de hervormden in het CNV vormden een minderheid. U moet dit zien in de lijn gereformeerd - anti-revolutionair, begrijpt U wel. Bovendien was het CNV, een typische uiting van verzuiling en wij wilden boven de verzuiling uitkomen. Ten aanzien van die verzuiling heb ik altijd grote moeite gehad met het aanvaarden van een instituut als de VARA, omdat mijn grief tegen de VARA was dat zij profiteerde van het feit dat zij als zuil kon optreden terwijl dit eigenlijk in tegenstelling met haar beginselen was. Daar heb ik ernstig verschil van mening met Burger over gehad, die vond dat gewoon verschrikkelijk, omdat die meer in de sfeer van het machtsdenken leefde. Die zei: de macht die ik hier in handen heb laat ik niet los. Mijn uitgangspunt was dat je dat op een bepaald moment ook moest durven doen. Ik ben in die tijd nauw bij deze problematiek betrokken geweest, want ik was de eerste

voorzitter van het IKOR en heb in die hoedanigheid ook zitting gehad in de Stichting Radio Nederland in Overgangstijd. Al die troubles uit de eerste periode daar heb ik als voorstander van een nationale omroep levensgroot bij gezeten en die strijd hebben we grandioos verloren.

JB: Was dat op zichzelf niet al een aanwijzing voor het herstel van de vooroorlogse verhoudingen?

vW: Natuurlijk, het was gewoon een trucje van het kabinet om deze club in het leven te roepen o.l.v. Spelberg en waarschijnlijk hebben de omroeporganisaties die één lijn trokken deze regeling geaccepteerd met de achtergedachte dat zij de voorstanders van de nationale omroep wel klein zouden krijgen. Wat ook heel goed geslaagd is omdat ze nou eenmaal van mening waren dat ze hun belangen moesten verdedigen. Eigenlijk zijn de omroeporganisaties bedrijven en die willen net zoals elk bedrijf, overleven. Enfin daar heb ik later toen ik me met de commerciële televisie ging bemoeien ook nog mijn problemen mee gehad.

JB: Aan de andere kant kun je zeggen dat er heel wat - nog even over die sociaal economische sfeer - mensen zijn die met U in die groep zaten en die je qua sociale status eigenlijk moeilijk kon voorstellen in een arbeiderspartij. Kun je zeggen dat er juist in die tijd nogal wat radicale jonge ondernemers waren of mensen die daarmee in verband waren die juist uit een soort radicalisme de PvdA wilden oprichten?

vW: Ja, ik meen van wel. In het begin heb je nog een werkgeversgroep in de PvdA gehad. Maar wat U zegt is natuurlijk volkomen juist, maar dan komt weer de vraag aan de orde hoe breed moet een partij als de PvdA zijn. En dan vind ik dat als je er naar streeft om een volkspartij te zijn dat je ook de mensen die niet uit het arbeidersmilieu komen, mensen zelfs met een kapitalistische achtergrond erbij moet kunnen betrekken. Als men dat niet wil dan betekent het dat je duidelijk afgrenst en dat je dus weer helemaal in de sfeer van een klassestrijd terecht komt, wat misschien onvermijdelijk is, maar toen was dat de bedoeling niet.

JB: Die werkgeversgroep, die was ook geïnstitutionaliseerd?

vW: Ja, die had tenminste de zegen van het partijbestuur. Er is nooit veel uit voortgekomen, maar er zaten toen nog allerlei mensen in die later ook nog wel een rol hebben gespeeld. Maar men vond dus dat - hoe moet ik het zeggen, winst was toen nog geen vies woord - deze werkgevers die een bepaalde maatschappelijke taak hadden, in dit geheel een plaats moesten kunnen vinden. Ik weet niet of er nog veel over zijn.

JB: Nee, maar goed het type van de radicale jonge werkgever die dus geradi-

caliseerd is in de oorlog en die dus juist in dat samenwerkingsverband een plaats zocht.

Nu was het zo dat, laten we zeggen als we even nog naar de CHU en de overgang naar de PvdA teruggaan, de groep Van Walsum dus de allereerste groep was die meteen al eigenlijk in de NVB terecht is gekomen. Hoe groot was die ongeveer en uit wie bestond die?

vW: Dat kan ik helemaal niet zeggen. Ik weet wel wat voor leidende figuren je daar in had. Laat ik nou maar nemen de mensen die hebben me gedaan in de commissie van advies van De Nieuwe Nederlander. Dat waren: Van Asbeck, Banning, Brugmans, De Graaff, Horring, Idenburg, De Jong, Kleijwegt, Kraemer, Kwint, Van der Leeuw, Lieftinck, Patijn, Van Rhijn, Scholten (prof. mr. P.), Scholten (mr. G.J.), en uiteraard Barents en ikzelf. De groep achter De Nederlander, die Toebe in zijn scriptie de groep-Van Walsum noemt, die vóór en tijdens de bezetting actief is geweest valt slechts tendele samen met de groep achter De Nieuwe Nederlander. Dege-
nen die de CHU trouw bleven deden daaraan natuurlijk niet mee.

JB: Deze groep van De Nieuwe Nederlander, heeft U, toen U in de studiec-
missie van de politieke partijen zat namens de NVB, ook altijd geraad-
pleegd als het om belangrijke beslissingen ging?

vW: Altijd ja.

JB: Ja, ja, want U kon daar natuurlijk niet alleen voor Uzelf spreken.

vW: Nee, dat heb ik opzettelijk vermeden en dat is ook de reden, de achter-
grond van mijn halstarrigheid geweest. Het zou mij koud hebben kunnen
laten wat men met die symbolen wilde doen. Ik bedoel, daar was ik he-
lemaal niet zo diep door geroerd. Het ging om de vraag: wordt het een
nieuwe partij of niet. Als het geen nieuwe partij wordt dan heeft zij
geen toekomst en dat was het standpunt dat ik had te verdedigen en nou
ja uiteindelijk is het natuurlijk niet echt een nieuwe partij geworden,
dat zou je eigenlijk nu eerder kunnen zeggen.

JB: Maar op die manier had U een soort rugdekking.

vW: Ik had een klankbodem.

JB: En Barents zat geloof ik ook in die studiec-
missie.

vW: Nee, hij was plaatsvervangend lid evenals Kraemer en Kleijwegt. Een
paar mensen uit mijn kring waren er dus ook bij betrokken. Ik ben dus
alert geweest omdat ik mij voelde als vooruitgeschoven post van een
groep mensen waar ik dan regelmatig contact mee hield. Ik heb ook, dat
kunt U in de notulen vinden, op een beslissend moment gezegd dat ik
er eerst eens met mijn achterban over wilde praten. Dat was helemaal
geen individuele activiteit.

JB: Is het nu zo dat zo'n vergadering, waar natuurlijk van alles gebeurt op een gegeven moment misschien een leidende figuur nodig heeft, die het een beetje samenbindt. Heeft Banning eigenlijk - dat is een veronderstelling van mij, het kan best zijn dat het zo niet gegaan is - die rol vervuld en kan men zeggen dat als Banning er niet geweest was, het nooit zo was samengebonden?

vW: De PvdA?

JB: Ja. Met name denk ik nog even strikt aan het werk in die studietoelichting.

vW: Ja, Banning heeft er een enorme rol in gespeeld. Kijk, het valt moeilijk te zeggen als hij er niet geweest was of niet een ander het had kunnen doen, maar hij heeft het gedaan op een uiterst bekwame wijze en hij wist de mensen ook echt wel samen te binden.

JB: Ging er charisma van hem uit?

vW: Ja, als je nu de notulen leest zou je dat misschien niet zeggen. Hij zegt relatief niet meer dan een ander, maar het was altijd goed.

JB: Wie lag het meeste dwars eigenlijk, wie voelde zich het meest unheimisch .

vW: Waar?

JB: In die studietoelichting.

vW: In de studietoelichting, ja dan geloof ik dat ik wel een tamelijke opposant ben geweest.

JB: En misschien ook Oud?

vW: Ja, Oud had er verschrikkelijk veel moeilijkheden mee, want ik kende hem goed omdat ik raadslid was en hij burgemeester. Hij woonde bovendien bij mij in de buurt en in de bezettingstijd kwam ik nogal veel bij hem omdat hij via mij op de hoogte wou blijven van wat er in het Politiek Convent omging. Daar kunt U nog iets aardigs over lezen in het verslag van de Parlementaire Enquêtecommissie. Die heeft getracht mij tot een uitspraak te brengen dat Oud zich dekte en dat hij niet durfde meedoen. Toen heb ik gezegd, als U dat weten wil dan moet U het maar aan Oud zelf vragen, want ik had geen zin om mijn collega - ik was toen burgemeester van Delft - in dit opzicht in het nauw te brengen. Maar Oud klampte mij indertijd wel eens aan met de vraag of ik mij nou wel gelukkig voelde in de PvdA. En dan was mijn antwoord: ja ik bevind mij daar heel wel, maar toen merkte ik al dat dat mis ging, al heeft hij zich in de studietoelichting meer op de vlakte gehouden.

JB: Ja, want hij is natuurlijk ook binnen die Vrijzinnig-Democratische Bond ook een van de grote twijfelaars geweest.

Maar als we nu even de groepen de revue laten passeren. U had dus inder-

daad - ik wil niet zeggen dat U een duidelijke rem-functie hebt vervuld - wel een tegenwicht geboden.

vW: Op bepaalde punten ben ik beslist oppositioneel geweest, die nieuwe partij, dat was voor mij de hoofdzaak.

JB: De katholieke groep die daar inzatz, de Christofoor-groep, heeft die daar een belangrijke rol in gespeeld?

vW: Nee, ja, die hebben meegedaan, die stonden dikwijls achter me, maar die hebben zich niet zo sterk geëxponéerd.

JB: Van wie kwam de inbreng van de socialistische groep eigenlijk, van Drees en Vorrink e.d.?

vW : Ja, dat is moeilijk te zeggen. Ja Vorrink heeft een belangrijke rol gespeeld. Krachtens zijn natuur was Vorrink een felle man. Ik was erg bevriend met hem, ik kon het heel goed met hem vinden en Vorrink heeft mij eigenlijk in de bezettingstijd, toen ik ergens in een restaurant in Rotterdam een gesprek had met hem en Willemse, bij de zaak betrokken. Mr. Willemse die allang dood is, heeft ons toen bij elkaar gebracht en dat is eigenlijk voor mij het begin geweest. Vorrink verdedigde zijn standpunt met grote felheid, Drees deed dat meer op zijn eigen rustige manier.

JB: Die was erg sterk voor het behoud van contacten met de Socialistische Internationale.

vW: Wie, Vorrink?

JB: Drees.

vW: Drees wel, maar Vorrink stond daar, als ik mij goed herinner, veel vrijer tegenover. Maar Vorrink heeft mij een keer geschreven dat, als je zo vasthoudt aan je verzet tegen symbolen, we de SDAP niet meekrijgen. Dus daarom was hij mijn felle tegenstander op het gebied van de symbolen.

JB: Is er ook buiten die notulen om en buiten de officiële vergaderingen om veel in de wandelgangen en in persoonlijke informele contacten besproken, tussendoor?

vW: Ja, niet opvallend, maar dat is natuurlijk wel gebeurd.

JB: Was dat, U kon waarschijnlijk niet reizen, zo veel of waren die reisbeperkingen toen al opgeheven?

vW: De studiecommissie ontstond na de bevrijding. Dat ging dus wel weer.

JB: Als U zelf op een belangrijk punt een afwijkend standpunt ging innemen, als U zich duidelijk hard ging opstellen, b.v. over de symbolenkwestie, liet U dat dan van te voren wel weten aan Banning?

vW: Banning was wel op de hoogte, net als Paul Scholten en Kraemer. Zij

zaten alle drie in de commissie van advies van De Nieuwe Nederlander.

JB: Schermerhorn speelde die een belangrijke rol in dat

vW: Ja, in dat overleg?

JB: Ja.

vW: Ja, Schermerhorn maakte ook deel uit van de NVB-delegatie en heeft, hoewel hij minister-president was, de vergaderingen regelmatig bijgewoond.

JB: Is het tot stand komen van de PvdA nog in gevaar geweest? Heeft het nog een haartje gescheeld of het was niet doorgegaan?

vW: Nee, ik geloof het niet.

JB: Dat was dan vanaf het begin af aan wel duidelijk?

vW: Toen dat overleg bereikt was toen was het duidelijk, maar toen ging het alleen om de vraag wie valt er nog af. En dat heeft zich toen op mij toegespitst. En tenslotte heb ik het moede hoofd in de schoot gelegd.

JB: U was daar op een gegeven moment niet alleen, natuurlijk namens een groep voortkomend uit christelijk-historische of hervormde kring, maar ook als een soort Nooddak.

vW: Ja.

JB: Dat Nooddak bestond uit meer dan alleen maar uit CHU . . .

vW: Ja, Vondeling b.v. was een groot man in het Nooddak. Dus allerlei mensen die nog geen partij hadden ook. Die van een jongere generatie waren. En dat waren vele oud Unie-mensen; dat was een zeer gemêleerd gezelschap.

JB: Nu een van de vraagstukken die zich hierbij ook voordoen; U sprak daar net over de afval, de RKSP of de jongeren die later in die partij zijn gekomen, zoals De Quay, die hebben ongeveer in de zomer van 1945 wat de partijvorming betreft afgehaakt. Heeft U een idee hoe het nou komt dat De Quay b.v. heeft afgehaakt terwijl hij eerst altijd zo duidelijk die progressieve volkspartij heeft gewild.

vW: Ja, omdat De Quay toen vermoedelijk heeft begrepen wat er in zijn achterban leefde.

JB: Maar die achterban bestond toch voor een deel uit oud-Unie mensen die de idealen van de Unie wilden

vW: De hoofdzaak voor De Quay was dat hij een verschil zag tussen het Gestelse overleg en wat de PvdA ging worden. Dat leek te veel op de SDAP. Dat de vernieuwingsdrang in katholieke kring zich beperkte tot omzetting van de RKSP in de KVP zal ook wel samenhangen met de wens een katholieke partij als machtsorganisatie te handhaven.

En ik zie het zo dat dat de reden is geweest dat men à tout prix weer een katholieke partij in het leven wilde roepen en ik geloof dat van De Quay niet verwacht had kunnen worden dat hij zich daaraan zou onttrekken. Maar ik ben het helemaal met U eens dat het volledig in strijd is met zijn Unie-standpunten, want als er toen ooit radicale dingen gezegd zijn over dit aspect, dan was het toen wel.

JB: Heeft daar nog een rol bij gespeeld dat de Unie toen in die tijd ook is aangeklaagd door het Voormalig Verzet en door Het Parool en dat dat ook in de NVB zelf tot enige moeilijkheden aanleiding is . . .

vW: Ja, daar zoudt U gelijk in kunnen hebben, want op een bepaald moment werd in de Volksbeweging, zag ik in de notulen, Ruygers voorgedragen als redacteur van het maandblad dat men wou oprichten en toen heb ik gezegd of dit met het oog op z'n Unie-verleden wel kon, omdat hij daarvoor een omstreden figuur was geworden. Dus zélf heb ik toen dat element naar voren gebracht.

JB: Ja, het doet me denken als U zegt die Unie is een verzameling, een mengeling van, laten we zeggen de NVB, een mengeling van mensen die de politieke partijen altijd als basis hebben gezien van activiteit en mensen die toch een tijd lang althans als Nederlandse Unie de partijen juist hebben verdoemd.

vW: Ja, de Nederlandse Unie was duidelijk tegen de bestaande politieke partijen. Dat is nou het punt waar ze het alle drie over eens waren.

JB: Heeft dat in de NVB niet tot moeilijkheden aanleiding gegeven, want dat zijn twee verschillende standpunten.

vW: Ja, maar daar was men toen wel weer overheen omdat men toch wel begreep dat men zich verkeken had op de positie van de bestaande politieke partijen. Kijk, mijn positie - daar zou ik U wel een uur over kunnen vertellen - ten opzichte van de Nederlandse Unie is geweest: Ik was lid van het Politiek Convent en de Nederlandse Unie wilde niets van de politieke partijen weten. Dat vond het Politiek Convent niet zo leuk want die zaten voor die politieke partijen. Die stelden zich dikwijls erg antithetisch tegenover de Nederlandse Unie op, terwijl ik het gevoel had, dat je moest proberen die Nederlandse Unie tot een gezonder standpunt te krijgen. U kunt dat in het boek van De Jong, in het vierde deel, ook lezen. Ik heb toen, ook weer in overleg met mijn achterban een document opgesteld waarin de eisen tot uitdrukking komen die zouden moeten worden aanvaard, wilde de Nederlandse Unie voor ons aanvaardbaar zijn en daar werd ook de erkenning van het goed recht van de politieke partijen in genoemd. Dat heeft men op een bepaald moment in het Drie-

manschap aanvaard en achteraf bleek, daar heb ik toen in De Nederlander ook heftig over gefulmineerd, dat ze helemaal niet van plan waren zich daarnaar te gedragen en dat probleem is toen opgelost doordat al vrij snel de Nederlandse Unie werd verboden.

JB: Dus die mensen zijn bekeerd in feite tot de politiek.

vW: Ja, die zagen wel dat het iets onvermijdelijks zou zijn, laten we het zo uitdrukken, maar dat ze er nou enthousiast over waren kan men moeilijk zeggen, maar in zoverre is het niet helemaal onbegrijpelijk omdat zij waarschijnlijk hierin een mogelijkheid zagen om tot een nieuwe politieke aanpak te komen. Dat werd toen weer doorbroken door de afwijzende houding van de Katholieke Staatspartij en daardoor zijn een aantal van deze mensen in een hele moeilijke positie gekomen. Maar neemt U nou b.v. een figuur als Marga Klompé, die heeft zich toen toch weer teruggetrokken.

JB: Maar die zat dus in die tijd, die behoorde er ook toe?

vW: Die was ook bij de NVB.

JB: Wat die Volksbeweging zelf betreft, laten we zeggen je had onmiddellijk gebouwen, een bestuur en al dat soort dingen meer, dat was een grootsse aanpak waarschijnlijk.

vW: Ja, niet helemaal verantwoord financieel.

JB: Maar dat was dus allemaal al voor de oorlog voorbereid?

vW: Nee, nee, dat was improvisatie.

JB: Laten we zeggen de Canadezen kwamen in Amsterdam en U ging dat gebouw aan de Keizersgracht in.

vW: Ja, als ze ergens een relatie hadden dan zaten ze er, dat waren jongens die dat bijzonder handig deden.

JB: Er was ook een bankier die voor het geld zorgde waarschijnlijk in het begin, want U had natuurlijk geen contributie.

vW: Nee, hoe ze dat gedaan hebben weet ik niet meer. Ik was ook nog geen voorzitter. Dat zou ik kunnen nakijken. Hoe dat gegaan is weet ik op het ogenblik niet meer.

JB: Was er een sfeer van aanpakken en iets groots verrichten?

vW: Ja, ja, nou moesten er daden gesteld worden.

JB: U bent daar, U bent, laten we zeggen in die Volksbeweging secretaris geweest.

vW: Nee.

JB: Wel in het hoofdbestuur heeft U gezeten.

vW: Ja, ik ben geen secretaris geweest. Had men wél gewild, maar dat heb ik geweigerd, omdat er ergens grenzen zijn aan je fysieke mogelijkheden.

U kunt zich niet voorstellen in hoeveel dingen ik toen betrokken was. Ik zat tot over m'n oren in allerlei activiteiten en voor de dingen die ik moest doen daar kon ik dikwijls gewoon geen tijd voor vinden. Dat was een interessante maar uiterst overstelpende tijd. Je kunt veel beter gepensioneerd zijn.

JB: U zat wel in de redactie van 'Je Maintiendrai'?

vW: Ja, in het begin wel. Samen met De Quay. Het moet wel van korte duur zijn geweest. Ik heb het er bepaald niet druk mee gehad, want ik herinner mij er niets van.

JB: U schreef er wel in?

vW: Dat heb ik wel eens gedaan.

JB: En U bent dus de opvolger van Banning op het moment, dat de PvdA wordt opgericht?

vW: Ongeveer wel ja. Banning had het gevoel dat hij nou wel eens andere dingen mocht doen.

JB: Wat stelde toen de NVB nog voor?

vW: Bijzonder weinig, maar die ging dus discussiëren over de vraag of er nog wel een taak voor ze was en nog niet eens een vol jaar ben ik voorzitter geweest. Ik ben tegen het eind van 1946 afgetreden. Ik ben er toen weer uitgestapt, toen ik dacht dat het financieel misschien nog fatsoenlijk geregeld kon worden. Ik heb ook nog gevonden een brief van een notaris uit Amsterdam die mij aansprakelijk stelt voor alle gevolgen van de deconfiture van 'Je Maintiendrai', want ik was als voorzitter lid van het bestuur geworden van de stichting die 'Je Maintiendrai' uitgaf.

JB: Nou is het wel zo dat als je latere uitgaven van de NVB, het tijdschrift 'De Personalist' leest, dan wordt daar toch met een zekere kritiek gesproken over de tijd van '46, dat men nl. de PvdA had opgericht en dat de NVB daardoor aan z'n andere doelstelling van sociaal-pedagogische opbouw weinig aandacht had gegeven.

vW: Ja, dat was het punt, dat vonden ze jammer. Men wilde het personalistisch socialisme blijven propageren, maar de belangstelling liep bij het gros van de leden een stuk terug.

JB: Dat vond U niet jammer?

vW: Nee, eigenlijk niet. Er vielen toen twee soorten stromingen te onderscheiden. De ene vond dat nu de PvdA was opgericht de NVB geen taak meer had. De andere wilde de NVB handhaven. Hiertoe behoorden degenen die van oordeel waren dat dit nog nodig was om het personalistisch socialisme te verdiepen en uit te dragen. Anderen die tot deze stroming

behoorden wilden de NVB laten bestaan omdat zij die als een platform zagen waarop de aanhangers van de politieke partijen elkaar konden blijven ontmoeten. Hiertoe behoorden mensen als De Quay, die met de PvdA niet gelukkig waren, omdat men daarmee wel wat te hard van stapel was gelopen, maar ook zij die de PvdA als een eerste stap zagen maar van oordeel waren dat de NVB de verdere ontwikkeling van die partij nog kon stimuleren. Zelf helde ik het meest over naar het standpunt van degenen die voor de NVB geen taak meer zagen. Ik geloofde niet aan een blijvende taak voor de NVB.

JB: Geloofde U daar al in mei '45 niet aan?

vW: Nee, dat speelde toen nog niet. Het kwam pas aan de orde nadat de oprichting van de PvdA vast stond.

JB: Maar hoe kon U daar dan voorzitter van worden?

vW: Wat?

JB: Van die NVB als U zo kritisch stond tegenover de voortzetting.

vW: Ik heb ook geaarzeld en mijn eindbeslissing afhankelijk gesteld van de stemming in het congres. Dat benoemde mij toen bij acclamatie. Waarom zou ik als voorzitter geen eigen mening kunnen hebben. Die was overigens op dat tijdstip nog niet definitief bepaald. Ik heb verder van mijn kritische instelling niet laten blijken. Ik heb zolang ik voorzitter was rustig de besprekingen over de toekomst van de NVB geleid, maar, in mijn gedachtengang - en dat is dan ook in mijn houding tot uitdrukking gekomen - was er geen taak voor de Volksbeweging meer, wanneer de PvdA in het leven zou zijn geroepen, maar als je nou eenmaal daarbij betrokken bent als voorzitter dan moet je de discussie over de toekomst van de beweging tot haar recht laten komen.

JB: Maar Van der Ploeg, de secretaris, heeft zich met name beijverd om de NVB toch voort te zetten.

vW: Ja, maar daarvoor is de vorm van het Gesprekscentrum gekozen.

JB: Nog even terug naar de PvdA.

vW: Ik ben donateur van het Gesprekscentrum geworden uit een oogpunt van loyaliteit en omdat ik de ontwikkeling daarvan wilde volgen, maar op dat ogenblik was ik er niet zo van overtuigd. Ik vond het urgenter nu eerst de PvdA eens behoorlijk op poten te krijgen. Ik had er geen behoefte aan om nou alweer aan het volgende hoofdstuk te beginnen.

JB: De oprichting van de PvdA, het eindresultaat dus van de Politieke Studiecommissie op een gegeven moment, heeft dat in de diverse achterbannen ook instemming gevonden of is daar veel kritiek op gekomen?

vW: Ja, natuurlijk, er waren mensen die daar helemaal niets voor voelden,

maar dat was persé niet de meerderheid.

JB: Maar ook niet in die groep, in de achterban die U moest raadplegen?

vW: Ja, ik denk - ik weet niet hoe de getalsverhoudingen waren - dat elke groep wel afhakers zal hebben gehad.

JB: Ook in het Nooddak?

vW: Aanvankelijk nauwelijks, maar toen duidelijk ging worden hoe de PvdA er uit ging zien vermoedelijk wel. Ik moet nog eens onderstrepen dat de PvdA een socialistische partij was en velen waren opgegroeid in de sfeer dat dat nou wel zowat het allerergste was wat er denkbaar was en dat heeft zonder twijfel een rol gespeeld.

JB: Dus ook het Nooddak moest op een gegeven moment of althans de mensen daarin moesten er aan geloven dat ze socialist zouden worden of niet, of Nooddak zouden blijven.

vW: Ik herinner me iets, dat ik U bij wijze van anekdote nog wel vertellen kan. Paul Scholten heeft toen een grote rol gespeeld na de bevrijding ook. In de bezettingstijd was hij geïnterneerd wat overigens heel prettig was want hij mocht in zijn huis in Hulshorst zitten en daar ben ik herhaaldelijk geweest om met hem overleg te plegen over allerlei zaken en ik hield hem later ook op de hoogte over de ontwikkeling bij de oprichting van de PvdA en toen het voor elkaar was, was hij een van de eerste mensen die ik heb opgezocht. Paul Scholten woonde op dat moment met zijn vrouw in de Vieux Doelen, omdat hij voorzitter was van de Nationale Adviescommissie en de leiding had van de hoogste beroepsinstantie in zuiveringszaken. Daar heb ik hem verteld dat de kogel door de kerk was met betrekking tot de oprichting van de PvdA en toen zei hij tegen zijn vrouw: "vrouw, nou zullen we op onze oude dag nog socialist moeten worden". En zijn zoon, zijn jongste zoon werd een voorman in de CHU. Zijn oudste zoon heeft het nog lange tijd in de PvdA gehouden, maar heeft ook afgehaakt. Zo lagen die zaken.

JB: Maar goed dus Uzelf bent toen in ieder geval toch daarin gestapt.

vW: Uiteraard, met volle overtuiging omdat ik meende te moeten helpen om er iets van te maken en dat verklaart ook mijn gewetenswroeging toen ik moest beslissen of ik burgemeester van Delft zou worden of niet. Daar speelde een rol bij - dat kunt U ook vinden in dat stuk dat ik U heb gegeven - de overweging dat ik het een uiterst weinig effectief bedrijf vond in de Tweede Kamer en bovendien vond, dat als je niet met je ellebogen werkte je in de Tweede Kamer-fractie niet zo heel veel te doen had; dat is tegenwoordig allemaal heel anders. Ik heb in die periode één wetsontwerp behandeld met plezier, dat was de subsidiëring

van het bijzonder hoger onderwijs. Dat was voor mij natuurlijk weer een geknipt probleem want eigenlijk voelde ik daar bijzonder weinig voor. Ik had intussen als tijdelijk wethouder van Rotterdam ontdekt dat dat bestuurswerk mij wel lag en nadat ik had geprobeerd of nog een combinatie mogelijk zou zijn, ben ik, toen dat niet ging er uitgestapt.

JB: Nog een laatste vraag. U bent dus meteen overgestapt, er is een tweede groep geweest van Van Rhijn e.d. die pas tot de PvdA zijn toegetreden

vW: Van Rhijn en de zijnen hebben de eerste ledenvergadering van de CHU afgewacht. Zij zijn uit de CHU getreden nadat bleek dat niet te verwachten was dat de Unie zich in hun richting zou ontwikkelen ofschoon de vergadering een federatieve samenwerking van ARP en CHU afwees, wat wél in hun lijn lag.

JB: Er is ook nog een kleine groep geweest die een Protestantse Unie heeft opgericht?

vW: De Protestantse Unie ja, dat was een creatie van de latere professor Van Ruler.

JB: Zijn daar nog mensen nadat dat verkiezingssucces nihil was gebleken, zijn daarna ook in de PvdA nog mensen terecht gekomen?

vW: Dat weet ik niet. Overigens was deze groep van weinig betekenis, politiek gezien. Daar zat een sterk theocratisch element in, wat er bij ons ook wel in zat. Ik heb b.v. in De Nieuwe Nederlander geijverd voor de gedachte van de herkerstening of van de kerstening van het Nederlandse volksleven. Nou als je dat tegen de achtergrond van de tegenwoordige ontwikkelingen ziet dan verbaas ik mij er over dat ik daar achter heb gestaan.

JB: Dat is een standpunt dat U nu hebt losgelaten?

vW: Ja, daar koop je niets voor op het ogenblik. Ik vind het ook eigenlijk principieel helemaal niet goed, nu. Maar dat zat in die golfbeweging die toen door de Hervormde Kerk ging en waar ik ook wel toen echt van overtuigd was. Ik bedoel, in een maatschappij die zo volkomen gesecculariseerd is, is het irreëel om over kerstening te spreken, want het christelijk geloof wordt van alle kanten aangevochten en verliest op allerlei gebied terrein. Bovendien, men is in de kring van de kerken ten aanzien van de politiek en de maatschappij volstrekt verdeeld en dat werkt natuurlijk ook frustrerend. Desalniettemin hou ik er aan vast dat het geloof van betekenis is voor de politieke stellingname, de gehele gedachtenwereld wordt daar in sterke mate door bepaald . . .

JB: En dat was ook de reden waarom U naar de PvdA ging eigenlijk?

vW: Ja.

JB: Want dat was in feite een confessionele stap, in die zin dat U vond dat er voor het geloof plaats mocht zijn in een partij als de PvdA?

vW: Ja, ik neem dit mee, ik verloochen dit niet en dat heb ik in de PvdA ook geaccentueerd. Het staat in het beginselprogramma, dat de partij er prijs op stelt dat het verband tussen levensovertuiging en politiek in de partij tot uitdrukking komt. Dat was ook de grondslag voor de Werkgemeenschap. Het is mede op mijn aandringen in het beginselprogramma van 1947 opgenomen en tot nog toe gehandhaafd. Het was bij mij niet zo dat ik een streep zette onder mijn eigen opvattingen, maar het was gewoon dat ik vond dat je dit in samenwerking met andere levensovertuigingen moest zien te verwezenlijken en dat betekent - en dat krijg je het element dat in de discussie zo'n grote rol speelde - dat je het humanisme in dit opzicht gelijk stelde met het christendom en dat was een breekpunt voor heel veel mensen.

JB: Er zijn ook mensen als U geweest, dominees met name, die al veel eerder naar de SDAF zijn overgegaan.

vW: Ja, niet zo heel veel eerder, dat was vóór de oprichting van de PvdA.

JB: Zeven of acht, maar die behoorden niet tot Uw vrienden eigenlijk.

vW: Nee, dat was de groep van "Wat bezielt ze?" Ik bedoel de brochure "Wat bezielt ze?" van Buskes en die mensen.

JB: En Kroon en zo. Goed.

vW: Weet U het al zo wat?

JB: Ja.

*BIJLAGE X. LIJST VAN SCHENKINGEN VAN PARTICULIEREN, INSTELLINGEN,
POLITIEKE PARTIJEN EN WETENSCHAPPELIJKE BUREAUS VAN DE PARTIJEN*

Particulieren:

Bank, J.Th.M.

'Linksaf', orgaan van de FJG in de PvdA vanaf maart 1974

Beckers, F.G.J.M.

Beckers, F.G.J.M. Het Democratisch Centrum Nederland; dokumentatie van een streven naar partijvernieuwing; 1972 (doctoraalscriptie)

Idem. Inleiding bij Politiek Manifest en 'Profiel' van de Aktiegroep Nieuwe Partij; in: Politiek Perspectief, 2(1973), no.3(mei/juni), p. 62-76 (overdruk)

Idem. Waar staat de Aktiegroep Nieuwe Partij? in: Politiek Perspectief, 2(1973), no.3(mei/juni), p. 25-30 (overdruk)

Blaaarts, M.D.

Blaaarts, M.D. en J. Fosmans. Duynstee en de katholieke staatkunde; 1975

Boscher, D.F.J.

Beschrijvingsbrief 15e congres PvdA, 10,11 en 12 april 1975; z.j.

Bruyn, L.P.J. de

Bruyn, L.P.J. de en J.W. Foppen. Nationaal kiezersonderzoek 1972-1973; 2 dln.

Idem. The Dutch voter 1972-1973; national electoral data project; 2 dln; 1974

Couwenberg, S.W.

Beckers, F.G.J.M. Het Democratisch Centrum Nederland; dokumentatie van een streven naar partijvernieuwing; 1972

Naar nieuwe politieke verhoudingen; programmatistische samenvatting; publicatie D.C.N.; z.j.

Partijvernieuwing; achtergronden en perspectieven; in: Oost-West, 7(1968), no.9(sept) (overdruk)

Politieke vernieuwing 1966-1971; kritische evaluatie en toekomstperspectief; in: Civis Mundi, 10(1971), no.7/8(juli/aug) (overdruk)

Verzamelindex jrg. 1 t/m 12 Oost-West, voortgezet als Civis Mundi

Falger, V.S.E.

Falger, V.S.E. Bibliografie der Nederlandse buitenlandse politiek van na 1945; 1975

Harmsen, G.

Harmsen, G.(J.) en B. Reinalda. Voorlopige bibliografie van de geschiedenis van het socialisme en arbeidersbeweging in Nederland van de periode 1943-1973; 1973

Janda, K.

Janda, K. American and European political parties compared on organization, centralization, coherence and involvement; 1974

Janssen, E.

Janssen, E. Europese gezindheid van Nederlandse politieke partijen; scriptie 1975

Keesing, L.Th.

Handelingen der Staten-Generaal 1916 en de Handelingen over de herziening der Grondwet, dl.3; 1918

Meerts, P.

D'emocraat, 1(1967/8) t/m 6(1973) en 7(1974), no.2; Peperbek 1(1967/8) t/m 7(1973/4); Gemeenteprogram D'66 voor Den Haag, 1970

Middel, L.P.

Middel, L.P. De nieuwe elite van de PvdA; een onderzoek naar oligarchische tendenzen in de besluitvorming binnen de afdeling Groningen van de PvdA; doctoraalscriptie 1975

Overste, A.M.

Overste, A.M. Politieke informatie via de massamedia; rapporten NOS; 5 dln.; 1973

Ringrose, J.H.

Rapporten Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945; verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek; 8 dln.; 1949-1956

Tanja, B.

Tanja, B. De Europese gezindheid van de Nederlandse politieke partijen; 1975

Thomassen, W.

Thomassen, W. Dat was dan dat; 1974

Vonhoff, H.J.L.

Vonhoff, H.J.L. Rede, uitgesproken bij zijn installatie als burgemeester van Utrecht; 1974

*Instellingen:*Bureau Lagendijk

Politieke peilingen, augustus 1975; resultaat van een onderzoek uitgevoerd in opdracht van de AVRO (door Bureau Lagendijk); 1975

Centrum voor de Parlementaire Geschiedenis van na de Tweede Wereldoorlog

Jaarverslagen 1970-1973 en 1973-1974; 1973 en z.j.

Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen

Jaarboeken 1971, 1972 en 1973

Sociologisch Instituut van de Vrije Universiteit te Amsterdam

Amsterdamse partijkaders over akties en aktiegroepen; een onderzoek naar opvattingen van kaderleden van politieke partijen over sociale aktie; 1974

Partijen en wetenschappelijke bureaus:

ANTI-REVOLUTIONAIRE PARTIJ

Albeda, W., en J.P.I. van der Wilde. Perspektieven vanuit een anti-revolutionaire visie; Arjos-studieconferentie 5 en 6 oktober 1962; 1962

Antirevolutionair, De, en het Deltaplan voor Zeeland; rapport van de Sociaal-Economische Werkgroep van de Arjos; c. 1956

A.R., De, en de cultuur; de A.R. en de sport; referaten met discussie van G.H. Hoek, A.J. Kret en I.A. Diepenhorst; Arjos-studieconferentie 7 en 8 oktober 1960; 1960

Atoomwapens als onderdeel van het veiligheidsbeleid; c. 1970

Berg, H. van den. Rechtsstaat, welvaartsstaat, welzijnsstaat; bestemd voor de Arjos-studieconferentie van 3 en 4 oktober 1969; 1969

Berghuis, W.P. Bouwen op het fundament; openingsrede partijconvent 19 april 1958 in Utrecht; 1958

Berghuis, W.P. Geestesmerk der reformatie; rede gehouden ter opening partijconvent 25 oktober 1958 in Arnhem; 1958

Berghuis, W.P. In hart en nieren; openingsrede partijconvent 28 oktober 1961 in Amsterdam; 1961

Berghuis, W.P. Na veertien jaar; openingsrede partijconvent 19 en 20 juni 1959 in Utrecht; 1959

Berghuis, W.P. Nieuw-Guinea; een terugblik; z.j.

Berghuis, W.P. Om recht en vrede; openingsrede partijconvent 13 mei 1960; 1960

Berghuis, W.P. Vanuit de radicaliteit van het evangelie; redevoering partijconvent 21 oktober 1967 in Utrecht; 1967

Berghuis, W.P., en J.A.H.J.S. Bruins Slot. In de stroomversnelling van deze tijd; redevoeringen partijconvent 28 april 1962; 1962

Berghuis, W.P., en B.Roolvink. Blijvend houvast; redevoeringen gehouden op partijconvent 14 mei 1966 in Utrecht; 1966

Berghuis, W.P., en B. Roolvink. Koers en eenheid; redevoeringen partijconvent 22 mei 1965 in Zwolle; 1965

Berghuis, W.P., en A.B. Roosjen. Strijdvaardig; redevoeringen Deputatenvergadering 23 maart 1963 in Utrecht; 1963

Berghuis, W.P., B. Roolvink en I.A. Diepenhorst. De toekomst in; redevoeringen partijconvent 15 oktober 1966 in Utrecht; 1966

Bestuurlijke vormgeving; pre-advies werkgroep College van Advies; 1969

Bezinning; openingswoord partijconvent 8 november 1969 door A. Veerman; 1969

Bruins Slot, J.A.H.J.S. De kabinetsformatie van 1956; Kamerrede; 1956

Bruins Slot, J.A.H.J.S. Het nieuwe kabinet; rede partijconvent 19 en 20 juni 1959 in Utrecht; 1959

Bruins Slot, J.A.H.J.S. Ons politiek beginsel; rede Algemene Politieke Beraadslagingen over de Rijksbegroting 30 september 1958; 1958

Christelijke sociale politiek in deze tijd; door A. Borst Pzn., M. Fuppert, H. van Eijsden e.a.; 1954

Christelijke, Het, in de politiek; toespraken van A. Veerman, G.Th.Rothhuizen en B. Goudzwaard; partijraad 13 november 1971; 1971

Christelijke politiek; redevoeringen Deputatenvergadering 24 januari 1959 in Utrecht; 1959

Conferentie over de problematiek van het midden- en kleinbedrijf 19 mei 1969 in Utrecht; 1969

Daar heb je 't; politieke antwoorden voor de Kamerverkiezingen van 1956; 1956

Derde, De, weg onder woorden gebracht; verzameling beschouwingen en reacties die verband houden met de samenwerking tussen ARP, CHU en KVP; c. 1972

Emmink, H.J. Kieswet en kiesvereniging; bepalingen voor verkiezingen van de gemeenteraad; 1962

Evangelie en politiek; nota commissie ARP; z.j.

Evangelische ziens/zijnswijze; Deputatenvergadering 13 maart 1971; 1971

Geen restauratie, maar reformatie; partijraad 24 mei 1975 te Zwolle; 1975

Geweldloze defensie tegen vreemde mogendheden; 1970

Gezamenlijk optrekken; partijraad 22 en 23 juni 1973; 1973

Gordijn, C.C.F. Spel en sport in onze maatschappij door de christen bedreven; z.

Groningen, Friesland, Drenthe en verder . . . ; 1971

Handen af: mensen; Arjos-studieconferentie 2 en 3 oktober 1970; 1970

Hocfdwegen; economische politiek; z.j.

Idenburg, P.J.A. Buitenlands beleid nieuwe stijl; z.j.

In het zicht van de verkiezingen; partijconvent 13 februari 1971; 1971

Jaarverslag 1973 van de ARP; in: Nederlandse Gedachten, 30(1974), no.5(febr)

Jonge Nederlanders voorop op wiek naar morgen; gezamenlijk nummer van de drie jongerenbladen 'Jongeren voorop', 'Op wiek' en 'De jonge Nederlander'; z.j.

Jonge, M.W.C. de. Vrede-oorlog-defensiebeleid?; z.j.

Kiezen voor dynamiek; partijconvent 14 november 1970; 1970

Kleine, Een, eeuw kleine luyden; grepen uit de geschiedenis van de ARP; 1975

Kooymans, P.H., en P.J. Teunissen. Naar nieuwe mondiale verhoudingen; Arjos-studieconferentie 4 en 5 oktober 1968; 1968

- Kuiper, D.Th. Dilemma's van christelijke samenwerking en radicaliteit; z.j.
 Les, De, van dertig jaar; systematisch overzicht van de uitslagen der Kamerverkiezingen vanaf 1918 tot en met 1948; z.j.
- Leven in het tijdperk van de automatisering; Arjos-studieconferentie 7 en 8 oktober 1966; 1966
- Lijn, De, onze politiek; redevoeringen toogdag nationale organisatie van AR-Jongerenstudieclubs, 11 november 1950 in Utrecht; 1950
- Molen, G.H.J. van der. Christendom en internationale ordening; 1951
- Mondiale, De, opdracht van Europa; de Gemeenschap van de Negen; haar taak en plaats; nota uitgebracht door een werkgroep uit de adviesraad van de Abraham Kuiperstichting; 1972
- Na de stembus van 1971; partijraad 19 juni 1971; toespraken van A. Veerman, J. Boersma, W. Aantjes e.a.; 1971
- Naar nieuwe verhoudingen; de staatkundige toekomst van Suriname en de Nederlandse Antillen; rapport uitgebracht door een commissie van de adviesraad van de Abraham Kuiperstichting; c. 1974
- Nederlands Nieuw-Guinea; z.j.
- Niet bij traditie alleen; de ARP en de staatsburgers van 14 tot 18 jaar; 1972
- Noord-Nederland anno 1974; 1974
- Nota inzake de problematiek van de kleine zelfstandigen (van de) AR-Tweede Kamerfractie; 1969
- Nota met betrekking tot de onderwijsproblematiek; overdruk uit A.R.Staatkunde, 39(1969), no.6/7(juni/juli)
- Nota met betrekking tot de zedelijkheidsvraagstukken; c. 1970
- Nota openbaar vervoer; 1970
- Op de drempel van de tijd; 35-jarig jubileum Arjos 12 december 1964; 1964
- Oriëntatie 1974; bijdrage Abraham Kuiperstichting ter gelegenheid van het 95-jarig bestaan van de ARP; 1974
- Overheid en economisch leven; economische beschouwingen geschreven op verzoek van de centrale commissie van het College van Advies der ARP; 1956
- Politieke, De, emancipatie en het politiek participeren van de vrouw in de anti-revolutionaire partij; 1973
- Principieel en actueel; toespraken van dr. A. Veerman, mr. W. Aantjes op de partijraad van 27 mei 1972; 1972
- Program van aktie van de ARP, Evangelische Volkspartij; 1971
- Rapport College van Advies der ARP (inzake) gespreide bezitsvorming; nr. 21; 1962
- Rapport College van Advies der ARP inzake de huisvesting van bejaarden; nr. 12; 1959

Rapport College van Advies (inzake) de ongelijkmatige bevolkingsspreiding in Nederland als politiek probleem; nr. 22; 1963

Rapport College van Advies inzake rechtsbescherming tegen de overheid; 1956

Rapport College van Advies (inzake) subsidie- politiek; nr. 19; 1960

Rapport College van Advies (inzake) subsidiëring bibliotheekwezen; nr.25; 1963

Rapport inzake de verhouding tussen de kerkelijke en burgerlijke huwelijks-sluiting; z.j.

Rapport College van Advies over enige vraagstukken met betrekking tot het middenstandsbeleid; nr. 16; 1960

Rapport College van Advies over de taak en plaats van de provincie in het Nederlandse staatsbestel; nr. 2; 1950

Rapport van de commissie inzake de artikelen I t/m V van program van beginselen; 1952

Roosjen, A.B., en W. Aantjes. Geen gezapige rust; redevoeringen gehouden op het partijconvent van 17 juni 1967 in Utrecht; 1967

Ruimtelijke ordening; redevoeringen gehouden op de conferentie ruimtelijke ordening op 23 mei 1958 te Zwolle; 1958

Samenleven; referaten gehouden op de Arjos-studieconferentie 3 en 4 oktober 1958; 1958

Schild, Het, der vrijheid; referaten en discussies gehouden op het Onderwijscongres van de ARP te Utrecht op 9 april 1956; 1956

Sociale problematiek in 3 dimensies; z.j.

Staatkundige vernieuwing; nota gespreksgroep ARP; 1970

Statuten van de Abraham Kuyperstichting, zoals gewijzigd door de partijraad op 27 mei 1972; 1972

Statuten van de Anti-Revolutionaire Partij (Evangelische Solidariteispartij) en de Anti-Revolutionaire Partijstichting; 1971

Stembus 1958; drie schetsen over de stembusstrijd rondom provincie en gemeente; 1958

Studieschetsen 1962; uitgave nationale organisatie AR-Jongeren studieclubs; 1961

Taak en perspectief; redevoeringen gehouden op de buitengewone Deputatenvergadering van 12 februari 1966 in Tivoli te Utrecht; 1966

Technologische ontwikkeling en werkgelegenheid; nota werkgroep College van Advies der ARP; 1970

Televisie en reclame; nota Abraham Kuyperstichting; nr. 24; 1963

Toekomst voor Randstads groene ruimte; nota commissie van het College van Advies der ARP; nr. 26; 1966

Touwtrekken om hennep; informatie en beleid inzake drugs; nota uitgebracht door een werkgroep uit de adviesraad van de Abraham Kuyperstichting; 1972

Uitvoering Algemene Bijstandswet; nr. 27; 1967

Veerman, A., en B.W. Biesheuvel. AR'69; redevoeringen gehouden op het partijconvent van 31 mei 1969; 1969

Veerman, A., en B.W. Biesheuvel. Samen verantwoordelijk; redevoeringen gehouden op de buitengewone Deputatenvergadering van 15 juni 1968 in De Doelen te Rotterdam; en op het partijconvent van 25 mei 1968 in Utrecht; 1968

Veerman, A., en B.W. Biesheuvel. Verantwoordelijk voor de toekomst; partijconvent 12 en 13 juni 1970; 1970

Verslag van de Deltaconferentie van de ARP, gehouden op 23 oktober 1959 te Goes; 1959

Verslag Studiedag Nederlandse equipe (ARP, CHU en KVP) van de Europese Unie van Christen-Democraten. Waar moet het met Europa naar toe?; 1969

Verslag verrichtingen van de Abraham Kuiperstichting over de jaren 1953 - 1955; Statuten en reglementen van de Abraham Kuiperstichting; 1956

Vorming en inrichting van stads- en streekgewesten; nota werkgroep College van Advies der ARP; 1970

Woningbouw voor nu en morgen; rapport commissie woningnood en volkshuisvesting ingesteld door het Centraal Comité van de AR-kiesverenigingen; 1963

Zelf onze marsroute bepalen; toespraken van A. Veerman, W. Aantjes e.a. op de partijraad van 30 september 1972; 1972

Zuidema, S.U. Het beginsel van de praktijk. C.P. Hazenbosch. De praktijk van het beginsel. Arjos-studieconferentie 11 en 12 oktober 1957; 1957

Zijlstra, J. De schatkist, de politiek en nog wat; partijconvent van de ARP, 13 oktober 1962; 1962

Van het partijorgaan Nederlandse Gedachten de jaargangen 12(1956) t/m 29(1973)

BOERENPARTIJ

Beginselprogram van de Boerenpartij; z.j.

Urgentieprogram 1971 van de Boerenpartij; z.j.

Wat de Boerenpartij wil; urgentieprogram 1972; z.j.

CHRISTELIJK-HISTORISCHE UNIE

Beleidsnota (voor de komende regeringsperiode) (van de) CHU; 1972

Gelder, J.W. van. Politieke organisatie; betekenis van de politieke partij; 1963

Statuten van de Christelijk-Historische Unie, zoals zij laatstelijk zijn vastgesteld in de algemene vergadering van 29 april 1972; 1972

Jaarverslag 1972; het werk van de Lohmanstichting in het jaar 1972; 1973

Jaarverslag 1973; het werk van de Lohmanstichting in het jaar 1973; 1974

Het partijorgaan Christelijk-Historisch Tijdschrift vanaf november 1974

CHRISTEN-DEMOCRATISCH APPEL

Agenda voor de vergadering van de 'Werkgroep organisatie voorbereiding' tehouden op vrijdag 31 augustus 1973 in het Kuiperhuis te Den Haag; 1973
 Commentaar op de defensienota; rapport van een commissie van de politiek-wetenschappelijke instituten van KVP, ARP en CHU; 1974
 Energiebeleid; rapport van een commissie van de wetenschappelijke instituten van KVP, ARP en CHU; 1975
 Gemeenschappelijk urgentieprogramma 1971-1975; van de ARP, CHU en KVP; 1970
 Gereede Twijfel; bijdrage tot de discussie over de perspectieven van onze economische ontwikkeling; door het Centrum voor Staatskundige Vorming, de Kuiperstichting en de Lohmanstichting opgesteld en uitgegeven; 1974
 Gezamenlijk werkprogramma 1973/1974 van het Centrum voor Staatskundige Vorming, de Abraham Kuiperstichting en de Savornin Lohmanstichting; 1973
 Grondeigendom en grondbeheer; een opdracht voor individu en gemeenschap; nota wetenschappelijke instituten KVP, ARP en CHU; 1975
 Jaarlijks advies, Eerste, (van de) Permanente Program Advies Commissie en oordeel van het algemeen bestuur (van het) Christen-Democratisch Appel; 1975
 Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij; een politieke strategie voor de zeventiger jaren; nota Contactraad van ARP, CHU en KVP; 1972
 Plichten en perspectieven; aanzet voor een profielschets van het CDA; 1975
 Samen op weg naar een verantwoordelijke maatschappij; een bijdrage vanuit het CDA tot de discussie over emancipatie; 1975
 Schets van beleid voor 1973 en volgende jaren opgesteld door het Centrum voor Staatskundige Vorming, de Kuiperstichting en de Lohmanstichting; 1972
 Statistische gegevens inzake het optreden van de christen-democraten bij de gemeenteraadsverkiezingen van 29 mei 1974; 1974
 Verschillen in organisatie c.q. taak ARP, CHU en KVP; z.j.

DEMOCRATEN '66

Statuten en huishoudelijk reglement van politieke partij Democraten '66; 1973

DEMOCRATISCH SOCIALISTEN '70

Afwegen en beslissen. DS'70 en de maatschappij van morgen; 1972
 Drees, W., en M.L. de Brauw. Bezuinigen . . . met beleid; 1972
 Eindrapport van de commissie Inkomenspolitiek van DS'70; 1974
 Lindner, A. Enige beschouwingen inzake het begrotings- en uitgavenbeleid van de kabinetten na het uittreden van de DS'70-ministers dr. W. Drees en

mr. M.L. de Brauw uit het eerste kabinet-Biesheuvel; 1975

Nijhoff, R. Een gematigde hervormingspartij als vierde alternatief. in: Civis Mundi, april 1975 (overdruk)

Verslag fractie DS'70 periode maart 1973 t/m februari 1975; 1975

Het partijorgaan Politiek Bulletin vanaf september 1974

GEREFORMEERD POLITIEK VERBOND

Leidraad voor een nationaal-gereformeerd provincieprogramma; opgesteld door de Commissie Provincieprogramma van de Groen van Prinsterer-stichting; 1973

Leidraad voor een nationaal-gereformeerd gemeenteprogramma; opgesteld door de Commissie Gemeenteprogramma van de Groen van Prinsterer-stichting; 1974

Partij en politiek; een overzicht van enkele politieke stromingen en het kader waarin zij opereren; 1975

Proeve van een nieuwe grondwet; voorlopig antwoord van de contactvergadering GPV/NEV op vragen van de minister van Binnenlandse Zaken inzake grondwetsherziening. in: Ons Politieuma, 20(1967), no. 12(1 juli) (overdruk)

Programma van richtlijnen voor de nationale gereformeerde politiek; in Utrecht vastgesteld op 29 januari 1966 door de Algemene Vergadering van het GPV; z.j.

Reglementen (van het) Gereformeerd Politiek Verbond, laatstelijk gewijzigd op 29 april 1967; z.j.

Statuten van de Groen van Prinsterer Stichting; z.j.

KATHOLIEKE VOLKSPARTIJ

Bibo, F.A. Centrum voor Staatskundige Vorming - heden en verleden; in: Politiek Perspectief, jan/febr. 1972, p. 64-71 (overdruk)

Reglementen en programs van de Katholieke Volkspartij; 1962

Statuten van het Centrum voor Staatskundige Vorming; z.j.

De partijorganen Gemeente en Gewest, vanaf januari 1974; Politiek Overzicht, vanaf februari 1974; Politiek Perspectief, vanaf januari 1974 alsmede enkele van de onder het CDA gerangschikte publicaties.

PACIFISTISCH-SOCIALISTISCHE PARTIJ

Statuten en huishoudelijk reglement van de PSP; z.j.

Themaconferenties PSP Praktijk van de politiek:

Documentatiemap Buitenland; 1973

Documentatiemap Gezondheidszorg; 1973

Documentatiemap Technologie en milieu; 1973

Documentatiemap Vakbeweging; 1973

PARTIJ VAN DE ARBEID

- Adressenboekje ten behoeve van het afdelingswerk; 1973
- Beschrijvingsbrief 2e congres PvdA, 7, 8 en 9 april 1949; z.j.
- Beschrijvingsbrief 4e congres PvdA, 26, 27 en 28 maart 1953; 1953
- Beschrijvingsbrief 6e congres PvdA, 7, 8 en 9 maart 1957; 1957
- Beschrijvingsbrief 13e congres PvdA, 4, 5 en 6 februari 1971; z.j.
- Beschrijvingsbrief 14e congres PvdA, 14 en 15 februari 1973; z.j.
- Beschrijvingsbrief Verkiezingscongres PvdA ter vaststelling van het Staten- en Raadsprogram 1974; z.j.
- Congresverslag 1967 van de PvdA, 23, 24 en 25 november 1967; 1968
- Crum, B.J., en F. de Leeuw. Keerpunt in sport; WBS-cahiers, studieproject gelijkheid, no.8; 1974
- Dokumentatiemap PvdA; z.j.
- Dokumentatie PvdA, verkiezingen 1972; z.j.
- Jaarverslagen 1 oktober 1954 - 30 september 1956; z.j.
- Jaarverslagen 1 oktober 1952 - 30 september 1954; z.j.
- Keerpunt '72; regeerakkoord van de progressieve drie; 1972
- Mededelingen van de Tesselschadestraat; no.5, februari 1974
- Model van een huishoudelijk reglement voor de afdelingen van de Partij van de Arbeid; 1970
- Op weg naar arbeiderszelfbestuur; opgesteld door W.J. van Gelder en H.A. van Stiphout; WBS-cahiers, studieproject gelijkheid, no.9; 1974
- Socialisme nu. Internationaal; vrede, veiligheid, gelijkheid en recht; discussieschema voor gespreksgroepen; 1972
- Statuten/Huishoudelijk reglement & Reglement kandidaatstelling van de PvdA; 1972 en 1973
- Statuten Wiardi Beckman Stichting; 1972
- Stiphout, H.A. van. Gelijkwaardigheid; studieproject gelijkheid, no.10; 1975
- Verkiezingsprogramma 1971 - 1975 Partij van de Arbeid; 1971
- Verslag 6e congres PvdA, 7, 8 en 9 maart 1957 in de Dierentuin te Den Haag; z.j.
- Verslag 9e congres PvdA, 17, 18 en 19 januari 1963 te Den Haag; z.j.
- Verslag over de periode 1 oktober 1972 tot en met 30 september 1973 Wiardi Beckman Stichting; 1974
- Verslag over de periode 1 oktober 1971 tot en met 30 september 1972 Wiardi Beckman Stichting; 1972
- Verslag over de periode 1 oktober 1970 tot en met 30 september 1971 Wiardi Beckman Stichting; 1971
- Verslag over de periode 1 oktober 1969 tot en met 30 september 1970 Wiardi Beckman Stichting; 1970

Verslag over de periode 1 oktober 1968 tot en met 30 september 1969

Wiardi Beckman Stichting; 1970

Verslag van het partijbestuur van de PvdA over de periode 1 oktober 1950 tot en met 30 september 1952; z.j.

Verslagen 1964 - 1966 van de PvdA; z.j.

Verslagen partijbestuur over de periode 1 oktober 1970 - 31 maart 1973; van de Kamerfracties over de periode 1970 - 1972; z.j.

Verslagen partijbestuur en Kamerfracties 1970 - 1971; z.j.

Verslagen 1964 - 1967 en beschrijvingsbrief bijzondere huishoudelijke partijraadsvergadering 1968 PvdA; z.j.

De organen Partijkrant, vanaf februari 1974, en Onze Binding (afdeling Groningen) vanaf maart 1974.

POLITIEKE PARTIJ RADIKALEN

De organen Gemeente Paper, vanaf januari 1974, en PPRAK, vanaf mei 1974.

STAATKUNDIG GEREFORMEERDE PARTIJ

Abma, H.G. Aller volken macht; rede ter gelegenheid van de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht op 21 februari 1963; z.j.

Abma, H.G. 't Ruim genot der wereld; rede ter gelegenheid van de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht op 23 februari 1965; z.j.

Abma, H.G. Stelt geen perken; rede ter gelegenheid van de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht op 24 februari 1966; z.j.

Abma, H.G. Tot welzijn van heel het volk; rede ter gelegenheid van de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht op 21 februari 1962; z.j.

Abma, H.G. Vernieuwing; rede ter gelegenheid van de Algemene Vergadering der SGP op 22 februari 1969; z.j.

Abma, H.G. Voor de veertiende maal; rede ter gelegenheid van de Algemene Vergadering der SGP op 27 februari 1971; z.j.

Abma, H.G. Waarom staatkundig gereformeerd? Rede ter gelegenheid van de Algemene Vergadering der SGP op 12 februari 1970 te Utrecht; z.j.

Abma, H.G. Zonen van hetzelfde huis; rede ter gelegenheid van de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht op 27 februari 1964; z.j.

Algemeen Reglement (van de) Staatkundig Gereformeerde Partij, vastgesteld op 13 oktober 1973 te Utrecht; z.j.

Duymaer van Twist, L.F. Is er oorzaak? Willen en kunnen; uit één der redevoeringen van het kamerlid; z.j.

Kersten, G.H. Als een eenig man. Rede, uitgesproken op de jaarvergadering der SGP gehouden te Utrecht in Tivoli, 8 februari 1939; z.j.

Kersten, G.H. Breken en bouwen; rede uitgesproken op de Algemene Vergadering der SGP gehouden op 7 april 1926 te Utrecht; z.j.

Kersten, G.H. Die zich aangordt; rede, uitgesproken op de jaarvergadering der SGP, gehouden te Utrecht, den vierden april 1929; z.j.

Kersten, G.H. Gebroken bakken; rede uitgesproken op de jaarvergadering der SGP gehouden in Tivoli te Utrecht, 23 februari 1933; z.j.

Kersten, G.H. Hoort de roede; openingswoord gesproken ter Algemene Vergadering der SGP gehouden te Utrecht in Tivoli, 28 februari 1934; z.j.

Kersten, G.H. Is er geen oorzaak? Brochure ter weerspreking van 'Is er oorzaak?' van J. Hollander; z.j.

Kersten, G.H. Trouwelooselijk gehandeld; rede uitgesproken op de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht, den 26sten maart 1931; z.j.

Kersten, G.H. Van goedertierenheid en recht; rede uitgesproken op de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht in Tivoli op 23 februari 1938; z.j.

Kersten, G.H. Vier hoornen; rede ter opening van de Algemene Vergadering der SGP gehouden in Tivoli te Utrecht, 17 februari 1937; z.j.

Kersten, G.H. Waar toch de goede weg zij; rede ter opening van de Algemene Vergadering der SGP gehouden te Utrecht, 7 april 1932; z.j.

Kersten, G.H. Zijn hout en zijn stok; rede uitgesproken op de jaarvergadering der SGP gehouden in Tivoli te Utrecht, 7 februari 1935; z.j.

Kersten, G.H. Zijt standvastig; rede uitgesproken op de Algemene Vergadering der SGP gehouden in De Doelen te Rotterdam, 24 april 1940; z.j.

Kersten, G.H., P.Zandt en C.N. van Dis. Antwoord op de herhaalde uitdagingen van prof. dr. H. Visscher tot weerlegging van diens beginsel van godsdienstvrijheid; samengest. door de Deputatenvergadering der SGP; 1937

Ouden, R.A. den. De Staatkundig Gereformeerde Partij; z.j.

Program van beginselen van de Staatkundig Gereformeerde Partij; laatstelijk vastgesteld te Utrecht op 1 maart 1972; z.j.

Punten van belang voor beleid; een staatkundig gereformeerde visie; 1973

Statuten van de Stichting Studie- en voorlichtingscentrum van de Staatkundig Gereformeerde Partij, vastgesteld op 21 maart 1974; z.j.

Uiteenzetting van het beginselprogramma der Staatkundig Gereformeerde Partij; dl. 1; door P. Zandt; 1953

Uiteenzetting van de artikelen van het beginselprogramma der SGP door P. Zandt; 1965

Zandt, P. Christelijke politiek; rede voor de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht op 17 februari 1960; z.j.

Zandt, P. De enige waarborg voor het welvaren van ons volk; rede uitgesproken op de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht op 20 februari 1957; z.j.

Zandt, P. De fundamente omgestoten; rede gehouden op de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht, 7 april 1954; z.j.

Zandt, P. Het grote volksbelang; rede uitgesproken op de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht, 14 mei 1959; z.j.

Zandt, P. De Heer zij geloofd; rede uitgesproken op de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht, 10 mei 1950; z.j.

Zandt, P. De Heer zij geloofd; rede uitgesproken op de Algemene Vergadering van de SGP te Utrecht op 9 juli 1947; z.j.

Zandt, P. Des Heeren wet; rede gehouden op de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht, 10 mei 1950; z.j.

Zandt, P. Hoort des Heeren woord; rede uitgesproken ter Algemene Vergadering der SGP te Utrecht op 9 mei 1951; z.j.

Zandt, P. Komt, aanschouwt de daden des Heeren; rede gehouden op de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht, 1 juli 1953; z.j.

Zandt, P. Mozes en de profeten; rede, gehouden op de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht, 26 april 1949; z.j.

Zandt, P. Wat wijsheid? Rede ter gelegenheid van de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht op 21 februari 1961; z.j.

Zandt, P. Het wee en het wel in het menselijk leven; rede uitgesproken op de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht op 26 februari 1958; z.j.

Zandt, P. De weg tot vrede en welvaart; rede uitgesproken op de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht, 23 februari 1955; z.j.

Zandt, P. Het welzijn van ons volk; rede uitgesproken op de Algemene Vergadering der SGP te Utrecht op 22 februari 1956; z.j.

Van het orgaan Onderling Kontakt jrg.11(1970), no.2, jrg.13(1972), no.1 t/m 6, jrg.14(1973), no.1 t/m 6 en jrg.15(1974), no.1.

VOLKSPARTIJ VOOR VRIJHEID EN DEMOCRATIE

Baas in eigen huis; discussienota over het eigen woningbezit (...) van de VVD; 1974

Esveld, N.E.H. van. Minister Den Uyl over de ondernemingsgewijze produktie; Nieuwe serie overdrukken Teldersstichting, no.2; 1974

Handboek van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie; z.j.

Kunst zinnig subsidiëren; rapport Teldersstichting; 1974

Milieu, groei en schaarste; rapport Teldersstichting; 1975

Naar een liberaal landbouwbeleid; rapport Teldersstichting; 1975

Ondernemersschap van zelfstandigen in midden- en kleinbedrijf, handel en vrije beroepen; notitie van de middenstandscommissie van de VVD; 1975

Statuten van de prof. mr. B.M. Teldersstichting vastgesteld op de vergadering van 1 april 1969; 1969

Universiteit, democratie en wetenschap; rapport Teldersstichting; 1975

Vermogensaanwasdeling; rapport Teldersstichting; 1975

Wiegel, H. De geloofwaardigheid van een alternatief; 1974

Het orgaan Vrijheid en Democratie vanaf juni 1974.

BIJLAGE XI. LIJST VAN POLITIEKE PARTIJEN, DIE SEDERT 1945 HEBBEN DEELGENOMEN AAN DE VERKIEZINGEN VOOR DE
TWEDE KAMER DER STATEN-GENERAAL

LIST OF POLITICAL PARTIES, WHICH PARTICIPATED IN THE ELECTIONS FOR THE SECOND CHAMBER (LOWER HOUSE) OF
THE DUTCH STATES-GENERAL SINCE 1945

LISTE DES PARTIS POLITIQUES, QUELS ONT PARTICIPÉS AUX ELECTIONS POUR LA SECONDE CHAMBRE (CHAMBRE DES
DEPUTES) DES ETATS GENERAUX (PARLEMENT) NEERLANDAIS DEPUITS 1945

N = Nederlandse naam	Datum van oprichting	Datum van inschrijving bij de Kiesraad	Jaar van deelname aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer
E = English name	Founding date	Date of registration with the Election Board	Year of participation in the elections for the Second Chamber (Lower House)
F = Nom français	Date de fondation	Date d'an registrement auprès du Conseil Elec- toral	Année de participation aux élections pour la Seconde Chambre (Chambre des Députés)
1. N Alarm (Lijst - Van Breukelen-Grein)	- -	- -	1967
E Alarm (Van Breukelen Grein List)			
F Alarme (Liste - Van Breukelen-Grein)			

2. N Algemene Bejaarden Partij Nederland E Dutch General Old People's Party F Parti Général Hollandais des Personnes Agées	- -	- -	1971
3. N Anti-Revolutionaire Partij ¹⁾ E Anti-Revolutionary Party ¹⁾ F Parti Anti-Revolu- tionaire ¹⁾	3 april 1879	- -	1946, 1948, 1952, 1956, 1959 1963, 1967, 1971, 1972
4. N Anti-Woningnood Actie E Anti-Housing Shortage Campaign F Action contre la Crise du Logement	21 december 1969 ²⁾	- -	1972
5. N Bejaarden en Arbeiders Partij (since 27-11-'71 no.6) E Old People's and Workers' Party (since 27-11-'71 the name has changed into number 6) F Parti des Personnes Agées et des Ouvriers (depuis 27-11-'71 le nom a été changé; voie numéro 6)	10 januari 1968 ²⁾	- -	1971

6. N Bejaarden-Associatie Partij	27 november 1971 ²⁾	-	-	1972
E Old People's Association				
Party				
F Parti Associé des Personnes				
Agées				
7. N Bejaardenpartij Algemeen	9 maart 1970 ²⁾	-	-	1971
Belang				
E Old People's Public				
Interest Party				
F Parti des Personnes Agées				
pour l'Intérêt Public				
8. N Bejaardenpartij 65+	13 april 1970 ²⁾	-	-	1971
E Old People's party 65+				
F Parti des Personnes Agées 65+				
(au-dessus de 65 ans)				
9. N (Nederlandsche) Bellamy	- -	-	-	1946
Partij				
E (Dutch) Bellamy Party				
F Parti Bellamy (Hollandais)				
10. N Binding Rechts	19 oktober 1968 ²⁾	-	-	1971
E Alliance of the Right				
F Ligue de Droite				
11. N Boerenpartij ¹⁾	1 november 1946 ²⁾	-	-	1959 (with the Agriculture
E Free Tradespeople ¹⁾				and Tradesmen's Party)
F Bourgeoise Libre ¹⁾				(avec le Parti de l'Agriculture
				et de la Classe Moyenne)
				1963, 1967, 1971, 1972

12. N Brug-groep (Lijst-Wagenaar)	- -	- -	1959
E Group 'De Brug' (name of periodical) (Wagenaar List)			
F Groupe 'De Brug' (nom d'un périodique) (Liste Wagenaar)			
13. N Christelijk-Historische Unie ¹⁾	9 juli 1908	- -	1946, 1948, 1952, 1956, 1959, 1963, 1967, 1971, 1972
E Christian Historical Party ¹⁾			
F Union Chrétienne Historique ¹⁾			
14. N Christelijke Nationale Volks- partij (voor Monarchale Democ- ratie)	5 februari 1961 ²⁾	- -	1959 (with the name Positive- Christian National Union)/ (avec le nom Union Nationale d'Inspiration Chrétienne), 1963, 1967
E National Calvinist People's Party (for monarchical Demo- cracy)			
F Parti Populaire National Calvinist (pour la Démocratie Monarchiste)			
15. N Christen-Democraten Unie	9 november 1964 ²⁾	- -	1967
E Union of Christian Democrats			
F Union des Démocrates Chré- tiennes)			
16. N Communistische Partij van Nederland ¹⁾	1918	- -	1946, 1948, 1952, 1956, 1959, 1963, 1967, 1971, 1972
E Communist Party of the Netherlands ¹⁾			
F Parti Communiste des Pays-Bas ¹⁾			

17. N Democraten 2000	23 maart 1970 ²⁾	- -	1971
E Democrats 2000			
F Démocrates 2000			
18. N Democraten '66 of D'66 ¹⁾	14 oktober 1966	- -	1967, 1971, 1972
E Democrats '66 or D'66 ¹⁾			
F Démocrates '66 ou D'66 ¹⁾			
19. N Democratisch Socialisten '70 ¹⁾	4 april 1970 ²⁾	- -	1971, 1972
E Democratic Socialists '70 ¹⁾			
F Socialistes Démocratiques '70 ¹⁾			
20. N Democratische Middenpartij	15 augustus 1972 ²⁾	- -	1972
E Democratic Centre Party			
F Parti Démocratique du Centre			
21. N Economisch Appèl	9 februari 1963 ²⁾	- -	1963
E Economic Appeal			
F Appel Economique			
22. N Gereformeerd Politiek Verbond ¹⁾	1 april 1948	- -	1952, 1956, 1959, 1963, 1967, 1971, 1972
E National Reformed Political Association ¹⁾			
F Association Politique Nationale Réformée ¹⁾			
23. N Groep-Lopez	- -	- -	1946
E Lopez-Group			
F Groupe-Lopez			

24. N Jong Conservatief Verbond	- -	- -	1952
E League of Young Conservatives			
F Ligue des Jeunes Conservatifs			
25. N Kabouters	30 januari 1971 ²⁾	- -	1971
E Gnomes			
F Lutins			
26. N Katholieke Nationale Partij	- -	- -	1948, 1952
(Lijst-Welter)			
E Catholic National Party (Welter List)			
F Parti Catholique National (Liste-Welter)			
27. N Katholieke Volkspartij ¹⁾	22 december 1945	- -	1946, 1948, 1952, 1956, 1959,
E Catholic People's Party ¹⁾			1963, 1967, 1971, 1972
F Parti Populaire Catholique ¹⁾			
28. N Landelijke Partij voor Be- jaarden	1 juni 1970 ²⁾	- -	1971
E National Old People's Party			
F Parti National pour des Per- sonnes Agées			
29. N Landsbelangen	4 juli 1966 ²⁾	- -	1967
E National Interests			
F Intérêts Nationaux			
30. N Liberale Staatspartij	- -	20 februari 1963 ²⁾	1963
E Liberal Political Party			
F Parti Politique Libéral			

31a.N Liberale Unie	- -	20 februari 1963 ²⁾	1963
E Liberal Union			
F Union Libérale			
31b.N Veilig Verkeer en 100.000 woningen per jaar	- -	20 februari 1963 ²⁾	1963
E Traffic Safety and 100.000 houses a year			
F Parti pour la Sécurité Routière et pour 100.000 logements à l'année			
32. N Liberale Volkspartij	20 oktober 1966 ²⁾	- -	1967
E Liberal People's Party			
F Parti Populaire Libéral			
33. N Lijst-Germaux	- -	- -	1967
E Germaux List			
F Liste-Germaux			
34. N Lijst-Grol	- -	- -	1963
E Grol List			
F Liste-Grol			
35. N Lijst-Rodermond	- -	- -	1967
E Rodermond List			
F Liste-Rodermond			
36. N Lijst-Stam	- -	- -	1972
E Stam List			
F Liste-Stam			

37. N Lijst-Van Velsen	- -	9 februari 1971 ²⁾	1971
E Van Velsen List			
F Liste-Van Velsen			
38. N Lijst-Voogd	- -	- -	1967
E Voogd List			
F Liste-Voogd			
39. N Lijst-Welter	- -	- -	1948
(na 1948 no. 26)			
E Welter List			
(after 1948 number 26)			
F Liste-Welter			
(après 1948 numéro 26)			
40. N Middenstandspartij	- -	- -	1948, 1952
E Tradesmen's Party			
F Parti de la Classe Moyenne			
41. N Nationale Unie	7 januari 1956 ²⁾	- -	1956
E National Union			
F Union Nationale			
42. N Nederlands Appèl	16 januari 1971 ²⁾	- -	1971
E Dutch Appeal			
F Appèl Hollandais			
43. N Nederlandse Middenstands Partij	28 juli 1970 ²⁾	- -	1971, 1972
E Dutch Tradesmen's Party			
F Parti Hollandais de la Classe Moyenne			

44. N Nederlandse oppositie Unie E Dutch Opposition Union F Union Hollandaise d'Opposition	9 september 1955 ²⁾	-	-	1956
45. N Nederlandse Werknemers Partij (Lijst-Machiela) E Dutch Employees Party (Machiela List) F Parti Hollandais des Employés (Liste-Machiela)	- -	-	-	1967
46. N Nieuw(e)-Democratische Partij E New Democratic Party F Parti Néo-Démocratique	1 oktober 1962 ²⁾	-	-	1963
47. N Nieuw Roomse Partij E New Roman Catholic Party F Nouveau Parti Catholique Romain	26 januari 1971 ²⁾	-	-	1971, 1972
48. N Noodraad E Emergency Council F Conseil d'Urgence	16 september 1966 ²⁾	-	-	1967
49. N Onafhankelijke Nationale Groep E Independent National Group F Groupe National Indépendant	- -	-	-	1948

50. N Oude SDAP/Vooruitstrevende Partij voor Wereldregering E Old Social Democratic Workers' Party/Progressive Party for World Government F Ancien Parti Démocrate-Socialiste des Ouvriers/Parti Progressiste pour le Gouvernement Mondial	- -	- -	1948 (combined list/ liste combinée)
51. N Pacifistisch Socialistische Partij ¹⁾ E Pacifist Socialist Party ¹⁾ F Parti Socialiste Pacifiste ¹⁾	27 januari 1957	- -	1959, 1963, 1967, 1971, 1972
52. N Partij van de Arbeid ¹⁾ E Dutch Labour Party ¹⁾ F Parti Socialiste Hollandais ¹⁾	9 februari 1946	- -	1946, 1948, 1952, 1956, 1959, 1963, 1967, 1971, 1972
53. N Partij van het Recht E Justice Party F Parti de la Justice	31 oktober 1966 ²⁾	- -	1967, 1971, 1972
54. N Partij van de Vrijheid E Freedom Party F Parti de la Liberté	- -	- -	1946
55. N Partij voor Ongehuwden E Party for the Unmarried F Parti pour les Célibataires	28 januari 1966 ²⁾	- -	1967

56. N Partij voor Recht, Vrijheid en welvaart	- -	- -	1952
E Party for Justice, Liberty and Prosperity			
F Parti de la Justice, de la Liberté et de la Prospérité			
57. N Politieke Partij Radicalen ¹⁾	1 maart 1968	- -	1971, 1972
E Political Party of Radicals ¹⁾			
F Parti Politique des Radicaux ¹⁾			
58. N Positief Christelijk Nationale Unie (Lijst-Van Os-Poot)	27 april 1960 ²⁾	- -	1959
E Positive Christian National Union (Van Os-Poot List)			
F Union Nationale d'Inspiration Chrétienne (Liste-Van Os-Poot)			
59. N Positief Sociaal Democraten	11 april 1970 ²⁾	- -	1971
E Positive Social Democrats			
F Base Positive Démocrate- Socialiste			
60. N Protestantse Unie (Hervormd Gereformeerde Staatspartij)	- -	- -	1946
E Protestant Union (Dutch Reformed Calvinist Political Party)			
F Union Protestante (Parti Poli- tique des Protestants Alliés)			

61. N Revolutionair Communistische Partij E Revolutionary Communist Party F Parti Communiste Révolutionnaire	- -	- -	1948
62. N Rooms Katholieke Partij Neder- land ¹⁾ E Dutch Roman Catholic Party ¹⁾ F Parti Catholique Romain des Pays-Bas ¹⁾	30 januari 1972	- -	1972
63. N Socialistische Unie E Socialist Union F Union Socialiste	- -	- -	1952
64. N Staatkundig Gereformeerde Partij ¹⁾ E Political Calvinist(ic) Party ¹⁾ F Parti Politique Réformé ¹⁾	24 april 1918	- -	1946, 1948, 1952, 1956, 1959, 1963, 1967, 1971, 1972
65. N Stichting Gedupeerde Groepen 18+ - 65+ E Foundation of Victimized Groups 18+ - 65+ F Fondation des Groupes Dupés 18+ - 65+ (entre 18 et 65 ans et au-dessus de 65 ans)	- -	2 december 1970 ²⁾	1971

66. N Volkspartij voor Vrijheid en Democratie ¹⁾ E Dutch Liberal Party - VVD ¹⁾ F Parti Libéral Hollandais - VVD ¹⁾	24 januari 1948 ²⁾	- -	1948, 1952, 1956, 1959, 1963, 1967, 1971, 1972
67. N Volksreferendum E Referendum Party F Parti pour le Référendum	- -	8 maart 1963 ²⁾	1963

1) = de naam, zoals verstrekt door de politieke partij
the name as provided by the proper political party
le nom, comme fourni par le parti politique en question

2) = de datum verstrekt door de Kiesraad
the date as provided by the Election Board
le date comme fourni par le Conseil Electoral

BIJLAGE XII. "ONTSTAANSGESCHIEDENIS VAN DE NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN"
DOOR PROF. DR. I. LIPSCHITS

Dit is de tekst van vier artikelen, zoals deze zijn verschenen in Intermediair, jrg. 11, nos. 48 t/m 51, november-december 1975.

Ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse politieke partijen

In een serie van vier artikelen zal de 'familie-oorsprong' worden nagegaan van de belangrijkste politieke partijen die op het ogenblik in de Tweede Kamer zijn vertegenwoordigd. Uit deze omschrijving blijkt de beperking van het onderwerp. Partijen, die in het verleden wel een rol hebben gespeeld, maar voor de huidige situatie geen of weinig betekenis hebben, komen niet aan de orde. Voorbeelden hiervan zijn de Conservatieve Partij uit de 19e eeuw en de NSB uit de jaren '30. Het gaat om de partijen van nu.

Wanneer en hoe zijn ze ontstaan? Waarop grijpen ze terug? Welke afsplitsingen en fusies zijn er geweest? Deze vragen kunnen het gemakkelijkst worden beantwoord in het kader van vier politieke stromingen: protestants-christelijk, katholiek, socialistisch/communistisch en liberaal. Voor elk van deze vier stromingen zal de partij-politieke ontwikkeling worden geschetst, eerst tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en vervolgens sedert 1945.

In dit eerste artikel de protestants-christelijke en de socialistisch/communistische stromingen tot de Tweede Wereldoorlog.

Protestants-christelijke stroming

Tot 1918 was ons kiesstelsel gebaseerd op een districtensysteem: ieder district zond een gekozen afgevaardigde naar het nationale parlement. Binnen deze districten ontstonden kiesverenigingen, die tot doel hadden mensen met een bepaalde politieke overtuiging naar het parlement af te vaardigen. Zo werd in 1851 in Amsterdam de anti-revolutionaire kiesvereniging 'Nederland en Oranje' opgericht. Dit voorbeeld werd vrij spoedig in andere plaatsen gevolgd, zonder dat er een formele nationale binding tussen deze plaatselijke anti-revolutionaire kiesverenigingen wel gevormd.

De term 'anti-revolutionair' werd voor het eerst gebruikt door Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876). Groen legde nadruk op het volgens hem noodzakelijke verband tussen godsdienst en politiek. Zijn grondstelling, waarin het wezen van de anti-revolutionaire stroming besloten ligt, luidde: 'Tegen de Revolutie het Evangelie'. Hij keerde zich met name tegen de ideeën van de Franse Revolutie: de volkssoevereiniteit, de aanbidding van de rede en de verheffing van de mens tegenover God.

Tegenover de ideeën van de Revolutie stelde Groen twee normen: 'er is geschreven' (de Bijbel) en 'er is geschied' (de door God geleide geschiedenis der mensheid). Dit is de oorspronkelijke betekenis van de term 'christelijk-historische'. Aanvankelijk werden de begrippen anti-revolutionair en christelijk-historisch door elkaar gebruikt; pas later zouden ze elk een eigen inhoud krijgen. Groen formuleerde moeilijk, waardoor zijn ideeën niet toegankelijk waren voor een breder publiek. Dit in tegenstelling tot Abraham Kuyper (1837-1920), die zich rechtstreeks tot de 'kleine luyden' wendde door de anti-revolutionaire gedachten te populariseren. Met grote energie zette Kuyper zich in om de massa te winnen voor zijn beginzelen. Centraal in zijn opvattingen stond de antithese: de tegenstelling tussen degenen die uit God en de Openbaring leefden en degenen die uit de mens en de rede leefden. Deze antithese opende de weg voor een politieke samenwerking tussen calvinisten en katholieken; immers de laatsten leefden óók uit God en de Openbaring.

Kuyper was een begaafd organisator. Hij stimuleerde de aaneensluiting van de plaatselijke anti-revolutionaire kiesverenigingen tot een nationale organisatie. Belangrijk hierbij was het door Kuyper ontworpen Program van Beginselen, dat op 3 januari 1878 in het — door Kuyper in 1872 opgerichte — anti-revolutionaire dagblad *De Standaard* werd gepubliceerd.

Op 3 april 1879 vond in Utrecht de eerste vergadering plaats van 'deputaten' van de plaatselijke anti-revolutionaire kiesverenigingen. Daar werd besloten tot de oprichting van de Anti-Revolutionaire Partij. Hiermee werd deze vergadering de eerste Deputatenvergadering van de ARP en de ARP de eerste, landelijk georganiseerde partij in Nederland (zie schema 1).

Kuyper werd gezien als de leider van de ARP, maar binnen het parlement gaf A.G. de Savornin Lohman (1837-1924) leiding aan de anti-revolutionaire Kamerleden. Tussen beide mannen ontstonden spoedig conflicten. Het waren twee verschillende karakters. Kuyper was de man van de 'kleine luyden', Lohman had een meer aristocratische inslag. Kuyper trachtte van buitenaf, vooral via *De Standaard*, het beleid van de anti-revolutionaire Kamerclub te beïnvloeden; Lohman wenste een principiële scheiding tussen fractie en partij. De breuk ontstond naar aanleiding van het probleem van de uitbreiding van het kiesrecht.

In 1892 diende de liberale minister J.P.R. Tak van Poortvliet een ontwerp tot wijziging van de Kieswet in, dat neerkwam op een aanzienlijke uitbreiding van het aantal kiesgerechtigden. Over dit ontwerp ontstond scherpe verdeeldheid binnen het anti-revolu-

tionaire kamp. Kuyper was er een fel verdiger van, Lohman een niet minder fel bestrijder. In 1894 werd de Tweede Kamer ontbonden. Bij de verkiezingen werd Kuyper gekozen: de partijleider werd tevens lid van de fractie. Spoedig was er sprake van twee anti-revolutionaire groepen in de Kamer, één geleid door Kuyper, de andere door Lohman.

De vervreemding tussen beide groepen werd steeds groter en in 1898 vormden de 'Lohmannianen' een eigen partij de Vrij-Antirevolutionaire Partij (zie schema 1). Wat betreft de beginselen was de nieuwe partij nauw verwant met de ARP; in de organisatie werd een principiële scheiding aangebracht tussen fractie en partij.

Inmiddels was een aantal andere protestants-christelijke politieke groeperingen ontstaan, waarvan er twee voor ons onderwerp

belangrijk zijn: de Christelijk-Historische Kiezersbond (1897) en de Bond van Kiesverenigingen op Christelijk-Historische Grondslag in de Provincie Friesland (1898), vaak aangeduid als de Friese Bond. De oorzaken van de oprichting van deze partijen moeten zowel op kerkelijk als op politiek terrein worden gezocht. Zij verzetten zich tegen de ARP, die naar hun mening overheerst werd door Gereformeerden en waarin volgens hen de Hervormden werden achtergesteld. Belangrijk was dat deze groeperingen zich keerden tegen Kuypers antithese. Ph. J. Hoedemaker (1839-1910), de geestelijke lei-

der van de Friese Bond, schreef dat het ging om 'heel de Kerk en heel het Volk'. Verwerping van de antithese impliceerde afwijzing van politieke samenwerking met de katholieken. Deze Hervormde partijen werden gekenmerkt door anti-papisme.

In schema 1 is aangegeven hoe deze partijen elkaar hebben gevonden. Na interne moeilijkheden binnen de C.H. Kiezersbond ging deze bond in 1903 een fusie aan met de Vrij-Antirevolutionaire Partij. Hieruit ontstond de Christelijk-Historische Partij. Deze partij vormde in 1908 samen met de Friese Bond de Christelijk-Historische Unie. De tweedeling binnen de protestants-christelijke stroming in de twee grote partijen ARP en CHU was een feit geworden.

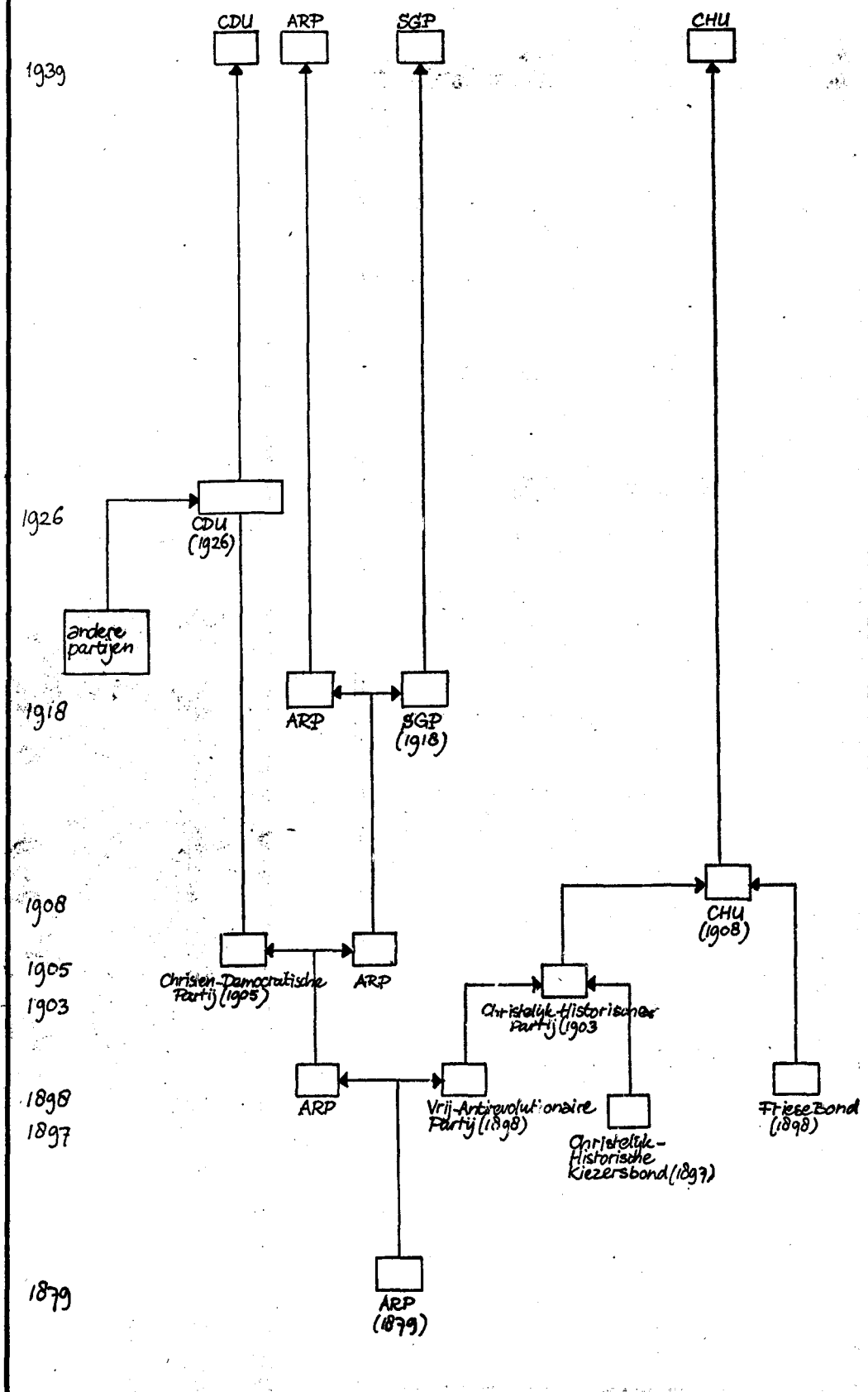
Twee richtingen binnen het protestants-christelijke kamp moesten tenslotte nog worden vermeld, omdat zij in het eerste kwart van deze eeuw elk tot een eigen partijorganisatie kwamen, aan de ene kant een progressieve richting en aan de andere kant een theocratische richting.

Na de formatie in 1901 van het ministerie - Kuyper ontstond binnen de ARP verzet van een kleine groep tegen het beleid van de partij. Dit verzet werd geleid door A.P. Staalman, een anti-revolutionair Kamerlid uit Den Helder. Staalman verweet Kuyper dat deze diens vroegere democratische idealen verloochende door zich niet in te spannen voor een grote uitbreiding van het kiesrecht. In 1905 kwam de groep-Staalman met het voorstel om in het Program van Urgentie van de ARP een bepaling inzake kiesrechtuitbreiding op te nemen. Toen dit werd verworpen, traden Staalman en de zijnen uit de ARP. Zij richtten de Christen-Democratische Partij op (zie schema 1). In het beginselprogramma werd verklaard dat men onvrede had met de bestaande economische ordening van het kapitalisme. De antithese werd verworpen, maar op een geheel andere manier dan b.v. Hoedemaker dat gedaan had. Staalman verklaarde dat men beter kon samenwerken met de ongelovige, die — wellicht zijns ondanks — zich in de sociale politiek onderwerpt aan de eis van Gods Woord dan met de gelovige, die dat niet doet. Men zou dit kunnen zien als het begin van de doorbraak.

In de loop der jaren ontstond een aantal partijen met overeenkomstige — beslist geen identieke — ideeën. In 1907 werd de Bond van Christen-Socialisten opgericht, in 1912 de Christelijk-Sociale Partij en in 1919 de Christelijke Volkspartij. Het bleven kleine partijen, gekenmerkt door afsplitsingen in uiteenlopende richtingen. Zo keerde een groep van de Christen-Democratische Partij terug naar de ARP, terwijl een deel van de Bond van Christen-Socialisten overging naar de Communistische Partij.

In deze wirwar van politieke groepjes kwam enige duidelijkheid in 1926, toen zij zich aaneensloten tot de Christelijk-Democratische Unie. Deze CDU, waarin J.J. Buskes een belangrijke rol speelde, werd gekenmerkt door afwijzing van kapitalisme en kolonialisme en door een principieel anti-militarisme. Terwille van de duidelijkheid is in schema 1 van deze progressieve richting alleen de CDU opgenomen.

Schema 1: Protestant-Christelijke stroming tot de Tweede Wereldoorlog

Totaal verschillend van karakter was de hierboven als theocratische richting aangeduide tak binnen de protestants-christelijke stroming. Het betrof een groep, die leefde en dacht vanuit het piëtisme. Scheiding van Kerk en Staat werd verworpen; de overheid diende zelfs ondergeschikt te zijn aan de kerk. Het werd als taak van de overheid gezien overtredingen van de Wet Gods tegen te gaan, zo nodig met het zwaard. Kuypers antithese werd absoluut verworpen: van enige samenwerking met de katholieken kon geen sprake zijn. Om die redenen ook verzette deze groep zich tegen de verkorting van artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Mede op aandrang van Kuypers werden in 1905 door de Generale Synode der Gereformeerde Kerken uit artikel 36 — dat handelt over de taak van de overheid — de volgende woorden weggelaten: 'om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valse godsdienst, om het rijk des antichrists te gronde te werpen'. Weglating van deze woorden betekende het gedogen door de overheid van de katholieke kerk, hetgeen door de piëtisten onaanvaardbaar werd geacht. Het duurde vrij lang voordat deze groep een eigen politieke organisatie oprichtte. Pas in 1918 werd onder leiding van ds. H.G. Kersten de Staatkundig-Gereformeerde Partij gesticht.

In schema 1 is de protestants-christelijke stroming sterk vereenvoudigd afgebeeld. Naast de genoemde organisaties hebben verschillende andere partijen een rol in die stroming gespeeld. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog waren de vier vermelde partijen voor deze stroming het belangrijkste. De ARP was hiervan de grootste partij, gevolgd door de CHU. De ARP was meer Gereformeerd, de CHU meer Hervormd. Dank zij volledige aanvaarding van de antithese werkte de ARP gemakkelijker dan de CHU samen met de katholieken. De ARP was, in de lijn van Kuypers denkbeelden daarover, een centraal en strak georganiseerde partij; de CHU — in dit opzicht beïnvloed door Lohman — was meer een federatie van plaatselijke kiesverenigingen.

Naast de ARP en de CHU bestonden twee andere takken in de protestants-christelijke stroming. Een progressieve tak, die werd gekenmerkt door verzet tegen de kapitalistische ordening, tegen het kolonialisme en tegen bewapening. Daarnaast een theocratische tak, die in zekere zin de Staat onderworpen wilde zien aan de Kerk. In het schema worden die takken vertegenwoordigd door resp. CDU en SGP.

Socialistisch/communistiche stroming

Vanwege hun gemeenschappelijke afkomst worden de communistische en sociaal-democratische partijen als één stroming behandeld. Voor ons onderwerp moet getracht worden een onderscheid te maken tussen arbeidersbeweging en politieke partij. Een politieke partij streeft naar belangenbehartiging door als organisatie zelf kandidaten te stellen voor de volksvertegenwoordiging en door het maken van propaganda voor die kandi-

daten. De communistische en sociaal-democratische partijen maken deel uit van de arbeidersbeweging, maar die beweging omvat méér (b.v. de vakbeweging) dan alleen die partijen.

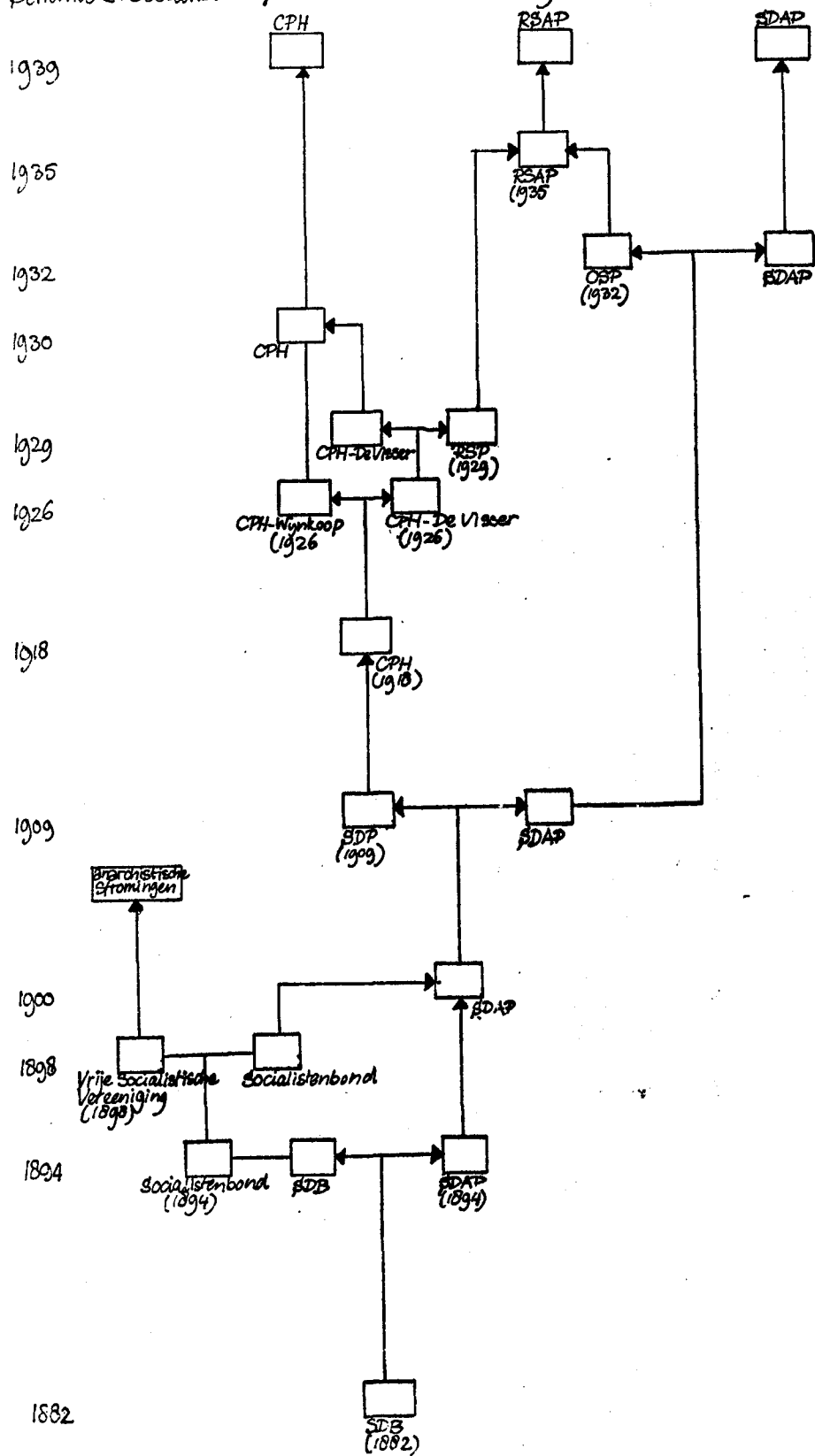
In deze betekenis is de Nederlandse arbeidersbeweging van oudere datum dan de daarbij behorende politieke partijen. Er zijn auteurs, die de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging laten beginnen in de Middeleeuwen. In ieder geval bestonden er in de eerste helft van de 19e eeuw organisaties van en voor arbeiders in Nederland, b.v. de 'Vereeniging tot zedelijke beschaving der arbeidende klasse'.

Belangrijk voor de ontwikkeling in Nederland was de oprichting, in 1869, van een Amsterdamse afdeling van de in 1864 gestichte Eerste Internationale. In 1870 werd deze afdeling als Nederlandse sectie door de Internationale aanvaard; zij wordt in de literatuur met verschillende namen aangeduid: 'Nederlandsche Afdeling der Internationale', 'Nederlandsche Werklieden Verbond', 'Internationaal Werklieden Verbond'. De verwachtingen van de leiders waren hoog gespannen, het succes was gering. De Nederlandse afdeling van de Internationale riep verzet op van andere voormannen van de arbeidersbeweging. Zij meenden dat de belangen van de Nederlandse arbeiders beter gediend zouden zijn met een nationale organisatie, zij vonden de Internationale anti-godsdienstig en communistisch (vooral wat het eigendomsrecht betrof) en zij beschuldigden de Internationale van prediking van geweld.

In dit verzet tegen de Internationale vonden verschillende groeperingen elkaar; zij richtten in 1871 het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond (ANWV) op. Dit betekende het einde van de Nederlandse afdeling van de Internationale, vooral toen in 1872 tussen Marx en Bakoenin de strijd uitbrak over de anarchistische principes. Deze strijd leidde tot verdeeldheid binnen de Nederlandse afdeling.

Volgens de hierboven gegeven omschrijving kunnen de Nederlandse afdeling van de Internationale en het ANWV niet beschouwd worden als politieke partijen: zij streefden niet naar een eigen vertegenwoordiging in het parlement. De kern voor de eerste politieke partij in deze stroming moet gezocht worden in de Sociaal-Democratische Vereeniging (SDV), die in 1878 werd opgericht. Het was een Amsterdamse organisatie die, anders dan het ANWV, zich niet alleen bezig wilde houden met de directe behartiging van de materiële belangen van de arbeiders, maar ook actief wilde zijn op staatkundig gebied. De eerste voorzitter was Willem Ansing; maar toen in 1879 Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) zich aansloot, nam deze spoedig de leidersrol op zich.

Schema 2. Socialistisch/communistische stroming tot de Tweede Wereldoorlog

Dit Amsterdamse voorbeeld vond navolging in een reeks andere steden, waar overeenkomstige organisaties werden opgericht. In 1882 sloten deze plaatselijke verenigingen zich aan in een overkoepelende bond: de Sociaal-Democratische Bond (SDB). Het is deze SDB die ik beschouw als de eerste politieke partij binnen de socialistisch/communistische stroming (zie schema 2). De SDB was een landelijk georganiseerde groep, die eigen vertegenwoordigers in de Tweede Kamer wilde brengen. De enige keer dat dit lukte was in 1888, toen Domela Nieuwenhuis voor het district Schoterland werd gekozen. De SDB leed aan een zekere tweeslachtigheid. Enerzijds wilde men de parlementaire weg bewandelen (strijd voor de uitbreiding van het kiesrecht, versterking van het arbeidersselement in de Tweede Kamer door zelf deel te nemen aan de verkiezingen), anderzijds meende men dat uitsluitend op basis van een gewelddadige revolutie de maatschappij in de gewenste richting te veranderen was. De strijd tussen de twee richtingen binnen de SDB werd in de loop der jaren duidelijker en heftiger. Hierbij speelde Domela Nieuwenhuis als leider van de SDB een belangrijke rol.

Domela Nieuwenhuis ontwikkelde zich van een voorstander van de parlementaire weg tot een bestrijder daarvan. Voor deze ommezwaai bestaan verschillende verklaringen. Zeker hebben hierbij een rol gespeeld zijn veroordeling wegens majesteitsschennis en zijn ervaringen als lid van de Tweede Kamer. In de Kamer werd hij met de nek aangekeken en naar zijn eigen woorden voelde hij zich daar als een melaatse in het college van honderd. Herhaaldelijk vertelde hij het — overigens niet van hem afkomstige — grapje dat het woord parlement van twee werkwoorden stamde: *parler* en *mentir*. Hij ging zich verzetten tegen een te strakke partij-organisatie en tegen meerderheidsbesluiten. Op internationale congressen verdeedigde hij het anarchisme.

Binnen de SDB ontstond verzet bij een groep, die de parlementaire weg wilde bewandelen. Dit verzet vond zijn leiders in Frank van der Goes (1859-1939) en Pieter Jelles Troelstra (1860-1930). De SDB werd gedwongen te kiezen tussen de parlementaire tactiek of de revolutionaire tactiek. De beslissing viel op het Groninger congres van 1893: de parlementaire weg werd verlaten. De voorstanders van de parlementaire weg, die onderling op verschillende punten verdeeld waren, werden hierdoor op één hoop gedreven. In een manifest werd opgeroepen een nieuwe partij te vormen. Het was ondertekend door twaalf bekende socialisten, die al spoedig bekend stonden als de Twaalf Apostelen: L. Cohen, J.A. Fortuyn, A.H. Gerhard, F. van der Goes, W.P.G. Helsdingen, H. van Kol, H. Polak, J.H. Schaper, H. Spiekman, P.J. Troelstra, H.J. van der Vegt en W.H. Vliegen. Die nieuwe partij werd in augustus 1894 opgericht met als officiële naam Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland (zie schema 2).

Met de SDB was het nu spoedig afgelopen. Omdat de SDB openlijk had verklaard te streven naar gewelddadige omverwerping van de bestaande maatschappelijke orde, werd

de partij in 1894 verboden. In feite bleef de SDB echter voortbestaan, zij het onder een andere naam: Socialistenbond. Maar het élan was er uit. Domela Nieuwenhuis werd steeds principiële anarchist. In 1898 kwam het tot een breuk; Domela Nieuwenhuis verliet met zijn anarchistische aanhang de Socialistenbond en vormde de Vrije Socialistische Vereeniging. Die Vereeniging heeft slechts betekenis gehad voor enkele anarchistische stromingen in Nederland. De Socialistenbond, ontmand door het vertrek van Domela Nieuwenhuis, sloot zich in 1900 bij de SDAP aan.

In schema 2 zijn deze ontwikkelingen aangegeven. Uit het schema blijkt dat zich in 1900 een kringloop voltrokken had: de socialistische partij had zich van een haar ongewelvallige stroming — in dit geval het anarchisme — ontdaan. In 1909 herhaalde zich dat proces, toen een reeds jarenlang bestaand conflict in de SDAP tot uitbarsting kwam.

Rond de eeuwwisseling was er een toeloop van intellectuelen naar de SDAP. Om enkele namen te noemen: Herman Gorter, Henriëtte Roland Holst, J. Saks (pseudoniem van P. Wiedijk), A. Pannekoek, David Wijnkoop, Willem van Ravesteyn, Henk Sneevliet, Sam de Wolff. Binnen de SDAP vonden zij een uitlaat voor hun ideeën in het wetenschappelijk maandblad van de partij, *De Nieuwe Tijd*. Vandaar dat zij werden aangeduid als **de Nieuwe Tijd-groep**. Deze groep volgde op uiterst kritische wijze de gedragingen van de socialistische Kamerleden in het algemeen en die van Troelstra in het bijzonder. Het was juist de periode waarin de Duitse sociaal-democraat Eduard Bernstein (1850-1932) een revisie van het marxisme bepleitte. Van dit revisionisme moesten de aanhangers van de Nieuwe Tijd-groep niets hebben; zij streden voor de zuiverheid van het marxisme. Volgens hen maakte de Kamerfractie van de SDAP zich schuldig aan revisionisme en reformisme.

De Nieuwe Tijd was een orgaan van de SDAP. Enkele aanhangers van de Nieuwe Tijd-groep wilden over een eigen blad beschikken, omdat zij vonden dat het maandblad steeds meer onder controle van het partij-apparaat kwam te staan en omdat naar hun mening dat blad te theoretisch was. Het initiatief ging uit van drie jonge SDAP'ers: Jan C. Ceton (1875-1943), Willem van Ravesteyn (1876-1970) en David J. Wijnkoop (1876-1941). Onder redactie van dit driemanschap verscheen op 19 oktober 1907 het eerste nummer van het nieuwe weekblad *De Tribune*.

Vrijwel wekelijks kwam *De Tribune* met aanvallen op de fractie; Troelstra werd in de kolommen van dat blad aangeduid als Weet-Niet. Troelstra vocht terug. Hij achtte het onaanvaardbaar dat wekelijks aanvallen werden gedaan op de Kamerfractie en op de partijleiding in een weekblad, dat onder redactie stond van partijleden. De uitbarsting kwam naar aanleiding van een interpellatierede, die Troelstra in oktober 1908 in de Tweede Kamer hield over de werkeloosheid. Volgens *De Tribune* had Troelstra zich hierbij ontpopt als een burgerman, die geen leiding mocht geven aan de arbeidersklasse.

Op aandrang van Troelstra kwam in februari 1909 een buitengewoon congres van de SDAP in Deventer bijeen. Hier werden drie samenhangende besluiten genomen: 1. de SDAP zou een eigen weekblad gaan uitgeven; 2. *De Tribune* moest worden opgeheven; 3. indien dit besluit niet zou worden uitgevoerd, moesten de betrokken partijgenoten van het lidmaatschap vervallen worden verklaard.

Met enkele honderden partijleden traden Ceton, Van Ravesteyn en Wijnkoop uit de SDAP. Zij vormden een nieuwe partij: Sociaal-Democratische Partij in Nederland, de SDP (zie schema 2). Het was deze partij die zich na de Russische Revolutie van 1917 omdoopte tot de Communistische Partij in Nederland, gewoonlijk aangeduid als de Communistische Partij Holland, CPH (zie schema 2).

Schema 2 geeft een sterk vereenvoudigd beeld van de socialistisch-communistische stroming tot aan 1918. Er staat niets over de twee belangrijke vakcentrales: Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS) en het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV). Het NAS werd in 1893 op verzoek van de Internationale en met steun van de SDB opgericht. Binnen enkele jaren ontwikkelde het NAS zich tot een syndicalistische organisatie; volgens dit syndicalisme moest men komen tot een algemene werkstaking, die via spontane acties van de massa zou leiden tot een sociale revolutie. Deze ontwikkeling had tot gevolg dat vele arbeiders zich van het NAS afkeerden. Er kwam plaats voor een nieuwe vakcentrale. Deze lacune werd in 1906 gevuld door de oprichting van het NVV. Hierbij speelde Henri Polak — één van de Twaalf Apostelen van de SDAP — een belangrijke rol. Tussen het NVV en de SDAP bestonden nauwe banden. Dergelijke banden ontstonden, na de grote haven- en zeeliedenstakingen van 1911, ook tussen het NAS en de SDP.

Behalve deze vakcentrales ontbreken in het schema ook nog enkele politieke partijen. Zo bijvoorbeeld het Revolutionair Socialistisch Verbond, dat in 1915 door Henriëtte Roland Holst werd opgericht toen zij met een kleine aanhang de SDAP verliet. In 1916 ging dit RVS in de SDP op. Een andere partij, die tot deze stroming moet worden gerekend, was de in 1918 door Harm Kolthek opgerichte Socialistische Partij. Kolthek was secretaris van het NAS; zijn partij was het syndicalisme toegedaan.

Ook voor de jaren na de Eerste Wereldoorlog zal ik, terwille van de duidelijkheid, niet alle gegevens in het schema verwerken. Er is toen vooral in de CPH driftig gesplinterd. Het sectarisme vierde hoogtij. Het begon al direct na de oorlog, toen Gorter en Pannekoek zich verzetten tegen enkele Leninistische principes. Zij waren voorstanders van het raden-communisme. Onder hun leiding werd de Kommunistische Arbeiders Partij opgericht.

In de jaren '20 ontstonden binnen de CPH zeer felle conflicten. In het drama zijn verschillende acteurs te onderscheiden:

1. De partijleiding. De leiding was nog steeds in handen van het driemanschap Ceton-Van Ravesteyn-Wijnkoop.

2. De oppositie-groeperingen binnen de par-

tij. De twee belangrijkste groeperingen waren die van de syndicalisten, die vanuit het NAS de partij waren binnengekomen (Sneevliet, Bouwman, Schilp) en die van de 'intellectuelen' (Romein, De Kadt, Koejemans).

3. De in Moskou zetelende Komintern.

In de zich afspelende conflicten probeerde elk der acteurs de anderen tegen elkaar uit te spelen. De strijdpunten tussen Komintern en partijleiding werden door de oppositionele groeperingen aangewakkerd om de leiding van de CPH in diskrediet te brengen. Het verzet van de syndicalistische vleugel tegen het door de Komintern voorgeschreven vakbondsbeleid werd door de partijleiding aangegrepen om die vleugel er onder te houden. De 'intellectuelen' lieten geen gelegenheid ongebruikt om het driemanschap te ontronen, waarbij zij verschillende keren steun kregen van de Komintern.

Deze conflicten woekerden door tot 1925, toen het tot een breuk kwam. Aanleiding was de samenstelling van de kandidatenlijst voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1 juli 1925. De Komintern had hiervoor een voorstel gedaan (David Wijnkoop als nummer 1 en Louis de Visser als nummer 2 op de lijst), dat door het driemanschap werd afgewezen. Toen de Komintern van dit voorstel een eis maakte, trad het driemanschap uit de leiding van de partij. De leiding kwam in handen van De Visser. Het trio Ceton-Van Ravesteyn-Wijnkoop ging nu op zijn beurt in oppositie tegen de nieuwe leiding. Dit leidde in 1926 tot hun roeyement. Deze oppositionele groep vormde toen een eigen communistische partij. Nederland telde toen twee communistische partijen, die in het schema zijn aangeduid als CPH-Wijnkoop en CPH-De Visser (zie schema 2).

De Komintern erkende de CPH-De Visser. In deze partij nam het syndicalistische NAS-element een relatief sterke positie in. Dit was de groep-Sneevliet, die vrij snel in botsing kwam met de Komintern. Het ging om twee punten, de vakbondskwestie en de zaak-Trotsky. De Komintern wilde dat de communisten actief zouden zijn in de grote vakbeweging en daarom dienden de NAS-federaties te worden opgeheven. Geheel onafhankelijk van dit probleem speelde de zaak-Trotsky. De manie, waarop onder Stalin tegen Trotsky werd geageerd stuitte op verzet van de groep-Sneevliet.

Beide kwesties leidden ertoe dat het grootste deel van de groep-Sneevliet in 1927 uit de CPH-De Visser trad. In 1929 werd een eigen partij opgericht: de Revolutionair Socialistische Partij, RSP (zie schema 2).

Omstreeks diezelfde tijd werd vanuit Moskou druk uitgeoefend om een einde te maken aan het bestaan van twee communistische partijen in Nederland. Bij de onderhandelingen eiste de CPH-De Visser de volledige capitulatie van de CPH-Wijnkoop. Eén van de eisen was dat de leidende figuren uit de CPH-Wijnkoop in het openbaar een schuldbekentenis zouden afleggen. Wijnkoop heeft aan die eis voldaan, zowel in de Amsterdamse Gemeenteraad als in de Tweede Kamer. Sinds 1930 was in Nederland weer één CPH werkzaam (zie schema 2).

In de SDAP kwam het in de jaren '30 nog een keer tot een afsplitsing. Eén van de oor-

zaken was de grote economische crisis uit die periode. Een groep SDAP'ers meende hierin een revolutionaire situatie te onderkennen, die zou kunnen leiden tot de omverwerping van het kapitalistische systeem. Tot die groep behoorden E. Fimmen, P.J. Schmidt, J.H. Oldenbroek en de inmiddels naar de SDAP overgestapte J. de Kadt. Volgens hen moest via een revolutionaire tactiek en door samenwerking met communistische organisaties de crisissituatie worden gebruikt om ook in Nederland een socialistische maatschappij te vestigen. De groep gaf eigen bladen uit (achtereenvolgens *Eenheid*, *De Socialist* en *De Fakkel*), belegde zelfstandig congressen en onderhield contacten met revolutionair-socialistische groeperingen in het buitenland.

Tussen de leiding van de SDAP en deze oppositie-groep zijn langdurige en moelzame onderhandelingen gevoerd. De kloof was niet te overbruggen. In wezen ging het om hetzelfde probleem als in 1894 (de afscheiding uit de SDB) en in 1909 (de afstoting van de SDP): het conflict tussen de revolutionaire tactiek en de parlementaire weg, de sociaal-democratie tegenover het communisme en tegenover het revolutionair-socialisme. De beslissing viel op het congres van de SDAP in 1932. Daar werd een resolutie aangenomen, die voor de oppositie onaanvaardbaar was. De groep trad uit de SDAP en vormde onmiddellijk een eigen partij: de Onafhankelijk Socialistische Partij, OSP (zie schema 2).

In haar korte bestaan heeft de OSP vele interne moeilijkheden gekend. Een van de strijdpunten betrof de vraag in hoeverre

men moest overgaan tot gewelddadig verzet tegen de gevestigde orde. De OSP beschikte over een gewapende ordedienst, waar vooral Piet Schmidt zeer trots op was. Jacques de Kadt en Sal Tas hebben achteraf geschreven dat die ordedienst hen angst inboezemde. Toen bij het Jordaan-oproer van juli 1934 de ordedienst van de OSP actief optrad, kwam het tot een conflict tussen Schmidt enerzijds en De Kadt en Tas anderzijds. Dit leidde tot het roeyement van De Kadt en Tas uit de OSP.

Door deze ontwikkeling werd het revolutionaire element in de OSP versterkt, waardoor — tactisch gezien — de OSP en de RSP dicht bij elkaar kwamen te liggen. De contacten tussen beide partijen vonden aanvankelijk vooral plaats op internationaal niveau. Er werd een Centrum opgericht tot voorbereiding van de Vierde (Trotskistische) Internationale, waaraan Schmidt voor de OSP en Sneevliet voor de RSP deelnamen. Dit internationale contact leidde tot besprekingen op nationaal niveau. Na moelzame onderhandelingen kwam het in 1935 tot een fusie. Er ontstond een nieuwe partij: Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij, de RSAP (zie schema 2). Schmidt werd voorzitter en Sneevliet secretaris. Een jaar later trad Schmidt uit de RSAP; de politieke processen in Moskou, zo verklaarde hij, hadden hem tot de overtuiging gebracht dat de 'dictatuur van het proletariaat' als overgangsfase naar het socialisme moest worden afgewezen. Sneevliet werd de onbetwiste leider van de RSAP.

In schema 2 wordt een vereenvoudigd beeld gegeven van de ontwikkeling in de socialistisch/communistische stroming tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. De SDAP was hier verreweg de grootste partij. Zij heeft vanaf haar ontstaan consequent anarchistische, syndicalistische, revolutionair-socialistische en communistische vleugels afgestoten. Op haar beurt heeft de CPH zich ontdaan van syndicalistische en trotskistische vleugels. Deze uit de SDAP en CPH gestoten groepen hebben elkaar in de RSAP gevonden.

Noot

Dank zij een subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.) en steun van de Rijksuniversiteit Groningen wordt sedert september 1973 aan het Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen onderzoek verricht naar ontstaan en ontwikkeling van de politieke partijen in Nederland. Binnen het kader van dit onderzoek ben ik bezig met een boek over het ontstaan van die partijen, dat in de loop van het volgende jaar zal verschijnen bij Van Loghum Slaterus. Deze serie artikelen zijn een kort uittreksel van het boek. Drs. D.F.J. Bosscher heeft het manuscript van dit eerste artikel kritisch doorgenomen, waarvoor ik hem erkentelijk ben.

De ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse politieke partijen / 2

Prof. dr. I. Lipschits te Groningen

Katholieken en liberalen vóór 1945

In deze serie van vier artikelen wordt de 'familie-oorsprong' nagegaan van de belangrijkste politieke partijen, die op het ogenblik in de Tweede Kamer zijn vertegenwoordigd. Voor vier politieke stromingen worden de partij-politieke ontwikkelingen beschreven: protestants-christelijk, socialistisch/communistisch, katholiek en liberaal.

De beschrijving van deze ontwikkelingen is gesplitst in twee perioden: tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en sinds 1945.

In het vorige artikel zijn de partij-politieke ontwikkelingen geschetst binnen de protestants-christelijke en de socialistisch/communistiche stromingen in de jaren vóór de Tweede Wereldoorlog. Voor diezelfde periode zal nu eerst worden ingegaan op de katholieke en liberale stromingen.

Katholieke stroming

Het katholieke volksdeel is, vergeleken met de andere zuilen, pas in een laat stadium tot een eigen partij-organisatie gekomen. De belangrijkste oorzaak hiervan was de terughoudendheid aan katholieke zijde. De godsdienststrijd uit de Tachtigjarige Oorlog werd door de katholieken verloren en sindsdien werden zij met groot wantrouwen door de niet-katholieke meerderheid bejegend en als tweederangs burgers behandeld. Katholieke kerk en kerkdiensten werden verboden en katholieken mochten geen overheidsambten bekleden. De veroverde zuidelijke provincies — waar de katholieken de meerderheid vormden — werden tot Generaliteitslanden verklaard en als koloniën bestuurd. Na de vestiging van de monarchie werden een aantal wettelijke belemmeringen voor de katholieken opgeheven — hoewel niet alle — maar de maatschappelijke discriminatie bleef nog zeer lang bestaan. Men zou hoogstens kunnen spreken van iets meer draagzaamheid.

Er werden katholieken in de Tweede Kamer gekozen, maar er was nog geen sprake van een eigen fractie, laat staan van een katholieke partij. De katholieke Kamerleden steunden — al dan niet onderling verdeeld — andere partijen. Aanvankelijk ging die steun voornamelijk uit naar de liberalen, in wie de katholieken bondgenoten zagen voor het verwerven van een grotere mate van godsdienstvrijheid. Dit: 'Papo-Thorbeckiaanse' bondgenootschap werd versterkt door het verzet van protestants-christelijke en Conservatieve groeperingen tegen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie (Aprilbeweging van 1853). De grote liberale voorman Thorbecke werd in dat jaar zelfs door het overwegend katholieke district Maastricht naar de Tweede Kamer afgevaardigd. Toen in de encycliek Quanta Cura met de daarbij behorende Syllabus Errorum (1864) het liberalisme werd veroordeeld en toen de liberalen zich gingen verzetten tegen de pauselijke aanspraken in Italië, kwam er een einde aan de katholiek-liberale samenwerking. Er volgde een periode van samenwerking met de protestants-christelijken. Kuyper had daartoe met zijn antithese (zie het vorige artikel) de weg geopend. De Schoolstrijd vormde een hechte basis voor de samenwerking met de protestants-christelijken.

Inmiddels waren pogingen ondernomen om tot een eigen katholieke partij te komen, onder meer tijdens de discussies over de herzieningen van de Grondwet in 1848 en 1887. Deze pogingen mislukten, maar wel ontstonden in de jaren '50 enkele plaatselijke katholieke kiesverenigingen, b.v. 'Regt voor Allen' in Amsterdam. In 1870 slaagde J. B. van Son erin een provinciale kiesvereniging (R.K. Kiesvereniging Noord-Brabant) op te richten, maar tot een nationale organisatie kwam het niet. Tegenover de organisatie van Van Son werd zelfs een rivaliserende provinciale katholieke kiesvereniging opgezet.

Schaepman

Het was H. J. A. M. Schaepman (1844-1903), de eerste priester in de Tweede Kamer, die zich volledig inzette voor een nationale politieke organisatie van katholieken. Hij onderzocht daarbij veel verzet in eigen kring. In 1883 publiceerde hij *'Eene katholieke partij. Proeve van een program'*. Schaepman schreef dat de katholieken 'in het Nederlandsche volk een eigen, onafhankelijke verschijning (vormen), van de overigen niet gescheiden, maar wel onderscheiden'. Deze poging om tot een georganiseerde politieke eenheid te komen leidde tot een scherp conflict. In de Tweede Kamer ontstonden twee fracties van katholieke afgevaardigden, de ene geleid door Schaepman, de andere door W. M. B. Bahlmann. Op tal van punten waren de twee fracties het met elkaar oneens: zo wensde Schaepman samenwerking met de ARP en uitbreiding van het kiesrecht, waartegen Bahlmann zich juist verzette. De strijd tussen deze twee fracties vond ook buiten het parlement plaats, waar elk haar eigen aanhang had.

Na een langdurige strijd slaagde Schaepman erin de katholieke afgevaardigden in de Tweede Kamer te verenigen. Op 20 oktober 1896 werd door hen een gemeenschappelijk program aanvaard, waarop Schaepman zijn stempel had gedrukt. In 1897 werd op een vergadering van afgevaardigden van katholieke kiesverenigingen — waarvan het aantal sinds de jaren '50 was toegenomen — dit programma onderschreven. Sindsdien kon men spreken van een hechte politieke samenwerking van katholieken, maar er was nog steeds geen nationale politieke organisatie.

Die organisatie kwam een jaar na de dood van Schaepman tot stand. Op initiatief van het Eerste Kamerlid J. J. W. van den Biesen werd in 1904 de Algemeene Bond van R. K. Kiesverenigingen in Nederland opgericht. Hoewel men er over kan twisten of die organisatie een politieke partij was, heb ik haar in schema 3 onder de naam Algemeene Bond opgenomen. Na de invoering van het stelsel van Evenredige Vertegenwoordiging werd in 1919 de naam gewijzigd in Algemeene Bond van R.K. Rijkskieskringorganisaties in Nederland.

De Algemeene Bond bracht weliswaar een grote mate van politieke eenheid onder de katholieken, maar die eenheid was niet absoluut. Enkele katholieke kiesverenigingen sloten zich niet bij de Algemeene Bond aan.

Na de Eerste Wereldoorlog ontwikkelden zich binnen de Algemeene Bond drie richtingen met opvattingen, die afweken van de partijlijn.

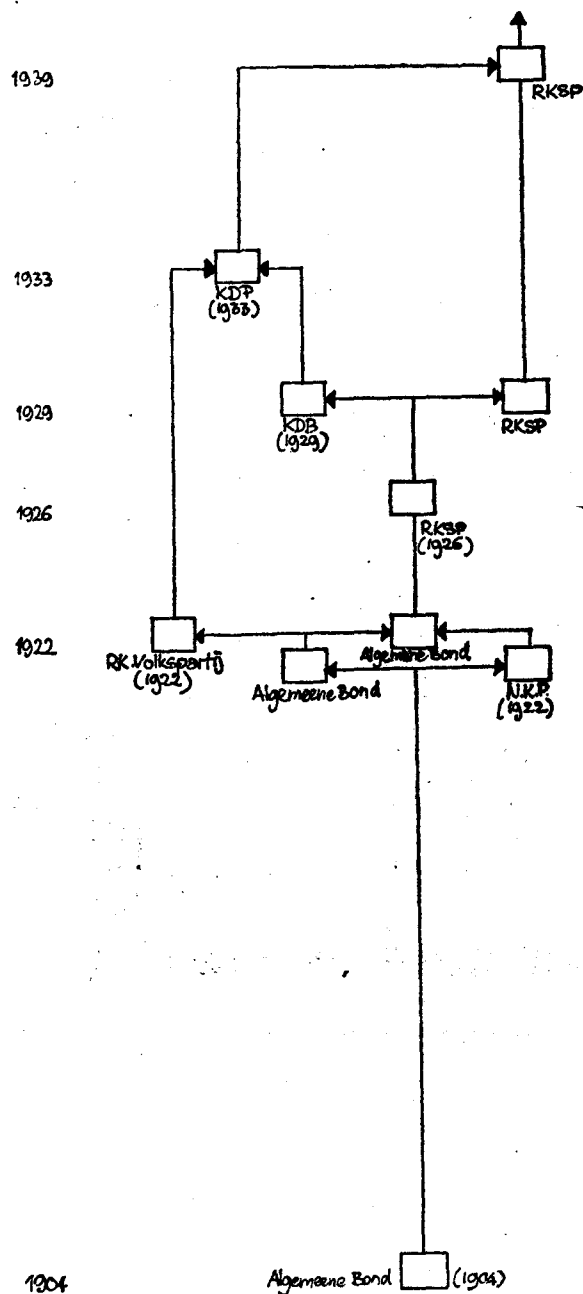
In de eerste plaats, althans chronologisch, een behoudende vleugel onder leiding van R. C. A. van Cranenburgh. Na afloop van de oorlog ontstonden in Nederland economische en financiële problemen; in 1921 was er sprake van een economische crisis. Binnen de Algemeene Bond was een groep werkgevers ontevreden over de lijn van de partij. Zij besloot zelfstandig aan de verkiezingen van 5 juli 1922 deel te nemen. Daartoe werd in maart 1922 de Nieuwe Katholieke Partij (NKP) opgericht. Na een slecht resultaat bij de verkiezingen (de NKP behaalde 0,46% van de stemmen) verdween de partij; het grootste deel van de aanhang sloot zich weer aan bij de Algemeene Bond (zie schema 3).

In de tweede plaats een vooruitstrevende vleugel, die mede uit verzet tegen de NKP tot een eigen organisatie kwam. In februari 1922 werd onder leiding van Baron Wittert van Hoogland en C. D. Wesseling met steun van enkele personen uit de katholieke arbeiderswereld de Ultram-Club (afkorting van Ultrum Remedium — laatste redmiddel) opgericht. Uit deze organisatie ontstond in december 1922 een politieke partij: Roomsche Katholieke Volkspartij (zie schema 3). In 1925 werd P. M. Arts voor deze partij in de Tweede Kamer verkozen (1,2% van de stemmen); in 1929 ging deze zetel verloren (0,7%), maar in 1933 werd Arts weer gekozen (1,1%).

In de derde plaats een vooruitstrevende vleugel, die binnen de Algemeene Bond veranderingen wilde doorvoeren. Deze beweging was nauw verwant met de St. Michaël-beweging. In 1923 werd in Den Haag de katholieke studiekering St. Michaël opgericht. In verschillende plaatsen werd dit voorbeeld gevolgd en de studiekeringen sloten zich aan tot het Verbond St. Michaël. De leiding was in handen van J. A. Veraart. Deze beweging streefde naar ingrijpende wijzigingen in aard en structuur van de Algemeene Bond. De Bond moest een politieke partij worden die niet alleen tijdens de verkiezingen, maar ook tussen de verkiezingen actief was; de partij moest zich permanent bezighouden met politieke voorlichting en meningsvorming. Hiervoor was een krachtig en centraal partij-apparaat nodig, dat echter onder democratisch toezicht van de partijleden moest staan. Om dit mogelijk te maken, moesten niet alleen kiesverenigingen, maar ook personen (wat het geval was bij de Algemeene Bond), maar ook personen. Op politiek terrein diende van katholieke zijde samenwerking met de SDAP te worden overwogen ten einde zich te kunnen losmaken uit de samenwerking met ARP en CHU, die naar de mening van Veraart een te behoudende koers volgden.

In 1925 werd door de Algemeene Bond een commissie tot reorganisatie ingesteld. In haar rapport nam de commissie de wensen van het Verbond St. Michaël op het organisatorische vlak over. In overeenstemming

Schema 3: Katholieke stroming tot de Tweede Wereldoorlog

hiermee werd in 1926 de structuur van de Algemeene Bond gewijzigd. Om dit tot uitdrukking te laten komen werd de naam van de partij formeel veranderd in Roomsch-Katholieke Staatspartij (RKSP, zie schema 3). De politieke wensen van Veraart (mogelijke samenwerking met de SDAP en verbreking van de coalitie met ARP en CHU) werden niet gehonoreerd. In 1929 trad hij uit de RKSP. Met een aantal medestanders richtte hij een nieuwe partij op: Katholiek Democratische Bond (KDB, zie schema 3). De verkiezingen van 1933 leverden voor de KDB geen hoopgevende resultaten op: 0,5%

van de stemmen. Veraart nam contact op met de Roomsch-Katholieke Volkspartij en nog in hetzelfde jaar kwam het tussen beide partijen tot een fusie: Katholiek Democratische Partij (KDP, zie schema 3). Veraart werd voorzitter. Enthousiast ging de KDP de verkiezingen van 1937 in, onder meer met de leuze 'Tegenover het Kapitalisme het Katholicisme!' Het geringe succes (0,7% van de stemmen) nam het elan uit de partij en mede onder druk van het Nederlandse episcopaat keerde de KDP in 1939 terug naar de RKSP (zie schema 3).

Toch één partij

Uit schema 3 blijkt dat de katholieke bevolkingsgroep in één grote politieke partij georganiseerd de Tweede Wereldoorlog inging. Uiteraard geeft dit schema een vereenvoudigd en daardoor ook vertekend beeld. Zo zijn niet alle katholieke groeperingen, die zelfstandig aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer in de periode 1918-1937 hebben deelgenomen, in het schema verwerkt. Terwille van de duidelijkheid heb ik me tot de meest belangrijke beperkt. Bij een verdere uitwerking zouden ook de volgende partijen kunnen worden opgenomen: Lijst-Arts, Rooms-Katholieke Boerenpartij, Rooms-Katholieke Arbeiderspartij (die in 1933 opging in de Katholiek Democratische Partij) en de Rooms-Katholieke Bouwvakarbeiders.

Hoewel naast de 'moederpartij' (Algemeene Bond, sinds 1926 RKSP) vele andere katholieke partijen hebben bestaan, waren zij kwantitatief van zeer geringe betekenis. Dit blijkt uit het volgende overzicht van de electorale resultaten die door deze partijen bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in de periode 1918 t/m 1937 werden behaald (in percentages van het totale aantal uitgebrachte stemmen):

verkiezingsjaar	1918	1922	1925	1929	1933	1937
Algemene Bond, later RKSP	30,9	29,9	28,6	29,6	27,9	28,8
Lijst-Arts		0,5				
Nieuwe Katholieke Partij		0,5				
Rooms-Katholieke Volkspartij			1,2	0,7	1,1	
Rooms-Katholieke Boerenpartij				0,1		
Katholiek Democratische Bond					0,5	
Rooms-Katholieke Arbeiderspartij					0,2	
Rooms-Katholieke Bouwvakarbeiders					0,0	
Katholiek Democratische Partij*						0,7

* De KDP was een fusie tussen Rooms-Katholieke Volkspartij, Katholiek Democratische Bond en Rooms-Katholieke Arbeiderspartij.

Liberaal stroming

Evenals bij de protestants-christelijke en de katholieke stromingen kende ook de liberale stroming eerst een eigen groep in het parlement en pas later een partij-organisatie. De liberale Kamergroep vormde, vergeleken met de andere 'clubs', een vrij hechte eenheid. Dit werd vooral veroorzaakt door de omstandigheid dat de liberalen aanvaankelijk steeds geleid werden door één krachtige figuur en er steeds één allesoverheersend politiek strijdpunt was.

Eerst ging het om de strijd tegen de persoonlijke macht van de vorst, een strijd tussen de Conservatieve Partij — die voorstander was van een autocratische staatsvorm — en de liberalen, die een grotere mate van vrijheid nastreefden. De liberalen werden toen geleid door achtereenvolgens G. K. van

In electorale steun vielen de andere partijen bij de Algemeene Bond/RKSP in het niet; slechts bij twee verkiezingen werd door die andere partijen een zetel behaald, in beide gevallen door de Rooms-Katholieke Volkspartij. De geslotenheid van de katholieke zuil op politiek gebied was zeer duidelijk. Door het verlenen van steun aan de RKSP en het tegenwerken van andere katholieke politieke partijen heeft het Nederlandse episcopaat die geslotenheid bevorderd.

Hogendorp (1762-1834), D. Donker-Curtius (1792-1863) en J. R. Thorbecke (1798-1872). Onder hun leiding werd een volledige overwinning behaald op de Conservatieve Partij. Een tweede, voor de liberalen belangrijk strijdpunt was de verhouding tussen Kerk en Staat. Toen deze strijd in alle heftigheid begon, waren de liberalen echter al over enkele andere politieke problemen scherp verdeeld, met name de omvang van de staats-taak en het vraagstuk van de uitbreiding van het kiesrecht. Dit, gecombineerd met het ontbreken van een algemeen aanvaard politiek leider, leidde tot tegenstellingen binnen het liberale kamp.

Om tot een grotere eenheid onder de liberalen te komen nam de Amsterdamse kiesvereniging 'Burgerplicht' het initiatief enige an-

dere kiesverenigingen te polsen over mogelijkheid en wenselijkheid van een nationale organisatie. In december 1884 kwamen vertegenwoordigers van vijf liberale kiesverenigingen in Amsterdam bijeen. Op die vergadering werd het duidelijk dat de liberalen niet tot één politiek program zouden kunnen

komen, omdat men elkaar alleen op het punt van anti-clericalisme kon vinden. Daarnaast wilde men geen nationale organisatie die de autonomie van de plaatselijke kiesverenigingen zou aantasten.

Op basis van die twee uitgangspunten werd besloten een nationale unie als een centraal punt voor liberalen op te richten. Aan 185 plaatselijke kiesverenigingen, waarvan de initiatiefnemers meenden dat ze in aanmerking kwamen voor lidmaatschap, werd een uitnodiging tot toetreding gezonden. Hiervan reageerden 62 kiesverenigingen positief. In 1885 werd de Liberale Unie opgericht onder voorzitterschap van J. A. Levy (zie schema 4).

Veel eenheid onder de liberalen heeft de Liberale Unie in haar beginperiode niet te weeg kunnen brengen. Zo bleven in Amsterdam twee liberale kiesverenigingen bestaan, de deftige 'Grondwet' (ook wel betiteld als de 'pelsjassenvereniging') en de minder deftige 'Burgerpligt'. In de laatste vereniging kwam het in 1888 tot een breuk nadat een groep jongeren (onder wie M. W. F. Treub en C. V. Gerritsen) een vooruitstrevend politiek program had ontworpen, waarin invoering van progressieve inkomstenbelasting en uitbreiding van het kiesrecht en van de staatszorg werden bepleit. Toen dit werd verworpen, trad een groep uit 'Burgerpligt'; zij vormde de nieuwe kiesvereniging 'Amsterdam'. De denkbeelden van deze groep vonden weerklank in andere plaatsen en in onder meer Haarlem en Winschoten werden overeenkomstige kiesverenigingen opgericht. Zij streefden naar een eigen landelijke organisatie, die zich op programpunten van de Liberale Unie zou onderscheiden. In 1892 werd door hen de Radicale Bond opgericht (zie schema 4). Gerritsen werd de eerste voorzitter, Treub zat in het bestuur.

Takkianen en anti-Takkianen

In hetzelfde jaar 1892 diende J. P. R. Tak van Poortvliet, minister van binnenlandse zaken en lid van het hoofdbestuur van de Liberale Unie, bij de Staten-Generaal zijn voorstel in tot wijziging van de kieswet, gericht op een grote uitbreiding van het electoraat. De inhoud van dit voorstel was in overeenstemming met het manifest, waarmee de Liberale Unie de verkiezingen van 1891 was ingegaan. In november 1892 legde het hoofdbestuur van de Liberale Unie aan de algemene vergadering een motie voor om het wetsvoorstel van Tak te steunen. De verdeeldheid binnen de partij kwam toen duidelijk naar buiten, want enkele kiesverenigingen — die tegen het voorstel van Tak waren — hadden zelfs gewelgd vertegenwoordigers naar die algemene vergadering te sturen. De bestuursmotie werd aangenomen.

De behandeling van Taks wetsvoorstel leidde in 1894 tot ontbinding van de Tweede Kamer. De hierop volgende verkiezingscampagne was een strijd tussen voor- en tegenstanders van Taks voorstel; de scheidslijnen tussen Takkianen en anti-Takkianen liepen dwars door de Kamerfracties heen. Ook de fractie van de Liberale Unie was verdeeld. Het was onder deze omstandigheden dat het hoofdbestuur van de Liberale Unie de aangesloten verenigingen schriftelijk verzocht Tak te steunen; het bestuur wilde voor deze kwestie geen algemene vergadering bijeenroepen, omdat naar zijn mening het besluit van november 1892 nog steeds van kracht was. Uit protest traden enkele personen uit het hoofdbestuur (onder wie M. Tydeman) en zegde een aantal kiesverenigingen het lidmaatschap van de Liberale Unie op.

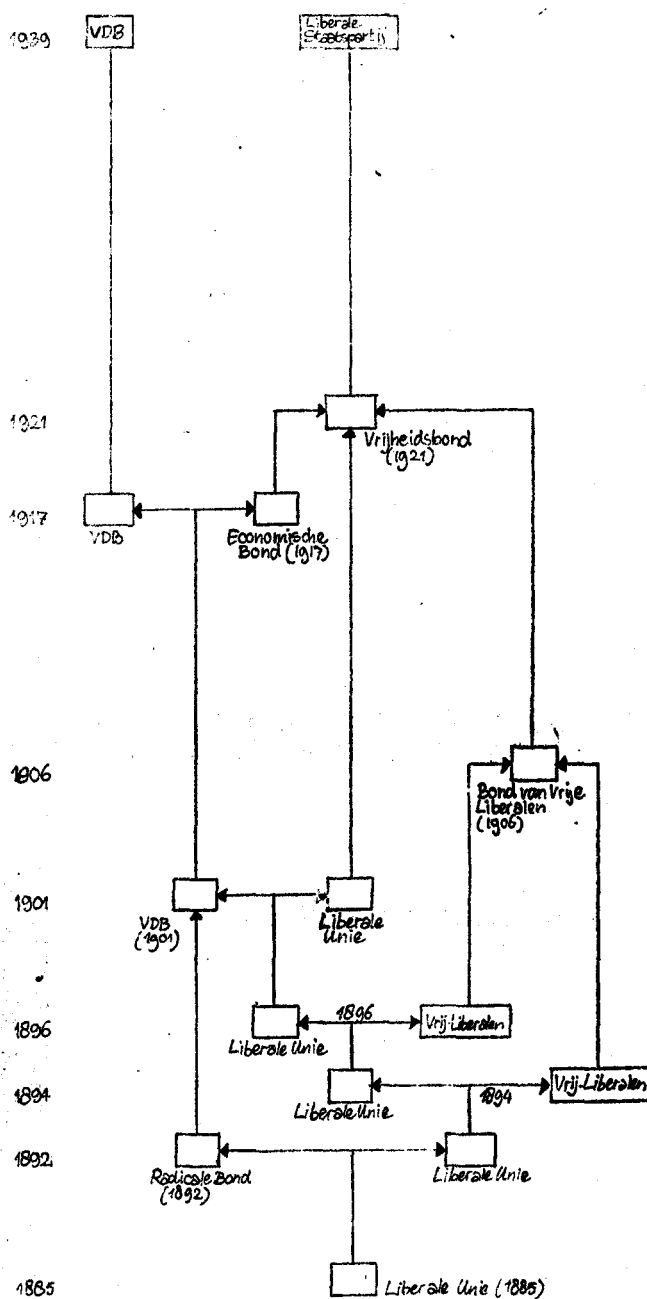
Na de verkiezingen, die op 10 april 1894 plaatsvonden, werd wel een algemene vergadering van de Liberale Unie gehouden. Hier werd met 43 tegen 26 stemmen het beleid van het hoofdbestuur goedgekeurd. Alle tegenstemmers verlieten, met de door hen vertegenwoordigde kiesverenigingen, de Liberale Unie. Zowel in het parlement als in het land vond een afscheiding van de Liberale Unie plaats. De afgescheidenen organiseerden zich niet direct in een nieuwe partij; zij worden gewoonlijk aangeduid als Vrij-Liberalen. In schema 4 is dat tot uitdrukking gebracht.

Het hoofdbestuur van de Liberale Unie meende dat door deze afscheiding de politieke eenheid van de partij was versterkt en dat daarom kon worden overgegaan tot het opstellen van een politiek program. Onder fel verzet werd in 1896 het Hervormingsprogramma aangenomen. De tegenstanders vonden dat door het aanvaarden van een dergelijk program de autonomie van de kiesverenigingen en de onafhankelijkheid van de gekozen volksvertegenwoordigers werd aangetast. Ook deze tegenstanders verlieten de Liberale Unie en worden aangeduid als Vrij-Liberalen (zie schema 4).

Ten behoeve van de verkiezingen van 1897 werd uit het Hervormingsprogramma een aantal punten gehaald, die urgent werden verklaard. De kandidaten van de Liberale Unie moesten hun instemming betuigen met het Hervormingsprogramma en de urgentie van de punten uit het urgentie-programma erkennen. Het urgentie-programma omvatte een groot aantal zaken (beperking van overmatige arbeidsduur, arbeidscontract, sociale verzekering, rechtstoestand van de vrouw, enz.), maar wonderlijk genoeg niet het grote strijdpunt uit die jaren: uitbreiding van het kiesrecht. Kennelijk onthrak op dit punt de gewenste mate van overeenstemming.

Het hoofdbestuur wilde vóór de verkiezingen van 1901 een uitspraak van de partij inzake het kiesrecht. Op de algemene vergadering van januari 1901 werd door het hoofdbestuur voorgesteld de paragraaf over het kiesrecht uit het Hervormingsprogramma tot urgentiepunt te verklaren. Dit voorstel werd met 44 tegen 33 stemmen verworpen. Het hoofdbe-

Scheme 4: Liberale stroming tot de Tweede Wereldoorlog

stuur weigerde deze nederlaag te aanvaarden; enkele weken later trad het in zijn geheel af.

Uit protest tegen de houding van de Liberale Unie inzake het kiesrecht schiedde de kiesvereniging te Middelburg zich van de Unie af. Het bestuur van die vereniging werd gemachtigd pogingen te ondernemen tot een nieuwe landelijke organisatie te komen. Hiertoe werden contacten gelegd, onder meer met de Radicale Bond. Op 16 februari 1901 vond reeds de eerste bespreking plaats. Op 4 maart 1901 werd een oproep gepubliceerd voor de vorming van een nieuwe partij. Die oproep was ondertekend door vooraanstaande ex-leden van de Liberale

Unie (o.a. negen van de elf afgetreden leden van het hoofdbestuur van de Liberale Unie) en leden van de Radicale Bond. Op 17 maart 1901 werd de nieuwe partij opgericht: de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB). De Radicale Bond trad tot de VDB toe, evenals een aantal voormalige leden en plaatselijke kiesverenigingen van de Liberale Unie (zie schema 4).

Drie groeperingen

Na de oprichting van de VDB kon men binnen de liberale stroming drie groeperingen onderscheiden: 1. de Unie-liberalen, georganiseerd in de Liberale Unie; 2. de vrijzinnig-democraten, georganiseerd in de VDB; 3. de Vrij-Liberalen, die niet in een partij waren georganiseerd. Toen voor de verkiezingen van 1905 de VDB en de Liberale Unie een stembus-akkoord sloten, begonnen de Vrij-Liberalen ook de noodzaak van een eigen partij-organisatie in te zien. Begin 1905 werd een door 75 Vrij-Liberalen ondertekend manifest gepubliceerd, dat zowel het verkiezingsmanifest voor de verkiezingen van dat jaar als een meningspeiling over een eigen partij-organisatie was. De reacties hierop waren niet negatief en in 1906 werd de Bond van Vrije Liberalen opgericht (zie schema 4). Deze partij koos voor een minimum aan centrale organisatie.

Binnen de liberale stroming heeft M. D. F. Treub (1858-1931) een belangrijke rol gespeeld. Hij behoorde tot de jongeren die het in 1888 tot een breuk lieten komen in de kiesvereniging 'Burgerpligt' en de eigen kiesvereniging 'Amsterdam' oprichtten; hij was mede-oprichter van de Radicale Bond in 1892 en van de VDB in 1901. In de VDB behoorde Treub tot de leidinggevende figuren; in 1904 werd hij lid van de Tweede Kamer, waar hij zich vooral bezighield met financiële en sociale verzekering. Toen de VDB voor de verkiezingen van 1913 zich uitsprak ten gunste van het staatspensioen, stelde hij zich uit protest niet meer verkiesbaar. Hij bleef echter lid van de VDB en na de verkiezingen van 1913 werd hij minister van landbouw, nijverheid en handel, een jaar later minister van financiën. In die functie kwam hij steeds meer in conflict met de VDB, in het bijzonder met de fractie in de Tweede Kamer. De breuk kwam in 1917. Aanleiding was het probleem van de financiering van de oorlogsschuld. Het voorstel van minister Treub (langlopende lening) werd in de Kamer heftig bestreden door de fractie van de VDB, die een heffing ineens wilde. Treub won het. Maar omdat dit ondanks en niet dank zij de VDB gebeurde, trad hij uit de partij. Nog in hetzelfde jaar — december 1917 — richtte hij een nieuwe partij op: Economische Bond. In schema 4 is deze partij opgenomen als een afsplitsing van de VDB.

Bij de verkiezingen van 1918 behaalde de Economische Bond drie zetels in de Tweede Kamer. Dit was minder dan Treub en de zijnen hadden verwacht. De verdeeldheid binnen de liberale stroming was echter te groot geworden om nog een sterke Kamerfractie te kunnen voortbrengen. In 1918 verwierf de Liberale Unie zes zetels, de VDB vijf zetels, de Bond van Vrije Liberalen vier zetels en de Economische Bond drie zetels. Daarnaast verkreeg elk der volgende partijen — die terwille van de duidelijkheid niet

in schema 4 zijn opgenomen, maar wel werden beschouwd als 'liberale' partijen — één zetel: Middenstandspartij, Plattelandsbond, Neutrale Partij en het Verbond tot Democratisering der Weermacht. Bovendien nam nog een aantal — evenmin in schema 4 verwerkte — 'liberale' partijen aan de verkiezingen van 1918 deel zonder een zetel te behalen. Vooral door toedoen van Treub werd in deze grote verdeeldheid een zekere versimpeling aangebracht door de oprichting in 1921 van de Vrijheidsbond. Dit was in feite een fusie van de in schema 4 verwerkte Liberale Unie, Bond van Vrije Liberalen en Economische Bond (zie schema 4). Bovendien traden de volgende, niet in schema 4 verwerkte partijen toe: Algemeene Staatspartij, Middenstandspartij en Neutrale Partij.

Wanneer we afzien van een groot aantal kleine 'liberale' partijtjes, kon vanaf 1921 worden gesproken van een liberaal tweestromenland. De VDB en de Vrijheidsbond waren de twee grote vertegenwoordigers. Alleen in de naamgeving kwam vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog nog een verandering. In 1928 veranderde de Vrijheidsbond zijn naam in: Liberale Staatspartij De Vrijheidsbond. In de loop der jaren kwam steeds meer de nadruk te liggen op het eerste deel van deze lange naam; daarom is in de eindfase van schema 4 die naam gebruikt.

Tweede Wereldoorlog

In deze reeks artikelen over de 'familie-oorsprong' van de belangrijkste politieke partijen, die nu in de Tweede Kamer zijn vertegenwoordigd, kan slechts zijdelings worden ingegaan op de ontwikkelingen tijdens de Duitse bezetting. Met uitzondering van de NSB werden alle vooroorlogse politieke partijen verboden. Illegaal bleven ze actief, de ene in mindere mate dan de andere. De zes grootste partijen (RKSP, SDAP, ARP, CHU, VDB en Liberale Staatspartij) bezaten een contact-orgaan, waarin hun voormannen geheime besprekingen voerden. In de illegale pers werden discussies gevoerd over de wenselijkheid of onwenselijkheid van terugkeer, ná de oorlog, tot de vooroorlogse partij-politieke situatie. In het algemeen werd de oude toestand veroordeeld; men wenste geen herstel, maar vernieuwing. Alleen de ARP en de Anti-Revolutionaire verzetsbladen vormden een duidelijke uitzondering: zij wilden herstel en voortzetting van de ARP. In enkele partijen waren de meningen verdeeld. In de SDAP b.v. wilde Drees terugkeer van de partij, terwijl Vorrink daartegen was. Een belangrijke impuls tot vernieuwing kwam uit het gijzelaarskamp Sint-Michiëlsgeestel. In dit kamp was door de bezetter een maatschappelijke en politieke élite gegijzeld. Groepen gegijzelden voerden daar gesprekken over mogelijke en gewenste ontwikkelingen in het Nederlandse bestel na de oorlog. De vooroorlogse situatie werd — alweer met uitzondering van de Anti-Revolutie

onairen — veroordeeld. De gedachten gingen uit naar een brede volksbeweging. Enkele dagen na de bevrijding werd die beweging opgericht: Nederlandse Volksbeweging (NVB). De beginselen en doeleinden van de NVB waren vaag: sociaal-democratisch van karakter, afwijzing van antithese en van klassenstrijd, zich bewegend tussen collectivisme en individualisme (personalisme), gevoed door christendom en humanisme. Het was uitdrukkelijk niet de bedoeling een politieke partij te worden, maar de NVB stelde zich tot taak bestaande politieke partijen te bewegen zich tot een brede volkspartij aan te sluiten. Hierbij wilde de NVB aanmoedigen en bemiddelen, opdat herstel van de vooroorlogse partij-politieke verhoudingen zou worden voorkomen. In het volgende artikel zal de mate van succes van de NVB worden bekeken.

Noot

Dank zij een subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.) en steun van de Rijksuniversiteit Groningen wordt sedert september 1973 aan het Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen onderzoek verricht naar ontstaan en ontwikkeling van de politieke partijen in Nederland. Binnen het kader van dit onderzoek ben ik bezig met een boek over het ontstaan van die partijen, dat in de loop van het volgende jaar zal verschijnen bij Van Loghum Slaterus. Deze serie artikelen zijn een kort uittreksel van het boek.

Drs. J.Th. M. Bank heeft de paragraaf over de katholieke stroming en drs. D. F. J. Boscher heeft de tekst van het gehele artikel kritisch doorgenomen, waarvoor ik hen erkentelijk ben.

De ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse politieke partijen /

Prof. dr. I. Lipschits te Groningen

Katholieken en protestanten ná 1945

In deze serie van vier artikelen wordt de 'familie-oorsprong' nagegaan van de belangrijkste politieke partijen, die op het ogenblik in de Tweede Kamer zijn vertegenwoordigd. In twee voorgaande artikelen zijn ontstaan, afsplitsingen en fusies van de partijen behandeld tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog op basis van vier politieke stromingen: protestants-christelijk, socialistisch/communistisch, katholiek en liberaal. Het overzicht werd afgesloten met een notitie over de Tweede Wereldoorlog en een korte aanduiding van de Nederlandse Volksbeweging. In dit en het volgende artikel zal op dezelfde wijze de periode sedert 1945 worden behandeld. Het gaat derhalve niet om de ontwikkelingen van de partijen in het algemeen, maar uitsluitend om ontstaan, afsplitsingen en fusies in de vier genoemde stromingen.

Vernieuwing, maar meer herstel

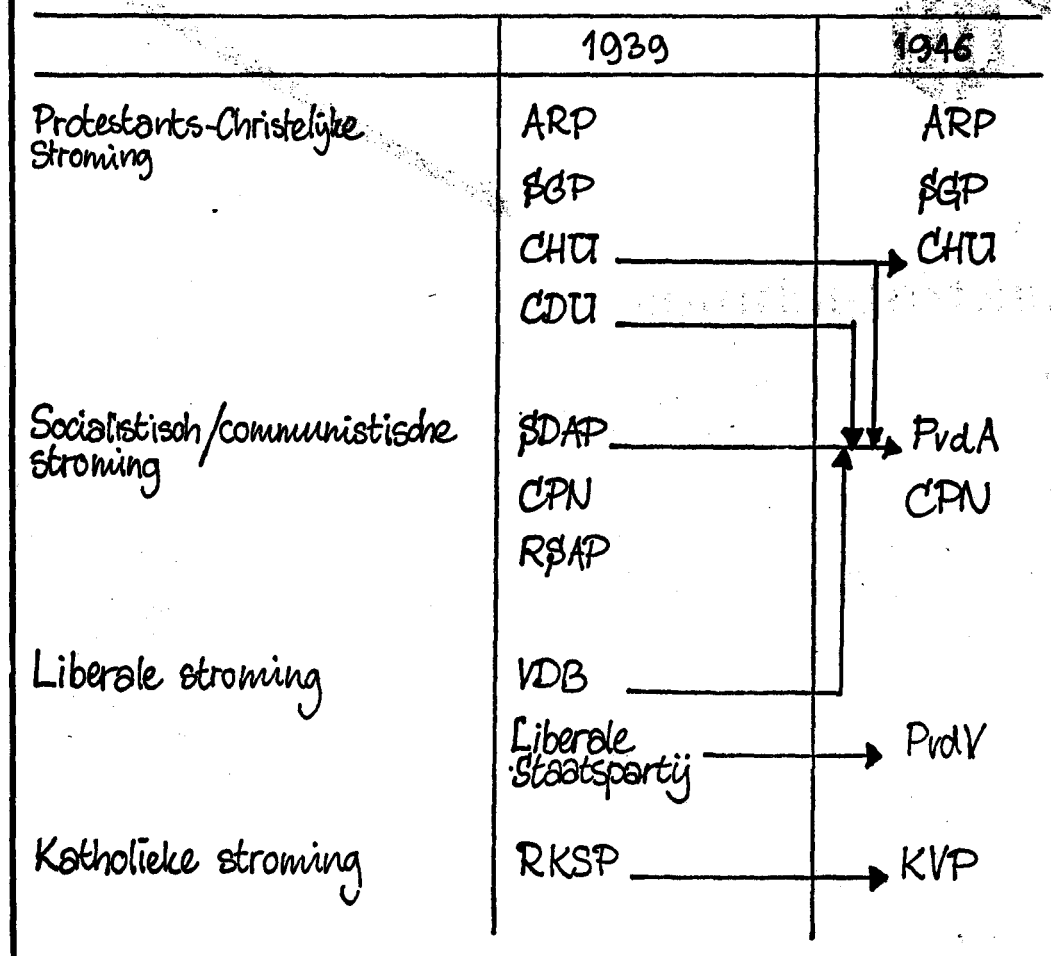
In schema 5 wordt de situatie van 1939 vergeleken met die van 1946, het jaar waarin de eerste na-oorlogse verkiezingen voor de Tweede Kamer werden gehouden.

Binnen de protestants-christelijke stroming keerden de ARP en de SGP ongewijzigd terug. In beide partijen was men wars van enige vernieuwing in de partij-politieke constellatie. Ook de CHU keerde als zelfstandige partij terug. Een kwalitatief belangrijke groep brak echter met de CHU en trad toe tot de PvdA. Tot die groep behoorden onder meer P. Lieftinck, A. A. van Rhijn en G. E. van Walsum. Om deze reden is in schema 5 ook een lijn getrokken tussen CHU en PvdA. De vooroorlogse CDU ging op in de PvdA. Binnen de socialistische/communistiche stroming was de belangrijkste wijziging het verdwijnen van de SDAP. Hoewel nog enkele jaren een Oude SDAP heeft bestaan, mag wel gesteld worden dat de SDAP vrijwel in haar geheel in de PvdA is opgegaan. De CPN kwam terug, hoewel in die partij korte tijd de gedachte heeft geleefd zich op te heffen ten gunste van een socialistische eenheidsbeweging. De RSAP keerde niet als partij terug.

In de liberale stroming ging verreweg het grootste deel van de VDB op in de PvdA; een zeer kleine groep bleef nog enkele jaren als VDB bestaan. De Liberale Staatspartij verdween. Onder leiding van D. U. Stikker werd een nieuwe partij opgericht: Partij van de Vrijheid. Nadat de PvdV was opgericht, besloot de Liberale Staatspartij zich te onthouden en haar bezittingen over te dragen aan de PvdV. Daarom is in schema 5 een lijn getrokken tussen de Liberale Staatspartij en de PvdV.

Binnen de katholieke stroming was al tijdens de Tweede Wereldoorlog in illegale brochures een uitvoerige discussie gevoerd over de wenselijkheid van terugkeer van de RKSP. Na de bevrijding werd die discussie voortgezet. Er werd een Centrum voor Staatkundige Vorming opgericht, dat onder

Schema 5. De situatie in 1939 vergeleken met die in 1946

leiding stond van pater J. G. Stokman. Dit Centrum richtte zijn activiteiten op handhaving van een politieke organisatie van katholieken. Op basis hiervan werd de Katholieke Volkspartij (KVP) opgericht, een partij die ook voor niet-katholieken open werd gesteld. In schema 5 is tot uitdrukking gebracht dat ik de KVP beschouw als een voortzetting van de RKSP.

Wat betreft de partij-politieke constellatie was in 1946, vergeleken met 1939, eerder sprake van herstel dan van vernieuwing. ARP, SGP en CPN keerden zonder meer terug. Dat was ook het geval met de CHU, zij het dat een kleine groep leidinggevende figuren zich bij de PvdA aansloot. Men zou er over kunnen twisten of het ontstaan van KVP en PvdV een vernieuwing betekende, dan wel een voortzetting inhield van resp. RKSP en Liberale Staatspartij.

Zeker een vernieuwing was het ontstaan van de PvdA. De in het vorige artikel kort aangeduide Nederlandse Volksbeweging heeft bij de oprichting van de PvdA een belangrijke rol gespeeld. De oprichters stond een gematigde, brede volkspartij voor ogen, gebaseerd op het personalistisch socialisme. Behalve de SDAP, de CDU, de VDB en een aantal personen uit de CHU nam nog een andere groep deel aan de oprichting van de PvdA. Het was een kring van katholieken, die tijdens de Tweede Wereldoorlog rond het illegale blad *Christofoor* aan het verzet hadden deelgenomen: de Christofoorgroep, waartoe onder meer behoorden F. H. J. N. Daams, Th. J. A. M. van Lier, G. J. N. M. Ruygers en J. M. Willems.

De SDAP was verreweg de grootste groep die aan de oprichting van de PvdA deelnam; vooral de deelneming van vrijzinnig-democratische, protestants-christelijke en katholieke groeperingen vormde het 'vernieuwende' aspect van het ontstaan van de PvdA. Indien en voor zover men de huidige PvdA ziet als een voortzetting van de vooroorlogse SDAP, is ook deze partij-politieke vernieuwing na de Tweede Wereldoorlog mislukt.

Katholieke stroming

Evenals in de vorige artikelen zullen per stroming de partij-politieke ontwikkelingen worden geschetst, te beginnen met de katholieke stroming.

Net als in de periode vóór 1939 riep het episcopaat na de oorlog de gelovigen op tot politieke en maatschappelijke eenheid. De KVP kreeg de volledige steun van de kerkelijke leiders. Voor de verkiezingen van 1946 werd in een bisschoppelijk schrijven verklaard, dat de KVP de beste waarborgen bood voor de eerbiediging en naleving van de zedelijke normen van het Christendom op het terrein van wetgeving en bestuur. Ook bij de verkiezingen van 1948 werd in alle Rooms-Katholieke kerken een oproep gedaan tot behoud van de staatkundige eenheid onder de katholieken.

Een groep binnen de KVP had inmiddels grote bezwaren ontwikkeld tegen de regeringssamenwerking tussen KVP en PvdA. De kritiek richtte zich vooral op het beleid inzake Indonesië. In januari 1947 verscheen een oproep, gericht aan de 'Katholieken van Nederland', waarin verbreking van de eenheid tussen Nederland en Indië onvoorwaardelijk werd verworpen: 'Wij, Katholieken van Nederland, eischen handhaving der Rijkseenheid.' De belangrijkste ondertekenaar was Ch. J. I. M. Welter, oud-minister van koloniën in verschillende kabinetten. Welter richtte het Voorlopig Katholiek Comité van Actie op, dat zijn activiteiten zowel binnen als buiten de KVP moest ontplooiën. Deze factievorming binnen de partij stuitte op verzet van de partijleiding, met name van de politieke leider C. P. M. Romme. Toen Welter door de KVP onder druk werd gezet om zijn acties te beëindigen, besloot hij zich rechtstreeks tot het electoraat te wenden. Onder de naam lijst-Welter nam hij aan de verkiezingen van 1948 deel.

De 62 337 stemmen, die op de lijst-Welter waren uitgebracht, leverden één Kamerzetel op. Welter had op vier à vijf zetels gerekend. Spottend kon Romme in *De Volkskrant* schrijven dat de lijst-Welter geen bananenschil voor de KVP was geworden. De zorgen van Romme werden echter groter toen Welter op 11 december 1948 zijn actie-groep omzette in een eigen partij: de Katholiek Nationale Partij (KNP). Een splinter had zich afgescheiden van de moederpartij (zie schema 6).

Werkelijke problemen voor de KVP ontstonden toen de KNP haar kritiek niet meer beperkte tot het dekolonisatie-beleid, maar de KVP ervan beschuldigde een klassepartij te zijn geworden: de KVP zou een arbeiderspartij zijn en niet langer tevens de belan-

gen van de (katholieke) middenstand en hogere inkomensgroepen behartigen. En hoewel A. C. de Bruijn, voorzitter van de Katholieke Arbeiders Beweging (KAB), ontken- de dat zijn organisatie in de KVP de lakens uitdeelde en partijvoorzitter W. J. Andries- sen zich verzette tegen de stelling 'als zou de KVP ontaarden in een arbeiderspartij', het kwaad was geschied. Binnen de KVP ontstond een groepering die het formalise- ren van een behoudende vleugel in de partij bepleitte. Volgens deze groepering — waar- van de belangrijkste leiders waren F. J. F. M. Duynstee en M. P. L. Steenberghe — ging het om de tegenstelling tussen 'eerbied voor de arbeid' en 'eerbied voor de ei- gendom'. Uit die strijd kwam, in januari 1952, de Groep-Steenberghe voort, die een functionele plaats verwierf binnen het par- tij-apparaat van de KVP. Hiertegen kwam verzet van de KAB. De Bruijn dreigde dat de katholieke arbeiders er weinig moeite mee zouden hebben een eigen politiek or- gaan op te richten.

Met deze door Welter en de zijnen veroor- zaakte tweespalt ging de KVP de verkiezin- gen van 1952 in. De resultaten waren er naar:

	1948		1952	
	%	zetels	%	zetels
KVP	31,0	32	28,7	30
KNP	1,3	1	2,7	2
PvdA	25,6	27	29,0	30

Volgens de politieke commentatoren had de KVP als gevolg van de strijd tussen de Groep-Steenberghe en de KAB stemmen verloren naar zowel de ene (KNP) als de andere zijde (PvdA). 'Het concert op twee vleugels' zo schreef *Het Vrije Volk*, 'is met een dissonant geëindigd.' *De Volkskrant* kwam na de verkiezingen uit met de kop: 'Rode bloemen voor Duynstee.' Er gingen geruchten dat overleg plaatsvond tussen de Groep-Steenberghe en de KNP. De eenheid binnen de KVP werd bedreigd.

Bij de viering van het eeuwfeest van het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie deed Kardinaal De Jong in mei 1953 een uiterst dringend beroep op de gelovigen om de eenheid op elk terrein van het openbare le- ven te bewaren. Naar aanleiding van deze oproep nodigde L. A. H. Albering, secretaris van de KVP, Welter van de KNP en Ruy- gers van de Katholieke Werkgemeenschap in de PvdA uit tot een gesprek. De bespre- kingen tussen deze drie organisaties over een mogelijke politieke eenheid der katholie- ken begonnen in januari 1954. Op 30 mei 1954 verscheen het bisschoppelijk mande- ment 'De Katholiek in het openbare leven van deze tijd'. Hierin werd de oproep tot eenheid vrijwel een gebod tot eenheid. Iede- re scheiding tussen godsdienst en openbaar leven moest volgens de bisschoppen als een fundamentele dwaling worden verworpen.

Een van de directe gevolgen van het bisschoppelijk mandement was dat de KVP het gesprek met de KNP en de Katholieke Werkgemeenschap in de PvdA stopzette. Zolang de twee gesprekspartners, aldus een verklaring van het bestuur van de KVP, geen definitief standpunt hadden bepaald naar aanleiding van het bisschoppelijk mandement, zou voortzetting van de besprekingen niet stroken met de noodzakelijke eerbied tegenover de opstellers daarvan. De KVP voelde zich kennelijk zo gesterkt door het bisschoppelijk mandement, dat zij meende ook zonder die besprekingen de eenheid der katholieken in de door haar gewenste vorm te kunnen bereiken.

Dit lukte inderdaad ten aanzien van de KNP. In september 1955 werd die partij opgeheven en keerde men terug tot de KVP. De invloed van het bisschoppelijk mandement op dit besluit blijkt duidelijk uit de eerste zin van de officiële verklaring van KVP en KNP: 'In overeenstemming met hetgeen terzake staat vermeld in het bisschoppelijk mandement 1954, wensen de beide partijen de politieke eenheid der Nederlandse katholieken te herstellen en wel in het ene verband van de Katholieke Volkspartij.' Dit betekende het einde van de KNP. Hoewel er een Comité van Actie ex-KNP werd opgericht, dat later een nieuwe partij (de Nationale Unie) vormde, heb ik in schema 6 de KNP laten terugkeren tot de KVP.

Voor de KVP brak nu een rustige periode aan. In het begin van de jaren '60 ontstonden onder katholieken discussies over het wezen van de confessionele partij. In januari 1964 werd door de KVP een structuurcommissie ingesteld om zich te beraden over de grondslagen van de partij. Twee jaar later — januari 1966 — verscheen het rapport van de commissie: 'Grondslag en karakter van de KVP'. Volgens dit rapport diende de KVP beginselpartij te blijven (d.w.z. dat de partij 'bij de vervulling van haar taak en opgave uitgaat van fundamentele inzichten inzake de mens en de samenleving der mensen'), maar tevens programpartij te zijn (d.w.z. een partij 'die op duidelijke en concrete wijze aangeeft, wat zij op langere termijn of in bepaalde periode wil bereiken en hoe zij meent dit tot stand te kunnen brengen'). Deconfessionalisering werd afgewezen. Bovendien moest, althans voorlopig, niet worden gestreefd naar de vorming van één christelijke partij, maar diende een katholieke partij te worden gehandhaafd.

Dit rapport was een officieel partijstuk, waarover de verschillende groeperingen binnen de KVP discussie konden gaan voeren. Deze discussie werd door de PvdA in een stroomversnelling gebracht. De structuurcommissie had onder meer geschreven dat vorming en instandhouding van een katholieke partijverband geen zaak van beginsel was, maar een vraagstuk van doelmatigheid en opportuniteit. Vooral van deze zinsnede maakte de PvdA gebruik. Volgens een verklaring van het bestuur van de PvdA van 14 februari 1966 hield deze uitspraak 'tevens de uitdrukkelijke erkenning in van de vrijheid van politieke keuze en van het

onkrenkbare recht van iedere katholiek om een andere keuze te doen dan die van de KVP.'

Uiteraard was dit niet de bedoeling van het bestuur van de KVP geweest. Reeds de volgende dag werd de verklaring van de PvdA afgewezen. Door deze actie van de PvdA begon de discussie binnen de KVP over het rapport van de structuurcommissie onmiddellijk. Ze zou twee jaar duren, voordat het tot een breuk kwam. Binnen de partij ontstonden groeperingen, die elk eigen ideeën over 'grondslag en karakter' van de KVP hadden. Eind augustus 1967 kregen deze groeperingen een min of meer officiële status. Het Dagelijks Bestuur van de KVP wilde een inventarisatie van de meningen, die aan de vergadering van de Partijraad van 8 en 9 december te Arnhem zouden worden voorgelegd. Hiertoe werd aan vier groeperingen binnen de KVP gevraagd hun mening over een aantal vraagpunten op papier te zetten.

In de eerste plaats een groepering, volgens welke een eigen katholieke partij moest worden gehandhaafd. Haar woordvoerder was W. C. L. van der Grinten. Deze groep wees vorming van één christelijke partij — d.w.z. fusie van KVP, ARP en CHU — af. Samenwerking met de twee grote protestants-christelijke partijen was mogelijk, maar niet noodzakelijk. De KVP diende zich vóór de verkiezingen niet zonder meer vast te leggen op politieke samenwerking (coalitie) met bepaalde andere partijen.

In de tweede plaats een groepering, die streefde naar christen-democratische samenwerking. Haar woordvoerder was partijvoorzitter P. J. M. Aalberse. Naast een socialistische en een liberale visie onderscheidde deze groep een christelijke visie, die in een eigen partijverband moest worden georganiseerd. Die visie en dat partijverband dienden niet katholiek, maar algemeen christelijk te zijn: een christen-democratische partij, waarin ARP, CHU en KVP zouden moeten opgaan. In de derde plaats het Democratisch Centrum Nederland, dat geleid werd door S. W. Couwenberg. Het DCN ontkende het bestaan van een gemeenschappelijke christelijke inspiratie die geconcretiseerd zou kunnen worden in een politiek programma. Daarom achtte deze groep partijvorming op basis van christelijke inspiratie onwenselijk. Zij bepleitte een nieuwe partij-structuur, die zou beantwoorden aan de eigentijdse behoeften. De KVP zou hiertoe het initiatief moeten nemen door zich om te vormen tot een brede volkspartij met christendom en humanisme als gelijkwaardige inspiratiebronnen.

In de vierde plaats de KVP-Radicalen met P.C.W.M. Bogaers als woordvoerder. Deze groep achtte partijvorming op basis van christelijke inspiratie wenselijk indien aan twee voorwaarden zou worden voldaan: de partij moest bezielde worden door 'een radicaal-Evangelische bewogenheid' en er moest gestreefd worden naar een progressief samenwerkingsverband, dat een meerderheid in het parlement zou kunnen halen.

partij. Deze kwestie werd reeds in januari 1968 actueel, toen een voordracht moest worden gemaakt voor de samenstelling van een nieuw Partijbestuur en een nieuw Dagelijks Bestuur. De KVP-Radicalen eisten zes van de achttien zetels in het Partijbestuur en drie van de acht zetels in het Dagelijks Bestuur op; bovendien wilden zij Bogaers als één van de vice-voorzitters van de KVP. Toen deze laatste eis werd afgewezen, trokken alle kandidaten van de KVP-Radicalen zich terug.

De breuk leek nu onvermijdelijk. Een commissie van wijze mannen uit de KVP toog aan het werk om alsnog een oplossing te vinden. Voordat deze commissie haar rapport had kunnen uitbrengen trad op de avond van de 14e februari 1968, binnen het kader van de zendtijd van de KVP, de voorzitter van de Tweede Kamerfractie, W. K. N. Schmelzer, op als gastheer voor zijn ARP-collega B. W. Biesheuvel en CHU-collega J. T. Mellema. Gedrieën verklaarden zij dat het wenselijk was dat na de eerstkomende verkiezingen ARP, CHU en KVP gezamenlijk of wel binnen het kabinet zouden optreden of wel daarbuiten.

De KVP-Radicalen hadden altijd gestreden tegen een automatische samenwerking tussen de drie grote confessionele partijen. Het tv-optreden van Schmelzer was volgens hun in strijd met het Akkoord van Arnhem. Dit en de wijze waarop de bestuursvoordracht was behandeld leidden tot de breuk in de nacht van 26 op 27 februari 1968. In deze 'Nacht van Bogaers' besloot een deel van de KVP-Radicalen uit de KVP te treden en een nieuwe partij op te richten. De groep der KVP-Radicalen viel in tweeën uiteen. Een deel wilde trachten binnen de KVP de idealen te verwezenlijken. Tot deze groep behoorden oud-premier J. M. L. Th. Cals, oud-staatssecretaris A. J. H. Bartels, NKV-voorzitter F. G. van der Gun en de Tweede Kamerleden J. A. Mommersteeg, Th. E. van Schalk en Th. E. Westerterp. Een andere groep was van mening dat het geen zin meer had binnen de KVP actief te blijven; zij besloot uit de KVP te treden en een nieuwe partij op te richten. Hiertoe behoorden behalve oud-minister Bogaers ook de Tweede Kamerleden J. M. Aarden, H. W. van Doorn, J. G. A. Janssen en mej. A. A. M. Kessel.

In een verklaring na de 'Nacht van Bogaers' werd meegedeeld dat de nieuwe partij voorlopig de naam zou dragen van 'Radicalen'. Het eigenlijke oprichtingscongres vond op 27 april 1968 in Dronten plaats. Daar werd de naam Politieke Partij Radikalen (PPR) aanvaard. Hoewel de huidige PPR niet meer als een katholieke partij kan worden beschouwd, is zij ontstaan als een afsplitsing van de KVP. Als zodanig is de PPR in schema 6 opgenomen.

De afsplitsing van de PPR bracht geen rust in de KVP. Daar bleef de strijd voortduren over het confessionele karakter van de partij, over de wenselijkheid van samenwerking tussen de drie grote confessionele partijen en over de partnerkeuze voor de regeringscoalitie in het algemeen. De zogenoemde

'Amersfoortse Groep', een combinatie van in de partij gebleven KVP-Radicalen en het Democratisch Centrum Nederland, bleef streven naar deconfessionalisering en naar samenwerking met PvdA en D'66. Hun leider was D. de Zeeuw. Hiertegenover stond een door Schmelzer geleide groep. Toen in november 1971, onder veel verzet, De Zeeuw tot voorzitter van de KVP werd verkozen, leek het erop dat de groep-De Zeeuw haar zin zou krijgen: omzetting van de KVP in een open, niet-exclusief christelijke partij, waarin humanisme en Evangelie nevenschikte inspiratiebronnen zouden zijn. Schmelzer, gesteund door Romme, gaf de strijd echter niet op. In mei 1972 sprak fractievoorzitter F. H. J. J. Andriessen zich — zij het in voorzichtige termen — tegen de ideeën van De Zeeuw uit. Als partij-voorzitter slaagde De Zeeuw er niet in iets te bereiken. In 1975 trad hij met een groep aanhangers uit de KVP.

Er worden sindsdien activiteiten ontplooid om tot de vorming van een nieuwe partij te komen, die als 'vierde alternatief' (naast socialisme, liberalisme en christen-democratie) moet dienen. Behalve De Zeeuw en zijn aanhangers (ook wel aangeduid als Beweging Resoluut) wordt aan dit initiatief deelgenomen door de Liberaal Democratische Partij, Democratisch Centrum Nederland, De democratisch Actiecentrum en individuele leden uit D'66 en DS'70. Tot op heden is nog niet overgegaan tot oprichting van een nieuwe partij.

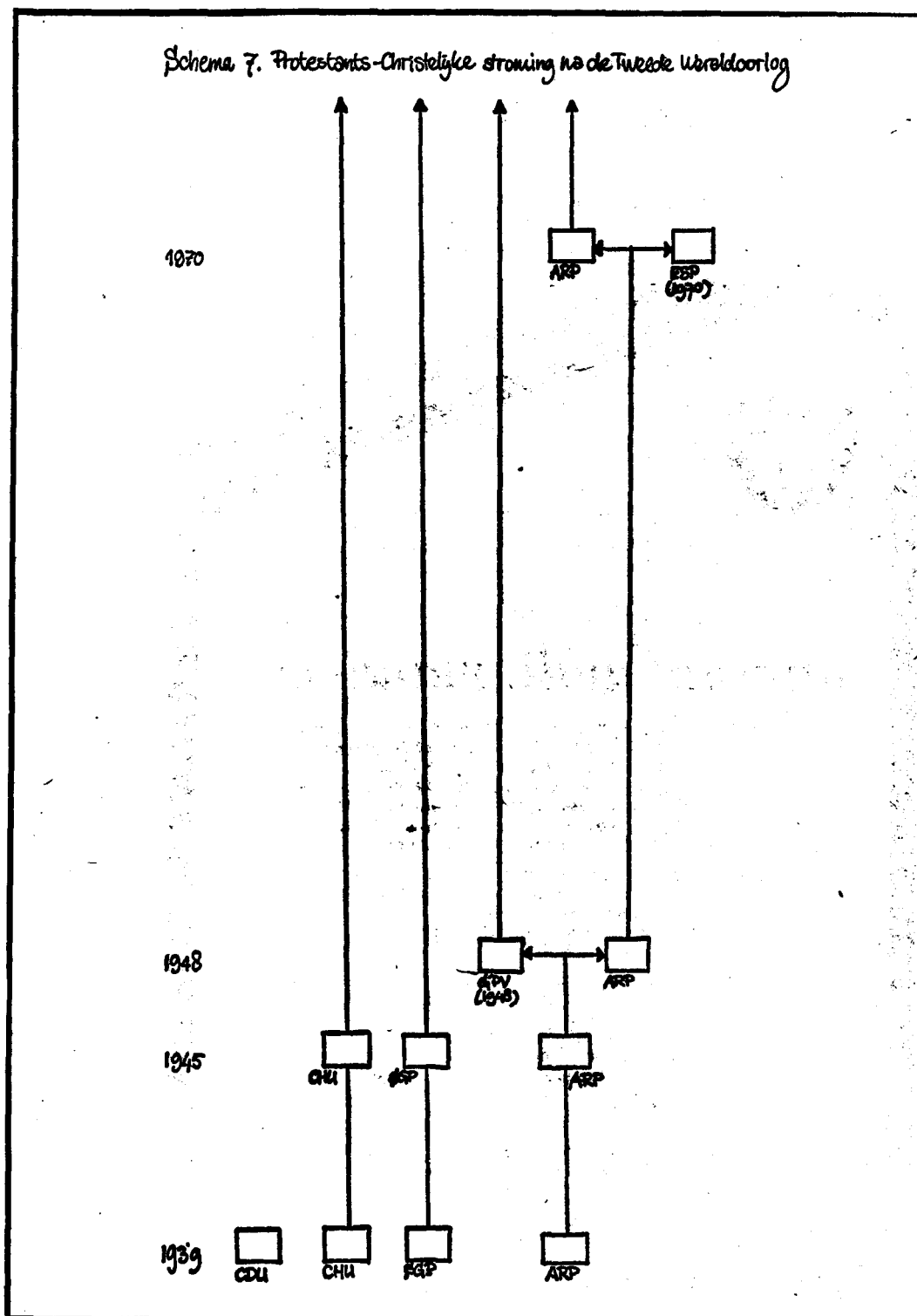
Inmiddels had zich echter al een andere groepering van de KVP afgescheiden, die wel een politieke partij had gevormd. Begin 1971 was door mevr. T. Cuyper de Nieuwe Roomse Partij opgericht. De NRP nam aan de verkiezingen van 1971 deel zonder een zetel in de Tweede Kamer te veroveren. Meer succes in dit opzicht had de in januari 1972 onder voorzitterschap van K. Beuker opgerichte Rooms-Katholieke Partij Nederland (RKPN), die bij de verkiezingen van 1972 een zetel in de Tweede Kamer veroverde. De RKPN is opgericht uit verzet tegen de KVP. Bij de oprichting verklaarde Beuker dat het streven van KVP-voorzitter De Zeeuw naar een open partij betekende dat de KVP niet meer een katholieke partij zou zijn. Daarnaast was volgens Beuker het be-

leid van de fractie van de KVP, vooral op het gebied van de zedelijkheidswetgeving, in strijd met de geloofsleer. Daarom moest er voor de katholieken een andere partij dan de KVP komen. De meeste vooraanstaande leden van RKPN waren ex-KVP'ers. Om deze redenen is in schema 6 de RKPN opgenomen als een afsplitsing van de KVP.

Protestants-christelijke stroming

Van de vooroorlogse partijen in de protestants-christelijke stroming is de CDU na de oorlog opgegaan in de PvdA. Van de CHU ging een kleine, maar kwalitatief belangrijke groep eveneens over naar de PvdA. De CHU keerde echter als partij terug, evenals de ARP en de SGP. In schema 7 is dit tot uitdrukking gebracht (vergelijk schema 5).

Schema 7. Protestants-Christelijke stroming na de Tweede Wereldoorlog

Voor ons onderwerp — ontstaan, fusies en afsplitsingen van de partijen — levert de SGP geen problemen op: er hebben zich daar geen partijen afgezonderd noch hebben er fusies plaatsgevonden. Dat wil niet zeggen dat er geen moeilijkheden binnen de SGP zijn geweest. Direct na de oorlog was er de kwestie-Kersten: de oprichter en leider van de SGP was wegens zijn gedragingen in de Tweede Wereldoorlog weggezuiverd als lid van de Tweede Kamer. In 1948 ontstond als nasleep daarvan een conflict in de partij toen een Comité van Bezwaarden het Hoofdbestuur beschuldigde van onregle-

mentair en dictatoriaal optreden. Groepjes theologen hebben wel eens de SGP beschuldigd niet volgens Bijbelse voorschriften te handelen; af en toe zijn partijleden geroyeerd. Nu en dan zetten de jongeren — georganiseerd in het Landelijk Verbond van Staatkundig Gereformeerde Studieverenigingen — zich tegen de ouderen af.

In de ARP is het wel tot afsplitsingen gekomen. De oorsprong van de eerste afsplitsing moet worden gezocht in het jaar 1944, toen onder leiding van K. Schilder een groep Gereformeerden als Vrijgemaakten uit de Gereformeerde Kerk trad. In dit korte bestek

kan niet worden ingegaan op de scherpe theologische geschillen. Op initiatief van enkele ARP-kiesverenigingen kwamen de Vrijgemaakten in maart 1948 in Amersfoort op een congres bijeen. Hier bleek duidelijk dat men zich afzette tegen het beginselprogramma van de ARP. Onmiddellijk na afloop van het congres werd besloten een eigen politieke partij op te richten: het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV), dat in schema 7 is opgenomen als een afsplitsing van de ARP.

In de jaren '50 streefde de ARP naar vorming van een protestants-christelijke partij samen met de CHU. De CHU was echter wel bereid tot samenwerking maar niet tot samensmelting. Zelfs die samenwerking werd moeilijk na de formatie in 1965 van het kabinet-Cals (een coalitie van ARP, PvdA en KVP), dat als een vooruitstrevend kabinet werd beschouwd. Door deelneming aan die regering werd de ARP, vergeleken met de CHU die als te behoudend erbuiten was gehouden, gezien als een vooruitstrevende partij. Partijvoorzitter W. P. Berghuis legde nadruk op deze vooruitstrevendheid: de ARP moest een eigen radicaliteit bezitten en geen zwevende positie innemen tussen liberalisme en socialisme.

In deze ontwikkeling zag een groep AR-jongeren een mogelijkheid om de partij te radicaliseren. Er trad een 'scheiding der geesten' op. Zoals in de KVP werd gesproken over KVP-Radicalen en over een 'consequent vooruitstrevend beleid', had men het in de ARP over AR-Radicalen en over 'Evangelische Radicaliteit'. In de nacht van 13 op 14 oktober 1966 (Nacht van Schmelzer) viel het kabinet-Cals door toedoen van de KVP-fractie in de Tweede Kamer. Een meerderheid in de ARP — en zeker de AR-Radicalen — betreurden het initiatief van Schmelzer en de val van het kabinet. In de verkiezingsstrijd van 1967 legde de ARP nadruk op de eigentijdse problematiek en de grote verkiezingsslogan luidde: Evangelische Radicaliteit. De electorale winst was niet onaanzienlijk: 15 in plaats van 13 zetels in de Tweede Kamer. Het enthousiasme hierover bij de AR-Radicalen was groot; nog groter was echter hun teleurstelling toen de daarop volgende kabinetsformatie niet leidde tot samenwerking met de PvdA, maar tot een coalitie van de ARP met VVD, CHU en KVP (kabinet-De Jong). Elf voormannen van de AR-Radicalen schreven op 15 maart 1967 een open brief aan de partijleiding. Bij de verkiezingen hadden zij hun stem uitgebracht op de ARP en nu verklaarden zij daar achteraf spijt van te hebben. Het politieke jargon werd met een nieuwe term verrijkt: spijstimmers.

De spijstimmers waren gedisillusionneerd, maar zij besloten binnen de ARP voor evangelische radicaliteit te blijven strijden. Volgens de AR-Radicalen moest de coalitie met de VVD worden beëindigd en moest worden samengewerkt met de PvdA. Deze keuze bepaalde tevens hun houding inzake de toen reeds begonnen gesprekken over een samenwerkingsverband tussen ARP, CHU en KVP: voortzetting van die gesprekken zou,

gezien het heftige conflict tussen KVP en PvdA, een keuze impliceren tegen de PvdA en indirect vóór de VVD.

In november 1969 kwam het Partijconvent (partijraad) van de ARP bijeen. Voordien had het Centraal Comité (hoofdbestuur) een ontwerp-resolutie opgesteld, waarin men zich uitsprak voor een voortgaande samenwerking met CHU en KVP. Hierop publiceerden 69 verontruste Anti-Revolutionairen een open brief, waarin juist werd aangehouden op beëindiging van de gesprekken tussen de drie confessionele partijen. Deze 'Brief van de 69 Verontrusten' had een zeker succes: het Partijconvent besloot in november 1969 het gesprek met CHU en KVP zes maanden op te schorten.

In februari 1970 verscheen een door 110 AR-Radicalen getekende brief. In deze 'Brief van de 110 AR-Radicalen' werd een pleidooi gehouden om zich vast te leggen op de uitspraak dat de ARP na de verkiezingen van 1971, indien er een keuze zou moeten worden gemaakt, wel deel zou nemen aan een regering met PvdA en PPR, maar niet met VVD en KVP. In de toen bestaande situatie betekende dit het forceren van een breuk. In juni 1970 kwam het Partijconvent weer bijeen. De opschortingstermijn van zes maanden was verstreken. De meerderheid besloot het gesprek met CHU en KVP te hervatten. Op diezelfde vergadering werd medegedeeld dat een deel van de AR-Radicalen de partij zou verlaten.

Zoals ook was gebeurd bij de KVP-Radicalen, bleef een deel van de AR-Radicalen in de partij om daar de strijd voort te zetten (b.v. P. J. Boukema en D. Th. Kuiper), terwijl een ander deel (onder wie J. P. Feddema en B. de Gaay Fortman) de ARP verlieten. Het uitgetreden deel vormde de Werkgroep Bundeling, die in oktober 1970 werd omgezet in de Evangelische Solidariteitspartij (ESP; zie schema 7). De ESP heeft niet de aantrekkingskracht gehad waarover de PPR bleek te beschikken. Het bleef een kleine groep, die niet heeft deelgenomen aan verkiezingen voor de Tweede Kamer. Verscheidene voormalige AR-Radicalen voelden zich meer aangetrokken tot de PPR, o.m. B. de Gaay Fortman. Hierdoor werd de PPR, die in schema 6 in de katholieke stroming is opgenomen, meer een christen-radical dan een katholiek-radical partij. Ook in de CHU zijn in de jaren '60 conflicten ontstaan, die evenwel niet hebben geleid tot vorming van een nieuwe partij. De strijd speelde zich vooral af tussen de behoudende Centrumgespreksgroep (opgericht in 1968) en de C. H. Jongeren-Organisatie (CHJO). Door de felheid, waarmee men elkaar in het openbaar bestreed, heeft men de leiders van de CHJO wel eens aangeduid als CH-Radicalen. Maar die strijd heeft niet geleid tot afsplitsingen als PPR of ESP. De CHJO heeft enkele keren bedreigd de relaties met de CHU te verbreken; die relaties zijn tijdelijk onderbroken geweest, maar tot een echte breuk is het nooit gekomen. De conflicten hebben wel geleid tot individueel uittreden uit de CHU: F. Boersma, voorzitter van de CHJO; H. Groeneveld, voorzitter werkende jongeren van het CNV; J. Huy-

sen, oud-voorzitter van de CHJO. De strijd ging echter niet alleen tussen ouderen en jongeren. Zo hebben ook de oud-secretarissen J. C. E. Haex en M. R. H. Calmeyer voor het lidmaatschap van de CHU bedankt. Al deze gevallen van persoonlijk uittreden hebben niet geleid tot de vorming van een nieuwe groepering en de eenheid van de CHU werd er eerder door versterkt dan verzwakt.

Noot

Dank zij een subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.) en steun van de Rijksuniversiteit Groningen wordt sedert september 1973 aan het Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen onderzoek verricht naar ontstaan en ontwikkeling van de politieke partijen in Nederland. Binnen het kader van dit onderzoek ben ik bezig met een boek over het ontstaan van die partijen, dat in de loop van het volgende jaar zal verschijnen bij Van Loghum Slaterus. Deze serie artikelen is een kort uittreksel van het boek. Drs. D. F. J. Bosscher heeft de tekst van dit artikel kritisch doorgenomen. Mevrouw C. C. de Beer, documentaliste van het Studie- en Documentatiecentrum, heeft voor mij materiaal verzameld. Hiervoor ben ik hen erkentelijk.

De ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse politieke partijen / 4 en slot

Prof. dr. I. Lipschits te Groningen

Liberalen, socialisten en communisten na 1945

In deze serie artikelen wordt de 'familie-oorsprong' nagegaan van de belangrijke politieke partijen, die op het ogenblik in de Tweede Kamer zijn vertegenwoordigd. In de eerste twee artikelen zijn ontstaan, afsplitsingen en fusies behandeld tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog op basis van vier politieke stromingen: protestants-christelijk, socialistisch/communistisch, katholiek en liberaal. In het derde artikel werden op overeenkomstige wijze de katholieke en protestants-christelijke stromingen sedert 1945 behandeld. In dit laatste stuk gaat het om de liberale en socialistisch/communistische stromingen na de Tweede Wereldoorlog.

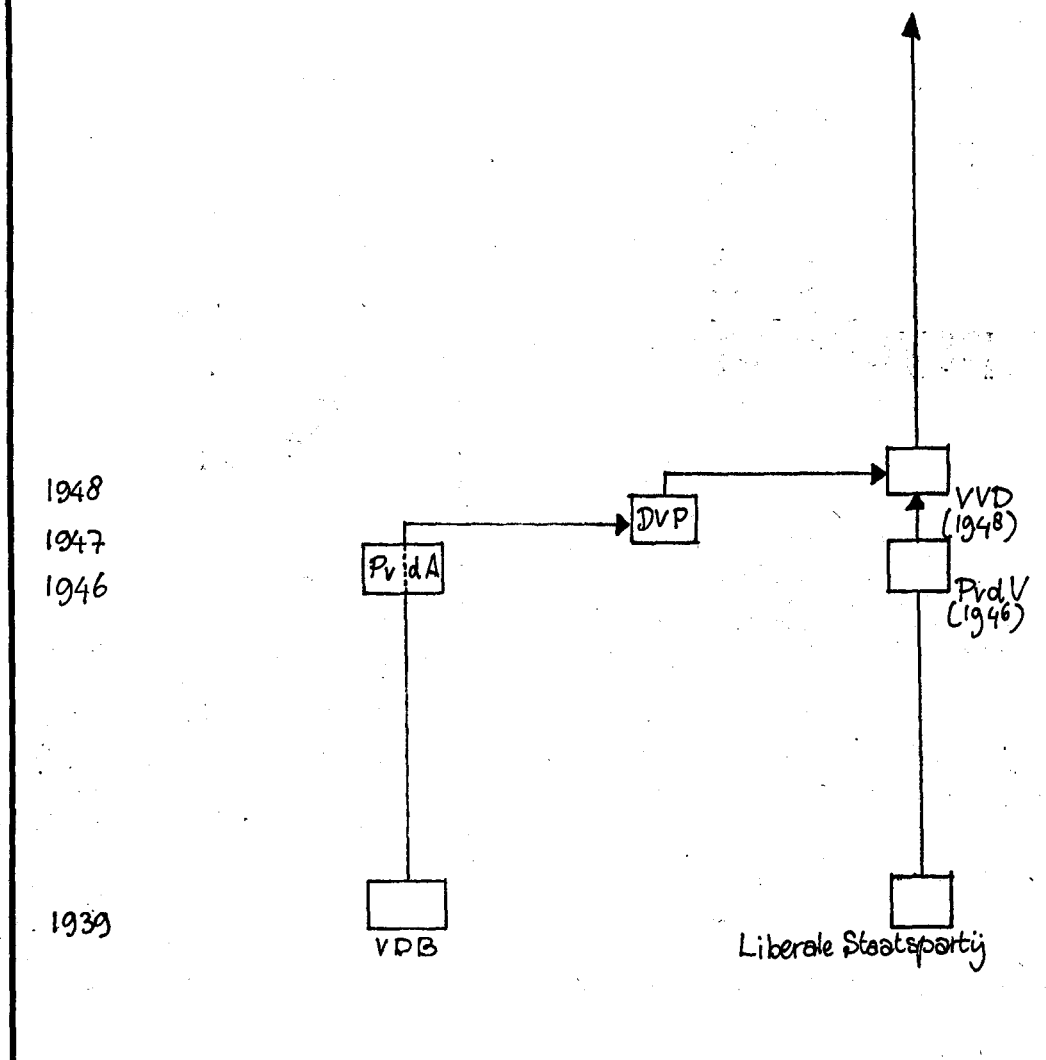
Liberalen stroming

Van de twee vooroorlogse politieke partijen in de liberale stroming ging de Liberale Staatspartij op in de Partij van de Vrijheid (PvdV), die in maart 1946 onder leiding van D. U. Stikker was opgericht (zie schema 8). De Vrijzinnig-Democratische Bond was, zoals in het vorige artikel is aangegeven, één van de constituerende groeperingen van de Partij van de Arbeid.

Achteraf heeft de toenmalige politieke leider van de VDB, P. J. Oud, verklaard dat hij weliswaar had meegewerkt aan het opgaan van zijn partij in de PvdA, maar dat hij aan één andere oplossing de voorkeur zou hebben gegeven. Vanaf het ontstaan van de PvdA zijn er rondom Oud moeilijkheden geweest. Als ex-minister van financiën in twee kabinetten-Colijn 1933-1935-1937 werd hij in zijn nieuwe partij gewantrouwd. Zelf ergerde hij zich aan de socialistische symbolen in de PvdA zoals de rode vlag en de kraaiende VARA-haan. Hij voelde zich politiek belemmerd (het partijbestuur wilde hem niet als lid van de Eerste Kamer) en hij meende niet voldoende gelegenheid te krijgen binnen de partij zijn mening te uiten (het PvdA-dagblad *Het Vrije Volk* weigerde herhaaldelijk zijn artikelen). In zijn activiteiten ging hij soms dwars tegen het beleid van zijn partij in. Zo is Oud lid geweest van Gerbrandy's Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid.

Op 30 augustus 1947 verscheen in het (liberale) *Algemeen Handelsblad* een artikel van Oud; hij vroeg zich af of de tijd niet rijp was voor het oprichten van een partij, waarin groepen uit de PvdA, de PvdV en politiek daklozen zich thuis zouden voelen. Hoewel Stikker afwijzend reageerde — een nieuwe partij was volgens hem niet nodig en ontevreden ex-VDB'ers in de PvdA konden zich aansluiten bij de PvdV — nodigde hij Oud in september 1947 op aandrang van het partijbestuur uit voor een 'politiek gesprek'. Het bestuur van de PvdA reageerde met een verklaring, waarin werd gezegd dat Oud onbehaaglijk dicht wandelt aan de grens van wat loyaliteit aan een partij, waarvan men lid is en mede-oprichter, verdraagt'. Het partijbestuur voegde er aan toe het aan Oud zelf over te laten of hij al dan niet lid wenste te blijven.

Schema 8: Liberale stroming na de Tweede Wereldoorlog

Op 2 oktober 1947 bedankte Oud als lid van de PvdA en reeds op 7 oktober werd onder zijn leiding in Utrecht het Comité ter Voorbereiding van een Democratische Volkspartij opgericht. Hoewel deze DVP nooit een partij geworden is, heb ik die organisatie in schema 8 opgenomen ter verduidelijking van de wijze waarop de VVD tot stand is gekomen.

Oud probeerde medestanders uit de PvdA mee te trekken, maar het succes was gering. Een groep ex-VDB'ers in de PvdA keerde zich in een verklaring tegen de activiteiten van Oud. Tot de ondertekenaars behoorden A. M. Joekes, Ph. A. Kohnstamm, R. Kranenburg, S. A. Posthumus en A. Vredeling.

Stikker voelde weinig voor onderhandelingen, maar onder druk van het Hoofdbestuur van de PvdV vond op 8 november 1947 de eerste bespreking met het Comité-Oud plaats. Op 24 januari 1948 werd de nieuwe partij opgericht. De naam werd afgeleid uit de namen van de twee constituerende groeperingen Partij van de Vrijheid en Democratische Volkspartij: Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD; zie schema 8). Stikker werd voorzitter en Oud vice-voorzitter, maar als fractie-voorzitter in de Tweede Kamer werd Oud de politieke leider. Evenals de andere politieke partijen heeft de VVD sedert 1948 haar interne spanningen en conflicten gekend.

De driehoeksverhouding tussen Oud, Stikker en H. van Riel was weinig liefdevol. In de nasleep van de Indonesische kwestie leidde het optreden van de VVD-fractie onder Oud tot het aftreden van VVD-minister Stikker. Ook de VVD had te kampen met strijd

tussen ouderen en jongeren, waarbij de laatsten waren georganiseerd in de Liberale Studentenvereniging en in de jongerenorganisatie JOVD. Het politieke leiderschap van H. Wiegel heeft, naast steun, ook kritiek binnen de partij uitgelokt, met name van W. J. Geertsema en H. J. L. Vonhoff. Van een serieuze afscheiding is echter nooit sprake geweest, tenzij men D'66 beschouwt als een afsplitsing van de VVD vanwege het uittreden van J. P. A. Gruijters uit de VVD in 1966 en diens belangrijke rol bij de oprichting van D'66. Dit is, zoals ik hieronder zal aangeven, niet mijn mening.

Socialistisch/communistische stroming

Van de vooroorlogse partijen in deze stroming keerde, na de bevrijding, de CPN terug, verdrween de RSAP en ging de SDAP op in de PvdA (zie schema 9).

Over de terugkeer van de CPN bestond aanvankelijk onzekerheid. De in Zwolle ondergedoken S. (Paul) de Groot wilde de CPN laten opgaan in een socialistische volkspartij, die de kern zou moeten vormen van een volksregering. Hoewel dit plan op verzet stuitte van enkele andere partijbestuurders, werd op 12 mei 1945 de opheffing bekend gemaakt van de CPN en de oprichting van de Vereniging van Vrienden van De Waarheid. Op het partijcongres, dat eind juli 1945 in Amsterdam werd gehouden, viel echter het besluit de CPN te herstellen. Alleen dit besluit is in schema 9 verwerkt.

Sedert 1945 hebben zich van de CPN verschillende groepjes afgescheiden; deze zullen hier alleen worden aangeduid voor zover ze van betekenis zijn geweest voor de vorming van andere partijen.

In maart 1949 werd in Utrecht de Socialistische Beweging opgericht, voornamelijk bestaande uit mensen die vóór de Tweede Wereldoorlog lid waren geweest van de RSAP of de SDAP en die zich na de oorlog bij geen van de toen bestaande politieke partijen thuisvoelden. Eind 1949 trad een groep communisten uit Friesland onder leiding van G. Roorda, fractieleider van de CPN in de Provinciale Staten van Friesland, uit de partij. Deze groep onafhankelijke riese communisten zocht contact met de Socialistische Beweging. Uit dit contact ontstond in maart 1950 een nieuwe politieke partij: de Socialistische Unie (SU). Bij de Socialistische Unie sloot zich ook een groep mensen uit de PvdA aan, die onvrede hadden met wat zij beschouwden als het conformisme van de partij (de groep rond het weekblad *De Vlam*). In schema 9 is een poging gedaan de oorsprong van de Socialistische Unie tot uitdrukking te brengen. De SU nam deel aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer van 1952; de lijstvoerders waren C. Pronk, G. Roorda en P. Schut. De resulta-

ten waren gering: 17.989 stemmen (0,34%). In juni 1955 besloot de SU ook aan de verkiezingen van 1956 deel te nemen. Maar in mei 1956 werd verklaard dat de SU en de CPN hadden besloten af te zien van wederzijdse aanvallen en dat in het belang van de eenheid van het socialisme in Nederland de SU niet aan de verkiezingen zou deelnemen. De leden kregen het advies op de CPN te stemmen.

De PSP

Een interessante ontwikkeling in de Nederlandse politiek was de oprichting, in januari 1957, van de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP). De PSP kreeg haar ideeën en aanhangers uit uiteenlopende organisaties. Eind 1951 werd De Derde Weg opgericht, bedoeld als een vredes-actiebeweging die zowel het militarisme van Oost als van West afwees. Hoewel niet bedoeld als een partijpolitieke organisatie (bij de verkiezingen van 1952 werd nadrukkelijk geweigerd een stem-advies uit te brengen), ontstond in de zomer van 1956 binnen De Derde Weg een stroming die een 'politieke partij op anti-militaristische grondslag' wilde oprichten. Toen deze partij in 1957 werd opgericht, trok die vele leden van De Derde Weg aan. Daarnaast bleek de PSP aantrekkingskracht te bezitten voor een groep in de PvdA, die daar naar haar mening niet in staat werd gesteld, pacifistische idealen uit te dragen. In de derde plaats was er een niet onbelangrijke groep uit de Socialistische Unie die — zeker na de toenadering tussen SU en CPN in 1956 — overging naar de PSP. P. Schut, eens lijsttrekker van de SU, werd zelfs lid van het eerste partijbestuur van de PSP. Tenslotte bleek het 'socialisme zonder atoom' ook aan te slaan bij een groep uit de CPN. In schema 9 heb ik getracht dit alles aan te geven.

In de loop der jaren zijn verschillende personen door de CPN als lid geroyeerd of uit hun partijfuncties gezet (bijvoorbeeld A.J. Koejemans in 1948 als hoofdredacteur van *De Waarheid*). Zolang deze geroyeerden zich niet als groep buiten de CPN organiseerden, was er geen sprake van nieuwe partijvorming. In 1950 gebeurde dat wel, toen op initiatief van de ex-CPN'er Roorda de SU werd opgericht. In 1958 deed zich een vergelijkbaar geval voor.

Na de befaamde redevoering van Chroesf-tjow op het twintigste congres van de Communistische Partij van de Sowjet-Unie in februari 1956, die de aanzet vormde tot bestrijding van de persoonsverheerlijking en tot de destalinisatie, ontstond in de CPN verzet tegen de overheersende positie van partijleider De Groot. Binnen de CPN werd in dezelfde tijd strijd gevoerd over de vakbondskwestie: een deel van het partijbestuur (waaronder De Groot) wilde de Eenheidsvakcentrale (EVC) opheffen en aansluiting zoeken bij het NVV. De interne partijstrijd werd in december 1957 openbaar toen H. Gortzak, J.F. Reuter en mevrouw M.E. Lips-Odinot (allen lid van de Tweede Kamer) hun bestuursfuncties in de CPN neerlegden. In 1958 volgde een reeks roeyementen; behalve de drie Kamerleden werden ook G. Wagenaar en B. Brandsen geroyeerd.

De opposanten van De Groot werden aangeduid als de Bruggroep. *De Brug* was een blad dat beoogde eenheid te brengen onder de marxistisch-leninistische socialistische Nederland. De Bruggroep wilde aanvankelijk geen eigen partij vormen, omdat men hoopte met steun uit Moskou De Groot te onttrekken en daarna weer in de CPN terug te keren. Toen dit mislukte — De Groot ontving eind 1958 uit Moskou gelukwensen omdat hij zich had ontdaan van een revisionistische vleugel — werd besloten tot vorming van een eigen partij over te gaan. In januari 1960 werd in Amsterdam de Socialistische Werkers Partij (SWP) opgericht. Wagenaar werd voorzitter en in het partijbestuur zaten onder meer Gortzak en mevrouw Lips-Odinot. Uit schema 9 blijkt dat ik de SWP beschouw als een afsplitsing van de CPN.

Als partij had de SWP weinig succes. Teruggaan naar de CPN was onmogelijk, aansluiting bij de PvdA wilde men niet. Een poging om een gemeenschappelijk front te vormen met de PSP mislukte: de SWP stelde zich op de basis van het marxisme-leninisme en de PSP wilde zich daarop niet vastleggen. In december 1965 werd tijdens een Algemene Ledenvergadering besloten de uitgave van *De Brug* te staken, de SWP op te heffen en individueel lid te worden van de PSP. Deze aanwinst voor de PSP is in schema 9 verwerkt.

De PvdA

Tenslotte dienen we nog in te gaan op de ontwikkelingen in de PvdA. Bij de oprichting van deze partij in 1946 heeft de 'doorbraak' een belangrijke rol gespeeld: de afwijzing van partijvorming op grondslag van een godsdienstige belijdenis. Bij dit streven kreeg de SDAP steun van de VDB, de CDU, een aantal vooraanstaande figuren uit de CHU en de katholieke Christofoorgroep (zie het voorgaande artikel in deze reeks). De PvdA werd niet opgezet als een federatie van verschillende groeperingen, maar als een eenheidspartij vóór de doorbraak. Maar deze eenheidspartij bezat vanaf haar oprichting op 9 februari 1946 wel een Rooms-Katholieke Werkgemeenschap en een Protestant-Christelijke Werkgemeenschap (en later ook een Humanistische Werkgemeenschap) als erkende organisatorische eenheden. Het was niet verwonderlijk dat een andere 'confessie' ook zo'n organisatorische eenheid binnen de PvdA wilde vormen: het marxisme. Reeds op 17 maart 1946 werd een Sociaal-Democratisch Centrum opgericht. Tot de initiatiefnemers behoorden L. de Jong, F. Kuiper, A. Romein-Verschoor, J. Romein, B.W. Schaper, P. Schut en S. de Wolff. Volgens de initiatiefnemers moest worden gestreefd naar radicalisering van de arbeidersklasse en had 'het S.D.C. hier een functie te vervullen, zoals de andere in de partij opgenomen werkgemeenschappen op hun wijze actief zijn onder andere bevolkingsgroepen'. Erkenning als werkgemeenschap werd geweigerd. Tussen het SDC en de PvdA ontstonden grote spanningen, vooral toen uit het SDC scherpe kritiek kwam op het Indonesië-beleid van een regering, waarvoor de PvdA medeverantwoordelijkheid droeg.

In augustus 1947 stelde het SDC de mogelijkheid tot lidmaatschap open voor mensen die geen lid waren van de PvdA. Hierdoor werd het SDC een partij binnen de partij en was zij als zodanig gedoemd te verdwijnen. Voor een aantal mensen is het SDC een tussenstation geweest voor de overgang van de PvdA naar de Socialistische Unie (in 1950; zie schema 9) en vandaar naar de PSP (in 1957; zie schema 9). Hierboven heb ik al de groep rond het weekblad *De Vlam* genoemd. Een duidelijk voorbeeld is ook de reeds vermelde P. Schut: hij behoorde tot de initiatiefnemers van het SDC, hij was lijstadviseur voor de Socialistische Unie en lid van het eerste partijbestuur van de PSP. In de zomer van 1954 werden opnieuw initiatieven ontplooid (dit keer onder meer door J. J. Buskes en F. Kief) om tot een sociaal-democratische werkgemeenschap binnen de PvdA te komen. Op 12 februari 1955 werd wederom een Sociaal-Democratisch Centrum opgericht (o.m. N.E. Donkersloot, F. Kief, B. van Tijn, S. de Wolff). Het congres van de PvdA van 22-25 februari 1955 besloot dat aan de leden van het SDC niets in de weg zou worden gelegd, maar dat ook geen enkele vorm van organisatorische steun zou worden verleend. Het SDC kreeg dus niet de gevraagde status van werkgemeenschap binnen de PvdA. Het ging wel zelfstandig vergaderen en het gaf een eigen blad uit: *Socialistisch Perspectief*.

Deze zelfstandigheid werd op den duur niet door het bestuur van de PvdA geaccepteerd. In juni 1959 werd een verklaring door het partijbestuur afgelegd. Hierin werd gezegd dat aan het SDC de status van werkgemeenschap was onthouden, omdat binnen de PvdA de werkgemeenschappen geen instellingen waren op politieke, maar op levensbeschouwelijke grondslag. Hierop volgde vrij felle kritiek op het SDC. Het partijbestuur was tot de conclusie gekomen 'dat het SDC functioneert als een groep die zich ten doel stelt de politieke koers van de partij op essentiële punten te veranderen, dat het SDC standpunten propageert, die ingaan tegen besluiten, die de partij op haar congressen heeft genomen en dat het zulks doet als een permanente groep, die politieke meningsvorming bedrijft op de wijze van partij in de partij'. Het SDC werd beschuldigd de democratische spelregels te overtreden en zich niet te houden aan de gewenste loyaliteit. Op 16 januari 1960 besloot het bestuur van het SDC over te gaan tot 'noodgedwongen' ontbinding.

Nieuw Links

Het bleef nu een tijd rustig in de PvdA. Omstreeks het midden van de jaren '60 ontstond binnen de partij een stroming, die zich als de linkervleugel aandiende. In 1966 werd door enkele voormannen van deze stroming de brochure 'Tien over Rood' gepubliceerd. Dit manifest was nadrukkelijk bedoeld als een uitdaging aan de PvdA. Deze groepering noemde zichzelf een radicale stroming binnen de partij, maar zij werd al spoedig, naar analogie van *New Left*, aangeduid als Nieuw Links.

Nieuw Links had duidelijk lering getrokken uit de lotgevallen van het tweemaal ondergegane Sociaal-Democratisch Centrum. Alles werd in het werk gesteld om te vermijden een hecht georganiseerde groep te worden, zodat nimmer het verwijt kon worden gemaakt een partij in de partij te vormen. Nieuw Links had geen leden, geen bestuur, geen eigen orgaan. Bovendien kon niemand in principe *namens* Nieuw Links spreken; men kon hoogstens van iemand zeggen dat hij of zij zichzelf beschouwde te behoren tot Nieuw Links.

Om deze redenen is het moeilijk om 'de' ideologie van Nieuw Links duidelijk te omschrijven. Onder dit voorbehoud kunnen wel enkele typering van die ideeënstroom worden gegeven. In het algemeen kan men zeggen dat Nieuw Links streefde naar een radicalisering in de politiek: een rigoureuze herverdeling van macht, kennis en inkomen. In dit verband werd nadruk gelegd op democratisering van het bedrijfsleven, van het onderwijs en van de PvdA zelf. Wat betreft de herverdeling van macht en inkomen werd teruggegrepen op enkele uitgangspunten van de vooroorlogse SDAP.

De PvdA moest niet alleen worden gedemocratiseerd, maar ook worden omgezet in een actiepartij door middel van samenwerking met buitenparlementaire actiegroepen. De relaties tot de confessionele partijen moesten volgens Nieuw Links grondig worden herzien en het buitenlands beleid moest worden omgebogen (scherpere acties tegen de Amerikaanse interventie in Vietnam, erkenning van de DDR).

Binnen enkele jaren boekte Nieuw Links een aantal successen. Op het partijcongres van de PvdA in november 1967 werden zeven aanhangers van Nieuw Links in het partijbestuur (van 21 personen) gekozen. Op het congres van maart 1969 werd op initiatief van Nieuw Links een anti-KVP resolutie aangenomen, die bepaalde 'dat de PvdA vóór de komende Kamerverkiezingen niet met de KVP een stembusakkoord zal aangaan; dat de PvdA aansluitend aan de komende Kamerverkiezingen geen regeringssamenwerking met de KVP zal aangaan'. Op hetzelfde congres kreeg Nieuw Links een meerderheid mee voor een resolutie waarin het beleid van de fractie werd veroordeeld als een 'inconsequente compromishouding'. Bovendien sprak het congres — weer op initiatief van Nieuw Links — zich uit voor volkenrechtelijke erkenning van de DDR. Het aantal aanhangers van Nieuw Links in het partijbestuur werd uitgebreid van zeven tot negen. Deze winstpunten wogen op tegen enkele nederlagen voor Nieuw Links: een anti-NAVO resolutie werd verworpen, evenals een voorstel een bijzondere bestuursfunctie te creëren voor 'ombudsman' M.P.A. van Dam. Evenmin slaagde Nieuw Links er in de machtspositie van fractieleider J.M. den Uyl te ondergraven.

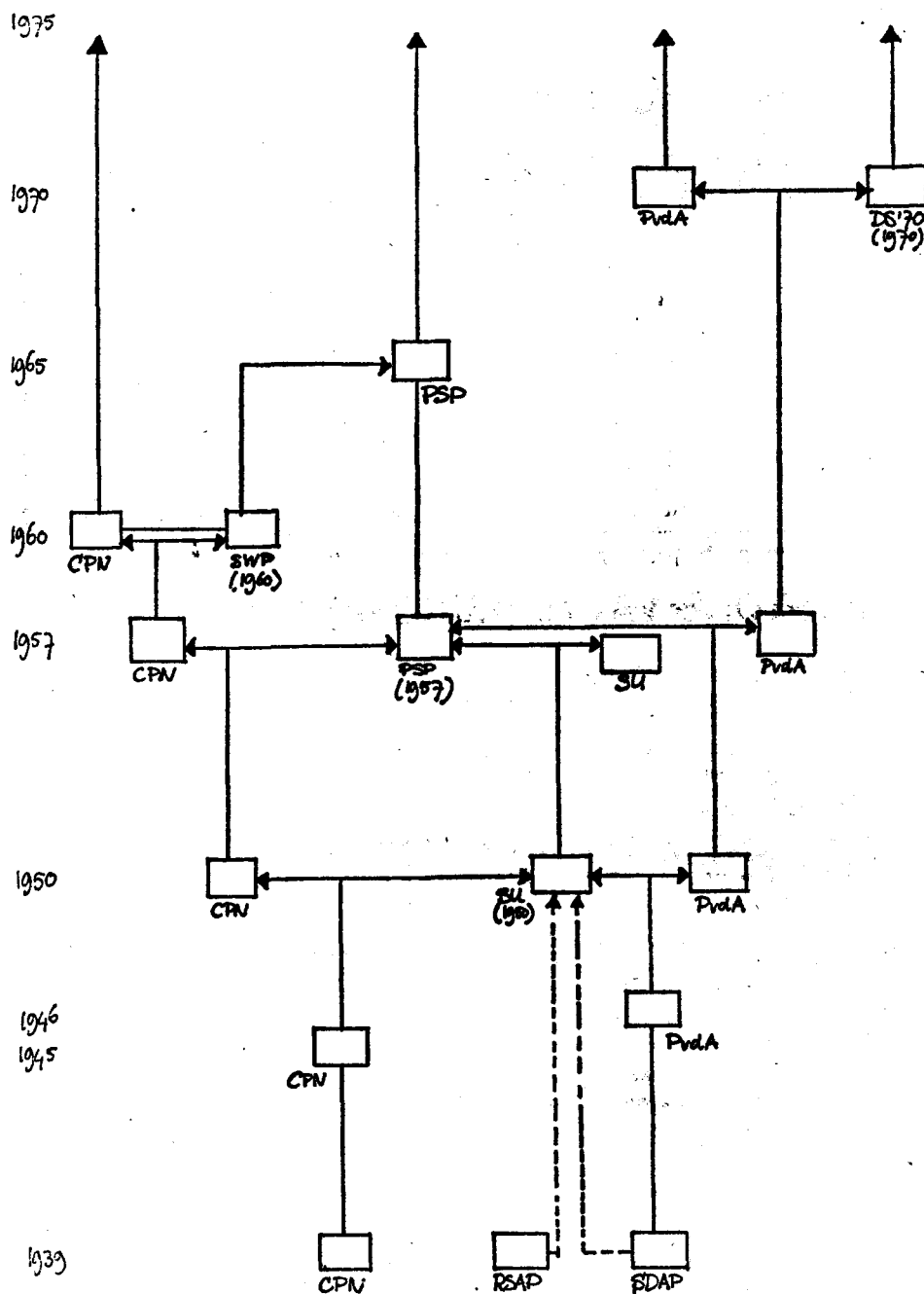
De gestelde doeleinden van Nieuw Links, de gebruikte methoden om die doeleinden te realiseren en de behaalde overwinningen lokten verzet uit binnen de PvdA. En dit

verzet ging zich wel organiseren. Op initiatief van P. Kors sloot in juni 1968 een groep verontrusten zich aan tot Nieuw Rechts. Tot die verontrusten behoorden behalve het Tweede Kamerlid F.J. Goedhart ook: A. Heertje, L. de Jong, B.W. Polak en M. Sluizer. In november 1968 werd de naam Nieuw Rechts veranderd in Democratisch Appèl in de PvdA. In de discussies tussen Democratisch Appèl en Nieuw Links — ook via advertenties in partijbladen gevoerd — was weinig kameraadschappelijks te ontdekken. De eerste officiële afsplitsing binnen de PvdA voltrok zich op plaatselijk niveau. Aanleiding waren de gemeenteraadsverkiezingen van juni 1970. In een aantal gemeenten had de PvdA een stembusakkoord gesloten met PSP en PPR (Progressief Akkoord of PAK). Dat was ook het geval in Eindhoven. Een groep leden van de PvdA, die deze samenwerking niet wenste, splitste zich in oktober 1969 af van de afdeling Eindhoven. In januari 1970 besloot die groep een eigen partij op te richten: Democratisch-Socialisten '70 (DS'70). In die periode bestond er nog geen verschil tussen Democratisch Appèl (dat binnen de PvdA bleef strijden tegen Nieuw Links) en DS'70, dat uit de PvdA was getreden.

De actie in Eindhoven vond navolging in een aantal andere plaatsen o.a. Gorkum, Leiden en Rotterdam. De afgescheidenen hielden in april 1970 in Den Dolder een landelijke bijeenkomst. Er waren 120 personen uit 32 plaatsen aanwezig. Daar werd de nationale partij DS'70 opgericht. Uit de toespraken bleek duidelijk dat men uit de PvdA was getreden, omdat men meende dat deze partij de partij van Nieuw Links was geworden. Op drie punten wilde men zich onderscheiden van de PvdA: 1. er zou minder nadruk worden gelegd op socialisatie en nationalisatie; 2. in de buitenlandse politiek wenste men handhaving van de bijdrage aan de NAVO en wilde men zich niet alleen van rechtse, maar ook van linkse dictaturen distantieëren; 3. de partij wilde zich niet buiten de regering plaatsen door afwijzing van samenwerking met de confessionele partijen. Onder voorzitterschap van A. van Stuyvenberg werd een bestuur van negen leden gevormd, waarvan zeven ex-leden van de PvdA. Dit zijn voor mij voldoende gronden om DS'70 te beschouwen als een afsplitsing van de PvdA (zie schema 9).

Een maand na de oprichting van DS'70 werd Democratisch Appèl opgeheven. Het voortbestaan van Democratisch Appèl, aldus een verklaring, had geen zin meer, omdat de PvdA niet langer een sociaal-democratische doorbraakpartij was maar de partij van Nieuw Links. Het ligt voor de hand een verband te leggen tussen de oprichting van DS'70 en de opheffing van Democratisch Appèl. Een belangrijk deel van de aanhang van Democratisch Appèl ging over naar DS'70.

Schema 9: Socialistisch/communistische stroming na de Tweede Wereldoorlog

Boerenpartij en D'66

Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer van 29 november 1972 behaalden 14 partijen één of meer zetels:

	stemmen	%	zetels
PvdA	2.021.473	27,3	43
KVP	1.304.974	17,7	27
VVD	1.067.325	14,4	22
ARP	653.237	8,8	14
PPR	354.356	4,8	7
CHU	354.291	4,8	7
CPN	329.973	4,5	7
D'66	306.787	4,1	6
DS'70	304.625	4,1	6
SGP	163.253	2,2	3
Boerenpartij	143.247	1,9	3
GPV	131.212	1,8	2
PSP	111.067	1,5	1
RKPN	67.696	0,9	1

Van deze 14 partijen zijn in dit en in het voorgaand artikel drie behandeld in de katholieke stroming (schema 6: KVP, PPR, RKPN), vier in de protestants-christelijke stroming (schema 7: ARP, CHU, SGP, GPV), één in de liberale stroming (schema 8: VVD) en vier in de socialistisch/communistische stroming (schema 9: PvdA, CPN, DS'70, PSP). Twee partijen zijn moeilijk in één van de vier stromingen onder te brengen: Boerenpartij en D'66.

Vóór de Tweede Wereldoorlog hebben verschillende organisaties van boeren meegedaan aan verkiezingen voor de Tweede Kamer, meestal zonder succes. Behalve de behartiging van specifieke plattelandsbelangen zie ik organisatorisch geen continuïteit tussen die vooroorlogse partijen en de huidige Boerenpartij. De oorsprong van de Boerenpartij moet worden gezocht in de Landelijke Vereniging voor Bedrijfsvrijheid in de Landbouw (BVL), die op 1 november 1946 werd opgericht. De leden werden aangeduid als de Vrije Boeren. Voorzitter en drijvende kracht van de BVL was H. Koekoek, toen nog lid van de CHU en binnen die partij een bestuursfunctie vervullend op plaatselijk niveau. De Boerenpartij keerde zich tegen de maatregelen, die vanuit Den Haag werden genomen om de landbouw te reorganiseren. De protesten richtten zich vooral tegen het Landbouwschap.

Indien men een onderscheid maakt tussen BVL en Boerenpartij, is het niet duidelijk wanneer precies de Boerenpartij werd opgericht. In ieder geval nam de Boerenpartij in 1958 deel aan de gemeenteraadsverkiezingen (in vier Gelderse gemeenten) en aan de verkiezingen voor de Provinciale Staten (in Gelderland). Vanaf 1959 heeft de Boerenpartij deelgenomen aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer, in 1959 in samenwerking met de Partij voor Landbouw en Middenstand. Bij de verkiezingen zijn de resultaten voor de Boerenpartij zeer wisselend geweest:

	stemmen	%	zetels
1959	39.423	0,7	—
1963	133.231	2,1	3
1967	327.953	4,7	7
1971	69.656	1,1	1
1972	143.247	1,9	3

Uit de verkiezingsresultaten van 1967 bleek duidelijk dat de Boerenpartij haar electorale aanhang voor een belangrijk deel in de steden vond. Daardoor kan de Boerenpartij niet worden beschouwd als een partij uitsluitend van en voor het platteland. De Boerenpartij heeft herhaaldelijk te kampen gehad met interne conflicten. Zo viel de in 1967 gekozen zevenmansfractie in 1968 in drie fracties uiteen.

D'66 is ontstaan uit een streven naar vorming van een plaatselijke Amsterdamse partij. De eerste initiatieven zijn uitgegaan van F. R. Baehr en E. C. Visser. Al vrij spoedig werd H. A. F. M. O. van Mierlo bij de plannen betrokken. Geen van hen bezat partij-politieke ervaring. Naar aanleiding van het huwelijk van prinses Beatrix met de heer Von Amsberg raakte J. P. A. Gruijters, lid van de Amsterdamse gemeenteraad voor de VVD, in conflict met zijn partij. Hij trad uit de VVD en sloot zich aan bij het trio Van Mierlo-Baehr-Visser. Dit kwartet nodigde negen andere Amsterdammers uit voor een bespreking, die op 30 april 1966 plaatsvond. Daar werd besloten een poging te wagen een nieuwe landelijke partij op te richten. Twee personen trokken zich onmiddellijk terug en de resterende elf breidde zich door coöperatie — waarbij gestreefd werd naar een regionale spreiding — uit tot een groep van 44 mensen.

Deze 44 personen kunnen worden beschouwd als de oprichters van D'66. J. J. Godschalk heeft een onderzoek gedaan naar de politieke achtergrond van deze groep. Van hen waren 25 actief lid geweest van een politieke partij: 16 VVD, 7 PvdA, 1 PSP en 1 CHU. Twintig van hen hadden bij de drie voorafgaande verkiezingen steeds op dezelfde partij gestemd: 13 VVD, 6 PvdA en 1 PSP. Op basis van deze cijfers kan worden gesteld dat voormalige leden/kiezers van VVD en PvdA een belangrijke rol hebben gespeeld bij de oprichting van D'66. Toch meen ik dat D'66 niet kan worden beschouwd als een afsplitsing van VVD en/of PvdA. In ieder geval zijn geen groepen uit die partijen als zodanig opgegaan in D'66. Het zou interessant zijn na te gaan in hoeverre ideeën uit de vooroorlogse Vrijzinnig-Democratische Bond een rol hebben gespeeld bij de oprichting van D'66, al dan niet met VVD en PvdA als tussenstation.

Op 15 september 1966 richtte D'66 zich met een appél tot 'iedere Nederlander die ongerust is over de ernstige devaluatie van on-

ze democratie'. D'66 streefde naar ingrijpende staatsrechtelijke hervormingen (afschaffing van de Eerste Kamer, verkiezing van de Tweede Kamer op basis van een districtensysteem, rechtstreekse verkiezing van de minister-president enz.), naar democratisering van de samenleving en naar de vorming van een nieuw partijensysteem door 'ontploffing' van de bestaande partijen. Dogmatisme in de politiek moest worden vervangen door pragmatisme.

D'66 werd op 15 november 1966 formeel opgericht. De partij boekte aanvankelijk grote electorale successen: zeven zetels in de Tweede Kamer in 1967 en elf in 1971. Bij de verkiezingen van 1972 liep dit terug tot zes zetels en bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1974 verdween de electorale aanhang van D'66 vrijwel geheel. Deze achteruitgang is mede veroorzaakt door een conflict binnen de partij over de mate van samenwerking met of aansluiting bij de PvdA.

Samenvatting en conclusie

In deze reeks van vier artikelen is een poging gedaan de 'familie-oorsprong' na te gaan van de politieke partijen, die op het ogenblik in de Tweede Kamer zijn vertegenwoordigd. Het is geen partijen-geschiedenis; daarvoor was de opzet te beperkt. Evenmin is gestreefd naar volledigheid; ruim honderd landelijke politieke partijen (organisaties die als zodanig deelnamen aan verkiezingen voor de Tweede Kamer) zijn door mij niet genoemd, laat staan in de schema's verwerkt. Bovendien — een belangrijker lacune — is niet ingegaan op de pogingen tot vorming van een samenwerkingsverband of fusie tussen de drie progressieve partijen (PvdA, D'66 en PPR in een Progressieve Volkspartij) en tussen de drie grote confessionele partijen (ARP, CHU en KVP in het Christen-Democratisch Appèl of CDA). In het geval van het CDA zijn die pogingen hardnekkiger gebleken dan in dat van de Progressieve Volkspartij, maar ik zie voorts nog geen aanleiding de schema's voor de katholieke en de protestants-christelijke stromingen ineen te laten vloeien.

Van de behandelde partijen is de ARP de oudste (1879) en de RKPN de jongste (1972). In de bijna honderd daartussen liggende jaren heeft een zeer groot aantal politieke partijen naar de gunst van de kiezer gedongen. In elk der vier stromingen is een 'moeder-partij' aan te wijzen:

- protestants-christelijke stroming: Anti-Revolutionaire Partij (1879)
- socialistisch/communistic stroming: Sociaal-Democratische Bond (1885)
- liberale stroming: Liberale Unie (1885)
- katholieke stroming: Algemeene Bond (1904).

In elk der stromingen is drifftig gesplinterd en afgescheiden, terwijl het aantal fusies beperkt is gebleven. In de protestants-christelijke stroming (schema's 1 en 7) ontstond naast en tegen de als Gereformeerd beschouwde ARP een aantal meer Hervormde partijen. Door middel van twee fusies werden die Hervormde partijen in 1908 verenigd tot de CHU. Een van de belangrijkste politieke verschillen tussen ARP en CHU was

de verwerping van Kuypers antithese. Dit verschil werkt tot op heden door; een deel van de huidige moeilijkheden bij de vorming van het CDA is hierop terug te voeren.

Naast ARP en CHU zijn in deze stroming twee te onderscheiden groepen van partijen ontstaan. Aan de ene kant een groep progressieve partijen. Als voorbeeld van deze groep is de in 1926 opgerichte Christen-Democratische Unie behandeld, die in 1946 is opgegaan in de PvdA. Tot deze groep zou ook de in 1970 gevormde Evangelische Solidariteitspartij kunnen worden gerekend. De ESP heeft echter weinig politieke betekenis gehad. Aan de andere kant een groep partijen, die ontstond op basis van theologische conflicten met de ARP. Het ging om handhaving of interpretatie van geloofsartikelen: voor de SGP art. 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis en voor het GPV art. 31 van de Dordtse Kerkorde.

In de socialistisch/communistic stroming (schema's 2 en 9) heeft het sectarisme hoogtij gevierd. Uiteindelijk is hieruit een aantal duidelijk te onderscheiden groeperingen ontstaan. Aanvankelijk ging de strijd om het al dan niet bewandelen van de 'parlementaire weg'. Door het oprichten van de SDAP ont deden de sociaal-democraten zich van de anarchistische stromingen. Daarna ging het — evenals in de protestants-christelijke stroming — om de interpretatie van geloofsartikelen, in dit geval de leerstellingen van Karl Marx. Deze strijd leidde in 1909 tot de afsplitsing van de Sociaal-Democratische Partij, die later de Communistische Partij zou worden. Hierdoor ontstond een overzichtelijke situatie met een SDAP in de Tweede Internationale en een CPH in de Derde Internationale. Binnen elk van deze partijen kwam echter een vleugel op, die wederom een discussie begon over het al dan niet bewandelen van de 'parlementaire weg'. Deze revolutionair-socialistische vleugels scheidden zich af (RSP uit de CPH en OSP uit de SDAP) en vonden elkaar in de RSAP, die deelnam aan de voorbereiding van een Vierde (Trotskistische) Internationale.

Na de Tweede Wereldoorlog kwamen in deze stroming aanvankelijk slechts een communistische en een socialistische partij terug: CPN en PvdA. Ook nu ontstonden weer vleugels in beide partijen, die zich niet wilden of konden handhaven binnen hun partij. Zij vonden elkaar in de PSP, die men — zeker in haar huidige opstelling — zou kunnen zien als een revolutionair-socialistische partij. Tenslotte leidde de overwinning van Nieuw Links in de PvdA tot de afsplitsing van DS'70. Hoewel duidelijk afkomstig uit de socialistisch/communistic stroming, zou men plaatsing van DS'70 binnen die stroming kunnen betwisten.

De liberale stroming (schema's 4 en 8) heeft vooral vóór de Tweede Wereldoorlog vele schisma's gekend. In principe ging de strijd steeds tussen een meer vooruitstrevende en een meer behoudende groep, vooral op sociaal-economisch terrein. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog was de behoudende groep georganiseerd in de Liberale Staatspartij, de vooruitstrevende groep in de Vrijzinnig-Democratische Bond. Na de

oorlog ging de VDB op in de PvdA en ontstond de VVD als een nieuwe partij in de liberale stroming. Hoewel de VVD interne spanningen en conflicten heeft gekend en nog kent, is het niet tot belangrijke afsplitsingen gekomen.

Tenslotte de katholieke stroming (schema's 3 en 6). De vooroorlogse situatie was eenvoudig: hoewel er enkele afsplitsingen van de 'moeder-partij' (Algemeene Bond, later omgedoopt tot RKSP) zijn geweest, waren ze alle kwantitatief onbelangrijk en zijn ze alle mislukt. Bij het handhaven van de politieke eenheid onder de katholieken heeft de druk van de kerkelijke hiërarchie een belangrijke rol gespeeld. Dit gold ook voor de periode direct na de Tweede Wereldoorlog: Welters avontuur met de Katholiek Nationale Partij kwam onder druk van de bisschoppen (het Mandement van 1954) tot een einde. Vanaf de jaren '60 was de steun van de R.K. Kerk voor de KVP echter niet meer iets vanzelfsprekends en de afgescheiden PPR en RKPN hebben op dit punt weinig of geen moeilijkheden ondervonden.

Zowel PPR als RKPN zijn nieuwe verschijnselen in de Nederlandse partijconstellatie. Het nieuwe van de PPR was niet dat zij ontstond uit de afscheiding van een deel van de vooruitstrevende vleugel — dat was vóór de oorlog ook al eens gebeurd — maar dat de afgescheiden partij in haar naam en in haar program niet meer de term katholiek gebruikte. Dit opende de weg voor niet-katholieken, die vanuit een christelijke inspiratie een radicale politiek voorstaan. Hoewel de electorale aanhang van de PPR voor een belangrijk deel uit katholieken bestaat, is het de vraag of deze partij nog tot deze stroming moet worden gerekend. De RKPN is een nieuw verschijnsel omdat deze op basis van interpretatie-verschillen van geloofs-artikelen is ontstaan; dit patroon — dat binnen de protestants-christelijke stroming het normale is — is uitzonderlijk voor de katholieke stroming.

Wanneer we de schema's van de vier stromingen naast elkaar leggen, kan een aanzet worden gegeven tot beantwoording van de vraag of er sprake is van partijvernieuwing. De jaren 1966 t/m 1968 werden in dit opzicht zonder enige twijfel gekenmerkt door een streven naar vernieuwing. De resultaten zijn tot op heden niet indrukwekkend. Het idee van een Progressieve Volkspartij (PvdA, D'66, PPR) is wel ongeveer opgegeven en de discussies over vorming van het CDA (ARP, KVP, CHU) blijven moelzaam verlopen. Van de nieuw gevormde partijen heeft de ESP geen enkele betekenis meer en DS'70, D'66, PPR en RKPN hebben een beperkte electorale aanhang: geen van die partijen heeft de 5% gehaald.

Was er dan sprake van partijvernieuwing direct na de Tweede Wereldoorlog?

In het voorgaande artikel heb ik gesteld dat de enige wezenlijke vernieuwing het ontstaan van de PvdA was als een gematigde en brede socialistische doorbraakpartij, waaraan behalve de SDAP ook liberale, protestants-christelijke en katholieke groeperingen deelnamen. De band tussen godsdienst-

gevoertuiging en partijvoorkeur is nu inderdaad aanzienlijk losser dan voor de oorlog, maar deze 'doorbraak' is eerder het gevolg van de secularisatie dan van het optreden van de PvdA. De bedoelde gematigdheid is door de overwinning van Nieuw Links niet gerealiseerd. En is de PvdA die bredere volkspartij geworden waarin zij zich zou onderscheiden van de SDAP? Gezien de omvang van de electorale aanhang is dat twijfelachtig. Tussen de twee wereldoorlogen schommelde die aanhang voor de SDAP tussen 20% en 25%; voor de PvdA — die méér groeperingen omvatte dan de SDAP alleen — ligt dat percentage tussen 25 en 30 (met als enige uitschieter 32,7% in 1956).

Om een wezenlijke partij-politieke verandering te vinden, die alle stromingen beroerde, moeten we veel verder in het verleden teruggaan: tot de jaren '90 van de vorige eeuw. Vooral naar aanleiding van Taks voorstellen tot uitbreiding van het kiesrecht ontstond een totaal nieuwe groepering der partijen in Nederland. Zonder te beweren dat deze de oorzaak waren, hebben ze zeker bijgedragen tot:

- een splitsing in de liberale stroming, die leidde tot de afscheiding van de radicale vleugel in de Vrijzinnig-Democratische Bond;

- de 'scheiding der geesten' in de protestants-christelijke stroming, die na korte tijd een concrete vorm kreeg door het ontstaan van de CHU naast en tegenover de ARP;

- de definitieve keuze in de socialistische / communistische stroming voor de 'parlementaire weg' door de vorming van de SDAP en de daarmee gepaard gaande uitstoting van anarchistische en revolutionair-socialistische vleugels;

- de versterking van de wil en het creëren van mogelijkheden tot eigen partijvorming in de katholieke stroming.

Ik wil niet beweren dat er, wat betreft de partij-politieke constellatie, sedert 1900 niets veranderd is, maar wellicht is het minder dan men geneigd zou zijn te vermoeden.

Noot

Dank zij een subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.) en steun van de Rijksuniversiteit Groningen wordt sedert september 1973 aan het Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen onderzoek verricht naar ontstaan en ontwikkeling van de politieke partijen in Nederland. Binnen het kader van dit onderzoek ben ik bezig met een boek over het ontstaan van die partijen, dat in de loop van het volgende jaar zal verschijnen bij Van Loghum Slaterus. Deze serie artikelen is een kort uittreksel van het boek. Drs. D. F. J. Bosscher heeft de tekst van dit artikel kritisch doorgenomen. Mevrouw C. C. de Beer, documentaliste van het Studie- en Documentatiecentrum, heeft voor mij materiaal verzameld. Hiervoor ben ik hen erkentelijk.

BIJLAGE XIII. "DE POLITIEKE PARTIJ ALS INTERMEDIAIRE STRUCTUUR TUSSEN BURGER EN CENTRALE OVERHEID" DOOR PROF. DR. I. LIPSCHITS

Dit is een discussiestuk voor de sectie politieke partijen van het politico-logen-etmaal 1976.

1. Het jaarlijkse etmaal voor politicologen zal in 1976 gewijd worden aan een "Analyse van het funktionieren van intermediaire structuren tussen burger en centrale overheid in Nederland". Dit wat moeizaam omschreven onderwerp zal - naast een algemene inleiding en afrondende samenvatting - in vier afzonderlijke secties worden behandeld: 1. politieke partijen; 2. pressiegroepen en actiegroepen; 3. buitenlands beleid; 4. binnenlands bestuur. Op verzoek van het bestuur van de Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politiek hebben drs. J.Th.J. van den Berg en ik de organisatie van de sectie politieke partijen op ons genomen. In de onderstaande bijdrage wil ik enige ideeën op papier zetten als een eerste aanzet.

2. Het onderwerp, zoals hierboven weergegeven, is door het bestuur van de Kring vastgesteld. Ik voel me niet verplicht de daar gebruikte termen nader te omschrijven. Dit is echter wel wenselijk voor het begrip 'politieke partij'. Onder een politieke partij versta ik in dit verband een georganiseerde groep, die als zodanig kandidaten stelt voor de verkiezing van een volksvertegenwoordigend lichaam. De woorden "als zodanig" zijn in deze omschrijving ingevoegd, omdat het regelmatig voorkomt dat groepen en organisaties (vakbeweging, vrouwenorganisaties, actiegroepen, radio-omroepen, enz.) zich inspannen om de namen van bepaalde personen op kandidatenlijsten te krijgen zonder "als zodanig" een dergelijke lijst bij de Kiesraad in te dienen. Ik beschouw dergelijke groepen en organisaties als pressiegroepen binnen de politieke partijen.

Deze omschrijving van een politieke partij slaat niet alleen op nationale partijen, maar ook op provinciale partijen (met als volksvertegenwoordigend lichaam Provinciale Staten) en gemeentelijke partijen (gemeenteraden). Dit begrip politieke partij kan ook worden toegepast voor andersoortige populaties: de universitaire gemeenschap (met als volksvertegenwoordigend lichaam de Universiteitsraad), de leden van een vakbeweging (verbondsraden), de leden van een politieke partij zelf (partijcongressen en partijraden), enz. Gezien het onderwerp van het politico-logen-etmaal (intermediaire structuren tussen burger en *centrale overheid in Nederland*) beperk ik me tot de

ationale partijen in Nederland, dat wil zeggen de georganiseerde groepen die als zodanig kandidaten stellen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Voor ons onderwerp kunnen daarbij drie klassen worden onderscheiden:

- a. politieke partijen, die geen zetels in de Tweede Kamer verwierven;
- b. politieke partijen, die wel zetels in de Tweede Kamer verwierven, maar geen deel uitmaakten van de regeringscoalities;
- c. de overige partijen.

Op het Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen is door mej. C.C. de Beer, de heer G.G.J. Thissen en mijzelf op verzoek van de *Fondation Nationale des Sciences Politiques* een onderzoekje verricht naar de deelname van politieke partijen aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer in de periode 1946 t/m 1972.¹⁾ In deze periode zijn negen verkiezingen voor de Tweede Kamer gehouden (1946, 1948, 1952, 1956, 1959, 1963, 1967, 1971, en 1972). Hieraan hebben in totaal 66 politieke partijen deelgenomen, als volgt te verdelen over de genoemde klassen:

klasse a: 50 partijen;

klasse b: 8 partijen (BP, CPN, GPV, KNP, NMP, PSP, RKPV en SGP);

klasse c: 8 partijen (ARP, CHU, D'66, DS'70, KVP, PvdA, PPR, PvdV-VVD).

3. In ieder politiek stelsel van enige omvang - en zeker in een nationale staat - kan een onderscheid worden gemaakt tussen regeerders en geregeerden, tussen de *rulers* en de *ruled*. Schematisch zouden we ons kunnen voorstellen dat binnen het politieke stelsel er enerzijds individuele burgers zijn en anderzijds de formele structuur van de overheid, het regeringsapparaat. Tussen deze twee eenheden moeten binnen het systeem contacten bestaan.

In theorie kunnen die contacten direct zijn, zonder tussenliggende organen. Dit is het geval in de directe democratie. Voor een enigszins omvangrijk politiek stelsel is de directe democratie naar mijn mening een ideaal waar men naar kan streven, maar dat nooit bereikt zal worden. Dat geldt ook voor de Griekse stadstaat. Overal nestelen zich groepen, organisaties en organen tussen de individuele burgers en het overheidsapparaat: raden, facties, partijen. Deze groepen, organen en organisaties representeren de individuele burgers of menen hen te representeren.

Hiermee komen we op het begrip politieke representatie: het proces waarbij een individu of een groep individuen de bevoegdheid bezit - of meent te bezitten - om te handelen namens een gemeenschap. In een indirecte democratie zijn we gewend het parlement te beschouwen als de politieke representant van het volk: volksvertegenwoordiging.

Theoretisch bestaat er een direct contact tussen volk en volksvertegenwoordiging: door middel van verkiezingen stelt het volk de volksvertegenwoordiging samen. Het is mijn stelling - en dat is beslist geen bouté bewering - dat dit wellicht staatsrechtelijk juist uitgedrukt is, maar feitelijk niet opgaat. In de eerste plaats wordt dan het volk geïdentificeerd met het electoraat, hetgeen niet in alle politieke stelsels het geval is of was. In de tweede plaats - en belangrijker voor het onderwerp - hebben de politieke partijen zich genesteld tussen electoraat en volksvertegenwoordiging; zij vormen een barrière, een "intermediaire structuur", tussen electoraat en volksvertegenwoordiging voor zowel de samenstelling als de functie-uitoefening van de laatste.

4. Het is niet moeilijk aan te tonen dat in het verleden het volk zeker niet gelijkgesteld kon worden aan het electoraat, tenzij men 'volk' en 'electoraat' als synoniemen beschouwt.

De toepassing van het *algemeen* kiesrecht is vrij recent. In de West-Europese democratische stelsels is de strijd om het algemeen kiesrecht gevoerd in de tweede helft van de 19^e eeuw en in een deel van deze eeuw. In vele landen is die strijd nog niet beëindigd; in een aantal landen moet hij nog beginnen.

Die strijd ging om het omzetten van een *gekwalificeerd* kiesrecht in een *algemeen* kiesrecht, om de opheffing van specifieke kwalificaties voor het kiesrecht. De directe verkiezingen voor de Tweede Kamer dateren van 1849. Wanneer we afzien van de eisen inzake ingezetenschap en Nederlanderschap, ging de strijd om uitbreiding van het kiesrecht in Nederland om drie specifieke kwalificaties: leeftijd, geslacht, bezit en inkomen.

Dat er een leeftijdsbeperking moest zijn voor het verkrijgen van het kiesrecht is nooit bestreden. De vraag was alleen waar precies de grens moest worden gelegd. Voor de verkiezing van de Tweede Kamer golden achtereenvolgens de volgende leeftijdsbeperkingen:

vanaf 1849: 23 jaar en ouder;

vanaf 1897: 25 jaar en ouder;

vanaf 1946: 23 jaar en ouder;

vanaf 1967: 21 jaar en ouder;

vanaf 1972: 18 jaar en ouder.

De beperkende bepaling van geslacht heeft gegolden tot en met de verkiezingen van 1918. Aan de verkiezingen van 1922 mochten ook vrouwen voor de eerste keer deelnemen.

Wat ik hierboven de beperkende kwalificatie van bezit en inkomen noemde,

was in feite een stelsel van uiteenlopende eisen, die in de loop der jaren werden verzacht. Samenvattend kon men groepen kiezers onderscheiden: belastingkiezers (mannen die een in de wet vastgesteld minimum betaalden aan grondbelasting, personele belasting, vermogensbelasting enz.), woningkiezers (mannen die een bepaald minimum aan huur voor woonruimte betaalden), loon- en pensioenkiezers (mannen die een bepaald bedrag aan loon of pensioen ontvingen) en examenkiezers (mannen die met goed gevolg een bepaald examen hadden afgelegd). Pas in 1918 werden deze beperkende bepalingen opgeheven, waarmee een algemeen mannenkiesrecht ontstond.

Doordat de eisen van bezit en inkomen voortdurend minder stringent werden, nam het aantal kiesgerechtigden toe.²⁾ Toch was tot 1918 slechts een deel van de bevolking kiesgerechtigd. Als we ons beperken tot mannen, die aan de gestelde leeftijdseisen voldeden, krijgen we de volgende cijfers:

1853: 11,0% van de mannen van 23 jaar en ouder;
 1870: 11,3% van de mannen van 23 jaar en ouder;
 1880: 12,3% van de mannen van 23 jaar en ouder;
 1890: 26,8% van de mannen van 23 jaar en ouder;
 1900: 49,0% van de mannen van 25 jaar en ouder;
 1910: 63,2% van de mannen van 25 jaar en ouder.

Sedert 1918 heeft Nederland algemeen kiesrecht. In theorie was vanaf die datum 100% van alle ingezetenen, die tevens Nederlander waren of als Nederlandse onderdanen werden erkend en die de vereiste leeftijd hadden bereikt, kiesgerechtigd. Vanwege de mogelijkheid van uitsluiting van uitoefening van het kiesrecht is die 100 nooit bereikt. Gezien de hoogte van de percentages sedert 1918 kan men in Nederland sindsdien wel spreken van een algemeen kiesrecht: ze hebben geschommeld tussen 96,6 (verkiezingen van 1948) en 98,6 (verkiezingen van 1963).

Uitgedrukt in absolute cijfers verliep de groei van het electoraat als volgt:

1853: 83.561
 1870: 103.538
 1880: 122.481
 1890: 295.570
 1900: 569.768
 1910: 854.539

Na invoering van het algemeen kiesrecht waren er ruim drie miljoen kiesgerechtigden. In de jaren '30 werd de vier miljoen bereikt, in de jaren '40 de vijf miljoen, in de jaren '50 de zes miljoen, in de jaren '60 de zeven miljoen en bij de laatsgehouden verkiezingen van 1972 waren er bijna negen miljoen kiesgerechtigden.

5. Deze versnelde uitbreiding van het kiesrecht had een aantal gevolgen voor de politieke representatie en voor de rol die de politieke partijen daarbij spelen. Hierbij maak ik een onderscheid tussen het kwantitatieve effect en het ideologische effect van de kiesrechtuitbreiding.

Bij het kwantitatieve effect heb ik niet de door de bevolkingsgroei veroorzaakte evolutionaire uitbreiding van het electoraat op het oog, maar de schoksgewijze, versnelde uitbreiding, die werd veroorzaakt door afschaffing of afbouw van de beperkende kwalificaties van geslacht, inkomen en bezit. In 1830 bestond de totale bevolking van Engeland uit 24 miljoen personen. Voor het kiezen van de 656 leden van het Lagerhuis waren in dat jaar 465.000 personen kiesgerechtigd. Het gemiddeld aantal kiezers per zetel bedroeg 700.³⁾ Na de Tweede Wereldoorlog is dit gemiddelde opgelopen tot 100.000. Voor de kandidaat uit 1830 was het mogelijk elke kiezer persoonlijk te ontmoeten. Voor de huidige kandidaat is dat absoluut onmogelijk; hij heeft - om te worden verkozen - een organisatie achter zich nodig: de politieke partij.

In feite deed dat probleem in Engeland zich al bij de verkiezingen van 1832 voor, nadat het electoraat aanzienlijk was uitgebreid.⁴⁾ Iedere kiesgerechtigde die aan de verkiezingen wilde deelnemen, moest volgens de wet van 1832 zijn naam laten registreren op de kiezerslijst. Wie meende dat hij ten onrechte niet op de lijst stond, kon een *claim* indienen; wie meende dat een ander ten onrechte op de lijst stond, kon een *objection* indienen.

Deze wetsbepalingen van 1832 hebben geleid tot het ontstaan van nationale partij-organisaties in Engeland. Om met succes de verkiezingen in te gaan, moesten potentiële aanhangers op de kiezerslijsten worden geregistreerd en eventueel moest voor hen een *claim* worden ingediend, terwijl tegen potentiële tegenstanders zo mogelijk *objections* moesten worden ingediend. Voor dit doel werden *Registration Societies* opgericht, directe voorlopers van de politieke partijen.

Ook vóór 1832 sprak men over partijen in Engeland: de *Whigs* en de *Tories*. Voor zover men al van leden kon spreken, waren dat vrijwel uitsluitend leden van het Lagerhuis zelf: meer clubs van geestverwante zielen in het Lagerhuis dan nationale partij-organisaties, zoals die uit de *Registration Societies* zouden groeien. Het onderscheid tussen deze twee verschillende vormen van organisaties blijkt uit de Engelse terminologie: *Party in Parliament* en *Party in the Country*.

In de tweede plaats het ideologische effect van de kiesrechtuitbreiding. Ook hiervoor neem ik Engeland als voorbeeld. Vóór 1832 was het kiesrecht

beperkt tot de aristocratie en tot de zeer rijken. De gekozen "volks"-vertegenwoordigers vertegenwoordigden vooral de sociaal-economische klasse, waaruit hun kiezers voortkwamen. Gechargeerd laat Disraeli in de roman "Coningsby" één van zijn figuren, Lord Monmouth, tegen diens kleinzoon zeggen: "Neen mijnheer, U stemt met Uw afkomst; U hoeft geen rekening te houden met Uw mening, zoals een filosoof of een avonturier dat doet."

In 1832 werd aan de aristocratie het monopolie van parlementaire representatie ontnomen. Eerst kregen alle mannelijke stadsbewoners met een bepaald inkomen het kiesrecht, maar ook hier werden de beperkende kwalificaties van geslacht en inkomen in de loop der jaren opgeheven. Ook andere belangengroepen dan die van de aristocratie of die van de rijke stadsbewoners wensten vertegenwoordiging in het Lagerhuis. Mede omdat degenen, die de belangen van de loonarbeiders in het Lagerhuis wilden behartigen, geen mogelijkheid daartoe meenden te zien binnen de toen bestaande partijen, werd de *Labour Party* opgericht.

6. Wat hierboven voor Engeland is geschetst, geldt evenzeer voor de Nederlandse situatie. Ook in Nederland had de uitbreiding van het kiesrecht kwantitatieve en ideologische effecten.

Wat betreft de kwantitatieve effecten zijn hierboven de percentuele en absolute cijfers gegeven, waaruit duidelijk blijkt dat vóór 1922 het electoraat waarlijk niet hetzelfde was als het volk. In de Nederlandse politiek had men daar ook een uitdrukking voor: men sprak van het volk achter de kiezers. Zo werd voor de anti-revolutionairen het volk achter de kiezers gevormd door Kuypers "kleine luyden" (waarbij men overigens niet moet denken aan een proletariaat van protestants-christelijke huize, maar eerder aan de kleine burgerij en aan de handwerkslieden).

Ook in Nederland leidde de uitbreiding van het kiesrecht ertoe dat er meer partijen ontstonden en dat die partijen een machtiger positie veroverden in het politieke stelsel. Tot 1918 was het Nederlandse kiesstelsel gebaseerd op een meerderheidssysteem met kiesdistricten.⁵⁾ Hierdoor namen de plaatselijke kiesverenigingen een strategische positie in: zij stelden de kandidaten en voerden de verkiezingstrijd. De eerste Nederlandse politieke partijen ontstonden uit samenvoegingen van plaatselijke kiesverenigingen. In 1879 werden de anti-revolutionaire plaatselijke kiesverenigingen verenigd in de ARP. De in 1881 opgerichte Sociaal-Democratische Bond was inderdaad een bond van plaatselijke afdelingen. De Liberale Unie, ontstaan in 1885, was slechts een overkoepelend orgaan van plaatselijke kiesverenigingen, dat met opzet zeer beperkte bevoegdheden kreeg. Datzelfde gold voor de eerste

politieke organisatie van katholieken op nationale basis: de in 1904 gevormde Algemeene Bond van R.K. Kiesverenigingen in Nederland, die pas in 1926 werd omgezet in de nationale partij-organisatie RKSP.

7. Hierboven heb ik gepoogd enkele processen te schetsen, die een gedeeltelijke verklaring geven voor de verwerving van de machtsposities door de politieke partijen:

a. De schoksgewijze uitbreiding van het electoraat had tot gevolg dat steeds méér kiezers bij de verkiezingen moesten worden bereikt. Hiervoor had men een hechtere en meer omvangrijke organisatie ("machine") nodig, waarin de politieke partijen zijn gaan voorzien.

b. Diezelfde uitbreiding heeft ertoe geleid dat méér groepen een eigen vertegenwoordiging wensten in de Tweede Kamer. Dit heb ik aangeduid als het ideologische effect. Men kan hierbij denken aan sociaal-economische groepen: naarmate de beperkende kwalificaties van inkomen en bezit werden afgebouwd, wensten de lagere inkomensgroepen een eigen vertegenwoordiging (b.v. de SDAP). Ook andere factoren konden hierbij een rol spelen. Zo ontstond op basis van theologische meningsverschillen naast de ARP een reeks ander protestants-christelijke partijen: Christelijk-Historische Partij, CHU, SGP, GPV enz. Deze twee factoren konden ook simultaan werken. Hiervan twee voorbeelden: de in 1926 opgerichte Christelijk-Democratische Unie onderscheidde zich in theologisch opzicht van de ARP en wilde tegelijkertijd de belangen van het proletariaat behartigen. Het tweede voorbeeld: binnen de SDAP ontstond strijd over de interpretatie van het marxisme, hetgeen in 1909 leidde tot het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij (de latere Communistische Partij). Hierdoor kreeg men twee politieke partijen, die elk de belangen van dezelfde sociaal-economische klasse wilde vertegenwoordigen, maar ideologisch gescheiden waren.

c. Aanvankelijk lag het zwaartepunt van de organisatie en van de macht bij de plaatselijke kiesverenigingen. Door het benadrukken van het ideologische aspect (b.v. door het aanvaarden van een nationaal-geldend beginselprogramma) werd de positie van het nationale partij-apparaat steeds sterker. Toen in 1918 het meerderheidsstelsel gebaseerd op districten werd vervangen door het stelsel van Evenredige Vertegenwoordiging (waarbij het gehele land één district werd) konden de nationale partij-organisaties hun macht over de plaatselijke afdelingen aanzienlijk versterken.⁶⁾

Door deze verzelfstandiging en door de versterking van hun positie konden de politieke partijen gemakkelijk een "intermediaire" plaats innemen tussen burger en de centrale overheid, met name tussen burger en Tweede Kamer.

In de nu volgende paragrafen wordt daarvan een aantal aspecten gegeven.

8. Op de dag der verkiezingen brengt de kiezer zijn stem uit op de kandidaat, voor wie hij een voorkeur heeft. Het is echter niet zo dat de kiezer een volledige vrijheid bezit om te stemmen op wie hij maar wil. In het stemhokje is zijn keus beperkt tot degenen, wier namen op het stembiljet staan afgedrukt.

Deze beperking vloeit niet voort uit wettelijke bepalingen inzake de kandidaatstelling. Die bepalingen (een gering aantal handtekeningen, een kleine waarborgsom) kunnen moeilijk als een hindernis worden beschouwd. Wat betreft leeftijd en nationaliteit bestaan er in het geheel geen beperkende bepalingen bij de kandidaatstelling. Er zijn gevallen bekend van kinderen van zes jaar, die bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten kandidaat werden gesteld.⁷⁾

Van deze ruime mogelijkheid tot kandidaatstelling wordt slechts in zeer beperkte mate gebruik gemaakt. Voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer van 1972 waren bijna negen miljoen burgers stemgerechtigd. Omdat de minimumleeftijd om kiesgerechtigd te zijn (18 jaar) lager ligt dan de voor het lidmaatschap van de Tweede Kamer vereiste minimumleeftijd (25 jaar), was het aantal potentiële kandidaten kleiner dan negen miljoen; ik schat hun aantal op zeven miljoen.⁸⁾ Het aantal werkelijk gestelde kandidaten schat ik op 350. Dat betekent dat 0,005% van de potentiële kandidaten ook werkelijk bij de Kiesraad als kandidaat werd ingeschreven. Anders uitgedrukt: één op de 20.000 potentiële kandidaten werd ook werkelijk kandidaat.

Uiteraard mag men niet beweren dat alle potentiële kandidaten geïnteresseerd zijn in een kandidatuur. Maar dat er méér geïnteresseerde potentiële dan gestelde kandidaten zijn is eenvoudig aantoonbaar aan de hand van de steeds weer terugkerende strijd binnen elke politieke partij om plaatsen op de kandidatenlijst.

Van welke getallen men ook uitgaat, er vindt in ieder geval een selectieproces plaats: een kleine groep kandidaten wordt geselecteerd uit een grotere groep potentiële kandidaten. Dit selectie-proces wordt verricht door de politieke partijen. De partijen bepalen welke namen op het stembiljet terecht komen, waaruit de kiezer dan weer een keus mag maken.⁹⁾ Op die manier schuiven de politieke partijen zich wat betreft de samenstelling van de volksvertegenwoordiging als een intermediaire structuur tussen het electoraat en de Tweede Kamer in.

Tegen deze bewering zou men in kunnen brengen dat de politieke partijen uit kiezers bestaan en dat bij het selectie-proces het dus uiteindelijk

de kiezers zijn, die deze grote invloed op de samenstelling van de Tweede Kamer uitoefenen.

We mogen inderdaad aannemen dat partijleden voor het grootste deel kiezers zijn, maar omgekeerd is het niet waar dat alle of zelfs maar een groot deel van de kiezers leden van een politieke partij zijn. Er zijn geen exacte cijfers bekend, maar volgens schattingen is ongeveer 10% van de kiesgerechtigden lid van een politieke partij.¹⁰⁾ Men zou dus hooguit kunnen zeggen dat 10% van het electoraat invloed kan uitoefenen op de samenstelling van de kandidatenlijsten.

Maar ook dit is slechts theorie. Een aantal jaren geleden heb ik voor enkele Nederlandse politieke partijen de procedure van selectie van kandidaten voor de Tweede Kamer onderzocht.¹¹⁾ Ik kwam tot de conclusie dat de partijleden een zeer geringe mate van medezeggenschap bezaten bij de samenstelling van de kandidatenlijst. Gewoonlijk berustte de uiteindelijke beslissing bij de centrale partij-organen. Er zijn sindsdien wijzigingen aangebracht in de selectie-procedure. Met enkele studenten ben ik bezig opnieuw deze zaak te onderzoeken. Dit onderzoek is nog niet afgerond, maar er is voor ons geen enkele reden om aan te nemen dat er principiële wijzigingen zijn opgetreden: nog steeds ligt de grootste beslissingsbevoegdheid bij de centrale partij-organen.

Men mag dit niet zonder meer verklaren uit machtswellust. De partijleden, georganiseerd in plaatselijke afdelingen, zijn eerder geneigd te denken en te handelen in termen van lokale belangen, terwijl de centrale partij-organen meer rekening moeten houden met nationale belangen. Zou men de kandidaatstelling geheel of grotendeels aan partijleden en plaatselijke afdelingen overlaten, dan zouden er geen garanties zijn voor een evenwichtige samenstelling (bijvoorbeeld in specialisaties) van de fracties in het nationale parlement.

Dit doet echter niets af aan het feit dat het de politieke partijen zijn - en met name een kleine toplaag binnen die organisaties - die vaststellen welke namen op de stembiljetten geplaatst worden en in welke volgorde dat zal gebeuren. Uit die selectie mogen de burgers een keuze doen. Wanneer de kandidatenlijsten bekend zijn gemaakt, kan men reeds vóór de verkiezingen in grote lijnen nagaan uit welke personen de nieuwe Kamer zal bestaan. De kiezers bepalen de zetelverdeling, de partijen wie op die zetels plaats zullen nemen.

9. Volgens de Grondwet vertegenwoordigen de Staten-Generaal het gehele Nederlandse volk en stemmen de parlementsleden zonder last of ruggespraak

met degenen, die hen benoemden. Uit deze bepalingen zou men de indruk kunnen krijgen dat de parlementsleden en de parlementaire fracties onafhankelijk zijn. Wellicht is dit staatsrechtelijk het geval, maar in de politieke realiteit ligt dit anders. Er bestaan, om het voorzichtig uit te drukken, zeer sterke banden tussen de politieke partijen en hun fracties in de Tweede Kamer.

Tussen fractie en andere organen van de politieke partij is sprake van een tweerichtingsverkeer. Vooral in de centrale partij-organen is de fractie vertegenwoordigd. Uit een in 1965 verricht onderzoek kwam ik tot de conclusie dat in Nederland, globaal gesproken, de dagelijkse besturen van de politieke partijen voor een belangrijk deel bestonden uit leden van de Tweede Kamerfractie, de hoofdbesturen voor een klein deel uit fractieleden, terwijl op partijraden en partijcongressen vaak de gehele fractie aanwezig was (adviserend, voorlichtend, voorgelicht wordend en rapporteerend).¹²⁾

Belangrijker voor de positie van de politieke partij als intermediaire structuur tussen burger en centrale overheid is de greep van de partij op de fractie. Er is altijd sprake van invloed van de partij op de fractie; de mate waarin dit het geval is verschilt van partij tot partij. Zo kent de ARP, wat betreft de geschreven regels, een vrij ver doorgevoerde scheiding tussen fractie en overige partij-organen, terwijl in de PvdA het partijcongres en de partijraad via moties sterke invloed uitoefenen op het beleid van de fractie. Sedert 1968 is bij enkele politieke partijen duidelijk de neiging waarneembaar de greep op het beleid van de fractie te versterken, zo men wil: het fractiebeleid ondergeschikt te maken aan de wensen van andere partij-organen. Als sanctie moet dan dienen een recht van de basis om de gekozen volksvertegenwoordiger "terug te roepen" (*recall*).

Hierdoor ontstaat de figuur van fracties in een volksvertegenwoordiging - gekozen door het electoraat - die in meer of minder sterke mate onder toezicht komen te staan van politieke partijen, die slechts een klein deel van het electoraat vormen. Ook wanneer we rekening houden met de omstandigheid dat de Nederlandse kiezers eerder op partijen dan op personen hun stem uitbrengen¹³⁾ blijven we met dit probleem zitten. En dat probleem wordt des te knellender wanneer politieke partijen aan de fracties tijdens de zittingsperiode min of meer bindende opdrachten kunnen geven, al dan niet met mogelijkheden van sancties.

10. Naarmate de fractie méér afhankelijk wordt van de politieke partij, wordt de intermediaire positie van de partij tussen burgers en centrale overheid sterker. Van de fractie gaat immers een groot aantal impulsen uit, die dan weer onder invloed van de partij komt te staan. Bijvoorbeeld de relaties van een fractie in de Tweede Kamer met het kabinet of met haar politieke geestverwanten in het kabinet. In vrijwel alle regeringspartijen wordt het als een normale zaak gezien dat er regelmatig informele besprekingen zijn tussen fractieleden en hun politieke geestverwanten in het kabinet.¹⁴⁾ Ik heb de indruk dat bij dergelijke informele contacten ook partijleiders, die niet in de fractie of in het kabinet zitting hebben, een rol zijn gaan spelen. Het is bijvoorbeeld bekend dat minister-president Den Uyl wekelijks op het partijbureau van de PvdA een bijeenkomst heeft met andere bewindslieden, fractieleden en leidende figuren uit de PvdA. Het is duidelijk dat er een interrelatie bestaat tussen bewindslieden, Kamerleden en andere invloedrijke figuren van één politieke partij. De vraag is waar, politiek gezien,¹⁵⁾ de grenzen liggen of behoren te liggen van de partij-politieke beïnvloeding. Ook hier moet men zich ervan bewust zijn dat slechts een klein deel van het electoraat lid is van een politieke partij.

Deze relatie partij-fractie-kabinet kan ook van betekenis zijn bij kabinetsformaties. Politieke partijen hebben altijd invloed gehad op kabinetsformaties. Voor de Tweede Wereldoorlog bleef die invloed veelal beperkt tot een kleine coterie van partijleiders: hoofdbestuur, dagelijks bestuur, soms het partijbestuur. Hierop bestonden uitzonderingen. De enkele keren dat de SDAP een reële mogelijkheid had om regeringspartij te worden, werden speciale partijcongressen bijeengeroepen ter bespreking van de principiële vraag of de partij al dan niet mocht deelnemen aan een "burgerlijke" regering.

In deze tijd zijn die uitzonderingen vrijwel regel geworden. Lang voordat de verkiezingsuitslagen bekend zijn, bepalen partijcongressen - soms tegen de wensen van partijbestuur en Kamerfracties in - dat men bepaalde partijen zeker niet of dat met bepaalde partijen zeker wèl regeringscoalities zullen worden aangegaan. Achter deze eisen gaat een stuk verkiezingstaktiek schuil, zeker als we letten op de resultaten.¹⁶⁾ Maar dat neemt niet weg dat ook op dit vlak de politieke partijen een positie trachten in te nemen tussen burger en centrale overheid.

11. Hierboven heb ik geschreven over de rol van politieke partijen bij de selectie van kandidaten voor volksvertegenwoordigende lichamen.

Ook bij de benoemingen voor bepaalde - politieke - functies spelen de politieke partijen een rol.

Het benoemingsrecht voor deze functies berust bij vele verschillende overheidsinstellingen en overheidsdienaren. Zo wordt in artikel 4e van het Reglement van Orde voor de Raad van Ministers het benoemingsrecht voor tientallen "hoge ambtenaren en andere met gewichtige betrekkingen beklede personen" bij de Ministerraad gelegd. Dit is slechts een voorbeeld van het benoemingsrecht bij de centrale overheid en dan nog wel een voorbeeld van een formele regeling. Ook op andere niveaus (provincie, gemeente) bestaan formele en informele regels voor benoemingen.

Ik beperk me hier tot de benoemingen door de centrale overheid. Het meest bekende voorbeeld is dat van benoeming van burgemeesters. Op een dubbele manier trachten de politieke partijen in de meeste gevallen hierbij een rol te spelen. Indien er een vacature is, proberen één of meer partijen die te reserveren voor een politieke geestverwant. Daarnaast wordt dan geprobeerd een bepaalde kandidaat voor die functie naar voren te schuiven. Een recent voorbeeld: het burgemeesterschap van een bepaalde gemeente (Rotterdam) werd opgeëist voor een geestverwant van een bepaalde partij (PvdA) die een bepaalde kandidaat (Van der Louw) naar voren schoof. Ook hier fungeert de politieke partij als een intermediaire structuur tussen (de Rotterdamse) burger en centrale overheid.

Bij benoeming van burgemeesters gelden een aantal bijzondere omstandigheden, die echter niet de bewering aantasten dat bij dit soort "politieke benoemingen" de politieke partijen een intermediaire structuur vormen. Zo wordt bij burgemeestersbenoemingen in het algemeen gelet op de politieke en godsdienstige samenstelling van de burgerij. Deze omstandigheid kan echter juist gemakkelijk leiden tot een verscherping van de strijd tussen politieke partijen over een burgemeestersbenoeming. Toen in 1973 bij de benoeming van J.J. van der Lee tot burgemeester van Eindhoven met deze ongeschreven regel gebroken werd, leidde dit tot felle discussies tussen PvdA en KVP.

Ook het opstellen van een "profiel" door de gemeenteraad tast de intermediaire positie van de politieke partijen niet aan. In de eerste plaats omdat het profiel wordt bepaald door de fracties van de politieke partijen in de gemeenteraad en in de tweede plaats omdat niet altijd en zeker niet volledig rekening wordt gehouden met het profiel. Hierbij kan de benoeming van Schols tot burgemeester van Den Haag als voorbeeld dienen. Zelfs de verkiezing van burgemeesters door de burgers zou de politieke partijen niet beroven van hun intermediaire positie: het

zouden de politieke partijen zijn die de kandidaten stellen.

De benoeming van burgemeesters is hier als voorbeeld gebruikt voor de intermediaire positie van de politieke partijen. Bij tal van andere benoemingen treden de partijen op overeenkomstige wijze op. Toen niet lang geleden een voorzitter van de N.O.S. moest worden benoemd, meende de PvdA dat die functie moest worden bekleed door een van haar geestverwanten: A.R. Vermeer, die deel uitmaakt van de Eerste Kamerfractie van de PvdA. We zien hier hetzelfde patroon: een politieke partij wenst beslag te leggen op een functie en komt met een kandidaat. Dat uiteindelijk E.C.M. Jurgens (lid van de Tweede Kamer voor de PPR) door zijn politieke geestverwant, minister Van Doorn, tot voorzitter van de N.O.S. werd benoemd, tast mijn bewering over de intermediaire positie van de politieke partij niet aan. Men zou eerder kunnen zeggen dat waar met dit gebruikelijke patroon gebroken wordt, er partij-politieke twisten ontstaan: de kwestie-Van der Louw (de ARP tekende verzet aan tegen zijn benoeming), de kwestie-Van der Lee (een lid van de PvdA op de burgemeesterszetel van Eindhoven, die gewoonlijk voor de KVP werd gereserveerd), de kwestie-Schols (de KVP had een andere kandidaat) en de kwestie-Jurgens (de PvdA had iemand uit eigen kring voor die functie willen hebben).

12. De verovering door de politieke partijen van een intermediaire positie tussen burger en overheid heeft verzet uitgelokt. De opkomst van de partijen ging gepaard met veroordeling van die organisaties. Partijen werden gezien als een gevaar voor de nationale eenheid, als organisaties die langs onnatuurlijke scheidslijnen het volk verdeelden. Partijman zijn was onbehoorlijk. Nicolaas Beets schreef:

"Partijman wezen wensch ik niet,

Ik wil geheel mijn volk behooren."

Dit soort verzet heeft de opkomst van politieke partijen niet kunnen verhinderen. Een grote uitbreiding van het kiesrecht in een indirecte democratie leidt noodzakelijkerwijs tot het ontstaan van nationale partij-organisaties. Die organisaties verwerven een machtspositie tussen kiezers en overheid.

Een discussie over deze materie op het politicologen-etmaal met vertegenwoordigers van politieke partijen zou over de volgende vragen kunnen gaan, die wij dan ook ter schriftelijke beantwoording aan die vertegenwoordigers hebben voorgelegd.

a. Bent u het ermee eens, dat de politieke partijen een intermediaire structuur vormen tussen burgers (of kiezers) en de centrale overheid?

- b. Indien dit het geval is, is er dan niet sprake van een knelpunt, omdat de politieke partij als organisatie slechts een klein deel van de burgers (of van het electoraat) als leden telt?
- c. Welke invloed hebben de leden van Uw partij op de samenstelling van de kandidatenlijst, zowel wat betreft de namen van de kandidaten als de volgorde van de namen op het stembiljet? Vindt U dat partijleden moeten kunnen bepalen welke namen er op het stembiljet komen en in welke volgorde die namen worden geplaatst?
- d. Vindt U dat ook kiezers, die geen lid van Uw partij zijn, daarbij inspraak moeten hebben?
- e. Hoe is in Uw partij de verhouding tussen Tweede-Kamerfractie en andere partij-organen geregeld en hoe verloopt het patroon van wederzijdse beïnvloeding? Wat acht U een gewenste relatie tussen de partij en de door de kiezers gekozen fractie?
- f. Acht U het toelaatbaar dat een Tweede-Kamerfractie afhankelijk is van partij-organen?
- g. Tussen een fractie van Uw regeringspartij en geestverwante bewindslieden bestaan gewoonlijk regelmatige contacten. Veelal zijn daarbij ook partij-functionarissen betrokken. Bestaan voor zulke contacten in Uw groepering spelregels; hoe intensief is dat contact; hoe hoog schat U de invloed der betrokkenen bij zulk contact? Wat vindt U van zulke contacten en vooral: vindt U het wenselijk dat partij-functionarissen daarbij een actieve rol spelen?
- h. Politieke partijen blijken bij "politieke benoemingen" (burgemeesters, Commissarissen der Koningin, etc.) een belangrijke rol te spelen, bijvoorbeeld door het opeisen van een vacant geworden functie en door het noemen van de naam van een kandidaat. Hoe ver gaat in Uw partij de invloed van partij-organen op het benoemingsbeleid en welke organen en functionarissen spelen daarbij een belangrijke rol? Wat is Uw opvatting over de gewenste invloed van partij-organen op het benoemingsbeleid? Moet hierbij ook inspraak worden gegeven aan niet-leden van de partij?
- i. De selectie van kandidaten voor volksvertegenwoordigende lichamen is in verschillende landen wettelijk geregeld. Acht U een dergelijke regeling voor Nederland wenselijk, bijvoorbeeld het stellen van eisen inzake de medezeggenschap van partijleden?

NOTEN

- 1) Zie voor de resultaten het Jaarboek 1975 van het Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen, bijlage XI.
- 2) Uiteraard speelde hierbij ook de bevolkingsgroei een rol, maar slechts een geringe.
- 3) Deze berekening is aanvechtbaar. Dit gemiddelde was tevens het minimum, omdat sommige Lagerhuisleden in het geheel geen kiezers vertegenwoordigden ("rotten boroughs"). Het getal van 700 dient slechts als illustratie.
- 4) Alle mannelijke stadsbewoners met een bepaald inkomen kregen toen het kiesrecht.
- 5) Het verschil met het Engelse kiesstelsel was dat in Engeland de relatieve meerderheid binnen een district voldoende was voor het verwerven van een zetel, terwijl in Nederland een absolute meerderheid werd vereist.
- 6) Slechts bij uitzondering gebeurde dat niet: in de CHU.
- 7) Mededeling van de heer L. Bekker van de Kiesraad. Om tot lid van een vertegenwoordigend lichaam te worden verklaard bestaan wel eisen inzake leeftijd en nationaliteit. In dergelijke gevallen werken Commissies voor de Geloofsbrieven als een zeef.
- 8) Hoewel er geen leeftijdsbeperking ten aanzien van kandidaatstelling bestaat, lijkt het me reëel om bij schatting van het aantal potentiële kandidaten uit te gaan van de minimumleeftijd van 25 jaar. Dit is aan de zeer voorzichtige kant. In feite komt het vaak voor dat personen voor een vertegenwoordigend lichaam kandidaat worden gesteld, die pas in de loop van de zittingsperiode die minimumleeftijd bereiken. Voor de Tweede Kamer zouden we dan moeten uitgaan van de leeftijd van 21 jaar, waardoor het aantal potentiële kandidaten groter zou zijn.
- 9) Voor dit selectie-proces - in de Amerikaanse vakliteratuur aangeduid als *nomination* ter onderscheiding van *election* - bestaan in Nederland geen wettelijke bepalingen. In de Verenigde Staten kent men het systeem van voorverkiezingen, de *primaries*, die onder meer zijn bedoeld als een regulering van de verkiezing van personen binnen een politieke partij (*nomination*), die daarna de officiële kandidaten zijn bij de verkiezingen (*elections*).
- 10) In een enquête direct na de verkiezingen van 1967 werd de vraag gesteld: "Betaalt u contributie aan een partij?" Deze vraag werd door 11% bevestigend beantwoord. Zie "De Nederlandse kiezers in 1967. Enkele resultaten van een landelijke enquête (Amsterdam/Brussel, 1967), blz. 59, vraag 32e. Bij het nationaal kiezersonderzoek 1972-1973 werd de vraag gesteld: "Bent U lid van een politieke partij of bent U dat niet?" Van de steekproefpopu-

latie verklaarde 9,0% lid te zijn van een politieke partij. Zie Bruyn, L.P.J. de en J.W. Foppen: "Nationaal Kiezersonderzoek 1972-1973" (Nijmegen, 1974), deel I, blz. 192, vraag 229.

11) Zie mijn artikel "De politieke partij en de selectie van kandidaten" in de *Sociologische Gids*, jrg. 10, no. 5, sept./okt. 1963, blz. 273-281.

12) Zie mijn artikel "Partijbestuur en fractie" in *Acta Politica*, jrg. I, 1965/1966, blz. 154-171. Voor KVP, PvdA, VVD, ARP, CHU en CPN is het aantal fractieleden in de verschillende partij-organen verwerkt in de tabellen 4 t/m 6 (blz. 166-169).

13) Van de mogelijkheid tot het uitbrengen van een voorkeursstem wordt bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer slechts in zeer beperkte mate gebruik gemaakt.

14) Een voorbeeld: minister Trip schreef in zijn "Hollands Dagboek" (NRC/Handelsblad, 8 november 1975) dat hij op donderdag een broodje had gegeten met Kamerleden van de fractie en dat er op dinsdag een wekelijks etentje is met de PPR-fractie.

15) Formeel-staatsrechtelijk liggen de verantwoordelijkheden van Kamerleden en bewindslieden vrij aardig vast.

16) Ondanks een anti-KVP-resolutie van de PvdA (die later werd uitgebreid tot de ARP en de CHU) en ondanks de intentieverklaring van de drie grote confessionele partijen, kwam een kabinet tot stand waarin de PvdA samenwerkte met ARP en KVP en waarin voor de CHU geen plaats was.